

De opkomst van de Nederlandsche Republiek.

Deel 5

J.L. Motley

vertaling R.C. Bakhuizen van den Brink

bron

J.L. Motley, *De opkomst van de Nederlandsche Republiek. Deel 5* (vert. R.C. Bakhuizen van den Brink). Van Stockum, Den Haag 1880

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/motl001opko05_01/colofon.htm

© 2008 dbnl

Voorrede van den eersten druk

De toegevendheid, waarmede de geschiedenis van de Opkomst der Nederlandsche Republiek ontvangen werd, heeft mij aangemoedigd om mijne taak met vernieuwden ijver te hervatten.

Een enkel woord schijnt noodig ter verklaring van den grooteren omvang, dien het hierbij aangeboden werk, in afwijking van het aanvankelijke plan bekomen heeft. De nauwe betrekking, onmiddellijk na den dood van Willem de Zwijger aangeknoopt tusschen het Koninkrijk Engeland en het Gemeenebest der Nederlanden, had tengevolge dat de geschiedenis en het lot dier beide staten een tijd lang onafscheidelijk van elkander waren. De jaren van angst en spanning, waarin het groote spaansche plan tot onderwerping van Engeland en hervorming der Nederlanden door een enkelen handgreep langzamerhand tot rijpheid kwam, waren van het hoogste belang voor het toekomstig lot der twee landen en voor de zaak der nationale onafhankelijkheid. De listige samenspanning van Spanje en Rome tegen het algemeen menschenrecht verdient een geduldig onderzoek; want het is een van de groote lessen der geschiedenis. Lang bleef de crisis onbeslist, waarvan de gezondheid - misschien ook het bestaan - van Engeland en Holland afhing, en waarmede tevens een groot deel der Christenheid gemoeid was.

Er zijn in de geschiedenis weinig zulke sterke voorbeelden van de gevaren die uit bijgeloof en dwingelandij ontspruiten, en van de zegeningen die uit de handhaving van godsdienstige en burgerlijke vrijheid voortvloeien, als de worstelstrijd oplevert tusschen Engeland en Holland aan de eene en Spanje en Rome aan de andere zijde, in het tijdvak dat ik getracht heb te beschrijven. Daarom kwam het mij noodzakelijk voor, de omstandigheden dezer samenspanning van koning en priester tegen het volk, zoo nauwkeurig mogelijk bekend te maken, en te doen zien, hoe hunne pogingen eindelijk door de samenwerking en de geestkracht van twee vrije natiën verijdeld werden.

Daardoor kon in deze drie deelen slechts een kort tijdvak worden behandeld: het begint in 1584 en eindigt met den aanvang van 1590. Als men de hooge beteekenis der gebeurtenissen en hare gevolgen tot maatstaf neemt, zal die korte tijd het nauwkeurig onderzoek dat er aan ten koste is gelegd wel waard zijn. In het jaar 1588 was het dreigend gevaar voorbij: Engeland was behouden en het nieuwe nederlandsch gemeenebest was op vasten grondslag gevestigd. Het is mijn plan, in nog drie deelen, die met de drie welke thans het licht zien het werk zullen voltooien, de geschiedenis der Republiek tot aan de Synode van Dordrecht voort te zetten. Na dat tijdstip brak de Dertigjarige Oorlog in Duitschland uit; en ik koester den wensch om later de geschiedenis van dien aan belangrijke voorvallen zoo rijken worstelstrijd te schetsen, en daarmede de staats- en krijgsgebeurtenissen in Holland te verbinden tot op het tijdstip, waarop aan den Dertigjarigen Oorlog in Duitschland en den Tachtigjarigen Oorlog in de Nederlanden te gelijk een einde werd gemaakt door den westfaalschen vrede⁽¹⁾.

De bouwstoffen voor de drie eerste deelen, waren zoo overvloedig dat het zoo goed als onmogelijk was, ze in een kleiner bestek samen te dringen zonder het onderwerp te kort te doen. Het was wenschelijk, deze hoofdpunten der geschiedenis in het volle daglicht te plaatsen; terwijl de wet der perspectief in de geschiedenis veroorloven zal, in de volgende afdeelingen breede schaduwen te werpen, over de minder belangrijke gebeurtenissen. Opdat niemand er mij van beschuldige, dat ik van des lezers vertrouwen misbruik heb gemaakt door gesprekken, redevoeringen of brieven te verdichten, neem ik deze gelegenheid waar om te verklaren ofschoon dit ook uit de aantekeningen aan den voet van bijna elke bladzijde blijkt dat aan geen der geschiedkundige personen een enkel woord in den mond wordt gelegd, waarvan men niet op de beste historische bewijsgronden weet dat hij het geschreven of gesproken heeft.

Eene korte vermelding van de bronnen, waaruit ik mijne gegevens heb geput, zal wel niet overtollig wezen. Ik heb al de voornaamste kronieken en vlugschriften uit dien tijd, van Holland, Vlaanderen, Spanje, Frankrijk, Duitschland en Engeland, zorgvuldig doorzocht; daar die bronnen altijd in de aantekeningen opgegeven zijn, is het onnoodig ze hier op te sommen. Verreweg de beste mijner bouwstoffen vond ik echter in geheel en al onuitgegeven stukken.

(1) De schrijver heeft zijn plan later gewijzigd, en, door zijn overlijden, niet geheel ten uitvoer kunnen brengen. De Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden bevat het tijdvak van 1584-1609, waarop aansluit: Het leven en sterven van Johan van Oldenbarneveld, 1609-1619.

De engelsche archieven zijn vooral rijk voor de geschiedenis der zestiende eeuw, en men zal in den loop van mijn verhaal zien, hoe veel ik te danken heb aan deze mijnen van historische schatten: de *State Paper Office* en de Afdeeling voor Handschriften van het Britsch Museum. Ofschoon beide deze groote nationale schatkamers zich in voortreffelijke orde bevinden, is het te betreuren dat niet alles in eene enkele verzameling is opgenomen, omdat daardoor den beoefenaar der geschiedenis veel moeite bespaard zou worden, aangezien deze thans verplicht is, zich herhaaldelijk van de eene plaats naar de andere te begeven, ten einde de verschillende deelen eener zelfde briefwisseling te vinden.

Uit het nederlandsche Rijks-Archief heb ik allerbelangrijkste, geheel onuitgegeven oorkonden bekomen, met behulp waarvan ik getracht heb het verhaal der oudere inlandsche geschiedschrijvers te staven, toe te lichten en soms te verbeteren; en ik heb het grootste nut getrokken uit de onschatbare reeks van oorkonden en brieven van het stamhuis Oranje-Nassau, door den heer Groen van Prinsterer in het licht gegeven. Ik wensch op nieuw dien bekenden staatsman, en tegelijk den geleerden Rijks-Archivaris Dr. Bakhuizen van den Brink, mijn dank te betuigen voor hun bestendige vriendelijkheid en raadgevingen, tijdens mijn verblijf in den Haag. Grooter heusheid kon ik niet verwachten dan mij in Holland te beurt viel, en ik ben hoogst erkentelijk voor de toegevendheid, waarmede mijne pogingen om de geschiedenis des lands toe te lichten juist dáár zijn opgenomen, waar die geschiedenis het best bekend is.

Van veel dienst is mij ook geweest het onderzoek van een gedeelte der archieven van Simancas, waarvan zich het oorspronkelijke in de keizerlijke archieven te Parijs bevindt, en die mij, door de vriendelijkheid van den graaf de la Borde zeer gul werden voorgelegd.

Ik heb voorts eene onwaardeerbaar voordeel getrokken uit de gansche briefwisseling tusschen Filips II, en zijne staatsdienaars en stadhouders, over de aangelegenheden der Nederlanden, van het tijdstip waarmede dit werk een aanvang neemt, tot aan den dood van dien vorst. Van de oorspronkelijke stukken te Simancas zijn, op last der belgische regeering, zorgvuldig afschriften gemaakt, onder het toezicht van den uitstekenden archivaris, den heer Gachard, die reeds een beknopt overzicht van een gedeelte daarvan in een fransche vertaling aan het publiek heeft medegedeeld. De vertaling en bekorting van zoo veel stukken zullen echter vele jaren vereischen, en daarom kan het lang duren eer de geheele briefwisseling - en vooral dat gedeelte dat betrekking heeft op het tijdvak waarover dit werk handelt - het licht ziet. Het was daarom voor

VIII

mij van het grootste belang de oorkonden zelven, onverkort en onvertaald, in te zien. Dit voorrecht is mij toegestaan; en gaarne betuig ik mijn dank aan Zijne Excellentie den heer Van de Weyer, den uitstekenden vertegenwoordiger van België aan het engelsche hof, aan wiens vriendelijke dienstvaardigheid ik hoofdzakelijk te danken heb dat mijne wenschen in dit opzicht bevredigd zijn. Een brief van hem aan den heer Rogier, minister van Binnenlandsche Zaken in België die insgelijks de beleefdste belangstelling liet blijken, waar het de bereiking van mijn doel gold, gaf mij de vergunning om deze briefwisseling grondig te onderzoeken: en ik hield mij verscheidene maanden te Brussel bezig met het doorlezen van de gansche briefwisseling, van het jaar 1584 tot aan het eind der regeering van Filips II.

Zoo doende werd mij veel tijd en een bezoek aan de archieven van Simancas uitgewonnen; want het zou onmogelijk zijn de geschiedenis van dat tijdvak nauwkeurig genoeg te beschrijven, zonder een grondig onderzoek van de briefwisseling van den Koning en zijn dienaren. Ik verstout mij daarom te hopen, welk oordeel men ook over mijn eigen arbeid moge vellen, dat dit werk geacht zal kunnen worden, van innerlijke waarde te zijn; want de verschillende bouwstoffen waaruit het is samengesteld zijn oorspronkelijk en, voor zoo ver ik weet, nog door geen enkelen geschiedschrijver gebezigd.

Gaarne grijp ik deze gelegenheid aan om den heer Gachard, Archivaris-Generaal van België, voor de voortdurende heuschheid en vriendelijkheid te danken, die ik van hem mocht ondervinden en tevens een gunstig getuigenis af te leggen van de bedrevenheid en het juiste oordeel waarmede hij zoovele bijzonderheden der geschiedenis van België en Spanje heeft toegelicht.

31, *Hertford-Street, May-Fair*,
11 November 1860.

De Vereenigde Nederlanden

Eerste hoofdstuk

Moord van Oranje. - Uitbreiding der Hervorming. - Spanje en de Vereenigde Provinciën. - Godsdienstige oorsprong van den opstand. - Beschikking over het oppergezag. - Kloekmoedigheid der Staten van Holland. - Kinderen van Willem de Zwijger. - Voorloopige Raad van State. - Wakkere houding van Holland en Zeeland. - Zwakheid van Vlaanderen. - Val van Gent. - Behendigheid van Alexander Farnese.

Willem de Zwijger, prins van Oranje, was den 10den Juli 1584 vermoord. Geen ramp kon het geheele volk dieper treffen dan die, welke dus door de hand van een enkelen onbekenden geestdrijver te weeg gebracht was. Nagenoeg twintig jaren lang onder de voortdurend moeielijker wordende omstandigheden, waren de verheven eigenschappen van den prins gestadig grooter en sterker geworden. De gewoonte, de nood, en 's mans aangeboren begaafdheden, hadden er toe samengewerkt om hem ten laatste met een bijna goddelijk gezag te bekleeden. Zoo algemeen stelde de natie vertrouwen in zijne schranderheid, zijn moed en zijne onbaatzuchtigheid, dat hij eindelijk voor allen dacht, dat hij voor allen handelde. Het kon wel niet anders of in het eerste oogenblik moest er een gevoel van verlamming en hulpeloosheid in het gansche land heerschen.

Welke werkzaamheden hem ook in het beheer der Nederlanden waren opgedragen - en moeielijk is het, die juist te bepalen - zonder twijfel stond hij aan het hoofd van een gemeenebest op zulk eene hoogte, als door slechts weinige koningen, opperhoofden, of hooge priesters bereikt was. De sluipmoord, een belangrijke, bijkans onontbeerlijke drijfveer in het raderwerk van Filips' regeering, had in dit geval, na herhaalde teleurstellingen, eindelijk de zoo vurig gewenschte beweging der machine voortgebracht. De ban van den Paus en de door den Koning beloofde schatten hadden eene grootere overwinning behaald, dan de spaansche wapenen nog hadden bevochten, hoe schitterend hunne zegepralen, op den met bloed bevleekten bodem der Nederlanden behaald, ook geweest mochten zijn.

Indien die 'uiterst fiere, nette en puntige'⁽¹⁾ Doctor in de

(1) CAMDEN's *Elisabeth*, ed. 1688, p. 305, 307.

rechten, William Parry, die zich omstreeks den zelfden tijd met zijn gedenkwaardig plan tegen de Koningin van Engeland had bezig gehouden, even gelukkig geweest ware als Balthazar Geraerts, zou het lot der Christenheid een nog duisterder toekomst zijn te gemoet gegaan. Gelukkig had dat parlementslid bij tijds - minder voor hemzelf, dan wel voor Elizabeth - de ontdekking gedaan dat 'de Heer meer gediend was met bij- dan met naamwoorden;' waarvan het welbekend gevolg was, dat de verrader opgehangen werd en het leven der Vorstin behouden bleef.

Intusschen was het toen in Europa dus gesteld: een klein, sufferig, oudachtig, gebrekkig opgevoed, treuzelend, blokkend, ziekelijk man, met wit haar, een vooruitstekende onderkaak en een treurig gelaat, zat dag aan dag in zijn kabinet; zelden sprekend en nooit glimlachend, bracht hij zeven of acht uren per etmaal aan zijn schrijftafel door, tusschen stapels eindeloze staatsmemoriën, van ver weg, over zeeën en bergen tot hem gebracht, in het hart van Spanje. Een paar klerken, die van tijd tot tijd zachtjes de deur openden en weer sloten, droegen steeds nieuwe bundels brieven aan, of haalden er andere weg, allen geschreven en gesteld door geheimschrijvers of hooge ambtenaren, en allen werden door den naartogen ouden man op zij bekrabbeld met lompe schooljongensletters en in een schooljongensstijl - ten minste als er ooit, zelfs in de zestiende eeuw, een schooljongen bestaan heeft, die kans zag om zoo onleesbaar te schrijven en zich zoo onhandig uit te drukken⁽¹⁾; renboden van de afgelegenste streken der aarde, Azië, Afrika, Amerika of Europa, reden het binnenplein op en af, om dit eindeloos aantal brieven over te brengen, dat de onverantwoordelijke bevelen van dit ééne wezen inhield, het vonnis of het lot van vele millioenen van de bewoners der aarde droeg; tegen zulk een regeeringsstelsel nu hadden de Nederlanders hunne stem verheven; daartegen waren zij opgestaan. Door zulk een stelsel werden hunne velden verwoest, hunne steden verbrand en geplunderd, werden de mannen opgehangen, verdronken of in stukken gescheurd, de vrouwen aan hoon en schennis prijs gegeven; en voor de vernietiging van dit stelsel hadden zij bijna een ganschen menschenleeftijd lang goed en bloed veil gehad. Dit stelsel had verder om van andere gevolgen te zwijgen, kort geleden den dood van den grootsten staatsman van Europa veroorzaakt, en op hetzelfde oogenblik zou het, als het toeval dit niet had verhinderd den moord van de uitstekendste Vorstin der wereld bewerkt hebben. De naartogen Filips, die veilig en rustig binnen de muren van

(1) Staaltjes hiervan vindt men in het volgende deel van dit werk.

het Escuriaal driemaal daags met voorbeeldige geregeldheid zijne gebeden opzeide, had zoo pas, voor de deur eener eetzaal in Delft, drie kogels gezonden in het lichaam van Willem de Zwijger. ‘Als het maar twee jaren vroeger gebeurd was,’ merkte de geduldige oude man op: ‘dat zou mij heel wat moeite hebben uitgewonnen; doch beter laat dan nooit.’ Sir Edward Stafford, engelsch gezant te Parijs, schreef aan zijne regeering zoodra hij tijding kreeg van den moord, dat, volgens de berichten, uit het eigen huis van den spaanschen afgevaardigde afkomstig, ‘meer dan twee of drie sluipmoordenaars gereed stonden om een zelfden aanslag, als tegen den prins van Oranje geslaagd was, tegen Hare Majesteit te volvoeren; en dat wel binnen twee maanden.’ Zonder voor de stipte nauwkeurigheid van dit bericht in te staan, smeekte hij de Koningin, meer dan ooit op hare hoede te zijn. Want er is geen twijfel aan,’ zeide de gezant, ‘dat er, als op een schijf op haar wordt aangelegd; en als menschen listig genoeg zijn geweest om iemand zoo gek te maken en hem zooveel moed in te spreken, dat hij den prins van Oranje in het midden van Holland durft te gaan ombrengen en als er een schelm gevonden kon worden, verachtelijk genoeg om zoo iets te doen, dan moeten wij wel alles voor mogelijk houden. God behoeft dus Hare Majesteit⁽¹⁾’.

Onzichtbaar als de Groote Lama van Thibet, bekleed met eene macht zoo uitgestrekt en onbeperkt als ooit door den grootsten Keizer uitgeoefend was, scheen Filips *de Verstandige*, naarmate hij ouder en zwakker werd naar lichaam en naar geest steeds meer te verlangen naar werk⁽²⁾, en er meer naar

(1) MURDIN'S *State Papers*, 412-415.

Ook William Herle schreef uit Holland, onmiddellijk na den moord, aan de Koningin dat zij meer dan ooit op hare hoede moest zijn. Het semenarium te Dieppe, zoo goed als ‘op de grens van Engeland’ gelegen, zond voortdurend Schotsche en Engelsche sluipmoordenaars naar hun eigen land af. ‘Ik weet,’ zeide hij, ‘dat wel honderdvijftig van die valsche Jezuïten in den jongsten tijd het rijk zijn binnengesloopen, en heimelijk trekken er meer en meer naar toe om bederf en oproer onder uwe onderdanen te zaaien, en om tegen uw koninklijken persoon, God blijve u steeds genadig, samentespannen.’ - Herle aan de Koningin, 22 Juli 1584, MS. van de *State Paper Office*. - Daarenboven schreef een geheim zaakgelastigde van Walsingham, Stephen Le Sieur, kort daarna uit Antwerpen, dat de prins van Oranje door personen, die zich in Keulen ophielden, gewaarschuwd was geworden voor den aanslag, dien men op zijn leven had beraamd doch ongelukkig de vermaning in den wind geslagen had. Dezelfde personen, die dat bericht gezonden hadden, gaven thans kennis van een soortgelijken aanslag tegen de Koningin. - Le Sieur aan Walsingham, 7 Sept. 1584, MS. *State Paper Office*.

(2) Longlée aan den Koning van Frankrijk, bij GROEN VAN PRINSTERER, *Archives et Correspondence de la Maison d'Orange Nassau*, deuxième série, tom. I. p. 29.

te streven om zijnen schepter te zwaaien over landen, die hij, zelfs in den droom, nooit gezien had; al vaster en vaster hield hij zich aan zijn besluit om de Hervorming te vernietigen, den draak, dien hij zich tot levenstaak had gesteld te bestrijden en dag aan dag werd zijn zucht sterker om elk menschelijk wezen, zij het een gezalfd vorst of een nederig handwerksman, ter dood te brengen, dat de ketterij voorstond of hem bij zijn streven naar de wereldheerschappij dwarsboomde.

Indien die ontzaglijke macht, die ongeloofelijke arbeid, met een weldadig doel waren in het werk gesteld; indien de man, die zich in vollen ernst eigenaar van een derde deel der aarde en haar bewoners noemde, gepoogd had die uitgestrekte landen, die hij van zijne voorouders geërfd had, te behandelen als een zuinig landheer of als een schrander slavenhouder; dan had men mogelijk nog langer om zijn zelfbedrog kunnen glimlachen en het zich ook in praktijk kunnen laten welgevalen.

Maar er was nog een oud man, die een ander paleis in een ander afgelegen land bewoonde, en als stedehouder van St. Petrus aanspraak maakte op het recht om over alle rijken der aarde te beschikken, en die genegen was geweest om ze weg te schenken aan den man, die hem op de knieën wilde aanbidden. Filips was alzoo door goddelijk raadsbesluit beleend met geheel Amerika, Oost-Indië, het gansche spaansche schiereiland, het grootste deel van Italië, de zeventien Nederlanden, en vele andere bezittingen van ver en van nabij; en hij zon er op om aan dien uitgestrekten eigendom de koninkrijken Frankrijk, Engeland en Ierland toe te voegen. De Heilige Ligue zou, door Guise's zwaard, 's Pausen ban, spaansche dukaten, italiaansche partijgangers en duitsche huurlingen gesteund, in Frankrijk de ketterij uitroeien en er de spaansche heerschappij vestigen. Hetzelfde raderwerk zou, met behulp van pistool of dolk van den sluipmoordenaar, voor de engelsche Hervorming en Engeland's Koningin den Roomsche-Katholieken godsdienst en een vreemden vorst in de plaats stellen. 'De Heilige Ligue,' zeide Duplessis-Mornay, een der edelste menschen van die eeuw, 'heeft ons allen tot dezelfde slachtbank gedoemd. De spaansche heerschezucht, die zoovele landen en zeëen overgesprongen is, acht niets ontoegankelijk⁽¹⁾.'

De opstand van de Nederlanden was dus voor de gansche wereld van groot belang geworden. Was het enkel weerspanningheid van eenige gewesten tegen hun Heer gebleven, dan zou de strijd niet gedurende zulk een langen tijd voor zooveel rijken van gewicht zijn geweest. Doch de oorlog werd gevoerd in een tijdvak, waarin van aardrijkskundige grenspalen haast geen

(1) *Mémoires et Correspondence de Duplessis-Mornay*. Paris 1842, III. 27.

sprake was: scheidslijnen liepen er door elken staat, door elke stad, en bijna door de woningen. Er was een land, dat aan de kerk de onbeperkte macht toedichtte, om de betrekking tusschen den mensch en zijnen Schepper naar believen te regelen en allen, die aanmatigend genoeg waren om die stelling te betwisten, voor goed te vernietigen. Een ander land kwam met kracht tegen die leer op en verlangde gewetensvrijheid, zij het dan al niet in de theorie, ten minste in de praktijk. Het grondgebied der Staten, was niet door zichtbare lijnen afgebakend; maar de ingezetenen van elk der beide landen, of zij in Frankrijk, Duitschland, Engeland of Vlaanderen woonden, hadden nog een sterker verwantschap, dan die van afkomst of van taal. Het was niet alleen een vraagstuk van leer- of geloofsbegrip. Een groot gedeelte der wereld was eindelijk zulk een verouderde kwakzalverij als een pauselijk oppergebied over alle landen moede en had, eens vooral, het besluit genomen om er een eind aan te maken. De overgang tot gewetensvrijheid was een stap geworden, dien men vroeger of later noodzakelijk doen moest. De invoering van het beginsel van verdraagzaamheid voor alle godsdiensten was een onvermijdelijk gevolg van den nederlandschen opstand; ofschoon tot nog toe misschien pas een enkel uitstekend man, die zijn tijd vooruit was, die leer stoutweg verkondigd had en voor hare verdediging gestorven was. Maar een groote, ware gedachte leeft steeds voort, al duurt het lang eer zij tot ontwikkeling komt; en, jaren later, zou er een dag komen, dat het zaad zou zijn opgeschoten tot een oogst van burgerlijke en godsdienstige vrijheid en dat elke opwekking tot verdraagzaamheid zelfs als hoon, als een ongerijmdheid zou klinken.

Een zware verantwoordelijkheid rustte er op het hoofd van een monarch, die, zoo als Filips II, dit groote keerpunt in de nieuwe geschiedenis zag naderen. Hem, of een ander die in zulk een toestand zou verkeeren, te willen beoordeelen, door zich in zijn plaats te denken, is zwak en onredelijk: de geschiedenis behoort niet zoozeer den man als het standpunt waarop hij zichzelf geplaatst heeft, te beoordeelen. Dat standpunt zelf wordt door haar veroordeeld of toegejuicht. De wijs, waarop een misdadiger over het door hem bedreven kwaad denkt, kan geen moord of diefstal billijken; en evenmin kan de geest der eeuw dienen tot verontschuldiging van hem, die onverantwoordelijk handelde al was het dan ook in een tijd, dat de menschheid in twee nagenoeg gelijke partijen verdeeld was. De eeuw van Filips II was immers tevens de eeuw van Willem van Oranje en zijn vier broeders; de eeuw van St. Aldegonde, Oldenbarneveld, Duplessis-Mornay, La Noue, Coligny; van Luther, Melanchthon en Calvijn; de eeuw van Walsingham, Sidney, Raleigh, Koningin Elisabeth en van Michel Montaigne en William

Shakspeare. Het was geen eeuw van duisternis, maar van schitterend licht. Een man, die door den Schepper der wereld tot zulke uitgebreide werkzaamheden geroepen was en goedvond om de oogen voor zooveel licht te sluiten en op het wijde veld van zijn plicht in voortdurende duisternis rond te tasten, moet beoordeeld worden naar zijn werk. Misschien hield de Koning het voor vast en zeker, dat de nederlandsche, fransche of engelsche ketters alleen voor eeuwige verdoemenis konden worden gevrijwaard door ze te vuur en te zwaard van de aarde uitteroeien, en achtte hij het daarom zijn plicht, om zijn leven aan hunne verdelging te wijden. Maar in elk geval was hij er nog vaster van overtuigd, dat zijn eigen staatsgezag, in al zijn bezittingen, rustte op de lijken van die ketters, en dat zijn weg tot eene wereldheerschappij, er over voerde. Ongeveer drie eeuwen zijn er verstreken sedert dat gedenkwaardig tijdvak; en algemeen bekend is het, hoe het die staten verging welke de leer aannamen, die Filips levenslang met geweld aan allen wilde opdringen, en hoe het verzet van andere staten tegen zijn stelsel betere vruchten droeg. De geschiedenis van het spaansche en het italiaansche schiereiland verschilt ten eenemale van die van Frankrijk, Pruissen, het nederlandsche Gemeenebest, het britsche Rijk, en de amerikaansche Republiek.

Evenwel scheen de strijd van die zeven zwakke provinciën op de zandbanken der Noordzee tegen het groote spaansche Rijk, op het oogenblik dat wij thans beschouwen, bijna wanhopig. Werp slechts een blik op de kaart van Europa: beschouw in de eerste plaats het groote, prachtige siberische schiereiland, dat acht graden breedte en tien graden lengte beslaat, te gelijk den atlantischen Oceaan en de middellandsche Zee bestrijkt, en met een heerlijk klimaat gezegend is; in den winter wordt het verwarmd door den lauwen wind die over Afrika is heengestreken, en tegen verzengende zomerhitte beschermen het zijn schaduwrijke bergen en wouden en de zachte koeltjes, die de beide zeeën afzenden. Een milde zuidelijke bodem, die van wijn en olie en al de kostelijkste gaven eener goedgunstige natuur overvloedt; prachtige steden, zooals het nieuwe, zich dagelijks uitbreidende Madrid, rijk aan zegeteekenen der kunst uit het laatste schitterende tijdperk; Cadix, destijds even sterk bevolkt als Londen, gelegen aan de zeeëngte, en waar het oude en het nieuwe handelsstelsel tot elkander naderen, even als de twee groote zeeën; het rijke Granada, de vroegere zetel der verdreven mooren; Toledo, Valladolid, Lissabon - de hoofdstad van het onlangs veroverd koninkrijk Portugal, die, met hare voorsteden de grootste bevolking had van alle europeesche steden, op Parijs na, de moeder was van afgelegen volkplantingen, en de hoofdzetel van den snel toenemenden handel op de beide Indiën -

ziedaar eenige van de schatten van Spanje zelf⁽¹⁾. Bovendien bezat het nog Sicilië, het voornaamste deel van Italië, en belangrijke aanhoorigheden in Afrika, terwijl de beroemde ontdekkingsreizen van die eeuw allen hadden bijgedragen om dit eene land te vergrooten. De wereld scheen plotseling hare vleugels van het oosten naar het westen te hebben uitgeslagen, enkel en alleen om het bevoorrechte Spanje tot den hoogsten trap van rijkdom en macht te doen rijzen. De begaafdsten veldheeren, het geoefendste en stoutmoedigste krijgsvolk, dat de wereld ooit voortbracht, de best uitgeruste en aanzienlijkste oorlogs- en handelsvloot dier eeuw, stonden ter onbeperkte beschikking van den vorst. Ziedaar Spanje.

Wend u thans tot den noordwestelijken uithoek van Europa. Een klein stuk grond, door een smalle strook zand met het vasteland verbonden en half overstroomd door de onstuimige golven van den Duitschen oceaan - ziedaar Holland. Het klimaat is er guur en geeft lange, donkere, strenge winters en korte zomers; de grond, het slib, aangespoeld door drie groote rivieren die gelukkiger gelegen deelen van Europa alleen vruchtbaar hadden gemaakt om dit minder begunstigde land te verwoesten en te doorweken; zulk een ondankbare bodem, dat de vierhonderdduizend bunders beploegbaar land, zoo die geheel en al met koren bezaaid waren⁽²⁾, nog niet eens genoeg op zouden brengen om de arbeiders te voeden; en eene bevolking van op zijn allermeeft een millioen zielen - dat was het beeld eener provincie, die haren naam aan het jeugdig gemeenebest had geschonken. De zeeuwsche eilanden, die, voor zoover ze niet ingesloten lagen door de kronkelende bochten van diepe, traag voortstroomende rivieren, de volle zee te bestrijden hadden, en het oude bisdom Utrecht voltooiden het aantal provinciën dat het vreemde juk geheel had afgeschud. In het noorden was de gewichtige stad Groningen nog in het bezit van den Koning, terwijl 's Hertogenbosch, Zutphen en andere plaatsen in Gelderland en Noord-Brabant, die ook in handen der koningsgezinden waren, den toestand dier beide gewesten onzeker maakten.

De grens tusschen de spaansche of 'gehoorzame' en de Vereenigde Provinciën kan dus niet zuiver worden aangegeven. Het gedenkwaardig verraad of de zoogenaamde 'verzoening' der waalsche provinciën in de jaren 1583-84 had de provinciën Henegouwen, Artois en Douay, met de bloeiende steden Atrecht, Valencyn, Rijssel, Doornik, en anderen - kortom, geheel Keltisch Vlaanderen - in Spanje's handen gebracht. Kamerijk werd

(1) Vergelijk GUICCIARDINI, *Belg. Descr.* Amstelod. 1660, p. 210, *squ.*

(2) *Mémoires de Jean de Wit.* La Haye, 1709-18-19.

nog bezet gehouden door den franschen stadhouder, den Heer De Balagny, die van het verraad, door den hertog van Anjou tegen de Staten gepleegd, partij getrokken had om zich, zoowel tegen den zin van Frankrijk als van Spanje, in een wel niet erkend maar toch bestaand klein vorstendom te vestigen; terwijl Oost-Vlaanderen en Zuid-Brabant nog betwist grondgebied bleven, en dus vooreerst het tooneel van den oorlog moesten zijn. Op deze uitzonderingen na, kan men aannemen, dat het grondgebied der Vereenigde Staten hetzelfde was als dat van het tegenwoordig Koninkrijk der Nederlanden, terwijl de gehoorzame provinciën hetzelfde grondgebied besloegen, dat thans door België wordt ingenomen.

Dat waren dus de partijen in den grooten tachtigjarigen oorlog om burgerlijke en godsdienstige vrijheid, waarvan thans zestien jaren verstreken waren. Aan de eene zijde stond een der machtigste en bevolkste wereldrijken waarvan de geschiedenis gewaagt op het toppunt van zijn bloei; er tegenover zag men enkele steden, door koop- en ambachtslieden bestuurd, en bedreigd door den schralen onvasten bodem waarop zij gevestigd waren: anderhalf miljoen zielen tegenover den oppermachtigen beheerscher van een derde deel der bekende wereld. De strijd voor een heilige zaak scheen wanhopig al was het geen strijd meer van louter plaatselijk belang. Want de geschiedenis, die ons in deze deelen zal bezig houden, is niet uitsluitend de geschiedenis van Holland: het is de geschiedenis van den grooten strijd tusschen priesterlijke en koninklijke dwingelandij en de zucht naar de vrijheid, die iedereen toekomt. Het treurspel werd geopend in de Nederlanden, en de hoofdtooneelen werden daar lang gespeeld; doch naarmate Spanje's heerschzucht zich uitbreidde, en naarmate het beginsel, door dat rijk vertegenwoordigd, algemeener tegenstand vond, werden andere natiën natuurlijk in de worsteling medegesleept. De zaak kwam ten laatste hierop neer, dat de ingezetenen van het eene land aan de Ligue deelnamen en dat de burgers van het andere Protestanten waren; en hierin lag meteen het onderscheid tusschen vrijheid en overheersching. Het godsdienstig vraagstuk stelde alle andere op den achtergrond. In het begin van den nederlandschen opstand, zouden de provinciën elk oogenblik tot de gehoorzaamheid hebben willen terugkeeren, indien zij zeker hadden kunnen zijn van gewetensvrijheid of van een godsdienstvrede; en nooit in zijn leven wankelde Filips II in zijn vast besluit om nimmer aan zulk eene vordering gehoor te geven. Het geschil was uit den aard onverzoenlijk en eeuwigdurend, als een krijg tusschen recht en onrecht, en de invoering eener betrekkelijke burgerlijke vrijheid in Europa en Amerika was de vrucht van den godsdienstoorlog in de zestiende en zeventiende

eeuw. De worsteling duurde tachtig jaren; maar de prijs was dan ook den kamp wel waard.

De oorlog tusschen de Nederlanden en Spanje had dus oorspronkelijk niet het doel van een opstand tegen het bestaand gezag, ter handhaving van burgerlijke rechten: de bescherming dier rechten was bijzaak. De hoofdzaak was de godsdienst. De provinciën hadden jaren lang tegen de Inquisitie gevochten; en zoo zij de wapenen niet hadden opgevat, dan zou de Inquisitie in de Nederlanden, en vermoedelijk ook in Engeland, zijn ingevoerd, en was Engeland op zijn beurt mogelijk een wingewest van het spaansche Rijk geworden.

De dood van Willem de Zwijger bracht eene plotselinge verandering in de staatkundige plannen der bevrijde Nederlanden. In den loop van 1583 hadden de Vereenigde Provinciën Frans, hertog van Anjou, tot hertog van Brabant en Heer van het gansche land gekozen, onder zekere grondwettige bepalingen, die in artikelen van een plechtig verdrag waren opgesomd. Dat verdrag was op de grofste wijs geschonden. De hertog had een verraderlijken aanslag beproefd om zich meester te maken van de onbeperkte macht, en verscheidene belangrijke steden te overweldigen. In Antwerpen had hij een bloedige nederlaag geleden en hij was genoodzaakt geweest, het land, met schande beladen, te verlaten. De Staten hadden er toen met Willem van Oranje over beraadslaagd, hoe zij in zulke moeilijke omstandigheden moesten handelen. De prins had verklaard, dat zij tusschen drie wegen te kiezen hadden: zij konden zich vooreerst met Spanje verzoenen, en den kamp voor de godsdienstvrijheid, dien zij zoo lang gevoerd hadden, opgeven; verder konden zij zich met Anjou verstaan, al had hij alle aanspraak op hunne achting volkomen verbeurd of zij konden de zaak met Spanje op hun eigen hand door middel van de wapenen beslechten. Het laatste was, meende hij, nog het best; en hij was bereid om er zijn leven voor op te offeren. Het was evenwel een onontbeerlijk vereischte, indien men die staatkundige gedragslijn wilde volgen, dat het volk veel aanzienlijker onderstand verschaft, dan het tot nog toe gedaan had, en een veel onbekrompener en verhevener geest van vaderlandsliefde openbaarde, dan nog aan den dag was gelegd.

Men besloot, na alles overwogen te hebben, eene tweede schikking aan te gaan met den hertog van Anjou, daar Koningin Elizabeth sterk op dien maatregel aandrong. Op hetzelfde tijdstip echter dat er artikelen van overeenkomst werden opgemaakt om Anjou als Heer der Vereenigde Provinciën te huldigen, had de prins zelf er in bewilligd, om onder uitvoerige grondwettige bepalingen, door hemzelven voorgeschreven, den titel van graaf van Holland aan te nemen. Noch Anjou, noch Oranje, mocht

het beleven dat hij plechtig met de hem aldus verleende waardigheden bekleed werd. De hertog stierf te Château Thierry op den 10den Juni, en de prins werd een maand later te Delft vermoord.

In welken toestand verkeerden de Vereenigde Provinciën thans? Het oppergezag, dat door de Staten gevoerd was, en deels op Anjou, deels op Oranje, overgedragen zou zijn, bleef in handen der Staten; dit vond geen tegenstand. Men had nog geen onbekrompen begrip omtrent volksrechten: het volk zelf maakte geen aanspraak op aandeel in de regeering en indien er een voor dit volksrecht ware opgekomen, dan zou hij slechts door weinigen begrepen zijn. De natie nam flinke maatregelen; nadat Filips in 1581 was afgezworen - een handeling van de Staten - hadden dezelfde Staten in hunne algemeene vergadering de oppermacht uitgeoefend en twee malen over die oppermacht beschikt, door een erfelijk bestuurder te kiezen. Het recht en de macht daartoe waren hun door niemand betwist, behalve door den verworpen Monarch. Daar zij over het oppergezag konden beschikken, scheen het volstrekt niet vreemd, zoo de Staten dit zelven behielden, indien zij verkozen. Zij behielden het dan ook, doch slechts voorloopig. Oranje had bij zijn leven meermalen Heer van al de provinciën kunnen worden, als men hem er toe had kunnen overhalen. Na zijn dood moesten de Staten, door den nood gedwongen, het oppergezag wel behouden; en weldra zal blijken voor wien zij het bewaarden. Eén ding is zeker, dat noch Oranje bij zijn leven, noch de Staten na zijn dood, hunne staatkundige handelingen door persoonlijke eerezucht lieten regeeren. De Staten stelden zich nu in de eerste plaats ten doel, het oppergezag weer aan andere handen toe te vertrouwen.

Maar wie waren nu die Staten? Zonder op het oogenblik een grondig onderzoek te beginnen naar de staatsregeling, die reeds lang wortel geschoten had, en bestemd was om nog eeuwen lang voort te leven, kunnen wij volstaan met op te merken, dat de hoofdkaraktertrek der regeeringswijs in de Nederlanden, de zelfstandigheid der steden was. Elke provincie bevatte een groot aantal steden, die bestuurd werden door een raad van overheden met twintig tot veertig leden. Dit college, de *Vroedschap* geheeten, bestond uit de aanzienlijkste burgers; nieuwe leden werden voor het leven door de oude gekozen, en zoo vormde dit lichaam een besloten vereeniging, wier leden uit de burgerij tot dien post verheven werden. Wanneer er door sterfgeval of verlies van burgerrechten plaatsen open vielen, koos het college nieuwe leden, soms onmiddellijk, en soms door een dubbele of driedubbele naamlijst op te maken, waaruit de stadhouder der provincie eene keus had te doen. Deze ambtenaar werd aangesteld door den graaf, wat de Vorst altijd bleef,

of hij hertog van Beieren of van Bourgondië, Keizer of Koning was. Na de afzwering van Filips werden de stadhouders door de Staten van elke provincie aangesteld.

De Vroedschap koos jaarlijks een Raad van *Schepenen*, die rechterlijke macht uitoefende; voorts werden er twee, soms drie burgemeesters op dezelfde wijs benoemd⁽¹⁾. Dit was het deel van het volk in de Staten. Maar, behalve dit vertegenwoordigend lichaam, had men nog de *Ridderschap*, bestaande uit mannen van oude afkomst, die uitgestrekte goederen bezaten en, volgens een algemeen in Europa heerschende wet van het leenstelsel, op die goederen hoog, laag en middelbaar recht hadden uitgeoefend; zij waren sedert lang als een onmisbaar deel van het staatswezen erkend, daar zij recht hadden om zich door gemachtigden uit hun midden op de provinciale en algemeene vergaderingen te doen vertegenwoordigen.

Beschouwd als een middel om mannen van staatkundige bekwaamheid in het bestuur der algemeene zaken te brengen en om een krachtigen tegenstand te vormen tegen het stelsel van godsdienstdwang, was de nederlandsche staatsregeling zeer heilzaam, en, voor dien tijd, zelfs verlicht. De regeeringsleden deden hun werk niet om de voordeelen die het hen opbracht, want ongelukkig gebeurde het dikwijls, dat de noodzakelijke uitgaven, in dienst van den staat gedaan, niet vergoed werden. Het volk bracht ontzaglijke belastingen op om den oorlog gaande te houden, en dus kon er geen mildheid tegenover getrouwe staatsdienaars op over schieten.

Zoo was het gemeenebest bij den dood van Willem de Zwijger ingericht. Ontzettend was de treurigheid, door die ramp te weeg gebracht. Nooit heeft er een feller en algemeener droefheid om den dood van een enkel man geheerscht. De wanhoop kende een tijd lang geen grenzen; maar weldra werd zij door verhevener gedachten vervangen. Het scheen, nadat de held in het graf was neergedaald, alsof zijn geest bleef zweven over de natie, die hij zoo lief had gehad, en haar bezielde met zijn geestkracht en wijsheid⁽²⁾.

(1) VAN METEREN.

(2) 'Het volk,' schreef Walsingham, tien dagen na Oranje's dood, aan Davison, 'is tot nogtoe niet erg uit het veld geslagen over het voorgevallene. Veeleer heeft de snoode daad het versterkt in zijn voornemen om zoo lang vol te houden, als zijn verdedigingsmiddelen maar toelaten.' 12 en 22 Juli 1548. MS. *State Paper Office*.

William Herle, een geheim en hoogst bekwaam zendeling der engelsche regeering, bezocht de hollandsche en zeeuwsche steden, toen de treurige gebeurtenis voorviel. Met levendige kleuren beschreef hij de moedige houding, die ieder onder de algemeene zwaarmoedigheid aannam. 'De pas voorgevallen dood van den prins van Oranje,' schreef hij aan Koningin Elizabeth, 'heeft evenmin bij het volk als bij de overheid, door vrees of verdeeldheid, eenige verslagenheid teweeggebracht, maar wel hun haat versterkt, en hen tot het grootsch en kloek besluit aangevuurd om de gruweldaad, door den spaanschen dwingeland tegen den prins gepleegd, te wreken, en om hunne vrijheden te verdedigen tegen hem en zijne aanhangers, met alle middelen, die God hun in de hand gegeven heeft, met opoffering van het laatste deel van hun vermogen en van hun laatsten droppeel bloed.' 22 Juli en 1 Aug. 1584. MS. *State Paper Office*.

In de stad Dordrecht werd Herle door de overheden opgewacht en met bijzonderen eerbied ontvangen, als de bekende, hoewel geheime vertegenwoordiger der Koningin. 'Zij kwamen onmiddellijk bij mij,' schreef hij, 'niet om zich te beklagen, of in de hoop, dat ik hun moed zou inspreken - ofschoon hun thans een hoofd ontbreekt - maar hunkerend naar wraak en er naar verlangend om hun leven te verdedigen, waarop de Koning van Spanje het zonder twijfel toelegde, toen hij hun hoofd, den prins van Oranje, vermoordde.' (Ibid)

Nog op den dag van den moord, 10 Juli 1584, besloten de Staten, toen te Delft vergaderd 'om de goede zaak met Gods hulp tot het uiterste te beschermen zonder goed of bloed te ontzien.' Dit besluit werd aan den admiraal, den heer van Warmond, aan graaf Hohenlo, aan Willem Lodewijk van Nassau en andere bevelhebbers der land- en zeemacht medegedeeld. Tevens zonden de zestien leden - want meer waren er niet opgekomen - door brieven tijding aan hunne afwezige ambtgenooten van de ramp, die hen getroffen had, terwijl zij hen dadelijk ter beraadslaging opriepen en er op aandrongen dat de Staten van al de provinciën onmiddellijk ter algemeene vergadering zouden beschreven worden. Ook schreven zij, over de gemeenschappelijke beproeving, brieven vol kloeke bemoediging, gepaard met mannelijke smart, aan de voornaamste gezagvoerders der land- en zeemacht en burgerlijke ambtenaren, waarin zij hun verzochten 'zich mannelijk en dapper te gedragen, zonder zich over het groote ongeluk, dat allen getroffen had, in het minst terneergeslagen te toonen of er zich, door wien dan ook, toe te laten brengen om hun band met de Staten te verbreken⁽¹⁾.' Onder de zestien aanwezigen zag men Van Zuylen van Nyevelt, den heer van Warmond, den advocaat van Holland, Paulus Buys, Joost de Menijn en Johan Van Oldenbarneveld. Deze vertegenwoordigers gaven hunnen medeburgers dus al dadelijk een edel voorbeeld en zij deden een grooten stap voorwaarts op het pad, waar Oranje hen zoo lang was voorgegaan.

Het eerste wat er na de plechtige uitvaart van den prins, gedaan moest worden, was het voorzien in de onmiddellijke behoeften zijner familie. Want de man, die zich met bijna koninklijke inkomsten in den opstand gemengd had, liet zijne goederen zoo bezwaard na, dat zijn vloerkleeden, tapijtwerk, huishoudlinnen, ja zelfs zijne zilveren lepels en kleederen ten

(1) VAN WIJN en and., *Aanmerkingen op Wagenaar*, VIII, 1-5.

behoefte zijner schuldeischers in het openbaar verkocht moesten worden⁽¹⁾. Hij liet elf kinderen na: een zoon en een dochter bij zijne eerste vrouw, een zoon en een dochter bij Anna van Saksen, zes dochters bij Charlotte van Bourbon, en een zuigeling, Frederik Hendrik, zes maanden vóór zijnen dood geboren. De oudste zoon, Filips Willem, was zeventien jaar lang in Spanje gevangen gehouden, nadat hij in het jaar 1569 van de leuvensche hoogeschool was opgelicht. Hij was onder de meesterlijke behandeling van den Koning en de Jezuïten reeds zoo door en door *gespanjolieerd* dat zijn gelaat zelfs alle gelijkenis met de kenmerkende hoofdtrekken van zijn heldhaftigen stam verloren, en een onheilspellende, sombere, terugstootende uitdrukking gekregen had, wat allerpijnlijkst was om te zien. Het eenige goede, dat hij behouden had, was ontzag voor zijns vaders naam; een gevoel, dat bij eene gedenkwaardige gelegenheid te Madrid tot een groote uitbarsting kwam, toen hij een spaansch officier, die zich verstout had zich over den grooten prins op eene honende wijs uit te laten, het venster uitwierp, zoodat hij op de plaats dood bleef.

De tweede zoon was Maurits, toen zeventien jaren oud, een bevallig jongeling, met donkerblauwe oogen, fijngevormde trekken, en volle roode lippen, die reeds meer moed en vastberadenheid had betoond, dan men op zijn leeftijd verwachten kon. Den zoon van Willem de Zwijger, den kleinzoon van Maurits van Saksen, wiens uiterlijk en karakter hij bezat, spoorde elke polsslag aan tot levenslangen kamp tegen den geest der spaansche overheersching; en reeds gordde hij zich voor die levenstaak ten strijde. Terstond nam hij als devies een omgevallen eik aan, met een jong lootje, dat uit den wortel ontsproot. Hij zou zijn zinspreuk: *Tandem fit surculus arbor* ('Eindelijk wordt de spruit een boom') door zijn roemvol leven tot waarheid maken⁽²⁾.

De jongste zoon, een kind van zes maanden, was ook voor eene groote toekomst bestemd, en zou zich eveneens in de geschiedenis van zijn vaderland duurzamen naam verwerven. Voor-

- (1) Zijne uitgebreide vaste goederen waren allen zwaar verhypothykeerd, en hij liet volstrekt geen gereed geld na. 'Buys en Meetkerk hebben mij verteld,' schreef Herle aan Koningin Elizabeth, 'dat de prins bij zijn dood geen honderd gulden baar geld bezat; wèl een blijk van zijne opofferingen voor het volk.' 22 Juli en 1 Aug. 1584. MS. *State Paper Office*. - Vergelijk WAGENAAR, VIII, 12-15.
- (2) 'Graaf Maurits, bij wien ik geweest ben, genadige Vorstin,' zeide Herle, 'is een zeventienjarig edelman, die zeer voorkomend is, een gunstig uiterlijk bezit, en grooten moed toont; hij heeft vlaskleurig haar, is bijzonder schrand, en voor zijn leeftijd niet minder geleerd. In uiterlijk en in aard heeft hij wel wat van zijn grootvader van moederszijde.' (Herle aan de Koningin, in het zoo even aangehaald MS.) - Vergelijk VAN METEREN, XII, 214.

loopig bleef hij bij zijne moeder, de edele Louise de Coligny, die dus met lange tusschenpoozen haar vader en twee echtgenooten als slachtoffers van de spaansche staatslist had zien vallen; want even zeker is het, dat Filips van de parijsche Bloedbruiloft vooraf kennis droeg en er zijne goedkeuring over betuigde, als dat hij Oranje's moordenaar was.

De Staten van Holland smeekten de vorstelijke weduwe op hun grondgebied te blijven, en legden haar en haar kind een ruime jaarwedde toe, waarop zij zich in Leiden vestigde⁽¹⁾.

Haar toestand was intusschen allertreurigst: in hare jeugd had zij den Heer de Teligny, een jong edelman van uitstekende hoedanigheden, gehuwd; maar kort daarna was zij, in den ontzettenden Bartholomeusnacht, weduwe en wees tegelijk geworden. Zij zelve was toen naar Zwitserland ontkomen; en tien jaren later was zij met den prins van Oranje in den echt getreden. Op den leeftijd van twee-en-dertig jaren bleef zij nu verlaten en rampzalig achter in een vreemd land, waar zij zich nooit recht te huis had gevoeld. De weduwe en kinderen van Willem de Zwijger leden bijkans gebrek aan de eerste levensbehoeften. 'Ik weet nauwlijks,' schreef de prinses aan haar zwager, graaf Jan, 'hoe de kinderen en ik de eer van ons huis zullen kunnen ophouden. Moge God in zijne goedertierenheid voor ons zorgen; wij hebben daar stellig groote behoefte aan!'⁽²⁾ Daar zij aan fransche weelde gewoon was, had het haar meer vermaakt dan verdrotten, toen zij, om haar huwelijk voor het eerst in Holland gekomen, de reis van Rotterdam naar Delft doen moest in een open wagen zonder veeren, in plaats van in een zacht schommelende koets, zooals anders; zoodat zij, gelijk te denken was, 'gekneusd en wel' aankwam. Tot zulk een oudvaderlijken eenvoud was de huishouding van Willem de Zwijger afgedaald⁽³⁾. Maar bij zijn dood, onder zulke bezwarende omstandigheden, moest het nog erger worden.

De prinses had ook geen reden om van Leiden te houden; want na den dood van haar echtgenoot had een onbeschofte predikant, Hakkius genaamd, die gelegenheid aangegrepen om tegen het fransche huwelijk en de kostbare doopplechtigheid in Januari uit te varen, als wanbedrijven, die God getergd en een rechtvaardige straf uitgelokt hadden. Daar in haar weduwstaat te blijven, met dat kind van zes maanden, 'het eenige liefdepand van haar gestorven heer, haar troost en haar eenig vermaak', zoo als zij zich roerend uitdrukte, was pijnlijk ge-

(1) WAGENAAR, *Vaderl. Historie*, VIII. 8 volg.; VAN WIJN *op Wagenaar*, 5 volg., 16 volg.

(2) GROEN VAN PRINSTERER, *Archives etc.* 2 S., I. 98.

(3) DU MAURIER, *Mémoires*, 182.

noeg; en liever had zij zich te Vlissingen gevestigd, in het gebouw, dat haar gemaal, als markgraaf van Vere, had toebehoord. Zij had zich evenwel laten overhalen om Holland niet te verlaten, ofschoon ‘zij zich in het eerst eenigszins over de onvriendelijkheid van het volk beklagde’⁽¹⁾.

Zij was klein en schoon gevormd, had fijne gelaatstrekken, een gezonde kleur, en zeer schoone donkere oogen, die, in later jaren, door ingehouden tranen verduisterd schenen; met hare opmerkelijke geestvermogens, de engelachtige zachtheid van haar karakter, hare innemende manieren, en haar liefelijke stem, werd Louise de Coligny spoedig dierbaar aan de ruwe Hollanders en altijd was zij eene belangelooze en waardeerbare raadgeefster, zoowel voor haar eigen kind, als voor zijn ouderen broeder Maurits⁽²⁾.

Zeer spoedig richtten nu de Staten een Raad van State op, die voorloopig voor den tijd van drie maanden, het uitvoerend bewind in handen zou hebben en wel voor de provinciën Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, en die deelen van Vlaanderen en Brabant die tot de Unie behoorden. Aan het hoofd van dit lichaam werd de jonge Maurits geplaatst, die na drie dagen van beraad dien moeilijken post aanvaardde. De jonge man had, met een milden onderstand van Holland en Zeeland, zijne opvoeding aan de leidsche hoogeschool voltooid; en zoo zorgzaam was men geweest voor dit kind, waarop zoo veler verwachting gevestigd was, dat zijn gouverneur in den vorigen zomer, bij besluit van de Staten nadrukkelijk gewaarschuwd was, hem vooral niet dicht bij het strand te laten komen, uit vrees dat hij door den prins van Parma, die toen eenige oorlogsschepen op de kust liet kruisen, opgelicht mocht worden.

De jaarwedde van Maurits werd nu op dertigduizend gulden gebracht, terwijl aan elk der leden van den Staatsraad vijftienhonderd gulden werd toegelegd. Van de genoemde bezoldiging moest ieder op zijn minst één dienaar onderhouden, zonder

(1) VAN WIJN *op Wagenaar*, VIII. 19; GROEN VAN PRINSTERER, t.a. pl.; Brief van Herle, MS.

(2) ‘Ik bezocht de prinses van Oranje op haar eigen verzoek,’ zeide Herle, eenige dagen na den dood van den prins, ‘en vond haar in een erg donker, treurig kamertje. Het was dubbel smartelijk haar neerslachtigheid en rouw nog vermeerderd te zien door den ellendigen toestand van die plaats; en ik vond haar waarlijk in groote verlegenheid, niet alleen over wat er gebeurd was maar ook over wat er misschien nog volgen zou, nadat zij reeds zoo zwaar beproefd was. Bij haar was de prinses van Chimay, die zoo pas te Delft gekomen was, en die in andere opzichten niet minder beklagenswaardig is dan zij, maar inderdaad een brave en verstandige dame, wat er dan ook van haar gezegd moge worden.’ (Herle's boven aangehaald MS.)

ooit op vergoeding van reiskosten of andere toevallige verteringen aanspraak te kunnen maken⁽¹⁾.

De Raad van State telde drie leden uit Brabant twee uit Vlaanderen, vier uit Holland, drie uit Zeeland, twee uit Utrecht, één uit Mechelen, en drie uit Friesland - achttien in het geheel. Hij was gemachtigd en had in last, krijgsvolk te lichten voor de zee- en landmacht, en bevelhebbers over beide te benoemen; hoven van admiraliteit op te richten; het geld, dat door de Staten werd toegestaan, te besteden aan de bescherming van 's lands oude handvesten en privilegiën en te zorgen dat alle krijgsbenden, die in dienst waren van de provinciën den eed van trouw aan de Unie aflegden. De buitenlandsche betrekkingen, de vraagstukken van oorlog en vrede, de macht om verdragen aan te gaan en verbintenissen te sluiten, waren dezen Raad slechts toevertrouwd, onder medeweten en goedkeuring van de Staten-Generaal, welk lichaam tweemaal 's jaars door den Raad van State bijeengeroepen moest worden.

Zoo bleven de provinciën zich zelfen gelijk in deze oogenblikken van gevaar en duisternis en het was er ver van daan dat zij zich aan moedeloosheid zouden overgeven, wat, de omstandigheden in aanmerking genomen, zeer natuurlijk geweest zou zijn.

Eene onheilspellende zee omringde hen toch van alle kanten; een gedenkpenning, in Holland geslagen, stelde eene hulk voor, zonder mast of zeilen door den storm heen en weer geslingerd. Het randschrift: *incertum quo fata ferent* (wie weet waarheen het lot haar voeren zal?) drukte levendig de hulpeloosheid en den nabijzijnden overgang des lands uit. Alexander van Parma, de begaafdst veldheer en een der behendigste staatslieden dier eeuw, wist goed zijn voordeel te doen met de ramp, die den afvalligen provinciën thans overkomen was. Had hij over meer manschappen en meer geld kunnen beschikken, dan zou de zaak der Staten hopeloos gestaan hebben. Nu schreef hij tal van brieven aan de Staten-Generaal, aan de overheden van verschillende steden, en aan bijzondere personen, waarin hij zich uitliet, alsof er geen twijfel aan was, dat met Oranje's dood alle gezag zoowel als elke reden om den strijd met Spanje voort te zetten had opgehouden. Hij stelde redelijke voorwaarden ter verzoening met den afgezworen monarch, maar behield steeds de beslissing omtrent het stuk van den godsdienst, zoo als van zelf sprak, den Koning voor: want de Staten wisten even goed als Parma dat Filips op dit gewichtig punt nooit iets zou toegeven.

In Holland en Zeeland had de vleitaal van Parma geen in-

(1) WAGENAAR, VIII. 8; VAN WIJN *op Wagenaar*, VIII. 12.

vloed. De brieven, die men in verschillende steden dier provinciën van hem kreeg, boden, naar de woorden van iemand die ze zag, ‘bijkans alles aan wat men kon wenschen of vorderen, zelfs al had men er naderhand berouw over kunnen krijgen, dat men te veel gevraagd had⁽¹⁾.’ Maar het lokaas bleef onaangeroerd: de inwoners waren er even onverschillig voor als de gemeentebesturen; men wist maar al te goed dat aan ketters geen woord werd gehouden. Dit voorbeeld werd door de Staten van andere provinciën gevolgd, en allen gaven voor de algemeene vergadering, die weldra te Delft zitting nam, ‘onbeperkte en onherroepelijke volmacht aan hare afgevaardigden om alles goed te keuren, wat de gemelde Staten-Generaal omtrent personen, goederen en land mocht beschikken; een vastberadenheid en een meegaandheid, die voor dien tijd, in welke eeuw, of onder welk bewind dan ook, nog nooit waren voorgekomen.’

Er werd besloten dat niemand, noch in het openbaar noch in het geheim, eenige ‘overeenkomst met den spaanschen dwingeland’ zou mogen aangaan ‘op straffe van een slechte vaderlander te worden geacht.’ Ook werd in de stad Dordrecht verordend, dat ieder die brieven of boodschappen van den vijand, aan wien dan ook overbracht ‘op staanden voet zou worden opgehangen.’ Dat was eerst een flinke en afdoende maatregel. Dezelfde stad ging ook de andere voor met het bij openbare oorkonde en met trompetgeschal bekend maken van het besluit, ‘dat men wilde leven en sterven voor de nu aanvaarde zaak.’

In Vlaanderen en Brabant heerschte een minder verheven geest. Die provinciën waren bijkans geheel verloren: Brugge ondersteunde de pogingen van Parma om hare zusterstad Gent er toe over te halen, haar eigen laaghartigheid na te volgen, en zich zonder slag of stoot over te geven; en die machtige, woelzieke, maar regeeringlooze kleine vrijstaat, was maar al te bereid om aan die verzoeking gehoor te geven. ‘De spaansche dukaten, Mevrouw, zijn zoo sterk in omloop,’ schreef de gezant Des Pruneaux aan Catharina de Medicis, ‘dat zij menigeen gunstig gestemd hebben. Uwe Majesteiten zullen ook geld moeten gebruiken zoo zij een enkelen stap vorderen willen⁽²⁾.’ Niemand verstond beter dan Parma die gulden overredingskunst om een wankelenden afvallige tot gehoorzaamheid aan zijnen vorst terug te brengen; het was maar jammer dat hij niet altijd genoeg afdoende bewijsgronden had.

Daarbij was zijn krijgsmacht niet zeer groot, al was hij op dit punt de Staten nog ver vooruit. Hij had, behalve zijne bezettingen, iets meer dan 18 000 man. De Vereenigde Gewesten

(1) Herle aan de Koningin, in het bovenaangehaald MS.

(2) GROEN VAN PRINSTERER, *Archives*, etc. 4.

hadden ter nauwernood 3000 man voetvolk en 2500 ruiters, grootendeels in den omtrek van Zutphen gelegerd⁽¹⁾. Alexander bedreigde te gelijker tijd Gent, Dendermonde, Mechelen, Brusselen Antwerpen. Deze vijf machtige steden liggen dicht bijeen op afstanden van twee tot tien uren van elkander, en zijn als het ware aaneengesnoerd door de Schelde daar ze allen door dien stroom, of zijn zijrivier, de Senne, bespoeld worden. Het zou voor Parma, al had hij ook 100 000 man onder zijne bevelen gehad onmogelijk zijn geweest, voor al deze gewichtige plaatsen tegelijk een geregeld beleg te slaan. Zijn oogmerk was, ze van elkander en van het overig gedeelte des lands af te snijden door het verkeer op de hoofdriever te stremmen en ze zoo door hongersnood tot onderwerping te brengen. Het was een meesterlijk ontwerp; maar zelfs de bekwaamheid van een Farnese zou hier te kort geschoten zijn, indien de moord van den prins van Oranje hem de taak niet verlicht had. Verraad, flauwhartigheid, ijverzucht waren de bondgenooten, die den landvoogd, volgens zijn berekening, in de raadzalen der steden moesten bijspringen. De voorwaarden, die hij aanbood, waren mild. Kwijtschelding en vergiffenis, vergunning aan de bezettingen om met krijgseer uit te trekken, vrijheid om te kiezen tusschen het verlaten van den hervormden godsdienst of ballingschap, met een uitstel van twee jaren, dat hen werd toegestaan, die den verboden godsdienst getrouw wilden blijven, om hunne zaken te regelen: ziedaar de voorwaarden; en wel schenen ze vleierend, nu aan de geliefde stem, die zoo dikwijls de vele weifelaars en kuipers onder de Vlamingen tot hun plicht terug bracht, voor altijd het zwijgen was opgelegd. Den 17den Augustus 1584 gaf Dendermonde zich over, en niemand verloor er het leven bij, behalve twee predikanten, waarvan de een opgehangen en de ander verdronken werd. Den 7den September ging Vilvoorde bij verdrag over, zoodat de gemeenschap te water tusschen Brussel en Antwerpen afgesneden werd. Gent, dat nu allen moed verloren had, trad insgelijks met Parma in onderhandeling, en verzoende zich den 17den September met den Koning⁽²⁾. De overgang van zulk een sterke en gewichtige plaats was even rampspoedig voor het land als schandelijk voor haar inwoners. Zij was echter het gevolg van eene intrigue, die reeds lang geleden op touw was gezet, doch waarvan de draad op eens, en zoo als men hoopte, voor goed, verscheidene maanden te voren afgebroken was. In het begin van het jaar, na de verzoening van Brugge met den Koning - het werk van den dubbelhartigen en behendigen prins van Chimay - had

(1) WAGENAAR, VITI. 13.

(2) VAN METEREN, XII. 216, 217.

men zonder dralen en bijna met goeden uitslag getracht, om Gent op dezelfde wijs te bemachtigen. Champagny, de broeder van den beruchten kardinaal Granvelle, was daar zes jaren lang gevangen geweest, ofschoon hij er niet streng bewaakt werd; en hij wilde zich over de hoogst onrechtvaardige behandeling, die hij vond dat de Nederlanders hem aandeden, wreken door hun zaak die hij eens had voorgestaan, geheel en al op te geven. Als een man van uitnemende bekwaamheid, moed en geestkracht, die zich zoowel in den krijgsdienst als bij onderhandelingen onderscheiden had, was hij een geducht vijand voor de partij, die hij thans verliet. Reeds in April van dit jaar hadden geheime zendelingen van Parma, die met Champagny in zijne zoogenaamde gevangenis en met al de misnoegde burgers onderhandelden, op het punt gestaan om eene schikking met den Koninklijken landvoogd tot stand te brengen. De onderhandeling was evenwel plotseling afgebroken toen een poging van Hembyze, een van 's Konings heimelijke aanhangers, om de stad Dendermonde, waarvan hij bevelhebber was, aan Parma te verkoopen op heeter daad ontdekt werd⁽¹⁾. Voor deze misdaad werd hij in Gent door de rechtbank veroordeeld, en daarop in het openbaar onthoofd. Dit voorval versterkte den indruk van Oranje's woorden; tot het laatste oogenblik zijns levens toe, had hij toch de goedgezinden in Gent dringend gesmeekt, de groote zaak der Unie en der vrijheid niet op te geven. Willem de Zwijger wist zeer goed, dat, wanneer zulk een groote hoeksteen als Gent weggenomen was, de brug tusschen de Keltisch-Katholieke en de Vlaamsch-Calvinistische Nederlanden moeilijk weer opgebouwd zou kunnen worden. Oranje was nu gestorven en de onderhandelingen met Frankrijk, waarop die Gentenaars, die nog getrouw de nationale zaak aankleefden, hunne hoop gevestigd hadden, waren door den dood van Anjou reeds vroeger afgebroken; Champagny werd, in weerwil van Hembyze's ongelukkig uiteinde, werkzamer dan ooit. Een geheim zaakgelastigde, dien het gemeentebestuur naar het fransche hof gezonden had om bijstand te vragen, slaagde niet beter dan men van iemand van zijn karakter en gedrag had kunnen verwachten: want gedurende zijn verblijf in Parijs was hij altijd dronken geweest, en had hij bijna iedereen uitgescholden. Dit was een slechte vorm van onderhandeling, vooral voor den gezant eener zwakke stad tegenover eene hoogmoedige en onverschillige regeering.

‘Men vond hier ten hove,’ schreef Stafford aan Walsingham, ‘veel aan te merken op het gedrag van den man, die uit Gent

(1) Zie: *Opkomst der Nederlandsche Republiek*. IIIde D., hoofdst. VI, en de daar aangehaalde bronnen; EVERHARD VAN REYD, *Historie der Nederlandsche oorlogen*, 1650, III. 47.

afgevaardigd was. Hij was de geheele week haast geen oogenblik nuchter, en verlangde op hoogen toon binnen drie dagen antwoord; anders *zouden die van Gent zelf wel weten, aan wie zij zich zouden wegschenken*. Hij werd na drie weken weggezonden en vertrok zeer gebelgd, terwijl hij bij hoog en laag zwoer, dat hij er rapport van zou maken⁽¹⁾.

Die van Gent schonken zich dan ook heel kort daarna aan den Koning van Spanje weg. De voorwaarden werden als mild beschouwd, doch er was natuurlijk geen sprake van bereiking van het groote doel, waarvoor de vaderlanders kampten: godsdienstvrijheid. De stedelijke privilegiën - in zoover zij van waarde konden blijven in de oogen van een koninklijk landvoogd, en onder het geschut eener citadel, door spaansch krijgsvolk bezet - zouden gewaarborgd worden; aan de inwoners die niet naar de mis wilden gaan, werd een tijdsbestek van twee jaren toegestaan om hunne zaken te regelen eer hunne voortdurende ballingschap inging, 'mits zij zorgden geen aanstoot te geven;' terwijl aan den anderen kant het gezag van den Koning als graaf van Vlaanderen volkomen erkend zou worden, en al de uit hunne bezittingen verdreven geestelijken hun eigendom zouden terug krijgen⁽²⁾.

Champagny werd nu, tot loon voor zijne diensten, uit de gevangenis ontslagen en tot bevelhebber der stad benoemd; en na een kort tijdsverloop week omtrent de helft der bevolking, de ondernemendste kooplieden en winkeliers, de naarstigste ambachtslieden, naar Holland en Zeeland. De aanzienlijke stad Gent - toen even groot als Parijs, geheel door grachten omgeven, en versterkt met bolwerken, halvemanen en aarden buitenverschansingen, in de twee laatste jaren met groote onkosten aangelegd, en die genoeg brood, vleesch, kruit en lood binnen hare wallen had voor een geheel jaar - werd zoo schandelijk overgegeven. De reeds vroeger zeer ingekrompen en in verhouding tot den omvang der plaats en haar vroegere macht zeer schrale bevolking werd op 70 000 zielen geschat⁽³⁾. Het getal huizen bedroeg 35 000, zoodat, toen het aantal ingezetenen weldra tot op de helft verminderd werd, er zoowat voor elk huis één bewoner overbleef. Daarentegen werden de vijf-en-twintig kloosters in de stad weder bevolkt; en in hoever dit opwoog tegen de duizenden van spinners en wevers, die waren uitgeweken en die in den bloeitijd van Gent scharen van werklieden in beweging hadden gebracht 'wier tred was

(1) Stafford aan Walsingham, 27 Juli, 1584, bij MURDIN, II. p. 412-415.

(2) VAN METEREN, XII. 217; VAN REYD, III. 47; LE PETIT, *Grande Chronique de Hollande*, 1601, XIV. 409, 500.

(3) GUICCIARDINI, p. 207.

als die van een heirleger,' kan aan den uitslag voldoende getoetst worden.

De val van Brussel bleef nog tot in Maart verschoven, en die van Mechelen (19 Julij 1585) en van Antwerpen (19 Augustus 1585) tot het midden van den volgenden zomer; doch de overgaaf van Gent was een voorteeke van het lot dat Vlaanderen en Brabant wachtte. Ostende en Sluis evenwel waren nog in handen der patriotten, en daardoor hadden zij de geheele vlaamsche kust in bedwang. De heerschappij ter zee zou de nieuwe republiek langer dan een eeuw behouden.

De prins van Parma, aldus aangemoedigd, door het uitnemend goed gevolg zijner kuiperijen, had besloten nog grooter zegepralen met de wapenen te behalen, en werkte steeds voort aan zijn groot ontwerp om de Schelde af te sluiten en Antwerpen ten val te brengen. De bijzonderheden van dat beleg - een van de schitterendste wapenfeiten dier eeuw, en de zeer gedenkwaardige gevolgen er van - zullen later vermeld worden. Thans dient eerst de aandacht gevestigd te worden op de europeesche staatkunde in dit tijdvak, en den toestand der Nederlanden; op het weefsel van staatkundige en hof-kuiperijen dat zich over de voornaamste staten der Christenheid had uitgespreid, en waarin het lot der wereld verward geraakte. Indien de geschiktheid van een staatsman hoofdzakelijk afhangt van de kunst om te bedriegen dan waren de staatslieden der zestiende eeuw al zeer behendig. Het moet echter erkend worden, dat zij ook goede hoedanigheden hadden; en geene andere eeuw bracht geslepener, ontwikkelder, onvermoeider, maar, helaas! ook dikwijls gewetenloozere mannen voort, verdiept in het groote dobbelspel der staatkunde, waar de hoogste belangen van millioenen worden opgezet. Met zulke staatslieden moesten de burgers van het nieuwgeboren gemeenebest zich meten; en de uitkomst zou doen zien, of zij in het kabinet even goed op hun plaats waren als op het slagveld. Door den dood van Anjou en Oranje waren de Vereenigde Nederlanden een oppermachtige staat, eene onafhankelijke republiek geworden; het oppergezag echter werd beurtelings aangeboden aan die mogendheden, welke genegen mochten zijn, de hulde aan te nemen, alleen onder deze voorwaarde, dat de godsdienstvrijheid zou worden gehandhaafd.

Tweede hoofdstuk

Verhouding van de Republiek tot Frankrijk. - Strengheid van Koningin Elizabeth tegenover Katholieken en Calvinisten. - Verhouding tusschen Engeland en Frankrijk. - Schroomvalligheid van Duitschland. - Ongevoeligheid der duitsche Protestanten. - Hendrik III van Frankrijk en zijn mignons. - Hendrik van Guise. - Hendrik van Navarre. - Macht van Frankrijk. - Minachtende behandeling van een staatsch gezantschap in Frankrijk. - Plannen der fransche Hugenoeten. - Pogingen om de Nederlanden bij Frankrijk in te lijven. - Goed gevolg van Des Pruneaux' onderhandelingen.

De prins van Oranje had altijd een goede verstandhouding met Frankrijk gewenscht en meer gebouwd op den steun van dat rijk dan van elke andere mogendheid. Dit was niet zonder reden en zoo lang hij leefde, hielden ook de Nederlanden tot die denkwijis over. De Koningin van Engeland had nooit naar de regeering van de Provinciën verlangd; in Frankrijk daarentegen had de Koningin-Weduwe, Catharina de Medicis, voor haren lieveling, Frans van Alençon, altijd naar dat gebied gehunkerd; en haar plan was voor zoo ver als een staatsontwerp door hem begunstigd kon worden, door den machtelozen monarch, die den Franschen troon bekleedde, begunstigd.

De godsdienst der Vereenigde Nederlanden was Calvinistisch, en verder waren er vele Doopsgezinden in het land. De Koningin van Engeland haatte Doopsgezinden, Calvinisten, en andere sekten, en banden die uit hare rijken op straffe van gevangenis en verbeurdverklaring van goederen⁽¹⁾. Evenzeer als haar vader gekant tegen de oppermacht van den bisschop van Rome had zij ook haars vaders weersin tegen den geest der Hervorming overgenomen. Hendrik Tudor hing ieder op, die in den Paus geloofde, en deed ieder die niet geloofde in de transsubstantiatie, de oorbiecht en de overige 'Zes Artikelen', levend verbranden. Zijne dochter was, wat ook haar innerlijke godsdienstige overtuiging geweest moge zijn, onwrikbaar in haar weerstand tegen Rome en een te verlichte vorstin om niet op

(1) CAMDEN, I. 28, 32, 48.

te merken, hoe Englands grootheid en roem gevestigd moesten worden; doch zij dacht er niet aan om vrijheid van geweten te dulden. Allen die tegen de engelsche kerk gekant waren, hetzij Pausgezinden of Puriteinen, werden als ketters beschouwd en gevangen gezet of gebannen. 'Door kerken met tegenstrijdige plechtigheden en gebruiken te gedoogen,' zeide Elizabeth, 'zou men den eenen godsdienst verspreiden ten koste van den andere, de gemoederen der goede lieden in de war helpen, woelgeesten in hun idieën stijven, den godsdienst en den staat verstoren en goddelijke en menschenlijke zaken verwarren; dit zou op zich zelf erg genoeg zijn en vooral een allerslechtst voorbeeld; voor onze eigene onderdanen zou het schadelijk wezen en voor hen die er belang bij hebben lang niet geriefelijk en volstrekt niet veilig.' Deze woorden waren wel tot Pausgezinden gericht, maar zonder twijfel zouden Doopsgezinden, of elk ander slag van ketters een dergelijk antwoord ontvangen hebben, zoo zij zich ook hadden verstout, om het recht van openbare godsdienstoefening te vragen. Men kan zelfs zeggen dat de roomschgezinden in de eerste jaren van Elizabeth's regeering beter behandeld werden dan de Calvinisten. De Katholieken werden door de Koningin niet gebannen of gevangen gezet; bij hen werd geen huiszoeking gedaan, om hen te storen in de uitoefening van hun godsdienstplichten of onderzoek te doen naar hun geloof. Dit was een zachter behandeling, dan het levend verbranden of begraven, het ophangen en het verdrinken, waarmede Maria en Filips de engelsche en nederlandsche ketters gestraft hadden, maar het was toch nog lang niet de geest dien Willem de Zwijger in al zijn maatregelen aan den dag placht te leggen zoowel tegenover Doopsgezinden als Katholieken. Daarenboven kon de prins moeilijk vergeten dat de negenduizend vierhonderd katholieke geestelijken, die bij den dood van Koningin Maria kerkelijke inkomsten genoten, allen op honderdnegen-entachtig na, bij de troonsbestijging van Koningin Elizabeth den Paus afgezworen en haar als hoofd der Kerk erkend hadden. Waarschijnlijk school er in de harten der negenduizend tweehonderd en elf andere nog wel eenige toegevendheid voor den godsdienst, waarvan zij zoo plotseling bekeerd waren, terwijl er geen denken aan was, dat zij hunne kudde of hunne vorstin eenige de minste oogluiking ten opzichte van de Geneefsche leer zouden trachten in te prenten.

Toen, in later tijd, de samenspanning der Katholieken tegen den troon en het leven der Koningin, door den Paus en Filips aangestookt, strenger maatregelen vereischte; toen men het noodzakelijk achtte, zulk roomsch gebroed als de priesters van seminariën en hun leerlingen, als verraders ter dood te brengen, daar zij aan de onderdanen der Koningin verkondigden, dat

het plicht was de bul, waarbij de bisschop van Rome hunne vorstin in den ban gedaan en afgezet had, ten uitvoer te brengen en ‘dat het een verdienstelijk werk was, vorsten die in den ban waren om te brengen’; toen zelfs ondergingen de mannen, die verraad en moord predikten en pleegden, geen strengere behandeling dan andere ‘ketteren’ van de Koningin ondervonden hadden. Jezuïten en roomsche priesters werd bij parlaments-besluit geboden, binnen veertig dagen het rijk te ruimen. Wie naderhand in het land zou terugkeeren, werd schuldig verklaard aan hoogverraad. Kweekelingen van buitenlandsche seminariën ontvingen bevel binnen zes maanden terug te komen en hun geloften te herroepen, zoo zij niet beschouwd wilden worden als schuldig aan hoogverraad. Ouders en voogden, die zulke kweekelingen buitenslands van geld voorzagen, zouden gestraft worden met levenslange ballingschap, en verlies van alle bezittingen⁽¹⁾.

Vele priesters van seminariën en anderen werden er, jaarlijks in Engeland, gedurende de regeering der Koningin, volgens deze wet ter dood gebracht; doch zij werden, naar het heette althans, niet als Pausgezinden, maar als verraders opgehangen; niet omdat zij de transsubstantiatie, den ongehuwden staat der geestelijken, de oorbiecht, of zelfs het pauselijk oppergezag voorstonden, maar omdat zij verraad en moord predikten - omdat zij het noodzakelijk noemden, dat de Koningin gedood werd. Minder gemakkelijk was echter de verbanning en gevangenneming te verdedigen, of zelfs te begrijpen van menschen die, zonder tegen het leven of den troon der Koningin samen te spannen, de engelsche Kerk hervormd wilden hebben, naar het voorbeeld van die van Genève. En toch is er geen twijfel aan, of vele aanhangers van verschillende gezindheden, zijn om zulk een misdrijf, zoowel in de eerste als in de latere jaren van Elizabeth's regeering onmenschelijk behandeld⁽²⁾.

Er was nog een punt, dat hier gewicht in de schaal legde, en wel de troonsopvolging in Frankrijk en in Engeland. Maria Stuart, de katholieke nicht der Guises, wier naam leus en banier was van al wat in Europa den roomschen godsdienst het sterkst was toegedaan, de gezworen vriendin van Filips en een doodelijke vijandin van ketterij, was Elizabeth's wettige opvolgster. Ofschoon die vorstin altijd geweigerd had, dit recht te erkennen, daar zij, opgevolgd te worden door Maria, beschouwde ‘als het voor hare oogen ontplooiën van haar eigen lijkwade, ja, als het delven van haar eigen graf,

(1) CAMDEN, III. 309, 336.

(2) CAMDEN, III. 107, 469.

terwijl zij het levend aanzag⁽¹⁾; en ofschoon de ongelukkige pretendente naar twee troonen een gevangene van hare vijandin was, bestond er toch, zoo lang zij in leven bleef, weinig veiligheid voor de protestantsche kerk, zelfs niet bij het leven van Elizabeth en nog minder ingeval deze plotseling te sterven kwam. Daarentegen werden de verschillende staats en godsdienstpartijen in Frankrijk niet alleen door elkander in evenwicht gehouden - zoodat men reden had om te gelooven dat het Huis van Valois, hoe katholiek dan ook door het steeds toenemend aantal der fransche Calvinisten, altijd gedwongen zou zijn een verdrag, dat de nederlandsche kerken beschermde, getrouw na te komen - maar bovendien zou, bij den dood van Hendrik III, de kroon wettig toekomen aan den grooten kampvechter en aanvoerder der Hugenooten, Hendrik van Navarre.

Geen wonder dus, dat de prins van Oranje, zelf een Calvinist, meer deelneming voor de nederlandsche Hervormden verwachtte van Frankrijk dan van Engeland. Een groot deel der bevolking van dat rijk, waaronder vele invloedrijke edelen, was de leer der Hugenooten toegedaan, en de bij koninklijk besluit vastgestelde godsdienstvrede had zoo lang geduurd, dat de Hervormden in Frankrijk en de Nederlanden reeds aan de koninklijke goedertierenheid geloof sloegen, en vertrouwen stelden in het koninklijk woord. Oranje leefde niet lang genoeg om de Heilige Ligue werkelijk te zien sluiten, en kon er de geheimen nog maar van gissen.

Verder moet nog in aanmerking worden genomen, dat Frankrijk een geduchter staat was en een gevaarlijker vijand, en naar men geloofde, een krachtiger beschermer kon wezen dan Engeland. Engeland, hoe veel roem het ook reeds toen voor dien tijd en voor alle latere eeuwen mocht verzamelen, was nog niet het groote britsche Rijk van onze dagen. Integendeel zou men het thans, uit een statistiek oogpunt beschouwd, een vrij onbeduidende mogendheid noemen. In het tijdvak van Elizabeth, van Walsingham, Burghley, Drake, Raleigh, van Spenser en van Shakspeare, telde Engeland nauwelijks een grooter bevolking, dan thans de hoofdstad met haar voorsteden; een staand leger of aanzienlijke oorlogsvloot bezat het niet; het wemelde er van koene en gewetenlooze samenzweerders, die aan niemand, behalve aan Maria van Schotland, aan Filips van Spanje en aan den Paus van Rome, trouw waren, en onvermoeid voortgingen met het voorbereiden van een algemeenen opstand. Met Ierland naast zich, dat alleen in naam een onderworpen wingewest was, maar inderdaad in een onafgebroken staat van beroerte verkeerde - een eeuwig

(1) Ibid. I. 54.

broeïnest van spaansche samenzwering en krijgslist; met Schotland in den rug, een afzonderlijk rijk, waarvan de helft der bevolking verbitterde vijanden van Engeland, en de overigen slechts twijfelachtige vrienden waren, terwijl de wettige gebiedster van dat land,

‘De dochter van den twist, die altijd tweedracht zaaide,’⁽¹⁾

Elizabeth's gevangene was, en het middelpunt geleeke waarom heen het verraad zich voortdurend uitbreidde, - was het niet vreemd dat Engeland, de bekende denkwijze der Koningin over den hervormden godsdienst der Nederlanders in aanmerking genomen, door hen minder als een beschermer gewenscht werd dan het naburige Frankrijk.

Elizabeth was eene groote vorstin, wier genie altijd door Oranje erkend werd, in een betrekkelijk zwak rijk; Hendrik van Valois was de verachtelijke beheerscher van een machtigen staat, en kon, onder den invloed van anderen, onberekenbaar veel kwaads, maar ook zeer veel goeds tot stand brengen. Ondanks den St.

Bartholomeüsnacht dus, en ondanks de jongere ‘Fransche furie’ in Antwerpen, was Oranje genegen geweest om op nieuw onderhandelingen met Frankrijk aan te raden.

Ook bleef Elizabeth, wat nooit vergeten moet worden, al was zij niet te edelmoedig, toch zichzelf gelijk en eerlijk jegens de Nederlanden. Zij was niet naijverig op Frankrijk, zoo als men, op grond van een beroemd gezag⁽²⁾, lang ten onrechte geloofd heeft; want zij drong er sterk op aan, Anjou nogmaals de heerschappij aan te bieden; na zijn gedenkwaardige verdrijving uit de vereenigde Gewesten⁽³⁾. Op dat tijdstip was bovendien niet alleen haar behaagziek minnespel met Anjou afgebroken, maar dong deze zelfs naar de hand der jongste infante van Spanje⁽⁴⁾. Elizabeth bevorderde de onderhandeling met Frankrijk, zoowel in het geheim als openbaar. Weldra zullen wij zien, hoe het met die onderhandelingen afliep.

Waar moesten de Nederlanders nu, zoo zij zich niet in staat rekenden om op zichzelf te staan en er van Engeland geen spraak kon zijn, al anders bescherming en steun zoeken dan bij Frankrijk?

Wij hebben Spanje's uitgebreide macht gezien; waar zijn

(1) Sonnet van Koningin Elizabeth.

(2) H. GROTIJ *Annal.* Amst. 1658. V. 126.

(3) *Opkomst der Nederlandsche Republiek*, Deel III, hoofdst. VI, en de in een noot aangehaalde brief van Koningin Elizabeth.

(4) *Collection de lettres relatives aux Négotiations sur le Project de Mariage du Duc d'Anjou avec une des Infantes d'Espagne, et aux Affaires traitées de part et d'autre pour les Pays-Bas, Cambray, la succession de Portugal*, etc. MS. Bib. Imp. de France, Brienne.

Vorst niet als heer gebod, kon hij toch een machtig bondgenoot wezen. De Keizer van Duitschland was een neef en de Zwager van Filips en bovendien streng katholiek zoodat er voor de opgestane Nederlanders, weinig hulp was te verwachten van hem of van de landen onder zijn beheer. Rudolf haatte wel zijn schoonbroeder, maar was doodelijk bevreesd voor hem. Hij was ook voortdurend in angst voor den Sultan van Turkije. Die geduchte Vorst toen nog niet de ‘zieke’ wiens tegenwoordig hachelijken toestand zooveel bekommring wekt, had het wel is waar op dat oogenblik druk genoeg in Perzië, waar hij eene reeks van bloedige nederlagen had geleden en wenschte daarom des te vuriger, met Filips op een goeden voet te blijven; kortgeleden had hij hem nog een vriendschappelijk gezantschap gezonden⁽¹⁾, met eenige vrij zeldzame geschenken, waaronder ‘vier leeuwen met gouden halsbanden, twaalf neushoorndieren, en twee wit, zwart en blauw gevlekte paarden⁽²⁾.’ In weerwil echter van deze blijken eener vredelievende gezindheid jegens het Westen, en in spijt van den wapenstilstand met het duitsche rijk dien de Turk, pas voor negen jaren vernieuwd had, beefden Rudolf en de zijnen toch bij elke nieuwe tijding uit het Oosten.

‘Hij vergist zich geweldig,’ schreef Busbecke, Rudolf’s gezant te Parijs, ‘die beweert dat de Turk met dezen langdurigen perzischen oorlog iets anders bedoeld heeft, dan zich den rug te dekken, en den weg te banen om, nadat hij dien vijand ten onder heeft gebracht, de gansche Christenheid uit te roeien; dan zal hij, met al zijn macht een ongelijken strijd met ons aangaan, waarin het Keizerrijk op het spel zal staan.’

De gezant legde echter in dien zelfden tijd nog grooter angst voor Spanje aan den dag. ‘Niemand,’ schreef hij, ‘die zijn gezond verstand heeft, begrijpt niet duidelijk dat de heerschzuchtige spaansche natie nooit met haar macht, hoe groot die ook zij, tevreden zal zijn; maar dat zij altijd nog de heerschappij der overige Christenheid zal zoeken te verwerven. Hoeveel schiet er nog over, dat zij niet reeds verkregen heeft? Daarna zal er voor andere vorsten en gemeenebesten weldra geen vrijheid of waardigheid meer bestaan: die èene natie zal over alles naar willekeur beschikken; en wat kan er rampzaliger, wat kan er onteerender zijn dan dat? Er is geen twijfel aan, of alle koningen, vorsten en staten, die hunne veiligheid en hun waardigheid liefhebben, zouden zich gaarne verbinden om zulk een algemeenen brand te blusschen. De dood van den

(1) DE THOU, *Hist Univ.*, IX, 209 *seq.*

(2) VAN METEREN, XIII. 233; LE PETIT, XIV. 515.

Katholieken Koning zou een uitstekende gelegenheid *miscendis rebus* wezen⁽¹⁾.’

Ongelukkig legde nog Busbecke's meester, noch eenig ander Koning of Vorst, een zweem van die prijzenswaardige wakkerheid aan den dag ‘om zich te verbinden ten einde den brand te blusschen.’ Deutschland sidderde bij elken tocht uit het Oosten of uit het Westen; het beefde niet minder voor Filips dan voor Amurath. De Pausgezinden maakten snelle vorderingen, daar het land ondermijnd was door het bestendig en heimelijk binnendringen der Jezuïten. Lord Burghley zond een macht van vertalingen van zijn vlugschrift tegen de roomsche kweekscholen in het Latijn, Fransch en Italiaansch, aan Gebhard Truchses; en de afgezette aartsbisschop toog aan het werk om die nuttige pennevrucht in het Duitsch te vertalen, en ‘door geheel Deutschland’ te verspreiden. Het werk, waarin duidelijk werd voorop gezet, ‘dat het ter dood brengen van priesters in Engeland niet om den godsdienst, maar wegens verraad geschiedde,’ vond ‘wonderbaren bijval’ in de Nederlanden. Om de waarheid te zeggen,’ schreef Herle, ‘het zal veel nut stichten;’ en hij voegde er bij, dat hertog Augustus van Saksen ‘nu zulk een goed inzicht gekregen had in de sekte der Jezuïten en het heimelijk kwaad, dat zij stichtten, dat hij hun openlijke vijand werd en in het Rijk bondgenooten tegen hen zocht⁽²⁾.’

De liefde van Truchses voor Agnes Mansfeld had niet alleen hem, maar geheel Deutschland ongeluk aangebracht. Het gansche keurvorstendom Keulen was het tooneel van een binnenlandschen oorlog, een toevluchtsoord voor geregelde rooversbenden geworden. Dorpen werden er verbrand en geplunderd, de groote wegen onveilig gemaakt, steden bedreigd, het gansche land prijs gegeven aan voortdurende brandschatting in persoon geheven door de brandstichters, de aanhangers der beide pretendenden naar den bisschoppelijken zetel. Truchses was naar Delft gevlucht, waar hij bij Oranje bescherming en onderstand gevonden had. Twee steden trokken nog partij voor hem: Rijnberk en Nuis. Daarentegen was zijn mededinger, Albrecht van Beieren, gesteund door Filips II en nu en dan de gast van Alexander van Parma, er nog niet in geslaagd, vasten voet in het grondgebied te krijgen. Twee aartsbisschoppen, zonder manschappen of zonder geld werden als poppen heen en weer geschoven door de struikroovers, die aan weerszijden streden; terwijl roof en moord, Protestantsche of Katholieke godsdienst geheeten, een tijd lang de eenige beweegreden of uitkomst van den strijd waren.

(1) BUSBEQUII *Epistolae ad Rudolphum II*, Brux., 1631, p. 124-126, 152 *seq.*

(2) Herle aan Koningin Elizabeth, 22 Juli 1584, het boven aangeh. MS.

Zoo blaakte, aan de oevers van den Rijn zoowel als aan die der Maas en der Schelde, voortdurend het vuur van den burgerkrijg. Verderop in Duitschland was er meer rust; maar die rust had eer haar oorsprong in verlamming, dan in gezondheid. Eene ontzettende rekening groeide daar langzaam aan, en eindelijk zou ze vereffend moeten worden door een oorlog, zoo verschrikkelijk als maar weinig andere. Intusschen heerschte er onverschilligheid, in plaats van geestdrift; karigheid en lafhartigheid, in plaats van edelmoedige en vereenigde krachtinspanning die nu meer dan ooit noodig was; langzaam ging er alles, maar toch niet zeker. De protestantsche vorsten, die tevreden leefden van den buit, op de Kerk behaald en het er goed van namen, luisterden niet naar Truchses jammerklachten en vergaten dat het brandend dak van hun buurman weldra ook het hunne in lichter laaie kon zetten. ‘Zij begrijpen beter: *proximus sum ego mihi*’, [ik ben mijzelven het naaste] schreef Lord Willoughby nit Kronenburg, dan: *humani nihil a me alienum puto*. [Niets wat menschelijk is, is mij vreemd.] De deutsche vorsten dommelen maar altijd door zonder om anderen iets te geven; zij droomen van een ubiquiteitsoorlog, en sommigen van hen schijnen tegenwoordig meer tot Spanje of het Pausdom over te hellen dan vroeger⁽¹⁾.

De verarmde aartsbisschop, verlatener dan ooit sedert den dood van zijn grooten beschermer, riep uit zijn rustplaats in Delft ach en wee over het protestantsche Duitschland. Zijne klaagtonen geleken wel haast een voorspelling van het dertigjarige lijden dat het volgende geslacht zou ondergaan. ‘Aan het geheele deutsche volk ontbreekt moed’, schreef hij aan Willem Lodewijk van Nassau. ‘Wij worden nog ten spot aan alle natiën. Maak u zelf maar tot schapen; dan eet de wolf u op. Dat onmatig verlangen naar vrede zal ons verderf zijn. Spanje maakt in Duitschland al een Paapsche Ligue en heeft er daarom Assonleville heengezonden; daardoor is het priestergespuis in ons Rijk zoo onbeschaamd, 't Is verbazend, zooals zij overal victorie kraaien. God moge ze kastijden. Lieve Heer! wat voeren onze evangeliebelijders in Duitschland uit? Zij slapen op twee ooren: *dormiunt in utramque aurem*. Ik vrees, maar dat zij eens plotseling gewekt zullen worden en dan roepen ze: Wie had dat ooit gedroomd? Dan zullen zij hun beenen uit het lijf loopen, om olie te halen voor de lamp en de staldeur te sluiten nadat het paard gestolen is’⁽²⁾, enz. met eene menigte

(1) Willoughby aan Burghley, in WRIGHT's *Queen Elizabeth and her Times*, vol. II. 275.

(2) GROEN VAN PRINSTERER, *Archives etc.*, I. 9.

alledaagsche spreekwoorden, Sancho Panza, of den landgraaf Wilhelm van Hessen waardig⁽¹⁾.

- (1) De engelsche staatslieden waren te schrander om niet in te zien van welk belang het voor het protestantsche Duitschland zou zijn, den verdreven Keurvorst te ondersteunen, indien het mogelijk was hem te ondersteunen. Maar daarvoor was het noodig, dat de duitsche vorsten, wien zijne zaak het meest aanging, zich tot die ondersteuning vereenigden. Koningin Elizabeth had een jaargeld toegestaan, om Truchses in staat te stellen den oorlog te voeren; doch zijn Beiersche mededinger werd door Spanje gesteund, en bezat zelf een hooger rang en rijker hulpbronnen.

‘Niemand,’ schreef Walsingham aan Davison, ‘wenscht den Keurvorst grooter voorspoed toe dan ik, want ik weet, van hoe groot belang het voor de gemeene zaak der godsdienst is, hem staande te houden en het voordeel dat die benauwde landen, waar gij thans zijt, door verdeeling der krachten van hun tegenstanders, van hem zouden kunnen trekken: Spanje en zijn dienaar, de prins van Parma, zullen het niet kunnen aanzien, dat de macht van den bisschop van Luik verzwakt. Doch wanneer ik, met het oog op het verslag van het onderhoud tusschen u en den gemelden keurvorst, bedenk hoe weinig kans er op is, dat hij eenigen beduidenden onderstand ontvangen zal, en dat de keurvorsten die het aangaat, vooral die van Saksen en Brandenburg, nog ongezind zijn om er zich mede in te laten, *alsof het behoud der vrijheid van Duitschland hen niet in het minste raakte*, zie ik juist geen reden om te hopen dat deze onderneming met zulk een goed gevolg bekroond zal worden, als haar door mij toegewenscht en er hier van verwacht wordt.’ - (30 Dec. 1584, MS. *State Paper Office*).

De engelsche regeering dacht het daarom noodig, behoedzaam te werk te gaan. Dat verre bondgenooten hun krachten inspanden om den zinkenden keurvorst boven water te houden, terwijl de Protestanten die hem het naast stonden met de armen over elkaar zijn worsteling aanzagen, scheen overbodig en onredelijk. ‘Want mannen met een gezond oordeel,’ zeide Walsingham, ‘kunnen haast niet gelooven dat hij, als hij geen uitzicht heeft op krachtiger steun dan hem tot nog toe te beurt viel, de overhand zou kunnen krijgen op een bisschop van Luik, die, van edeler geboorte dan hij, het grootste deel van het bisdom reeds in zijn bezit heeft, en wien het niet aan hulp zal ontbreken, zoolang de Katholieke vorsten hem die nog kunnen verschaffen. Wat de ondersteuning betreft, beloofd door de Koningen van Denemarken en Navarre; die Rijken zijn in vergelijking van de anderen zoo zwak en zij liggen zoo ver af, dat, eer de Keurvorst er eenig voordeel van trekken kan, zijne zaak wel mislukt zal zijn, tenzij hij mocht worden staande gehouden door Gods goedertierenheid.’ (Ibid.)

Maar het was zoo: de protestantsche vorsten van Duitschland gedroegen zich allerflauwst, en de klachten van de armen Truchses waren gegrond op een zeer nauwkeurige kennis van de gezindheid zijner landgenooten. ‘Te oordeelen naar de brieven uit Duitschland, zoowel van Casimir (den keurvorst van de Palts) als van anderen,’ ging Walsingham voort, ‘vind ik bij hen, die hem daar het meest genegen schijnen, niet meer hulpvaardigheid, dan er noodig is om hem *alles goeds te wenschen*. Maar omdat een hulpvaardigheid, die enkel goede wenschen uit, tot niets leidt, als zij niet van daden vergezeld gaat, waartoe de flauwe aard der Duitschers zelden overgaat eer de kwaal wanhopig wordt, kan ik u geen anderen raad geven, dan dat gij hem zoekt over te halen om u genoegzame zekerheid te verschaffen dat de thans door Hare Majesteit verleende onderstand het gewenschte gevolg zal hebben.’ ‘Anders,’ merkte de geheimschrijver voorzichtig op, ‘mocht de gezant zich wel wachten, om al te haastig zijn geld af te geven.’

De onverschilligheid der duitsche Protestanten ten opzichte van de Nederlanden was pijnlijk. De vijandschap tusschen Lutherschen en Calvinisten was haast even sterk, als die tusschen Protestanten en Pausgezinden. Er zou later zelfs sprake van zijn, om die der ‘gereformeerde’ kerk van den passauschen godsdienstvrede uit te sluiten. De vorsten hadden de augsburgsche confessie en de kloosterlanden op den koop toe; de boeren hadden ook de augsburgsche confessie, maar zonder de kloosterlanden, en moesten juist hetzelfde gelooven, als hunne meesters. Dat was het denkbeeld, dat de duitsche Lutheranen der zestiende eeuw zich vormden van godsdienstvrijheid. Vorst noch boer verroerde zich ten behoeve der Christenen die worstelden in de Vereenigde Nederlanden, en jaren achtereen, tot de enkels in het bloed, te midden van geblakerde steden en onder water staande velden, kampten met de in het geel gekleede piekeniers van Spanje en Italië, terwijl het schavot en de brandstapel en de pijnbank der heilige inquisitie duidelijk achter hen zichtbaar waren. Dat waren de zaken waarmede zich de Nederlanders in die dagen moesten bezig houden, in plaats van met schemerige stralen van theologischen maneschijn, het opmaken van een katechismus, afgewisseld door baldadige tooneelen, die den ouden Jan van Nassau half razend maakten; ‘met banketteeren en brassen en zwelgen, met onchristelijke hoovaardij en verkwistenden opschik, met onzinnig en wellustig dansen, en andere verfoeilijke ongebondenheden’⁽¹⁾; dit alles zou, naar de voorspelling van den ouden Hervormde, op Duitschlands ondergang uitloopen.

De langzaam in omvang toenemende, maar naar het scheen onweerstaanbare spaansche en pauselijke overheersching begon zich trapsgewijze over de Christenheid uit te strekken. De Nederlanden alleen konden dienen als wig, om de sterke massa te splijten. De vereenigde gewesten streden voor de vrijheid van Duitschland, van Frankrijk, van Engeland. Het was dus geen wonder, dat de strijders verontwaardigd werden, toen zij in hun ongeluk uit het land van Luther enkel leerstukken en katechismussen, in plaats van geld en kruit kregen, en dagelijks duitsche ruiters naar het leger van Parma zagen heenrennen, om het voor spaansche dukaten te versterken.

De dappere oude La Noue met den ijzeren arm, de edelste Franschman, de edelste Hugenoet, zoo pas ontslagen uit zijn vijfjarige gevangenschap in Spanje, waar hij in een vunzig kerkerhol, vol padden en ongedierte, krijgskundige verhandelingen

(1) GROEN VAN PRINSTERER, *Archives etc.*, I. 227.

schreef nadat hij een menschenleeftijd lang voor de vrijheid had gestreden, terwijl zijn wakkere zoon in de Nederlanden voor hetzelfde doel zijns vaders dapperheid navolgde - voer kort daarna tegen de lauwheid van het protestantsche Duitschland met luimige hartstochtelijkheid uit: 'Ik sta er van verbaasd,' riep hij, 'dat zulke vorsten zich niet schamen om met de handen in den schoot te blijven zitten, terwijl zij de verdrukten voor hunne poorten aan stukken zien houwen. Wanneer zal God zoo genadig zijn van mij te plaatsen onder menschen die hun plicht doen, ver van anderen die niets uitvoeren en die toch dienen te weten, dat er voor een algemeene zaak gestreden wordt? Als ik er ooit op betrapt word, dat ik in een duitsche rondedans mee doe, of op de duitsche fluit speel, of snoek met duitsche saus eet, dan hoop ik dat het mij in het gezicht gesmeten mag worden'⁽¹⁾.

De groote ligue tusschen den Paus en Filips schoot steeds maar dieper wortels; en dat er in Duitschland een tegenverbond gesloten zou worden, was nog lang niet zeker. Er was geen kans op hulp, dan van Engeland en Frankrijk. Om de reeds opgesomde redenen had de prins van Oranje, in overleg met de Staten, besloten om nog een poging bij Frankrijk te wagen. Het staatkundig evenwicht in Europa, dat niemand zoo goed begreep als hij, moest, naar zijn meening, bewaard worden door te zorgen dat, tusschen Frankrijk en Spanje, de schaal niet oversloeg. Op de ijverzucht dier twee groote rijken was al zijn hoop voor de vrijheid van Nederland en Europa gevestigd. In weerwil dus van Anjou's verraad, had men besloten de onderhandelingen met dien vorst te hernieuwen. Bij 's hertogen dood kregen de afgevaardigden der Staten nu last om Koning Hendrik III het aanbod te doen dat men zijn broeder had toegedacht; men stelde hem voor, de heerschappij te aanvaarden over al de Nederlanden, Holland en Zeeland uitgezonderd, bij een verdrag, dat de handhaving van den Hervormden godsdienst en van de oude handvesten en privilegiën van al de provinciën waarborgde.

Maar de dood van Frans van Anjou had in de fransche staatkunde een aanmerkelijke verandering te weeg gebracht; het rijk was in drie vijandelijke kampen gesplitst door de drie Hendrikken met hunne aanhangers, die elkander sedert het verdrag van Fleix (1580) in schijnbaren vrede bedreigden - Hendrik van Valois, Hendrik van Guise, en Hendrik van Navarre.

Hendrik III, de laatste van het huis van Valois was thans drie-en-dertig jaar oud. Geen koning was hij; geen man zelfs,

(1) GROEN VAN PRINSTERER, *Archives etc.*, I. 85.

maar een dier ongelukkigen die geboren schijnen om het denkbeeld van koningschap bespottelijk te maken; hij stelde zich aan allerlei smaad en vernedering bloot. Dat de stoutmoedige Nederlanders, die den eenen dwingeland hadden afgezworen en liever een menschenleeftijd gestreden, dan tot hem terug te keeren, thans zulk een wezen als Hendrik van Valois als hun Heer wilden erkennen, was wel een bewijs, hoe noodzaakkijk het Koningschap den menschen dier eeuw toescheen.

Hij was wel niet van zijn geboorte af aan verstoken geweest van alle natuurlijke begaafdheden; maar zijn moed had hem op het slagveld van Montcontour voor altijd begeven; zijne manbaarheid had hij in Venetië verloren en het weinige vernuft, waarmede hem de hemel begaafd had, werd nu door hem gebruikt om venijnige schimpscheuten uit te strooien tegen hofdames, die hij alleen door lastertaal vermocht te onteeren, terwijl hij er zich op toelegde om zelf hare bekoorlijkheden in de schatting zijner gunstelingen te overtreffen. Den Koning van Frankrijk toch behaagde het dikwijls zich als een vrouw, als een lichtekooi uit te dossen. Zijn hoogste genot was het, om met zijden strikken, met een juweelen boezemstrik, met een geblanket gezicht, met kostbare parels om zijn blooten hals en met satijnen pantoffels aan de voeten waarop hij terecht trotsch was omdat ze zoo klein en zoo fraai waren dagen en nachten door te brengen in een onophoudelijken maalstroom van prachtige feesten, steekspelen, optochten, maskerades, gastmalen en bals, die, door de groote onkosten de lasten van den Staat en den afschuw van het volk dagelijks deden toenemen. Omgeven door een bende *mignons*, het uitvaagsel van Frankrijk, wier opgesmukte kleederen de parijsche lucht met welriekende geuren vervulden, terwijl hun vechtpartijen de parijsche straten met bloed kleurden, leidde Hendrik een in zijn oogen vermakelijk leven zonder er zich over te bekommeren, wat er na zijn dood het gevolg van mocht wezen; hij was immers de laatste van zijn stam. Het vermogen zijner *mignons* steeg even snel als de achting, die zij zich door hun misdaden verwierven bij een Koning, die vrouwelijken trots stelde in zulke wakkere kampvechters voor zijne zwakheid en de haat van het volk, dat zijn armoede steeds zag vermeederen om de beurs van enkele gunstelingen van den Koning te vullen. Door nu eens in statiegewaad op de openbare wandelplaatsen rond te slenteren, met akelige kleine doodskoppen aan zijn kostbaar gewaad gehecht, terwijl splinters van menschenbeenderen tusschen zijn ridderorden bengelden en onderweg *bilboquet*⁽¹⁾ speelden, even als enkele uitgelezen hovelingen die hem ver-

(1) Het opwerpen en in een houder vangen van een bal.

gezelden en zich ernstig met hetzelfde opwekkend tijdverdrijf bezig hielden, om dan weer als koningin der schoonheid voor te zitten bij een steekspel waar hij den prijs der dapperheid zou uitreiken, of door op raad zijner moeder, in boetgewaad de straten door te trekken en onder het loopen zijn rozenkrans te bidden, om het gemeen door zijn vroomheid te stichten, en in de kerken plechtige gebeden te offeren, opdat de zegen van een erfgenaam hem geschonken mocht worden, scheen Hendrik van Valois al zijne krachten in te spannen om zichzelf en zijn hoogen rang verachtelijk te maken.

Daar hij niet minder rechtzinnig dan losbandig was, haatte hij de Hugenooten, die bescherming bij hem zochten en zijn troon hadden kunnen redden, even sterk als hij de Jezuïten liefhad, die steeds aanslagen smeedden tegen zijn gezag en tegen zijn leven en van parijsche kansels in Parijs hevig uitvoeren tegen zijn menigvuldige misdaden. Op keurige en bloeddorstige saletjonkers na, hield hij van niemand meer dan van monniken. De tegenwoordigheid van een kloosterbroeder, zeide hij, oefende een even heerlijke werking uit op zijnen geest, als de aangenaamste en zachtste kitteling op zijn lichaam kon voortbrengen⁽¹⁾; en zijn lot zou hem zulk bekoorlijk gezelschap in ruimer mate te genieten geven, dan hem lief zou wezen.

Zijne partij - want hij was niet anders dan het hoofd van eene richting, en dat nog wel alleen in naam - was de partij der bezitters, de partij van de ambtbekleeders; van mannen, die het te doen was om de schatkist te berooven en zichzelf te verrijken. Zijne *mignons* - want die gunstelingen werden nooit anders genoemd - waren zelfs nog meer gehaat dan de Koning, omdat men ze minder verachtte. In goudlaken uitgedost, want zijde en satijn toch waren hun te grof, met hun komvormige fluweelen mutsjes op één oor, met hun lang haar stijf van pommade, het hoofd gedoken in een goed gesteven kraag van een voet breed, 'als het hoofd van Johannes den Dooper in een schotel', gelijk een ontevreden tijdgenoot opmerkte, gehuld in een dampkring van muskus en violetgeuren, waren deze roofgierige en onbeschaamde hovelingen de vertegenwoordigers van knevelarij en onderdrukking in de oogen van het parijsche gemeen. Men veronderstelde niet zonder reden dat zij hun leven doorbrachten met dansen, vloeken, vechten, dobbelen en verboden minnehandel, terwijl zij als schoothonden den Koning overal volgden, voor zijn voeten kropen en ieder ander de tanden lieten zien; en voor al die deugden werden zij met de hoogste posten in de Kerk, het leger en den Staat beloond, terwijl er bijna dagelijks nieuwe belastingen en rechten

(1) DE THOU, X. 667.

werden uitgedacht om aan hun hebzucht te voldoen en hunne buitensporige verkwisting goed te maken. Frankrijk, veroordeeld om zich door die kwade geesten te laten mishandelen, terwijl het verarmd was door een regeering, die het uitplunderde en in de oogen van het buitenland vernederde, worstelde vruchteloos tegen zijn lot en zou nu op nieuw een rij van moorddadige gevechten openen, daar alleen burgeroorlog een eind kon maken aan een wellustigen en losbandige vrede⁽¹⁾.

‘Wij stonden hier allen op den uitkijk,’ schreef de gezant Stafford aan Walsingham, ‘wat die plotselinge reis naar Lyon voor zou hebben; doch, zoover als men ontwaren kan, *parturiunt montes* [de berg heeft een muis gebaard]; want niemand hoorde van iets anders dan van dansen en brassen, nu in het eene en dan in het andere huis; van een pronkerij, zoo glinsterend als de zon.’ Hij verhaalde dat het paard van den hertog van Epernon, door het zien van een rooden mantel schichtig geworden, achterover van een steilte was afgestort en den nek gebroken had, terwijl zijn meester alleen zijn schouder uit het lid gevallen was. Ter zelfder tijd had de hertog van Joyeuse, bij zijn terugkeer uit Savoye, op den Mont Cenis zijn pols gebroken. Het volk, zeide hij, had liever gewild dat die twee den nek gebroken hadden in plaats van die andere lichaamsdeelen; zoo gruwelijk had de Koning de natie om hunnentwil uitgemergeld.’ Stafford betuigde diep medelijden met den treurigen toestand der Franschen. ‘Ongelukkig volk!’ riep hij, ‘dat een Koning heeft, die naar niets tracht dan het te verarmen om een paar personen rijk te maken; die niet bedenkt wat er na zijn dood kan gebeuren, als hij slechts voort kan hollen bij zijn leven; en die er niet om geeft, hoe hij zijn eigen staat goed en zijns buurmans staat kwaad kan doen.’ Sir Edward voegde er

- (1) ‘Quant à leur habit, il excède
 Tout leur bien et tout leur trésor,
 Car le mignon, qui tout consomme,
 Ne se vêt plus en gentilhomme,
 Mais comme un prince, de drap d’or;
 Et pour mieux contenter
 Leur jeu, leur pompe, leur bobance
 Et leur trop prodigue dépense,
 Il faut tous les jours inventer
 Nouveaux impôts, nouvelles tailles,
 Qu’il faut du profond des entrailles
 Des pauvres sujets arracher,
 Qui traînent leurs chétives vies
 Sous la griffe de ces harpies.
 Qui avalent tout sans mâcher,’ etc.

L'ESTOILE, *Registre Journal de Henry III*, ed. Michaud et Poujoulat, p. 72, etc.

evenwel bij, op een wijsgeerigen toon, Korporaal Trim⁽¹⁾ waardig: nu wij niet gelukkig genoeg zijn een Koning te hebben, die met ons medewerkt in ons voordeel, treft het nog dat hij er zich niet op toelegt, om ons in vereeniging met anderen, kwaad te doen; en wij zullen verstandig handelen door ons in zijn luimen te schikken, opdat hij die gezindheid moge behouden, en niet luistere naar anderen, die hem tot wat ergers konden overhalen⁽²⁾.

Het was een treurige tijd voor Frankrijk, en zelden is een groote natie door een zwakke en verachtelijke regeering tot lager peil vernederd, dan de fransche op dit oogenblik door Hendrik III. De maatschappij was tot in het hart bedorven. ‘Er is geen waarheid, geen recht en geen goedertierenheid meer’, jammerde de president L'Etoile. ‘Laster, leugen, roof, ontucht, diefstal, alles is geoorloofd, behalve te doen wat recht is en te zeggen wat waar is.’ De onbeschaamdste goddeloosheid, de openlijkste ongebondenheid, publieke en ongestrafte doodslag, heimelijke moord, aan tooverij geweten, door vergift of door gehuurde sluipmoordenaars, natuurlijke, onnatuurlijke en bovennatuurlijke misdaden waren de kenmerken van dit tijdvak⁽³⁾. Alle posten en ambten waren te koop; de hoogste rechterlijke betrekkingen werden aan den meest biedende verkocht, en wat zoo in het groot was opgedaan, werd weder in het klein te gelde gemaakt. Wee den armen klager, die recht wilde zoeken bij de wet De groote kerkelijke bedieningen waren ook al in den handel gebracht, en gehuwde mannen, vrouwen en ongeborn kinderen, genoten de inkomsten van hooge waardigheidbekleeders in de Kerk. Kinderen kwamen er, zooals men zeide, ter wereld als mijtervisschen, met de zinnebeelden van eereposten op het voorhoofd.

‘Het was onmogelijk,’ zeide L'Estoile, ‘om een kreeft te vinden die zoo hard achteruit liep als de regeering.’

Zoo was het met de eerste der drie partijen in Frankrijk gesteld; zulk een Hendrik stond er aan haar hoofd, als vertegenwoordiger van het koningschap.

Hendrik *met het lidteeken*, hertog van Guise, het welbekende hoofd van het lotharingsche Huis, was de leider der uiterste pausgezinde partij. Hij was vierendertig jaar oud, lang, deftig, met een donker, krijgshaftig gelaat en gevaarlijke oogen, die Antonio Moro gaarne schilderde; zijn voorkomen werd nog indrukwekkender gemaakt door een schot dat, in het gevecht bij

(1) Een der personen uit Laurence Sterne's *Tristram Shandy*.

(2) Stafford aan Walsingham, 24 August. 1584, bij MURDIN, II. 415-419.

(3) L'ESTOILE, p. 97, 98; PEREFIXE, *Histoire du Roi Henri le Grand*, 1616, p. 29.

Château-Thierry zijn linkerwang getroffen en hem den bijnaam *Le Balafré*, gegeven had. Ofschoon hij een der woeligste en rustelooste samenspanners uit die eeuw van samenspanning was, hield men hem eer voor traag en zwaarmoedig dan voor geslepen, en vond men dat hij meer had van een Duitscher dan van een Italiaan. Hij was de afgod der Parijzenaars. Winkeliers, marktkramers, leden van haakbus- en kruisboogschutterijen, allen dweepten met hem. De vischvrouwen aanbaden hem als een god, hem, den verdediger der goede oude godsdienst, waaronder Parijs en de overige steden van Frankrijk gebloeid hadden; den onverzoenlijken tegenstander van de dwaze nieuwe leer, die door lakenbereiders, wevers, verwers en tapijtwerkers in het Westen was aangenomen, en waarvoor de edelen uit de bergstreken de geldelooze ridders van Bearn, Gaskonje en Guienne onophoudelijk te velde trokken, zoodat ze Frankrijk in ellende brachten én veel bloed stortten. Zonder den *Balafré* en *Madame en Ligue* - zooals de groote spaansch-katholieke samenzwering tegen de vrijheid van Frankrijk, Engeland, en geheel Europa, door het parijsche volk als bewijs van goedkeuring werd genoemd - zouden rechtschapen Katholieken er in Frankrijk niet beter bij varen dan in Engeland, waar zij, zooals bekend was, dagelijks aan vreeselijke pijnigingen onderworpen werden. Achter de winkelruiten zag men gekleurde prenten, die de martelingen voorstelden, die de engelsche Katholieken van de bloeddorstige Elizabeth of Izebel, zoo als men haar noemde, te verduren hadden; en als de burgers die kunstgewrochten bewonderend stonden aan te gapen, waren er altijd als bij toeval eenige personen tegenwoordig die meer verstand van de zaak hadden, en wel zoo goed wilden zijn om al de teekeningen uit te leggen, terwijl zij met een langen stok de belangrijkste bijzonderheden aanwezen. Toen deze spotprenten, die grooten opgang maakten, door de regeering verboden werden, verschenen zij weldra op groter schaal, met nog sterker sprekende trekken, op doek overgebracht, als om het koninklijk gezag, dat zich met inschikkelijkheid voor het Calvinisme bezoedelde, te tarten⁽¹⁾. Ondertusschen werden van den kansel de heftigste beschuldigingen geslingerd tegen den zwakken en boozen Koning, die de afgoden diende, en die het zuur verdiende brood zijner onderdanen opofferde aan de onbeschofte pracht zijner gunstelingen; en niet minder tegen den aartsketter, den aartsafvallige, den hugenootschen Bearnees, die na den dood van den regeerenden monarch onbeschaamd genoeg zou wezen om aanspraak te maken op den troon, en in Frankrijk al de vervolgingen en gruwelen in te voeren, waaronder het rampzalig Engeland reeds zuchtte.

(1) DE THOU, 269, 270, *seq.*

De slecht verborgen aanstoker van die uitvallen tegen de koninklijke en de hugenootsche partij was natuurlijk de hertog van Guise - de man wiens grootste heldendaad de St. Bartholomeüsmoord was geweest, daar hij al de voorbereidselen voor dat bloedbad geregeld had. Bij het leven van Karel IX had de Man met het Lidteeken de verwarring, zijn element, te weeg gebracht door de voortdurende kuiperijen van Anjou en Alençon tegen hun broeder aan te stoken, terwijl zijn twisten met de Koningin-Moeder en den razenden krankzinnige op den troon genoeg wanorde en ongeluk hadden veroorzaakt. Bij den dood van Karel IX had Guise het vertrouwen van Hendrik van Navarre zoeken te winnen, om gezamenlijk Alençons hoop op de troonsopvolging te verijdelen. Gedurende het eerste tijdperk van Hendrik van Bearn's verblijf aan het fransche hof waren die twee onafscheidelijk geweest; zij hadden samen gewoond; samen hadden zij zich op feesten, steekspelen en maskerades vertoond, en zelfs hadden zij samen in één bed geslapen. *Mon maitre*, was de naam die Guise aan Hendrik gaf; *mon compère*, antwoordde dan de jonge Koning van Navarre. Maar de slimme Bearnees had van dien vertrouwelijken omgang slechts gebruik gemaakt om in het hart van den Man met het Lidteeken te lezen; en toen de Vorst van Navarre de vlucht nam van het hof en weer Hugenoot werd, toen zag Guise in, dat hij met een geslepener man dan hij zelf te doen had gehad. Zijn geveinsde genegenheid verkeerde nu in ongeveinsden haat. Daarenboven was Alençon gestorven en was Navarre nu het naast aan den troon; Guises aanslagen werden steeds omvattender en openlijker, naarmate zijn verlangen om, bij den dood van den kinderloozen Hendrik III, de kroon te bemachtigen, vuriger werd. Door de bevolking van Parijs en, met de hulp van zijn goed ingerichte benden van bondgenooten, die van alle aanzienlijke steden in Frankrijk tegen de Hugenooten en hun opperhoofd in het harnas te jagen, door op hun vroomheid te werken en tegelijk overal den weerzin en de verontwaardiging der belastingschuldigen aan te hitsen tegen de schattingen en zware lasten, door de grenzenloze verkwisting van het hof noodzakelijk gemaakt, baande Guise er den weg toe om de groote Ligue, die hij vertegenwoordigde, aan het roer te brengen. De twee andere staatkundige partijen werden voor onbeschaamde partijschappen uitgekreten, terwijl de zijne de echt nationale en vaderlandsche partij was, de eenige waardoor de roomsche eeredienst en de instellingen, die door Frankrijk het meest gewaardeerd werden, bewaard konden blijven⁽¹⁾.

(1) PEREFIXE, 28, *seq.*

En het werkelijke hoofd dezer nationale vaderlandsche partij was niet Hendrik van Guise, maar de naarstige oude man, die in het Escuriaal depêches zat te schrijven. Uit spaansche raadslagen, spaansche beloften, spaansche dukaten bestond het raderwerk waardoor Guise's aanslagen tegen den vrede van Frankrijk en Europa ondersteund werden. *Madame la Ligue* was niemand anders dan Filips II. Niets werd er, in openbare stukken of ondershands, door het spaansche hof aan de fransche regeering geschreven, dat niet ter zelfder tijd aan *Mucio* - zoo als de hertog van Guise in Filips' geheime briefwisseling heette - werd medegedeeld; die Mucio werd door Filips bezoldigd, was zijn vertrouwde zaakgelastigde, zijn spion en zijn bondgenoot, lang vóórdat het bestaan der Ligue algemeen vermoed kon worden.

De Koningin-Moeder, Catharina de Medicis, werkte den hertog in de hand. Daar zij, zoolang zij weduwe was, haar zonen had beheerscht, had zij ook in zekeren zin het rijk beheerscht. Door onder haar eigen kinderen tweedracht te zaaien, door de eene partij tegen de andere op te stoken; door de wisseling der gebeurtenissen in Frankrijk zorgvuldig zoo te leiden dat geen der groote staatspartijen het overwicht verkreeg; door de Hugenooten nu eens te vleien en dan weer te vermoorden; door Filips gunstig te stemmen of hem stout onder de oogen te zien; door, zoo als zij zich beroemde, in elk gezin, dat een jaarlijksch inkomen van tweeduizend *livres* bezat, een spion te brengen; door zich aan het hoofd te plaatsen van een geregeld stelsel van ontucht, waarin Frankrijks krijgers en staatslieden verstrikt werden, en dat haar door middel van hare goed afgerichte hofdames achter hun geheimen bracht; door haar ongelukkige zonen van hun vroegste jeugd af aan met verzoeking en omringen, en hen met koele berekening aan de grootste ongebondenheid te gewennen om hen te ontzenuwen, zoodat zij steeds genoodzaakt zouden zijn, in staatszaken op moederlijken raad te steunen, en het beheer aan den wil hunner moeder over te laten - door zulke middelen had Catharina haar invloed gehandhaafd, en was een groot land een menschenleeftijd lang geregeerd door Macchiavellische staatslist en vrouwenstreken.

Nu Alençon dood was, en Hendrik III alle hoop op afstammelingen verloren had, besloot zij, de kinderen van hare dochter, de hertogin van Lotharingen, op den troon te brengen. De zaak werd besproken alsof de troon reeds ledig stond, en al dachten Guise en de Koningin-Moeder ook in niets anders eenstemmig, op één punt waren zij het van harte eens: Hendrik van Navarre verfoeiden zij. De hertog hield zich, alsof hij de ontwerpen ten behoeve zijner bloedverwanten, de Vorsten van

Lotharingen, ondersteunde, terwijl hij het spaansche hof heimelijk waarschuwde dat deze staatkunde slechts voorgewend was. Het sprak van zelf, schreef hij, dat hij de belangen niet zou voorstaan van den jongsten tak van een Huis, waarvan hij zelf het hoofd was, terwijl die toch niet in staat zou zijn om zulk een last te torschen. Hij moest de oude Koningin wel naar den mond praten, maar volgens zijn meening was de eenige vorst, die na Hendrik's dood aan Frankrijk voegde, Filips II zelf. Zoo wilde de hertog, door Spanje's onderstand, tot den troon van Frankrijk geraken⁽¹⁾.

En de andere Hendrik, de Hugenoot, de Bearnees, Hendrik van Bourbon, Hendrik van Navarre, het hoofd van Gaskonje's ridderschap, de dolende koning, de lieveling der verdrukte Protestanten van alle landen, op wien hun hoop gevestigd was - van hem behoeft nauwelijks een enkel woord gezegd te worden. Op zijn naam alleen doemt er een krachtige, blozende gestalte op uit de nevelen van drie eeuwen. Zooveel levenskracht was den Bearnschen vorst geschonken, dat hij zelfs nu nog beter herkenbaar is, en meer onder de levenden schijnt te behooren, dan de grootste helft van hen, die tegenwoordig een rol spelen op het wereldtooneel.

Wij stellen hem ons voor als een vlug, gespierd, sterk man van middelmatige lengte, met een door de lucht bruin gekleurd gelaat, kleine, vroolijke, maar gebiedende blauwe oogen, die onder gewelfde wenkbrauwen glinsteren, en uitstekende kaakbeenen; een grooten arendsneus, die bijkans rust op een vooruitstekende kin; een neerhangenden knevel, en een zwaren, bruinen, gekrulden, vroeg grijs geworden baard. Wij zien rondborstigheid met gezag en statigheid met opgeruimdheid in zijn voorkomen vereenigd; wij hooren de snedige zetten van een echten Gaskonjer; wij voelen de onzichtbare kracht, die van hem uitstraalt en alle harten om hem heen in vuur zet, als het trompetgeschal ten strijde roept. Zijn wilde aanval, zijn sneeuw witte pluim, die golft waar de strijd het heetst is, zijn bijzondere vatbaarheid voor levensgenot voor een man, die zoo hartelijk genoot in den strijd, zijn onverstandige haast om na den slag zijn zegeteekenen neer te leggen aan de voeten der Cynthia van het oogenblik en zodoende de vruchten der overwinning te verbeuren - dat alles kunnen wij ons zoo goed voor den geest roepen, alsof de zeven oorlogen, de honderd geregelde veldslagen, de tweehonderd belegeringen, door den Bearnees in persoon bijgewoond, uit onzen tijd dagteekenden.

Hij was althans een vorst en een man, wat de monarch, die den troon bekleedde, geen van beide was. Hij was er ook

(1) DE THOU, IX. 267.

wel de man naar om den geduldigen brievenschrijver in het Escuriaal te bewijzen, dat de fransche kroon alleen met den voet in den stijgbeugel en de karabijn in de hand gewonnen kon worden, en dat zij niet te vangen was in kunstige netten van staatslist al waren die ook nog zoo rijkelijk voorzien met mexikaansch goud, als lokaas.

De Koning van Navarre was thans een-en-dertig jaar oud; de drie Hendrikken toch waren nagenoeg van denzelfden leeftijd. Het kanongebulder en trompetgeschal van een kamp in Picardië ging zijne geboorte vooraf en zijne moeder zong een vroolijk Bearnsch lied toen hij te Pau in het leven kwam. Zoo zeide zijn grootvader, Hendrik van Navarre, zult gij wel geen stug en knorrig kind ter wereld brengen. De goede koning zonder koninkrijk wikkeld het kind, zoodra het geboren was, in de panden van zijn tabbaard, streek met knoflook over de lippen van het wicht en bevochtigde ze toen met edelen Gaskonjerwijn. Zoo zeide de grootvader weer, zal de jongen vroolijk en koen worden. Deze voorzegging werd vervuld.

Het grootste deel van Navarre was reeds lang te voren door Ferdinand van Arragon in bezit genomen. In Frankrijk regeerde een jong en krijgshaftig vorst die vier gezonde jongens had. Maar het pas geboren kind was de erfgenaam der fransche leliën van den heiligen Lodewijk; en een zijner latere voorvaders had aan zijn wapenschild het randschrift: *Espoir*, toegevoegd. Zijn grootvader geloofde dat de jongen geboren was om de verongelijkingen van het stamhuis van Albret op Spanje te wreken, en Hendrik's wezen scheen een met de zinspreuk van Robert van Clermont.

Dezelfde verstandige grootvader, die over de opvoeding geheel andere denkbeelden koesterde, dan door Catharina de Medicis bij hare kinderen aan den dag gelegd, had den knaap, blootshoofds en barrevoets, als een boer, over de bergen en rotsen van Bearn, laten loopen, tot hij zoo forsch werd als een jonge beer, en zoo vlug als een geit. Zwart brood en rundvleesch en knoflook was zijn eenig voedsel; en hij leerde van zijn moeder en zijn grootvader om liegen en leugenaars te haten en den Bijbel te lezen.

Toen de derde godsdienstoorlog uitbrak, was hij vijftien jaar. Zijn vader en grootvader waren beide dood. Zijne moeder, die openlijk het hervormd geloof beleden had nadat haar man, die het had gehaat, overleden was, bracht haar jongen naar het kamp van Rochelle, waar hij als het hoofd der Hugenooten ontvangen werd. Hij was niet bijzonder ontwikkeld; hij had geleerd om de waarheid te spreken, te rijden, te schieten, met weinig slaap en met nog minder voedsel tevreden te zijn. Hij verstond ook wat Latijn en had enkele krijgskundige verhande-

lingen gelezen; maar een leven, rijk aan lotgevallen, zou hem nu verder opvoeden en hem, langzamerhand, bij veel goeds ook veel kwaads leeren. Hij zag nu hoe zijn leermeesters, als zijn oom Condé, de Admiraal de Coligny en Lodewijk van Nassau krijgskundige vertoogen toepaste, en woonde die lessen bij in gehoorzalen als Laudun, Jarnac, Montcontour; en hij trok voordeel uit die lessen.

Toen volgde de vrede van Arnay-le-Duc, en daarop het noodlottig St. Bartholomeüs-huwelijk met Margaretha van Valois. Het geloof dat hij in de bergen van Bearn geleerd had was hem geen schild tegen den eisch: 'de Mis of den dood'! hem toegedruwd door den waanzinnigen Karel, toen deze hem in de borst greep en hem wees op duizenden vermoorde Hugenooten. Hendrik zwichtte en werd Katholiek. Vier jaren lang bleef hij gedwongen aan het hof; en de jonge Koning van Navarre, hoe bestand ook tegen de kunstgrepen van zijn '*compère*' Guise, was het niet tegen de listen van Catharina de Medicis. In den harem, voor hem in het Louvre bijeengebracht, liet hij zich vangen; en hij vervulde een rol in al de opgezette samenspanningen en kuiperijen.

Verward geraakte hij in een weefsel van hof-intriges; aanslagen, krijgslisten en samenspanningen, sluipmoord en vergiftiging - al de raderen van den staat, door schoone dames zoo uitmuntend bestuurd, dat zij door een geheel rijk verderf en verwoesting konden verspreiden, zag hij werken. Terwijl hij nu eens met den eenen broeder tegen de Hugenooten te velde trok, dan weer door de Koningin-Moeder werd aangespoord om haren zoon het leven te benemen, en later door Hendrik III gesmeekt werd om zijn broeder te vermoorden⁽¹⁾, werd de Bearnees, naarmate er bijna dagelijks nieuwe partijen, betrekkingen, verbintenissen ontstonden, ontdekt of verijdeld werden, al meer en meer volleerd in mediceesche staatskwakzalverij. Toen Karel IX in het graf rustte, Hendrik III ten troon verheven en Alençon in het Hugenootsche kamp was - nam Hendrik eindelijk de vlucht. De oorlog en de vrede van *Monsieur* volgden daarop, en de Koning van Navarre zwoer plechtig het katholiek geloof af. De partijen stonden nu tegenover elkaar: Guise en Hendrik waren uitgerust tot een strijd op leven en dood voor de Ligue en voor de Hervorming. De kortstondige 'oorlog der verliefden' werd door den vrede van Fleix gevolgd.

Wederom had men vier jaren vrede; vier vette jaren van dartele brooddronkenheid, die veertien magere jaren van den bloedigsten burgerkrijg voorafgingen. De schandelijke ongebondenheid van het Louvre werd nagenoeg geëvenaard aan het

(1) PEREFIXE, 28, 38, 39.

kleine hof te Pau zoo al niet in luister, althans in ondeugd. Hendrik's spartaansche grootvader zou het gedrag hebben afgekeurd van den jongeling, wiens opvoeding zoo eenvoudig begonnen was. Want Margaretha van Valois, die haar man haatte en hem menigmaal onverholen ontrouw was, had goed partij getrokken van haar moeders lessen. Een serail van hofdames stond Hendrik ten dienste; en aan die dames was het naar behooren uitgelegd, hoe zij vrede en oorlog in handen hadden. Terwijl te Parijs het koningschap wegzonk in een giftpoel, liep zelfs de geharde Bearnees gevaar van voor altijd ontzenuwd te worden door zijn omgeving.

De ongelukkige Hendrik III, door de Guises op sleeptouw genomen en door Alençon en zijne moeder bitter gekweld, verzocht den Koning van Navarre naar Parijs te komen en het katholiek geloof weer aan te nemen. De Ségur, het hoofd van Navarre's Raad, had zich voor dat plan laten winnen toen hij de hoofdstad bezocht en meende te ontdekken dat 'Hendrik III een engel was, en zijne dienaars duivels waren;' hij drong er na zijn terugkeer te Pau bij zijn meester op aan, dat deze aan 's Konings uitnoodiging gevolg zou geven. Hendrik wankelde. D'Aubigné, de fiere Hugenoot, Hendrik's vriend, bracht de Ségur den volgenden dag voor een venster van het paleis, recht boven den steilen oever der Bayse, en verzekerde hem koel, dat hij daaruit geworpen zou worden, indien hij niet oogenblikkelijk een omgekeerden weg insloeg en zijn meester anders ried. Als ik het niet alleen afkan, zeide D'Aubigné, dan zijn er hier nog een dozijn om mij te helpen. Het hoofd van den Raad wierp een vluchtigen blik achter zich en ontwaarde een aantal forsche krijgers, met den hoed diep in het gelaat, die er zeer dreigend uitzagen; waarop hij toegaf⁽¹⁾.

Omstreeks hetzelfde tijdstip bood Filips II Hendrik van Navarre aan, hem onmiddellijk vierhonderdduizend kroonen en verder twaalfduizend 's jaars uit te betalen, als hij Hendrik III den oorlog aan wilde doen⁽²⁾. Daar Mucio, of de hertog van Guise, nog steeds door Filips bezoldigd werd, meende men dat

(1) *Mémoires d'Agrippa d'Aubigné*, éd. 1854. *Appendix XVII*. p. 237; *Mémoires*, p. 67, 68.

(2) 'De Abt van Colein vertelde mij dat de prins van Oranje hem met een geheime streek van den Koning van Spanje had bekend gemaakt, die den Koning van Navarre 400 000 kroonen gereed geld en 1000 kroonen 's maands aangeboden had, indien hij oorlog wilde voeren met den franschen Koning - waarop ik ten antwoord gaf, dat ik het aanzag voor een spaansche list om den Koning van Navarre even als Sebastiaan van Portugal, in het verderf te lokken en hem rijk en leven te doen verliezen, en zoo doende tevens den godsdienst en de kerken in Frankrijk uit te roeien,' enz. (Herle aan Koningin Elizabeth 22 Juli 1584. *State Paper Office*, MS.)

de vereeniging van Ligneurs en Hugenooten tegen den ongelukkigen Valois hem in een flink kruisvuur zou brengen.

Maar Hendrik - niet meer zulk een argelooze knaap als toen hij barrevoets rondzwierf over de klippen van Coarasse - was een te behendig staatsman geworden om zich door spaansche of mediceesche list te laten vangen. De hertog van Anjou was dood en van al de vorsten, die tusschen hem en den troon hadden gestaan, was er niemand over, behalve de machteloze, kinderlooze, vroeg oud geworden jonge Koning. De Koning van Navarre was wettig erfgenaam van Frankrijks kroon: '*Espoir*' stond thans in gulden letters op zijn schild; maar hij wist dat hij op zijn weg tot grootheid menig gevaar te trotseeren zou hebben, dat hij alleen kon overwinnen met de hulp zijner hugenootsche ridderschap. Tot zijne beschikking stonden de edelen van Gaskonje, Dauphiné en Guienne in hun bergvestingen, de wevers, messemakers en ambachtslieden in hun bloeiende fabriek- en handelsteden. Geen spaansch goud kon hem helpen; maar karabijnen en houwers, strijdbijlen en bogen zouden hem voeren tot den troon zijner voorvaderen.

Zoo was hij nu de aanvoerder dier groote, strenge partij der Hugenooten geworden, der mannen, die vóór den slag op de knieën vielen, met hunne ijzeren strijdhandschoenen zich op de borst sloegen, en in vol koor een Psalm Davids zongen, alvorens de Filistijnen te verslaan.

Hun aanvoerder was hij, maar eigenlijk niet hun vertegenwoordiger; wel kon hij zijne Puriteinen ten strijde voeren, maar overigens zou hij hen niet ten voorbeeld strekken. Doch, hoe losbandig ook in één opzicht, was hij over het algemeen zeer gematigd. In spijs en drank en slaap, was hij steeds matig. Geslepen en listig, waar het zelfverdediging gold, behield hij steeds iets van zijn oude liefde voor de waarheid en van zijn haat tegen leugenaars. Hoewel niet zeer mild, stond hij het recht voor, terwijl Frankrijk eens de voordeelen zou trekken van zijn spaarzaamheid. Al geelk hij roekeloos en onbezonnen toch was hij werkelijk voorzichtig. Op godsdienstig gebied zelfs hield hij altijd een achterdeur open; hij wilde niets weten van geestdrijverij en verzocht den Pausgezinden ernstig, hem liever te onderrichten dan ten onder te brengen. Evenwel, hoe voorzichtig ook in elk ander opzicht, levenslang maakte hij zich nu tot slaaf van de eene, dan van de andere vrouw; en het was dikwijls meer geluk dan wijsheid, dat hij de vruchten van zijn moed en beleid niet verbeurde, door het toegeven aan zijn hartstocht. In geloofszaken steeds bereid om zich te laten overtuigen, keurde hij den naam van ketter sterk af. Van geloof, zeide hij, kon men niet verwisselen als van hemd, maar alleen na rijp beraad en onder geestelijke

voorlichting. In zijn binnenste beschouwde hij vermoedelijk de beide godsdiensten als strijdpaaarden; en beurtelings besteedde hij er een van zoodra hij meende dat het hem beter zou dienen dan het andere. De Bearnees was geen Puritein, maar hij bleef steeds trouw aan zichzelf en zijn eigen voordeel. Zijn hoofddenkbeeld was het bereiken van zijn doel; en aan dat denkbeeld hield hij zich altijd. Daar hij ook begreep, dat zijn slagen in Frankrijks belang zou zijn was hij, vergeleken bij anderen die met hem op hetzelfde tooneel verschenen, met bijna verhevene vaderlandsliefde beziel.

Gedurende den afgrijselijken tijd, die op den St. Bartholomeüsnacht volgde, toen hij voortdurend voor zijn leven moest waken en leerde, zijn hart niet op de tong te dragen, behield hij steeds een onverstoorbare blijmoedigheid. Zonder dankbaarheid, zonder wrok, zonder vrees, zonder wroeging, geheel willekeurig, doch met de bekwaamheid om van ieders oordeel gebruik te maken; zonder vaste overtuiging, behalve in zijn plannen wat de dynastie betrof, bezat hij al de hoedanigheden, die tot zijn doel vereischt werden. Hij wist hoe hij zijne vijanden moest behandelen; hij wist hoe hij zijne vrienden kon gebruiken, misleiden en afschepen. Hij weigerde Frans van Alençon op last van Hendrik III te vermoorden, maar wenschte den dood van zijn trouwsten vriend, van een der edelste mannen zijner eeuw - die op de borst twaalf lidteekenen droeg, in zijne dienst beloopt - van Agrippa D'Aubigné, omdat die rechtschapen krijgsman had geweigerd zijn koppelaar te worden - een dienst die de Koning op de knieën van hem gesmeekt had⁽¹⁾.

Onder zijn masker van onnadenkende opgeruimdheid schuilden scherpe oogen, een geslepen, rusteloos, veelomvattend en berekenend brein en een vaste wil. Zijn aangeboren schrandereheid was veranderd in groote veerkracht door den vurigen dampkring, die zwakker wezens had ontzenuwd. Zijn vernuft was even schitterend en hij had het even snel bij de hand als zijn zwaard. Met opzet gaf hij zich op het slagveld over aan wanhopige, bijna roekeloze vermetelheid, om de wereld te doen zien, dat een Koning wel een held en een aanvoerder kon zijn. De *doennieten* van het merovingische Huis waren vervangen door de Pepijns; op de verbasterde Karolingers was een Capet gevolgd; na den machtellozen Valois moest een waardiger afstammeling van den heiligen Lodewijk komen. Dit was een slimme berekening een Gaskonjer waardig, die gesteund werd door een onbevreesden aard. In een tijd dat brieven-schrijvende, onzichtbare Filipsen, sterrekijkende Rudolfs, en Hendrikken in vrouwenrokken de troonen van Europa bekleedden, was het

(1) D'AUBIGNÉ, *Mémoires*, pp. 38-44.

nuttig dat de wereld een koning zag, die de handen nog kon roeren in zulk een woelige eeuw en zoo goed als de beste krijgsman aan het hoofd zijner ruitery een aanval kon doen; één vorst althans, behalve de doorluchtige Maagd die Engeland beheerschte, bekwaam om mannen te regeeren.

Moedig, listig, ver vooruitziend, standvastig, onvermoeid, onwrikbaar, was hij geboren om te bevelen en had hij recht om te regeeren. Hij had den troon wel noodig, maar de troon kon hem niet missen.

Dit was dus de derde Hendrik, de vertegenwoordiger der partij in den lande, der Hervormden.

Was het wonder, dat eenvoudige nederlandsche gezanten zich niet wisten te redden in zulk een ziedenden ketel als Frankrijk toen geleeke, waar buiten- en binnenlandsche kuiperijen, allerlei tegenstrijdige eerezuchtige bedoelingen, krijgslisten en verwachtingen onophoudelijk met elkander in wilde botsing kwamen?

Toch dienden zij wél te overwegen, hoe het er met de zaken stond; want al de verwachtingen, het bestaan en de godsdienst hunner landgenooten hingen af van den toestand, die van deze verwarring het eind zou zijn.

Men moet wel bedenken, dat zelfs de schranderste of de best onderrichte dier staatslieden niet zulk een nauwkeurig inzicht konden krijgen van Frankrijk en zijne staatkunde, als wij na verloop van drie eeuwen. De geheime verbintenissen, de bedekte plannen, de twistende partij konden nog slechts gegist worden; en de naaste toekomst kon zelfs niet voorspeld worden door zulke uitstekende staatslieden als Willem van Oranje of Hendrik van Navarre.

Het was den Nederlanders bekend dat Frankrijk, hoe ook door verdeeldheden verscheurd, een groot en machtig rijk was. Thans had daar, op den kortstondigen ‘oorlog der verliefden’ in 1580 na, acht jaren lang godsdienstvrede geheerscht. De Hugenooten hadden in dat tijdperk rustig hun godsdienst mogen uitoefenen, en zij betuigden volkomen zeker te zijn van de goede trouw des Konings. Dat de steden bovenmate belast waren om in de weelde van het hof te voorzien, was in de Nederlanden natuurlijk bekend. Toch wist men er, dat Frankrijk, na Spanje, de rijkste en best bevolkte staat der Christenheid was. De hoofdstad, toen reeds ‘het kort begrip der wereld’ genoemd, werd door reizigers beschreven als ‘verbazend in omvang, en wonderbaar om het aantal van hare inwoners.’ Men zeide zelfs dat zij achtmaal honderdduizend zielen telde; en ofschoon de werkelijke bevolking denkelijk niet meer dan driehonderd-twintigduizend bedroeg, was zij toch meer dan tweemaal zoo talrijk als die van Londen en driemaal zoogroot als die waarop

Antwerpen bogen kon, nadat de groote menigte van vreemdelingen door schrik verdreven was. Parijs telde op zijn minst honderdduizend zielen meer dan eenige andere stad van Europa, misschien op het afgelegen en barbaarsche Moskou na, terwijl Frankrijks steden van den tweeden rang, Rouaan in het Noorden Lyon in het midden en Marseille in het Zuiden in omvang, drukte, bloei en vroolijkheid, niet veel onder deden voor de hoofdsteden van andere landen. Het gansche rijk had waarschijnlijk tien of twaalf millioen inwoners, omtrent evenveel als Spanje zonder zijn volkplantingen en misschien driemaal zooveel als Engeland.

Ook uit een krijgskundig oogpunt zou de verbintenis met Frankrijk voor de aangrenzende Nederlanden zeer voordeelig kunnen worden. Eenige fransche regementen, onder bevel van een hunner ervaren maarschalken, konden de Spanjaarden in de Waalsche gewesten ingesloten houden, hunne krijgsverrichtingen tegen Gent, Antwerpen en de overige groote steden van Vlaanderen en Brabant beletten en, ondersteund door de Vereenigde Provinciën in het Noorden, Parma's strijdkrachten zoo omsingelen en afmatten, dat Filips' macht in de Nederlanden, na enkele krachtige en goedberekende slagen, genoegzaam tot niets zou worden teruggebracht. Daar deze uitkomst voor Frankrijk en voor het Protestantsche en Katholieke Europa van even groot gewicht was als voor de Vereenigde Gewesten, en daar de fransche regeering een sterk verlangen had laten blijken om zich tegen Spanje's streven naar de wereldheerschappij te verzetten, was het geen wonder dat de Staten-Generaal, niet sterk genoeg om op eigen wieken te drijven, hunne toevlucht tot Frankrijk namen. Zij deden dit met voorkennis en medewerking van de engelsche regeering. Wat er aan de oppervlakte verscheen, dat zagen en bedachten de nederlandsche staatslieden zeer goed; maar wat er onder verscholen lag, zij gisten er wel zoo goed mogelijk naar, doch al stonden zij voortdurend, met dieplood en lijn in de hand, toch konden zij den bodem niet met volkomen juistheid peilen, daar losse zandbanken steeds van plaats verschoven, en de diepte van het vaarwater dus gedurig wisselde. Het was niet gemakkelijk de bedoelingen te ontdekken van eene regeering die hare eigene bedoelingen niet kende en wier veranderlijke staatkunde van zoo menigen verborgen invloed afhing.

Bovendien hadden de afgevaardigden en hunne lastgevers, zoo als reeds is aangeduid, niet dezelfde middelen om tot een besluit te geraken als ons ten dienste staan. Dank zij der vrijzinnigheid van vele hedendaagsche regeeringen in Europa, staan de archieven, waar de staatsgeheimen der vroegere eeuwen zoolang verborgen lagen, thans voor den beoefenaar der geschie-

denis open. Den geduldigen onderzoeker worden dus vele zaken helder die door kunde of verstand niet te verklaren waren. Hij leunt over den schouder van Filips II aan zijn schrijftafel, als de Koning, met den cijfersleutel in de hand, het ingewikkeldste geheimschrift van Parma, van Guise of van Mendoza geduldig ontraadselt. Hij leest de geheime gedachten van *Fabius*⁽¹⁾, terwijl die bedaarde Romein op elk stuk zijne kantteekeningen maakt; hij kent al de krijgslisten en aanslagen van *Camillus*, *Hortensius*, *Mucius*, *Julius*, *Tullius*, en van de overige helden der oudheid, die hun namen leenden aan de diplomatische maskeradevertooners der zestiende eeuw; hij treedt in het kabinet van den nadenkenden Burghley, en neemt uit de geheimste lade de aantekeningen, die de geheimgebleven bedenkingen en twijfelingen van dien staatsdienaar bevatten; hij haalt uit de plooien van het huisgewaad van den steelswijs, zachtjes voortsluipenden Walsingham het laatste geheim, dat hij uit de verborgen lade des Keizers of uit den zak van den Paus gekregen heeft, en dat Hatton niet zien mag, noch Buckhurst, noch Leycester, noch de Lord Schatmeester - niemand dan Elizabeth zelf; hij woont onzichtbaar de geheimste beraadslagingen van de Nassaus, van Buys en van Oldenbarneveld bij, of zint met Farnese op toekomstige overwinningen en plannen om de wereld te veroveren; hij leest de jongste schandalen, de fijnste karaktertrekken van koning en staatsdienaar, zoo als die door de praatzieke Venetianen zijn neergeschreven tot stichting der Veertigen; en na dat alles doorsnuffeld, bespied en beluisterd te hebben, na de tegenstrijdige oogmerken, de heimelijke omkoopingen, de verborgen kronkelingen en schermutselingen te hebben gevolgd, verwondert het hem niet, dat mannen die opzettelijk om den tuin geleid werden, zich wel eens vergisten.

Noel de Caron, Heer van Schoonewal, was bij Anjou's dood zaakgelastigde der Staten aan het fransche hof geweest. Bij die gelegenheid waren La Mouillerie en Asseliers door de Vereenigde Gewesten aan Hendrik III afgevaardigd om hem de heerschappij aan te bieden, die zij zijnen broeder hadden toegedacht⁽²⁾. Ondertusschen had die broeder, even vóór zijn dood, met medeweten van Hendrik, onderhandeld over een huwelijk met de jongste dochter van Filips II - een ontwerp, dat vrij moeilijk te vereenigen was met het voornemen dat hij

(1) De naam die Filips doorgaans gegeven wordt in de briefwisseling tusschen Parijs en Simancas.

(2) *Verhael van 't gene de Heeren de la Mouillerie ende van Asseliers hebben gedaen ende gebesogneert, midtsgaderts verstaen in henluyden reize naer Vrankrijck aen den Coninck, raeckende den last hun gegeven bij Mijne Heeren de Generale Staten* (Rijks-Archief te 's Gravenhage, MS.)

toen had om de heerschappij over de van Filips afgevalle provinciën te aanvaarden. In denzelfden tijd had men getracht, zich met den hertog van Savoye te verzoenen en hem aan het fransche hof te noodigen; maar de hertog van Joyeuse, bracht toen hij uit Turin terug kwam, niet alleen de tijding mede, dat het huwelijk met Anjou daar geen bijval vond - wat er na Anjou's dood niet veel op aankwam - maar dat de hertog van Savoye zelf de Infante zou trouwen en daarom genoodzaakt was voor de uitnoodiging te Parijs te bedanken, uit vrees van zijn schoonvader aanstoot te geven⁽¹⁾. Nog andere zaken belemmerden de onderhandelingen der nederlandsche afgevaardigden.

Toen La Mouillerie en Asseliers op hun weg van Dieppe naar Parijs, te Rouaan kwamen, ontvingen zij van de Koningin-Moeder uitdrukkelijk bevel niet verder te reizen. Deze boodschap werd overgebracht door een ambteloos persoon en niet eens aan de afgevaardigden, maar aan Des Pruneaux, den franschen zaakgelastigde bij de Staten-Generaal, die hen naar Frankrijk vergezeld had⁽²⁾.

Nadat zij zich drie weken lang in Rouaan verborgen hadden gehouden, kwam er in die stad een jongmensch, een neef van den geheimschrijver Brulart, met brieven die hem machtigden, om te verstaan wat zij voor den Koning in last hadden. De afgevaardigden, er niet zeer door gestreeld dat zij zoo uit de hoogte werden behandeld door den man, wien zij eene kroon kwamen aanbieden, besloten de beleediging te verkroppen en legden, om tijd uit te winnen de gansche zaak voor dezen ondergeschikten jongen spring in 't veld open. Hij ontving een uitvoerige memorie van hen, om Zijner Majesteit voor te leggen, en vertrok nog denzelfden nacht. Daarop wachtten de gezanten nog tien dagen, verborgen als dieven of spionnen in plaats van vertegenwoordigers eener bevriende mogendheid, met een zeer vriendschappelijke boodschap belast.

Eindelijk, den 24sten Juli 1584, nadat de afgevaardigden zoo een geheele maand gevat gen waren gehouden, kwam de geheimschrijver Brulart zelf van Fontainebleau⁽³⁾. Hij berichtte dat de Koning den Staten zijn koninklijken dank liet betuigen voor het aanbod dat zij hem gedaan hadden en vooral aan de

(1) Stafford aan Walsingham, 29 Augustus 1584, bij MURDIN, II. 419, 420.

(2) *Lettres des Deputés en France au Prince d'Oranges du 16 Juillet 1584*. (MS. van het Nederlandsch Rijks-Archief) Deze brief aan Willem den Zwijger was zes dagen na zijn dood geschreven.

(3) *Rapport fait par Noel de Caron, aiant esté député de la part de Messeigneurs les Etats-Generaux vers la Majesté du Roy de France, en l'assemblée des diets Estats à Delft, le 5 Aoust* (HS. van het Nederlandsch Rijks-Archief.)

afgevaardigden, die zich de moeite van zulk een lange reis hadden getroost; doch dat de toestand van zijn rijk hem niet toeliet om zonder noodzaak een buitenlandschen oorlog te ondernemen. In elk ander opzicht verklaarde Zijne Majesteit zich bereid, den Staten ‘alle mogelijke gunst te bewijzen en te gerieven.’

Nadat zij zulk een tijd lang zoo goed als in hechtenis waren geweest, hadden de afgezanten weinig reden om met deze hoogst koele mededeeling tevreden te zijn. Uit de koninklijke tegenwoordigheid geweerd en ten lande uitgewezen te worden, zonder zelfs een openlijk en behoorlijk gewaarborgd antwoord op een aanbod van de heerschappij over hun vaderland, was niet vleierend voor hunne waardigheid. ‘Wij hadden,’ zeiden zij tot Brulart, nadat zij te samen beraadslaagd hadden, ‘zulk een antwoord niet verwacht. Het doet ons oneindig leed dat Zijne Majesteit ons niet de eer wil aandoen van ons gehoor te verleenen. Wij moeten de vrijheid nemen van te zeggen dat men zoodoende de Staten, onze meesters, met te veel minachting behandelt. Wie heeft er vroeger ooit van gehoord, dat aan openbare personen gehoor geweigerd werd? Koningen spreken dikwijls met eenvoudige overbrengers van brieven; en zelfs de Koning van Spanje heeft nooit geweigerd, de afgevaardigden uit de Nederlanden te ontvangen, die in Spanje over zijn eigen bestuur kwamen klagen. De Staten-Generaal hebben afgevaardigden gezonden aan vele andere koningen en vorsten die allen oogenblikkelijk gehoor verleenden. Ook is Zijne Majesteit kwalijk ingelicht wat de verbintenissen betreft, die wij voorheen met den hertog van Anjou hebben aangegaan, waarom een persoonlijk onderhoud des te noodzakelijker is.’ Daar de afgevaardigden hardnekkig bleven volhouden dat zij naar Parijs moesten, zeide Brulart ‘dat de Koning, ofschoon hijzelf naar Lyon zou gaan, niemand verhinderen wilde om wegens bijzondere aangelegenheden naar de hoofdstad te komen; maar dat hij het ongetwijfeld zeer kwalijk nemen zou, als zij die stad bepaald als afgevaardigden bezochten’.

Des Pruneaux betuigde dat ‘hem deze uitkomst zeer speet, en hij zich honderdmaal dood wenschte⁽¹⁾’.

De gezanten verzekerden dat zij binnen een maand een leger van 3000 ruiters en 13 000 man voetvolk op de been konden brengen tot ontzet van Gent, en bovendien hunne krijgsbewegingen tegen Zutphen voortzetten; en dat de vijand kort geleden in zijn aanval op de vesting Lillo een schandelijke

(1) Het boven aangehaald Rapport: ‘Dont le dict Sr. des Pruneaux estoit en son particulier fort dolent, et se soubhaita cent fois estre mort,’ etc.

nederlaag geleden en 2000 van zijne beste manschappen verloren had⁽¹⁾.

Dat waren bemoedigende feiten; en zeker was het voor den franschen vorst wel der moeite waard zich een oogenblik te bedenken, eer hij het aanbod van zulke machtige en gunstig gelegen gewesten afsloeg zonder het aan te hooren.

Des Pruneaux, een rechtschapen en ijverig man, maar wellicht niet bekwaam genoeg voor zulke gewichtige zaken als hij thans bijna geheel alleen te behandelen had⁽²⁾, verwierf kort daarna gehoor bij den Koning. Daar hij oprecht de vereeniging der Nederlanden met Frankrijk voorstond en van gevoelen was, dat nu het eenige oogenblik was aangebroken om die te bewerkstelligen, haalde hij den Koning over om er hem weer heen te zenden, ten einde de onderhandeling rechtstreeks met de Staten-Generaal voort te zetten. Meer kon hij van het voorzichtige en trage hof niet verkrijgen.

De twee nederlandsche afgevaardigden, heimelijk in Parijs gekomen waren daar begunstigd met een mondgesprek met de Koningin-Moeder dat tot niets had geleid. Eer zij Frankrijk verlieten, hadden zij echter veel kunnen spreken met eenige der voornaamste leden van den koninklijken Raad en van de Parlementen van Parijs en Rouaan en met verschillende belijders van den Hervormden godsdienst. Zij poogden langs dien weg te vernemen waarom de Koning zooveel zwaarigheid maakte tegen hun voorstel en of, en door welke middelen, Zijne Majesteit te bewegen zou zijn, om ten hunnen behoeve den Koning van Spanje den oorlog aan te doen.

Men gaf hun te verstaan, dat, *indien Holland en Zeeland zich met de overige Nederlanden konden vereenigen*, de Koning ‘zonder twijfel de zaak allerernstigst zou overwegen.’ Ook zijne raadslieden - zelfs zij die Zijne Majesteit het sterkst zulk een maatregel hadden ontraden - zouden dan aandringen op de insmelting der Provinciën bij Frankrijk en den oorlog met Spanje. Indien dat het geval was, zou het den Koning, met den vermogenden bijstand van Holland en Zeeland, weinig moeite kosten om binnen zeer korten tijd tot den laatsten Spanjaard uit de Nederlanden te verdrijven. Tot bevordering van dat doel, - zoo betuigden vele aanzienlijke personen in Frankrijk aan de afgevaardigden, - waren zij besloten ‘lijf en goed te wagen, en al hun invloed aan het hof te gebruiken.’

Dezelfde personen waren er van overtuigd dat de Koning, zoodra de voorwaarden der Vereenigde Gewesten hem aanstonden, den oorlog zonder weifelen zou openen, en zich niet zou

(1) De boven aangehaalde Brief aan de Staten-Generaal, in HS.

(2) DE THOU, IX, 251.

laten afschrikken door de groote macht van Spanje. Elke Provincie moest echter, waar het bijzaken gold, zonder loven en bieden Zijne Majesteit elken redelijken eisch toestaan, en welbedenken dat men ‘te doen had met een groot en machtig monarch, die zijn rijk in de waagschaal stelde, en niet met een hertog van Anjou, die alles te winnen en niets te verliezen had.’

Al de Hugenootten, die de afgevaardigden te spreken kregen, koesterden de hoogste verwachtingen. Indien de Koning eens zoo ver kon gebracht worden, zeiden zij, dat hij den Nederlanden zijn bescherming toezeide, bestond er geen de minste vrees dat hij geen woord zou houden. Hij zou alle middelen bezigen, waarover hij kon beschikken; ‘ja, eer de kroon van het hoofd nemen,’ dan achteruit treden. Ofschoon moeilijk te bewegen om een oorlog aan te vangen tegen zulk een machtig vorst, zou hij, als hij eenmaal zijne hulp beloofd had, zijn woord gestand doen, ‘*daar hij een Koning was van zijn woord*’⁽¹⁾; dat woord had hij jegens die van de Religie altijd gehouden en hij zou het blijven houden.

Zoo spraken de voornaamste fransche Hugenootten vertrouwelijk tot de nederlandsche afgevaardigden, enkele maanden vóór dat het beruchte koninklijk besluit tot hunne verdelging te Nemours afgekondigd werd.

Toen waren de Hervormden nog vol goed vertrouwen, en voorzagen zij de lange reeks van veldslagen en belegeringen niet, die weldra het land zou verwoesten. Hoe hevig de Pausgezinden ook op hunne uitroeiing mochten aandringen, de Hugenootten roemden luid de vrijheid van openbare godsvereering, die Calvinisten zoowel als Katholieken in Frankrijk genoten, en voerden als bewijs aan, dat de aanhangers van beiderlei godsdiensten ten hove goed ontvangen werden en het gansche rijk door gewichtige en aanzienlijke posten bekleeden konden.

De nederlandsche afgevaardigden spraken van de ongestoorde rust en eendracht waarin de belijders van beide richtingen, in al de groote steden die zij bezocht hadden, onderling leefden

(1) ‘Dus verclarende oick bezunder die van de Religie, die wij gesproken hebben, dat zoo verre wy consten den Coninck zoo verre bringen dat hy ons beloofde te beschermen, wy nyet en dorfdén vreesen oft hy en zoudet ons houden ende zoude gebruyken alle zyne middelen, jae die croue van zynen hoofde, seggende dat hoewel hy zeer qualycken es om totter oirlooge te brengen - nyet zonder oirzaecke, midts het es tegen eenen alzulcken machtigen Prince - dat hebbende belooft ons te helpen, dat hy nyet laten en zoude tzelfde int neerste te houden, want hy es (zoo zy ons verelaerden) eenen Coninck van zynen woorde, zyn belofte houdende; ende zelve die van der Religie seyden ons, dat hy hen nimmermeer en hadde gefailleert van tgene hy hen belooft hadde.’ (Mouillierie en Asseliers, *Verhael* enz.; het boven aangehaald HS.)

en nevens elkander hunnen godsdienst uitoefenden, ‘zonder te schelden of te krakeelen.’ Zij drukten de overtuiging uit, dat dezelfde verdraagzaamheid over al de Nederlanden zou worden uitgestrekt, zoo die onder fransch beheer kwamen; en wat de oude instellingen en handvesten betrof, waren zij verzekerd dat de Koning van Frankrijk die eerbiedigen en handhaven zou, zoo getrouw als de Staten maar zouden kunnen verlangen.

In gezelschap van de beide afgevaardigden der Staten vertrok Des Pruneaux terstond naar de Nederlanden. Den 24sten Augustus 1584 hield hij een aanspraak voor de Staten-Generaal, waarbij hij, in zeer algemeene bewoordingen, de verwachtingen van Hendrik III openlegde, en duidelijk te verstaan gaf dat geen der provinciën moest dralen om dien monarch een onvoorwaardelijk aanbod te doen. Met betrekking tot Holland en Zeeland merkte hij op, dat hij voor die Staten met een bijzonderen last voorzien was⁽¹⁾.

Het duurde niet lang of de provinciën kwamen een voor een tot het besluit om den Koning de heerschappij aan te bieden, zonder beschreven voorwaarden, maar in het algemeen met dien verstande, dat hun godsdienstvrijheid en oude gebruiken heilig zouden ontzien worden. Ondertusschen verscheen Des Pruneaux in de vergadering der Staten van Holland en Zeeland; hij verklaarde er, dat de Koning voornemens was de zaak der provinciën te omhelzen, en de heerschappij over al de Vereenigde Gewesten te aanvaarden; hij drukte er echter op, dat Zijne Majesteit in Holland en Zeeland, zoowel als in de overige gewesten, als Heer maar niet als Beschermmer, erkend wilde worden.

Over dit ernstig vraagstuk werd veel gestreden en heerschte er groote verdeeldheid. Holland en Zeeland hadden er nooit aan gedacht een vreemden Heer aan te nemen; en de tegenstanders van het voorgesteld ontwerp kwamen er luid en driftig met gegronde bedenkingen tegen op⁽²⁾.

De Franschen, zeiden zij, ontzagen privilegiën noch personen. De hertog van Anjou had Willem van Oranje om den tuin geleid en de Nederlanden verraden. Kon men nu meer voorzien dan die allerwijste, kloekste en voorzichtigste vorst? Als de kloekheid van Antwerpens burgers geen krachtiger bolwerk was geweest voor de Brabantsche vrijheden, dan de ‘Blijde Inkomste’ zou het op den ontzettenden dag der ‘Fransche Furie,’ voor altijd met de zaak der vrijheid en van den godsdienst in de Nederlanden gedaan zijn geweest. De Koning van Frankrijk was een Papist, een Jezuït. Hij was niet in staat om zijn woord te

(1) WAGENAAR, VIII. 31, en volg.

(2) Vertoog van die van Gouda nopende den handel met Frankrijk, bij BOR, II, bl. 486 volg.; WAGENAAR, VIII. 41 volg.

houden. Indien de thans voorgestelde schikking voltrokken werd en men hem de heerschappij opdroeg zou hij terstond met Spanje vrede maken en de Vereenigde Gewesten aan de spaansche kroon teruggeven voor het hertogdom Milaan, waarnaar Frankrijk altijd gehunkerd had. De Nederlanden zouden zich, na een kwart eeuw voor hunne haardsteden en altaren gestreden te hebben, weerloos, gekneveld en geboeid, overgeleverd zien aan de genade der spaansche Inquisitie. De Koningen van Frankrijk en Spanje werkten altijd samen, want de godsdienst was een sterke band. Dat zag men aan de slachting van duizenden fransche krijgers door Alva te Bergen op aansporing van hun eigen vorst; dat bewezen de dood van Genlis, de bloedige Bartholomeüsnacht, de Antwerpsche Furie. Men beriep zich ten voordeele van deze onderhandeling met Frankrijk op den raad van Willem van Oranje; maar nooit had Oranje er aan gedacht zoover te gaan als thans werd voorgesteld. Hij had altijd gewenscht, de provinciën Holland en Zeeland voor een vreemden Heer te vrijwaren. Die plek was heilig. Niet uit persoonlijke eerezucht - God mocht hen bewaren van op zijne nagedachtenis zulk een klad te werpen - maar omdat hij een enkel veilig toevluchtsoord voor de vrijheid wenschte te behouden. Vele jaren lang hadden de Nederlanders het ter zee en te land tegen de Spanjaarden uitgehouden; en zouden zij zich thans door een enkel woord van Des Pruneaux, zoo laten verschrikken dat zij den Spanjaard, onder het mom van een Franschman, zelven in zouden halen?

Ook graaf Maurits van Nassau droeg een kort vertoog voor in de vergadering der Staten van Holland, waarin hij hen, zonder zich bepaald tegen een onderhandeling met Frankrijk te verzetten, waarschuwde in zulk een gewichtige zaak niet te haastig te werk te gaan. Hij herinnerde hun hoe zij de heerschappij aan wijlen zijn vader hadden aangeboden en verzocht hun, bij hunne onderhandelingen met Frankrijk de belangen van zijn persoon en van zijn geslacht niet te vergeten. Hij wees hen op den tegenwoordigen staat van dat doorluchtig Huis, dat diep verzonken was in de schulden, die het alleen in 's lands dienst had gemaakt. Hij bood hun ten slotte allerhartelijkst zijne diensten aan, op welke wijze zij zulk een jong en onervaren man als hij was, het best meenden te kunnen bezigen; daar hij sedert lang vastbesloten had zijn leven aan 's lands welzijn te wijden⁽¹⁾.

Al deze hartstochtelijke uitvallen werden even hevig beantwoord door de partij die nu eenmaal volstrekt de proef wilde nemen van de fransche heerschappij. Des Pruneaux reisde in-

(1) BOR, II, Boek XIX, bl. 488, 489 volg.; WAGENAAR, VIII. 39, 40.

tusschen de provinciën rond, sprak overal in denzelfden geest als hij in Holland en Zeeland gedaan had en ried aan, spoedig in de voorstellen van den franschen Koning toe te stemmen. Bij dit alles hield hij zich echter, volgens zijn last, steeds bij algemeenheden, opdat zijn meester niet door dezelfde beperkingen gekweld zou worden, die den hertog van Anjou zoo hadden gehinderd.

‘De Staten-Generaal vroegen een afschrift van mijne rede,’ schreef hij op den dag, nadat hij zijn aanspraak gehouden had, ‘maar ik gaf hun slechts een korten inhoud, zoo weinig mogelijk, overeenkomstig de bedoeling en het bevel van Uwe Majesteit. Toen ik hier kwam, waren allen zonder hoop op onzen bijstand, en vreeselijk in het nauw gebracht door de voorstanders van Spanje. Er was zelfs gevaar, dat, de Nederlanders zich, door een panischen schrik bevangen, plotseling aan den vijand zouden overgeven. Nu zijn zij weder veel veranderd, en de spaanschgezinde partij begint te zwijgen. Ik raad hen aan, indien zij zich tot Uwe Majesteit willen wenden, zoo te werk te gaan als het behoort tegenover een waarlijk groot monarch, zonder te denken aan uitvluchten, of uitzonderingen van provinciën, of wat dan ook, dat stof tot achterdocht kan geven. Ik heb naar Gelderland en Friesland mijne gemachtigden gezonden, daar ik zelf hier in Holland en Zeeland dien te blijven. Deze twee provinciën zijn de poorten en wallen waardoor wij moeten binnen komen. Mij dunkt, dat het mooi is, zoo de geheele zee aan de kroon van Frankrijk te onderwerpen; en Frankrijk zal ook, met de hulp van deze gewesten, te land even goed meester worden. Het wekt hier echter groote verbazing dat ik niets mededeel van de bedoelingen Uwer Majesteit. Men zegt dat Uwe Majesteit, door het aanbod van hun land niet aan te nemen, alle Nederlanders een strop om den nek zou slaan’⁽¹⁾.

De fransche zaakgelastigde was meer en meer opgetogen over den luister van den buit, die zijn meester aangeboden werd. ‘Als de Koning deze provinciën krijgt,’ zeide hij tot Catharina, ‘zullen zij het schitterendst erfgoed zijn, dat ooit eenig vorst veroverd heeft.’

In korten tijd had de volharding van den gezant en van de franschgezinde partij haar doel bereikt. Al de andere provinciën hadden zeer spoedig het aanbod herhaald, dat zij vroeger door Asseliers en La Mouillerie gedaan hadden. In het begin van October was ook de tegenstand van Holland overwonnen; de Staten dier provincie - op de vertegenwoordigers van drie steden na - besloten ‘Engeland en Frankrijk te verzoeken

(1) GROEN VAN PRINSTERER, *Archives etc.*, I. 1-4.

om gezamenlijk de bescherming der Nederlanden te aanvaarden. Ingeval de Koning van Frankrijk dit voorstel weigerde, waren zij bereid hem als Vorst en Heer te erkennen, met medeweten en goedvinden der Koningin van Engeland, en op de voorwaarden, die de Staten der Unie mochten goedkeuren.'

Onmiddellijk daarop nam de algemeene vergadering van al de Staten het besluit, Koning Hendrik de heerschappij aan te bieden '*op nader vast te stellen voorwaarden*⁽¹⁾.'

Nu hij in zoo verre geslaagd was ontving Des Pruneaux een gouden keten ter waarde van tweeduizend gulden, en vertrok hij voor het eind van October naar Frankrijk.

Het vertrek der plechtige deputatie naar dat land, om den Koning de heerschappij aan te bieden, werd verschoven tot het begin van Januari. Het is nu noodig, een blik te slaan op de houding van Engeland in deze gewichtige onderhandelingen.

(1) WAGENAAR, VIII. 49, 51. Resolutiën van Holland, 24 October 1584, bl. 651; BOR, II, bl. 495; HOOFT, XXI. 945.

Derde hoofdstuk

Staatkunde van Engeland. - Plan van den Pretendent naar de Portugeesche Kroon. - Aarzeling van het fransche Hof. - Frankrijks verborgene wenschen. - Tegenstrijdige meeningen omtrent de gezindheid der Nederlanders. - Hun voorkeur voor Engeland en Elizabeth. - Voornaamste staatslieden in de Vereenigde Gewesten. - Roger Williams. - Walsingham, Burghley, en de Koningin. - Er wordt besloten tot een gezantschap naar Holland. - Davison in den Haag. - Behoedzame en geheime maatregelen van Burghley. - Ontevredenheid van Walsingham daarover. - Achterdocht der Engelschen en Nederlanders tegen Frankrijk. - Stijgende genegenheid van Holland voor Engeland.

De houding van Engeland tegenover de Nederlanden was eenigszins onzeker, maar niet oneerlijk geweest. Het kon niet missen of er moest besluiteloosheid heerschen in de raadzalen van Elizabeth, wanneer een zoo ernstig vraagstuk als dat om zich met Spanje's uitgebreide macht te meten, zich dagelijks meer aan de Koningin en hare staatslieden ter overweging opdrong. Het was zeer duidelijk, dat er thans, na Oranje's dood, de een of andere beslissende stap gedaan zou worden. Elizabeth was er voor dat de fransche en engelsche regeeringen zouden samenwerken ten behoeve der Nederlanden - dat zij de bescherming dier Gewesten gemeenschappelijk zouden op zich nemen tot dat men voldoende toegevendheid op het stuk van den godsdienst van Spanje zou kunnen verwerven. Zij zag op tegen de gevaren en onkosten van een oorlog met de sterkste mogendheid der wereld en tegen de noodzakelijkheid, om zich bij herhaling tot het Parlement te wenden en zoo den invloed van het Lagerhuis te versterken. Zij had er tegen om weerspannige onderdanen in een ander land aan te moedigen, hoe rechtmatig ook de reden van hun opstand wezen mocht. Zij wist hoe zwak haar eigen zaak stond in Ierland en op de schotsche grenzen. Daarentegen nam het spaansche gezag zoo toe, dat zij zich, ingeval de Nederlanden veroverd werden, geen oogenblik meer veilig kon achten op haar eigen grondgebied. Als die gewesten daarentegen aan Frankrijk kwamen, dan zou de machtsvermeerdering die het verraderlijk en Jezuïtisch Huis van Valois daardoor te beurt zou vallen, haar spijten.

Aan alle zijden werd de Koningin dus met gevaar bedreigd: haar raadslieden waren wel geslepen, verziende, vaderlandslievende mannen, maar sommigen waren wel wat al te behoedzaam. De tijd was echter gekomen om het gevaar onder de oogen te zien, als men het evenwicht in Europa niet geheel en al verloren wilde laten gaan en zwakke staten als Engeland en de Nederlanden, aan dwingelandij en overweldigende heerschzucht blootstellen. Het gezond verstand der engelsche vorstin, der engelsche staatslieden, der engelsche natie, zeide dat de zaak der Nederlanden ook die van Engeland was. Toch waren zij geneigd, het spel nog langer zijn loop te laten hoewel de rol van toeschouwer bijna onhoudbaar was geworden. De staatkunde der engelsche regeering was niet verraderlijk, al was zij vreesachtig. Die van het fransche Hof was echter beide tegelijk en het zou zoowel voor Engeland als voor de Nederlanden goed zijn geweest, indien het karakter van Catharina de Medici en haar zoon juister beoordeeld was.

De eerste geheime onderhandelingen tusschen Hendrik en de Staten hadden onder de buitenlandsche zaakgelastigden in Frankrijk veel bezorgdheid veroorzaakt. Don Bernardino de Mendoza, kort geleden gedwongen om zijn post als gezant in Engeland te verlaten, was toen naar Spanje teruggekeerd en nu als ver tegenwoordiger van Filips te Parijs gevestigd. Hij volgde Tassis op - een geboren Nederlander en een der bekwaamste staatsdienaren van Spanje - en zijn huis werd weldra het brandpunt van allerlei heimelijke aanslagen tegen de regeering, waarheen hij gezonden was - het eigenlijk hoofdkwartier van de Ligue. Zijn bezoldiging was aanzienlijk, zijn levenswijs was prachtig, en zijn aanmatiging onverdragelijk.

‘Tassis is naar de Nederlanden gegaan,’ schreef de gezant Busbecke aan den Keizer, ‘en zal later naar Spanje terugkeeren. Don Bernardino heeft hem hier vervangen. Als het te doen is om een gezant die grove vertering maakt, dan zou er moeilijk een betere te vinden zijn; want men zegt dat hij van plan is om als ambassadeur jaarlijks twee en twintig duizend thalers te verspillen. Ik wenschte dat alles daarmee in evenredigheid was en dat hij niet in andere opzichten zoo ver beneden Tassis stond’⁽¹⁾.

Toch was Mendoza niet alleen een wakker krijgsman, maar ook zeer bekwaam in burgerlijke zaken, ofschoon zijn buitensporige verwaandheid grooten afbreuk deed aan zijne bedrevenheid als onderhandelaar. Hij sloeg natuurlijk den voortgang der voorloopige onderhandelingen tusschen het fransche Hof en de weerspannige onderdanen van zijn meester met levendig mis-

(1) BUSBECQUII *Epist ad Rud.*, II. p. 232.

noegen gade, en was niet zuinig met bedreigingen en verwijten. Ook *Mucio*, de groote huurling van Filips, werd dagelijks gevaarlijker en de aanhangers der Ligue vermeerderden snel.

De portugeesche Pretendent, Don Antonio, prior van Crato, was toen insgelijks te Parijs; en de staatkunde van de fransche zoowel als van de engelsche regeering, bracht mede om hem te beschermen en Filips door hem in bedwang te houden. Na ontzettend veel te hebben uitgestaan en in de bergen van Spanje als een wild beest vervolgd te zijn geworden, terwijl er een prijs van dertigduizend kroonen op zijn hoofd was gesteld, had hij weten te ontsnappen; thans deed hij zijn uiterste best om de regeeringen van Europa er toe te brengen om zijne zaak te omhelzen en Spanje in het pas verkregen Koninkrijk Portugal aan te tasten. Ondertusschen verlangde hij zeer om tot eene of andere betrekking aangesteld te worden, ten einde geen broodsgebrek te lijden en het viel hem in, dat het voor de Nederlanden en hem wat kostelijk zou wezen, als hij hun het verlies van Willem den Zwijger kon vergoeden.

‘Don Antonio,’ schreef Stafford, ‘kwam gisteren bij mij met het verzoek voor den dag om er de Koningin op te wijzen dat, indien hare Majesteit hem kon aangesteld krijgen tot bestuurder der Nederlanders, die thans na den dood van den prins van Oranje toch niet konden buiten een hoofd, dat Harer Majesteit gehoorzaam diende te wezen, zij er zeker van kon zijn dat niemand haar trouwer zou dienen dan hij. Waarlijk, gij zoudt medelijden hebben met den armen man, die nagenoeg van gebrek omkomt’⁽¹⁾.

Daar gevaar om van gebrek te sterven echter niet het eenige vereischte was in een bestuurder en hoofd, als plaatsvervanger van Oranje, kwam er van dit voorstel niets. Don Antonio bleef te Parijs, altijd even arm en van alle kanten door gevaren omringd; de hertog van Guise en diens broeder hadden toch op zich genomen, hem tegen aanstaanden St. Jan aan Filips of zijn gemachtigden over te leveren. Vijftigduizend daalders zouden het loon zijn voor dat werk en nog andere diensten; ‘en hoe spoediger zij er aan beginnen, des te beter’, schreef Filips eenige maanden later; ‘want hoe langer zij het uitstellen, des te meer moeite zal het hun kosten’⁽²⁾.

Het loon werd evenwel nooit verdiend, en ondertusschen trachtte Don Antonio zich zooveel mogelijk verdienstelijk te maken met berichten in te winnen voor Sir Edward Stafford en de andere tegenstanders der spaansche staatkunde in Parijs.

(1) Stafford aan Walsingham, tij MURDIN, II, 412-415.

(2) Filips II aan J.B. TASSIS, 15 en 28 Maart 1585. (*Archivo general de Simancas. Negociado de Estado. Flandes.* MS.)

De engelsche gezant was met den stand van zaken zeer verlegen. Hij hield zich verzekerd dat de fransche monarch het nimmer wagen zou tegen den Koning van Spanje in het strijdperk te treden; doch hij was nauwkeurig onderricht van de geheime onderhandelingen met de Nederlanden, zonder te kunnen gissen naar de plannen zijner eigene regeering.

‘Nooit heb ik moeilijker werk gehad,’ schreef hij aan Walsingham (27 Juli 1584), ‘dan toen ik de reden van de komst der afgevaardigden uit de Nederlanden, de aanbiedingen die zij den Koning hier deden en de wijs, waarop de Koning hen behandelde, met elkander in verband wilde brengen.’

Hij toonde zich zeer nieuwsgierig naar de geheimen, die, naar hij meende, achter de zaak moesten steken, en liet groote ontevredenheid blijken over Noel de Caron die van die geheimen niets verluiden liet en boos werd als men er van repte.’ Hij had evenwel de grootmoedigheid om Walsingham te verzoeken, het gebeurde niet te melden aan de Koningin, uit vrees dat zij daardoor tegen de Staten zou worden ingenomen.

‘Ik voor mij,’ zeide hij, ‘ik zou hen in hun plannen liever bijstaan dan tegenwerken - ofschoon zij het eigenlijk niet verdienen - want de hulp, die wij hun nu zouden bewijzen, zou ons zelf later te stade komen.’

Ondertusschen vertrokken de nederlandsche afgevaardigden uit Frankrijk, en de koning ging naar Lyon, waar hij gehoopt had den hertog van Savoye en den Koning van Navarre te ontmoeten. Maar Joyeuse, die te Chambery met ‘groote triomfen en tournooien’ ontvangen was, bracht een gebroken pols mee, in plaats van den hertog van Savoye daar die vorst weten liet dat ‘de Koning van Spanje hem de eer had aangedaan van hem zijne dochter af te staan en dat het hem niet voegde, iets te doen dat 's Konings ijverzucht kon wekken⁽¹⁾’.

Ook Hendrik van Navarre wees, zoo als wij gezien hebben, de uitnoodiging af, daar M. de Ségur geen lust had in den halsbrekenden sprong uit het venster waarmede Agrippa d'Aubigné hem bedreigd had; de Koning en zijne moeder kwamen dus, met het gansche hof, bijzonder slecht gemutst van Lyon terug.

‘De Koning raast en tiert,’ zeide Stafford, ‘en is erg mismoedig.’ Het was minder dan ooit mogelijk om de bedoelingen, der regeering te ontdekken; want hoewel het thans zeker was dat Des Pruncaux in de Nederlanden druk aan het werk was, konden zelfs de schranderste lieden nog niet gelooven, dat men in Frankrijk een ernstig besluit tegen Spanje genomen had. Op dat eigen oogenblik was er zelfs sprake van een dubbele huwelijksverbintenis tusschen de beide hoven.

(1) MURDIN, II, 419, 420.

‘Men vertelt hier voor zeker,’ schreef Stafford, ‘dat de Koning van Spanje eerstdaags de Koningin-Moeder van Frankrijk trouwen zal, en men houdt het er voor dat de Koning van Spanje, als hij trouwt, geen jaar meer leven zal. Wanneer dat huwelijk ooit tot stand mag komen,’ voegde de zaakgelastigde er bij, ‘dan zou ik God wel willen bidden, dat het werkelijk zulk een gevolg had; want als Gods hand niet op de eene of andere wijs tusschenbeide komt, vrees ik dat de zaken niet goed zullen afloopen.’

De staatszaken stonden een tijd lang nagenoeg stil en toen vooral waren de verborgen berekeningen en intriges te peilen. Het duurde ook vrij lang eer de nieuwe afgevaardigden uit de Nederlanden benoemd en aangekomen waren; en Stafford verkeerde omtrent de bedoelingen van zijne regeering in groter twijfel dan ooit.

‘Men verwacht hier elken dag de afgezanten der Staten,’ schreef hij aan Walsingham (29 December 1584), ‘en ik verzoek u, mij zoo spoedig mogelijk te doen weten, welken weg ik moet inslaan als zij hier zijn; of ik mij met de zaak moet inlaten of niet en op welke wijs ik mij zal hebben te gedragen. Sommige kwalijkgezinden hebben den Koning in het hoofd trachten te praten, dat het met die aanbieding der heerschappij nooit recht ernst is geweest, en ofschoon de Koning daarvan nog niet grondig overtuigd is, heeft men het langs dezen weg toch zoover gebracht dat de Koning *toeluistert* om te *zien* waarop het uitloopt, en er dan zooveel van te gelooven als hem goed zal dunken, maar ondertusschen van de gansche zaak niet meer te spreken, dan alsof zij nooit te berde ware gebracht⁽¹⁾.’

Terwijl Zijne Majesteit dus toeluisterde om wat meer te zien, volgens Sir Edwards eenigszins iersche uitdrukking, en zich stil hield om nog beter te kunnen zien, was het voor den zaakgelastigde moeilijker dan ooit om te weten, welken weg hij volgen zou. Sommigen gingen zoo ver van te onderstellen dat de geheele onderhandeling een list van Koningin Elizabeth zou zijn geweest om twist te stoken tusschen Hendrik en Filips tot haar eigen voordeel; ‘en dan, als die twee elkander bij de ooren hadden, hen, zooals zij meer deed, alleen te laten begaan, en stil toe te zien.’

Op den Koning schenen deze aantijgingen tegen Elizabeth niet veel indruk te maken; doch de onzekerheid en het uitstel waren zeer kwellend. Gave God,’ schreef de engelsche zaakgelastigde, ‘dat de Staten, indien zij voornemens zijn met den Koning te onderhandelen en Hare Majesteit en de Raad het goedvinden, dat zij zonder uitstel hetzij tot een schikking,

(1) MURDIN, II, 431.

hetzij tot een vredebreuk met den Koning kwamen. Anders zal de zaak op niets uitloopen want men moet den Koning vangen zoodra hij iets toegeeft, en aan het aas begint te knabbelen; anders duikt hij weg en bijt hij nooit meer goed toe.'

Zonder twijfel was het lokaas, waaraan Hendrik zoo gretig knabbelde, het aan zee gelegen deel der Nederlanden. Voortdurend zou het Frankrijk hinderen, als Holland en Zeeland in het bezit van Engeland of van Spanje waren; en den Koning of eigenlijk der Koningin-Moeder en hare raadslieden - Hendrik zelf dacht zelden diep na over staatszaken - was het juist het allermeest te doen om die provinciën, wier bezit hun eerste voorwaarde was geweest. Van het eerste oogenblik af had de fransche regeering de zaak op de lange baan willen schuiven, opdat de Staten hun gevaarlijken toestand wèl zouden inzien.

'De Koning zou er hen,' schreef Herle aan de Koningin, 'met al zijn uitstellen en dralen, wel toe willen brengen dat zij hem de bezitting van al hun land zonder voorwaarden aanboden, om het te redden van een onvermijdelijken en snellen ondergang, dien zij als in een spiegel voor zich zouden zien'⁽¹⁾.

Reeds voor den dood van Oranje had Hendrik het plan opgevat, om zoo mogelijk het eiland Walcheren, den sleutel van het gansche land, te bemachtigen. 'Door hem dat te geven,' zeide Herle, 'zouden zij het gloeiende eind van een pook naar zich zelve toekeeren, en den Koning het koude deel in de hand geven.' Hendrik bood Willem van Oranje dan ook in het geheim, door tusschenkomst van de prinses, naar verkiezing, twee millioen livres gereed geld of honderdduizend livres erfelijk inkomen aan, zoo hij hem het eiland Walcheren bezorgen wilde. Verder wilde hij zich verbinden om den Koning van Spanje den oorlog te verklaren, de privilegiën der Staten te beschermen en den prins te handhaven en te erkennen in Holland, Zeeland en al zijn andere bezittingen en titels⁽²⁾.

(1) Herle aan Koningin Elizabeth, in het vroeger aangehaald HS.

(2) Daar de bedoeling van den franschen Koning hun op de eene of andere wijs bekend was geworden en zij niet veel aan zijne goede trouw hechtten, verzocht Paulus Buys mij, Uwe Majesteit te verzekeren dat diezelfde fransche Koning den prins van Oranje twee maanden geleden door de prinses zijne gemalin had doen beloven, indien hij hem het eiland Walcheren wilde in handen geven, dat de gezegde Koning zich onmiddellijk tegen Spanje zou verklaren, de privilegiën der Staten zou bekrachtigen en den prins van Oranje zou bevestigen in de graafschappen Holland en Zeeland en al zijn andere landen en titels; en bovendien aan hem en zijne nakomelingen 400 000 kroonen 's jaars zou uitbetalen, waar hij dit mocht verkiezen; indien hem dit beter toescheen, zou de Koning oogenblikkelijk 2 000 000 kroonen tot zijne beschikking stellen.

'Maar volgens Buys zou men den Koning, nu zijn listen eens doorzien zijn, nooit meer vertrouwen, in welk gevaar of in welken uitersten nood de Nederlanders ook mochten vervallen; toch verontschuldigde Buys den prins, dien hij niet franschgezind noemde, maar door den nood gedwongen om zich zoo voor te doen, ten einde de Kerk in Frankrijk te beschermen en zoo tusschen die groote Vorsten een ijverzucht en een ergernis te veroorzaken, die de verdediging en de verlossing van deze landen en hun godsdienst tengevolge konden hebben.' (Herle aan Koningin Elizabeth, in het boven aangehaald HS.)

Natuurlijk werden zulke aanbiedingen door den prins als een beleediging beschouwd. Toch scheen het hem zoo noodzakelijk, de Hervormde kerk in Frankrijk voor te staan en den naijver tusschen dat Rijk en Spanje aan te stoken, dat men de fransche staatkunde bleef volgen, al vertrouwde men het Hof nooit.

Maar na Willem's dood verklaarden velen zich tegen Frankrijk en voor Engeland. Paulus Buys, een der bekwaamste nederlandsche Staatslieden, de Advokaat van Holland en een vertrouwd vriend van Willem de Zwijger, werd de aanvoerder der engelsch gezinde partij en spande al zijn krachten in tegen het verdrag met Frankrijk, daar hij 'de listen van het Hof doorzien' had⁽¹⁾.

Ook andere voorname personen waren gestemd voor Koningin Elizabeth, die door haar mannelijk karakter eerbied afdwong; tegelijk schijnen echter diezelfde personen tegenover het fransche Hof gróóter verkleefdheid te hebben betoond, dan enkel uit wellevendheid kon voortkomen.

Zoo beschreef Des Pruneaux de prinses-weduwe aan zijn vorst als 'zeer neerslachtig, ofschoon zij zijne belangen zoo goed behartigt als haar slechts mogelijk is; graaf Maurits, van wien veel verwacht wordt en die zeer gaarne Zijner Majesteits ootmoedige dienaar blijven wil;' terwijl Keurvorst Truchses zich, naar men zeide, zeer voor 's Konings zaak beijverde⁽²⁾.

Een fransch staatsman die in de Vereenigde Gewesten verblijf hield, maar wiens naam onbekend is, en die blijkbaar met vele uitstekende Nederlanders vertrouwelijk omging, verklaarde dat Maurits, 'die volkomen franschgezind was, de ongelukken die Frankrijk getroffen hadden diep bejammerde en het betreurde, dat al de Nederlanden niet aan zulk een schoon koninkrijk konden worden vastgehecht. Ik verzeker u, voegde de schrijver er bij, 'dat hij volstrekt niet engelschgezind is'⁽³⁾.

Van graaf Hohenlo, die over der Staten leger onder graaf Maurits als opperbevelhebber gebood en naderhand diens schoonbroeder werd, sprak dezelfde heer met nog grooter zekerheid. 'Graaf d'Oloc,' zeide hij (want onder die bespottelijke verbastering van zijn naam was de duitsche veldheer in Frankrijk en Engeland bekend), 'met wien ik drie weken aan boord der

(1) WAGENAAR, VIII, 50.

(2) GROEN VAN PRINSTERER, *Archives* etc., I. 2, 3.

(3) Ibid. 15.

Staatsche vloot heb doorgebracht, is nu geheel franschgezind, en houdt volstrekt niet van de Engelschen. De eerste maal dat ik hem zag, betuigde hij tot twee of drie malen toe, in het bijzijn van leden der Staten-Generaal en van den Raad van State, dat hij den oorlog niet zou kunnen voortzetten, zonder fransche soldaten. ‘Hij telde,’ zeide hij, ‘tweeduizend Franschen meer dan zes duizend anderen, het zij Engelschen of Duitschers.’

En toch werden al deze aanzienlijke personen - de prinsesweduwe van Oranje, graaf Maurits, de verdreven Keurvorst Truchses, graaf Hohenlo - aan Koningin Elizabeth door haar vertrouwden zaakgelastigde in de Nederlanden beschreven als volkomen die vorstin toegedaan.

‘Graaf Maurits is lang niet op de Franschen gesteld en koestert geen achting voor hen,’ zeide Herle, ‘maar verzocht mij beleefd Uwe Majesteit te kennen te geven dat hij vastbesloten had, zijn dienst getrouw aan Uwe Majesteit te wijden, hetgeen hij voortdurend door zijne daden zou bewijzen en met zijn bloed bezegelen; daar hij wist hoeveel zijn vader en de goede zaak altijd aan de goedheid van Uwe Hoogheid hadden te danken gehad⁽¹⁾.’

Van de prinses, hare schoonzuster de gravin van Schwartzenburg en de jeugdige dochters van den overleden prins, werd bij dezelfde gelegenheid gezegd dat ‘zij hare Majesteit, als eene vrouw uit allen met de teederste genegenheid hare diensten aanboden.’ ‘Inzonderheid,’ zeide Herle, ‘gaven de twee prinsessen allerootmoedigst en verstandigst een vurige verkleefdheid aan Uwe Majesteit te kennen.

Van den gewezen Keurvorst Truchses werd gesproken als van ‘een begaafd vorst, Hare Majesteit zeer toegedaan; die, na lang ernstig en oprecht te hebben uitgewijd over de deugd van Hare Majesteit, terwijl hij haar *la fille unique de Dieu* en *la bienheureuse princesse* noemde, God had afgesmeekt dat hij haar zoo veel van dienst zou mogen zijn als zij verdiende.’

Eindelijk werd van graaf Holock (Hohenlo) - die, ‘in sommige opzichten verbeterd’ scheen, ‘als het maar zoo blijven mocht,’ (een kiesche toespeling op 's graven geneigdheid tot sterken drank) - gezegd dat hij ‘ootmoedig verzocht had, gehouden te mogen worden voor iemand, die de bevelen van Hare Majesteit meer dan die van eenig ander vorst ter wereld gehoorzaam wilde zijn.’

Ongetwijfeld was er een sterke partij eerder geneigd de toevlucht te nemen tot Engeland dan tot Frankrijk. De Nederlanders waren een te schrander volk om het verschil niet op te merken tusschen den Koning van een groot rijk, die het gezicht

(1) Zie den boven aangehaalden brief van Herle.

blankette en satijnen vrouwenrokken droeg, en de vrouw die zich met vreemde gezanten in hun eigen taal onderhield over de gewichtigste staatszaken, die in geest en in wijsheid met de diepzinnigste en schitterendste vernuften van haren Raad wedijverde, die aan hare hoogeschole voor de vuist Latijnsche toespraken hield en die met hare krijgsoversten te paard reed langs de gelederen harer in slagorde geschaarde troepen en toch slechts de ongehuwde Koningin was van een kleinen en woeligen Staat.

‘Groot ontzag heeft men hier voor Uwe Majesteit,’ schreef William Herle. De Nederlanders zouden zich met hart en ziel in hare armen geworpen hebben, indien zij die slechts voor hen had geopend in dit oogenblik van benauwdheid; maar zij was terughoudend, aarzelend en om reeds besproken redenen - die echter niet zoo afdoende waren als zij schenen - wilde zij tijd winnen en den uitslag der onderhandelingen tusschen de Nederlanden en Frankrijk afwachten.

In Holland en Zeeland vooral verlangde men zeer naar een verbintenis met Engeland. ‘Zij bevelen zich,’ zeide Herle, ‘het gansche land door, bij hunne beraadslagingen en vergaderingen en bij hunne openbare redevoeringen en bijzondere gesprekken, steeds aan in de weergalooze gunst en goedwilligheid der Koningin van Engeland, die zij hunne redster noemen, en de wijste en oprechtste vorstin, die ooit geregeerd heeft. In weerwil van het verdrag, dat thans door hunne afgevaardigden met Frankrijk op het touw is gezet, zijn zij even weinig gezind om zich door Franschen te laten regeeren, als om zich door Spanjaarden te laten onderdrukken; zij zijn van oordeel dat dit op hetzelfde neerkomt: en zelfs dat het zou wezen: *commutare non sortem sed servitutum*⁽¹⁾.’

Paulus Buys was onvermoeid in zijne pogingen om het verdrag met Frankrijk tegen te werken en de geestdrift voor Engeland en voor Elizabeth aan te wakkeren. Hij verklaarde telkens, der Koningin oprecht en ongeveinsd toegedaan te zijn,

- (1) Zie den brief van Herle. - St. Aldegonde en Villers schaarden zich aan de zijde van Frankrijk. St. Aldegonde was burgemeester van Antwerpen, maar zelfs daar ter stede stelde het volk over het algemeen meer vertrouwen in Engeland dan in Frankrijk, al waren ook nog zoo veel invloedrijke personen franschgezind. ‘Door sommigen die thans hier in het bewind zijn,’ schreef Le Sieur aan Walsingham, wordt sterk aangeraden om den franschen Koning tot vorst dezer landen te benoemen; maar in de ooren van het gemeene volk klinkt dat slechts kwalijk, ofschoon hier het gerucht loopt dat Holland en Zeeland hem zoo goed als aangenomen hebben. Indien het Hare Majesteit behaagde er gehoor aan te geven, kon zij het land goedkoop genoeg krijgen. [*Je juge que Sa Majesté auroit bon marché de ce pays*]. - (Le Sieur aan Walsingham, 7 Sept. 1584, MS. *State Paper Office*.)

en beloofde dat er geene onderhandelingen zouden plaats grijpen, hoe geheim en vertrouwelijk ook, die Hare Majesteit niet zouden worden meegedeeld⁽¹⁾. ‘Hij heeft veel invloed op de Staten,’ zeide Herle, ‘en aan hem worden om zijn trouw en behendigheid, de meeste zaken opgedragen. Hij legde mij uit hoe de zaak van den vijand in de Vereenigde Gewesten stond, en deelde mij mede hoe ver men met de onderhandeling met Frankrijk gekomen was, die, naar hij meende, volstrekt niet slagen zou, en waar hij nooit voor was geweest, dan bij het leven van den prins van Oranje, om er dien genoeg mee te doen.’

Buys hield de engelsche regeering steeds op de hoogte van de macht, de gezindheid en de plannen der Nederlanders.

‘Er wordt door de Staten nog over andere dingen beraadslaagd,’ schreef Herle, ‘maar zij hebben gezworen, die aan niemand hoegenaamd te ontdekken; Buys betuigde dat er niets zou voorvallen, waaraan gij uwe goedkeuring niet zoudt willen schenken, of dat uwe regeering in gevaar zou brengen; en dat elk besluit zoo gewijzigd en ingericht zou worden, als uwe Hoogheid, volgens haar gezag zou wenschen; terwijl hij mij plechtig verzekerde, dat Holland en Zeeland met de overige provinciën, om de achting die zij voor uw verheven deugd en gematigdheid koesteren, zich aan niemand anders dan aan Uwe Majesteit en hare Kroon voor altijd zonder voorwaarden zouden willen overgeven (met voorbehoud alleen van hunne vrijheden), en dat gij onmiddellijk in het bezit van die provinciën gesteld zoudt worden, zonder uitzondering van eenige plaats of privilege.’

Ook het gewichtig vraagstuk van de verdedigingsmiddelen der gewesten, waaromtrent Elizabeth vurig wenschte onderricht te

- (1) Ook Treslong, admiraal van Holland en Zeeland en bevelhebber van Ostende, verborg zijne voorliefde voor Engeland niet. Hij verklaarde openlijk dat hij een trouw dienaar van Hare Majesteit was. Toen hij kapitein Richards en andere engelsche officieren, die met troepen van Vlissingen gekomen waren, te Ostende gastvrij aan zijne tafel ontving, dronk hij een beker op de gezondheid der Koningin en een tweeden op die van Walsingham, met den wensch dat het hem nog gegeven zou mogen zijn, Elizabeth als zijne vorstin te erkennen. ‘Evenwel,’ zeide hij, ‘heb ik brieven uit Zeeland, waaruit blijkt dat die provincie gereed staat om zich over te leveren aan de Koningin-Moeder van Frankrijk.’ ‘En, als ik vragen mag,’ zeide Richards, ‘welke steden zoudt gij den Franschen ter bezetting willen afstaan?’ ‘Geen enkele stad,’ antwoordde de admiraal; ‘laat ze op de dijken liggen!’ Na den maaltijd leidde hij de engelsche officieren door de stad rond, waarbij hij hun de vestingwerken liet zien en zijne betuigingen van gehechtheid aan Hare Majesteit vernieuwde. (Richards aan Walsingham, 9 Sept. 1584. MS. *State Paper Office*.)

worden, werd door den Advokaat volledig toegelicht. ‘De middelen waarover de Vereenigde Gewesten kunnen beschikken,’ zeide hij, ‘zijn zoo ruim, dat Uwe Majesteit haar belang daar gemakkelijk tegen de geheele wereld zou kunnen verdedigen.’ Hij wees verder op een plan, door de Staten van Brabant aan de Staten-Generaal voorgesteld, volgens hetwelk men een leger van 15 000 man voetvolk en 5000 ruiters zou moeten onderhouden, waarmede men in staat zou zijn ‘om den vijand te verdrijven en de verloren steden en landen binnen drie maanden te heroveren.’ Men wilde de Koningin bewegen, om voor dit leger 5000 man engelsch voetvolk en 500 ruiters te leveren, die maandelijks door een van hare schatmeesters zouden betaald worden; voor de teruggave van den aldus verleenden onderstand stelden de brabantse Staten voor, Ostende en Sluis tot pand te geven. In overeenstemming met dit ontwerp had de Keurvorst van de Palts, Johan Casimir, beloofd 2000 ruiters te leveren, uit te rusten en te onderhouden, op voorwaarde dat hem de stad Maastricht en het land van Limburg, als de vijand er uit verdreven zou zijn, voor de terugbetaling zijner onkosten verpand zouden worden; terwijl Antwerpen en Brabant 300 000 kroonen gereed geld wilden beschikbaar stellen. Vele invloedrijke staatslieden echter verzetteden zich tegen dit plan en wilden liever op Frankrijk steunen, ‘zoodat deze maatregel in vele opzichten kreupel scheen.’

Reeds waren er, zoowel naar Engeland als naar Frankrijk, zaakgelastigden gezonden om zoo mogelijk eene lichte troep te verkrijgen, die in de onmiddellijke behoefte zou kunnen voorzien. Die poging mislukte in Frankrijk, maar de gemeente der nederlandsche Hervormden in Londen teekende voor negenduizend en vijf gulden in. Deze som was, met nog andere bijdragen, toereikend om het regiment van Morgan op de been te brengen, dat kort daarna bij kleine afdeelingen in de Nederlanden kwam. ‘Maar al was het geheele regiment ook tegelijk hier,’ zeide Le Sieur, dan zou het nog maar een mondvul voor den vijand wezen.’

De onderhandelaar voor die zaak in Engeland was De Gryse, vroeger baljuw van Brugge; en ofschoon hij vrij wel in zijn zending slaagde, achtte men hem echter voor zulk een gewichtigen post niet berekend; bovendien was hij behoorlijk gemachtigd tot die onderneming. Terwijl hij dezen bijstand in engelsche troepen zocht te verwerven, had hij er bij de Koningin sterk op aangedrongen om de onderhandelingen tusschen de Staten en Frankrijk te bevorderen; en Paulus Buys voelde zich door hem beleedigd als door een kwaadstichter en knoeier. Hij beklagde zich over hem, ‘als iemand die zich had opgedrongen om zich, zonder openlijk erkend te zijn, te kunnen bemoeien

met de zaken der Nederlanden,' en verzocht dat men hem goed op de vingers zou zien⁽¹⁾.

De gewichtigste staatsman in de Nederlanden, na den Advokaat, was misschien wel Meetkerke, de voorzitter van den Hoogen Raad van Vlaanderen, een zeer geleerd, oprecht en degelijk man, die hij menige gewichtige gelegenheid veel ondervinding had opgedaan omtrent de buitenlandsche betrekkingen der Republiek. 'Hij is hier de tweede in aanzien,' zeide Herle; 'en Buys en hij zorgen er wel voor, om bij alle geheime handelingen, die men op het spoor komt, te onderzoeken, in hoe ver die uw persoon of rijk mogen raken, waarvan zij mij in kennis zullen stellen, wanneer het gewicht der zaak dit medebrengt.'

Johan van Oldenbarnevelt, die later in de geschiedenis zulk een voorname plaats zou innemen, helde in dit tijdperk sterk over naar de fransche partij; eene richting, die ook door Villiers en St. Aldegonde krachtig werd voorgestaan.

Behalve op de inlichtingen, die de engelsche regeering omtrent de gezindheid en de hulpbronnen der Nederlanden van Buys, Meetkerke en William Herle ontving, steunde Walsingham ook bijzonder op het geoefend oog en den schranderen geest van Roger Williams.

Deze rondborstige, openhartige man uit Wales had, zonder ander vermogen dan zijn degen, maar even trouw als het staal, waaruit die gesmeed was, den Staten in de benauwde dagen van den Groot-Kommandeur Requesens en Don Juan van Oostenrijk vele belangrijke diensten bewezen. Met een sluw welsch hoofd onder zijn ijzeren stormhoed en een onversaagd welsch hart onder zijn zeemlederen wambuis, had hij met zijn strijden weinig gewonnen, dan harde slagen en een dozijn wonden; en nog maar kortgeleden was hij, met vrij wat tegenzin, door zijne regeering uit de spaansche gevangenis in Brabant losgekocht. Zijne gezondheid had door die gevangenschap geleden, maar nog treuriger werd hij gestemd, toen hij de teekenen des tijds leerde verstaan. Terwijl hij vreesde dat Engeland lauw en de Nederlanden wanhopig zouden worden, begon hem het ledigzitten te vervelen en zag hij reeds naar nieuwe bezigheden om. Arm, eerlijk en fier, had hij bij herhaling geweigerd om in spaansche dienst te treden. Schitterende belooningen, die iets later sommige van zijn landgenooten, mannen van naam en van edele geboorte, konden verlokken om zich met verraad te bezoedelen, werden hem onbekrompen, doch vruchteloos aangeboden. Hij wilde in de Nederlanden alleen onder engelsche of

(1) VAN METEREN, XII. 217 Le Sieur aan Walsingham, 7 Sept. 1584. (MS. *State Paper Office*.) Brief van Herle, MS.

staatsche vlag dienen; en hij meende dat men daar de gelegenheid, om de pausgezinde partij in Europa eens flink bij den baard te pakken, liet voorbij gaan. Hij had in de Nederlanden veel dappere daden verricht, en veel zou hij er nog doen; doch nu was hij ontevreden, en dacht hij zich verongelijkt en over het hoofd gezien. In afgelegen er wereldstreken, meende de op voordeel bedachte krijgsman, zou er voor zijn degen minstens zoo veel te oogsten vallen, als tusschen de driewerf vertreden stoppels van Vlaanderen.

‘Ik zou in dienst der Koningin geen waagstuk, al was het nog zoo hachelijk, van de hand willen wijzen,’ zeide hij tot Walsingham; ‘maar ik ben overtuigd dat zij mij niet telt. Zonder den plicht, die de natuur mij tegenover haar en het vaderland heeft opgelegd, zou ik nooit in zulk een toestand zijn geraakt, als ik nu ben. Misschien had ik meer pistolen kunnen verdienen dan wijlen Newell, de latijnsche taalmeester, en was ik door de Spanjaarden nog beter behandeld en bezoldigd dan hij. Er zijn er die getuigen kunnen, welke rijkelijke aanbiedingen van den prins van Parma ik bij den jammerlijken staat van Aalst heb afgewezen. Het laatst heeft Verdugo mij, toen ik in Lochem was, nog een heel mooi bod gedaan, als ik de staatsche dienst wilde verlaten en bij de Spanjaarden in dienst treden, zonder dat ik vestingen of menschen behoefde te verraden’⁽¹⁾.

Daar hij geen lust gevoelde om in Spanje Latijn te onderwijzen, zoo als Newell, of om eeden te breken en sterkten te verraden, zoo als wakkere krijgers van fortuin, wier daden later zullen worden te boek gesteld, had hij er wel ooren naar om ‘kennis aan te knopen met verscheidene Polakken’, van wie hij uitnoodigingen ontvangen had. ‘Als ik daar niets vind,’ zeide hij, ‘dan heeft hertog Matthias mij zijne gunst beloofd, zoo ik in Hongarije wil gaan dienen. Anders zal ik aan den een of anderen Turkschen Pacha mijne diensten tegen de Perzen aanbieden.’

Gelukkig werd er voor den beproefden krijgsman uit Wales werk gevonden in de oude velden. Zijn wakker, eerlijk gelaat werd er nog dikwijls gezien; zijn scherpe, verstandige tong gaf nog veel wijzen raad en zijn vaardige degen bewees nog menigmaal goeden dienst bij belegeringen, op het slagveld, in den krijgsraad, in Vlaanderen en Holland, in Spanje en Frankrijk.

Nu liet hij zijn scherpen blik gaan over de onderhandelingen, waarmede men bezig was, en berispte hij de richting, die in de staatkunde scheen te heerschen.

Hij hield het er voor, dat de Franschen de Staten om den

(1) Roger Williams aan Walsingham, Sept. 1584. (*State Paper Office*, MS.)

tuin wilden leiden, de onderhandelingen tot in het oneindige rekken, de engelsche regeering verhinderen om in de Nederlanden eenigen vasten voet te krijgen, en deze dan aan hun lot overlaten.

Hij ried Walsingham, voor manschappen en geld te zorgen en daarvoor Sluis en Ostende in onderpand te nemen. 'Ik durf er mijn leven onder verwedden,' zeide hij met nadruk, 'dat, als Norris, Bingham, Yorke of Carlisle in die havens waren, zij er zich het geheele leven van den Spaanschen Koning lang zouden staande houden.'

Doch de wezenlijke weg om Spanje te knakken - een plan dat kort daarna door de engelsche en nederlandsche zeehelden zoo schitterend ten uitvoer zou worden gebracht - werd thans door den helderzienden Waleser aan de hand gedaan: er moest een gemeenschappelijke aanval ter zee op de buitenlandsche bezittingen van Filips beproefd worden.

'Op mijn woord' zeide hij, 'als gij u met Treslong, den admiraal der Staten wilt verbinden en ieder zestig zeilen naar zijne Indiën zendt, dan zullen wij hem dwingen om van verdere veroveringen af te zien, en andere vorsten zoo goed te laten leven als hijzelf.'

Inzonderheid drong Williams er op aan om snel te handelen; en het is bijna zeker dat men Gent en Antwerpen had kunnen redden door gehoor te geven aan den raad van wakkere krijgslieden als hij, die vlugheid van begrip met vaardigheid van uitvoering vereenigden, en indien de geheimzinnige staatkunde van Walsingham met haar plotselinge slagen, de overhand had gehad boven de plechtige en statige, maar wat te trage maatregelen van Burghley: dan had men ook de beuzelende en verraderlijke staatkunde van Catharina de Medici kunnen verijdelen en den stand der protestantsche zaken veel kunnen verbeteren.

'Zoo gij van plan zijt iets te doen,' zeide hij, 'dan is het nu meer dan tijd. Indien gij er iemand van aanzien op mocht uitzenden, dan wil ik, met Uwer Edelheids welnemen, medegaan, als iemand die den landaard kent, en met een aantal der voornaamste inwoners bekend is. Ik zal in staat zijn hem meermalen te doen zien, hoe zij, zoowel met de Franschen als in andere aangelegenheden plegen te handelen, en wellicht een middel vinden om betere boden te zenden naar Gent en andere plaatsen dan die van de Staten; één soldaat brengt beter zijn boodschap over, dan twintig boeren.'

Eindelijk besloot men een man van aanzien naar de Nederlanden te zenden. Ondertusschen bleef Engeland voortdurend een afwachtende en uitstellende staatkunde volgen: en de Advokaat Buys legde, na vruchteloze pogingen om over den franschen invloed te zegevieren, en de vereeniging van de

Vereenigde Gewesten met Engeland te bewerken, ontevreden zijn post neder en trok zich voor een poos uit het strijdperk terug. Een oogenblik dacht hij er zelfs aan, om in Deenschen dienst over te gaan; maar hij gaf het denkbeeld om zijn vaderland te verlaten weder op, en dus zullen wij hem later nog een groote rol zien spelen in de openbare zaken⁽¹⁾.

Ernstig en met levendige belangstelling werd er in de engelsche raadzaal beraadslaagd; want het werd dagelijks duidelijker, dat de nederlandsche zaak de spil was waaromheen het lot der geheele Christenheid langzaam wentelde. Té gedooogen dat de provinciën weder in handen van Filips kwamen, was even goed als Engeland zelf aan de spaansche Inquisitie als een laatste offer aan te bieden. Dit was het gevoelen van al de staatslieden in dat land; doch sommigen hadden een levendiger besef van het gevaar dan de overigen en van de noodzakelijkheid om er onverwijld maatregelen tegen te nemen.

Voor den profetischen blik van Walsingham trokken de nevelen der toekomst nu en dan op; de tallooze zeilen der onoverwinnelijke Armada, die Engeland met uittartenden trots den ondergang voorspelden, werden dan schemerachtig zichtbaar. Hij was van oordeel, dat de Nederlanden, dat grootste bolwerk van den protestantschen godsdienst en van de vrijheid, verdedigd moesten worden, het mocht dan kosten wat het wilde, en dat de worstelstrijd op leven en dood niet lang meer te verschuiven was.

Burghley, die zorgvuldig alles wikte en woog, maar minder vastbesloten was, bleef nog altijd gezind om toe te zien en tijd te winnen.

De Koningin, die veel voorzag en zeer bezorgd was, maar toch aarzelde, hield steeds vast aan het denkbeeld van een beschermheerschappij met Frankrijk samen. Zij begreep dat de herstelling van het spaansch gezag in de Nederlanden voor Engeland noodlottig zou zijn, maar zij was nog niet bereid om Filips den handschoen voor de voeten te werpen. Zij begreep wel dat de voorgestelde inlijving der Vereenigde Gewesten bij Frankrijk haast even bedenkelijk zou zijn; doch zij kon maar niet besluiten om rondborstig en onbevreesd den last der bescherming op zich te nemen. Volgens Burghley's raad wilde zij dus de Nederlanders ter sluik aanmoedigen; wat er ook gebeuren mocht, wilde de Koningin verhinderen dat zij in hun vastberaden vijandigheid tegen Spanje verslaptten, het plan tot hunne vereeniging met Frankrijk, zonder er zich volstrekt tegen te verklaren, op allerlei wijzen dwarsboomen en hun doen verstaan, zonder eene stellige belofte, dat zij, zoo de uiterste

(1) WAGENAAR, VIII, 50.

nood het vorderde, op haar krachtdadigen bijstand mochten hopen. Ondertusschen wilde zij, met iets van die listige en vrouwelijke dubbelhartigheid die zoo dikwijls in de gewichtigste aangelegenheden de sekse der groote Koningin verried, toezien en wachten, de Nederlanden door geven en nemen tergen, en met het gevaar spelen, daar zij nog niet geheel bereid was om den prijs aan Hendrik of Filips over te laten, of hem zelf te grijpen.

Onmogelijk konden de zaken lang in zulk een toestand blijven. In het laatst van October werd er dan ook in den engelschen Raad ernstig gesproken ‘over de vraag of Hare Majesteit de Staten der Nederlanden dadelijk helpen zou.’

Aan den eenen kant werd aangetoond, dat de Koningin en het rijk groot gevaar liepen, indien de Koning van Spanje Holland en Zeeland mocht heroveren, zoo als het met de andere landen was geschied, door gebrek aan tijdigen onderstand van de zijde van den franschen Koning, of van Hare Majesteit.

Aan den anderen kant werden de groote zwarigheden, waaraan een krachtdadige bijstand van Engeland onderhevig was, ‘volledig voor den geest geroepen.’

‘Doch ten laatste,’ zeide Lord Burghley aan het slot van zijn verslag, ‘en na de gevaren aan den eenen en de moeilijkheden aan den anderen kant onderling vergeleken te hebben,’ oordeelde men dat de Koningin voor Spanje's macht zou moeten bukken, en dat de vrijheden van Engeland hopeloos verloren zouden zijn, indien men Filips ongestoord zijne oogmerken ten uitvoer liet brengen en de gewesten hulpeloos aan zijne genade overliet.

Een ‘verstandig persoon’ zou daarom naar Holland gezonden worden; vooreerst, om zich te verzekeren of de Nederlanden reeds werkelijk met den Koning van Frankrijk tot eene schikking waren gekomen, en, indien dit het geval mocht zijn, te onderzoeken of die vorst zich verbonden had, Filips den oorlog aan te doen. Zoo ja, dan zou die verstandige persoon er Harer Majesteits tevredenheid over betuigen, dat de Vereenigde Gewesten zoo van de dwingelandij des Spaanschen Konings verlost zouden worden.

Mocht het daarentegen blijken dat er geen bepaalde overeenkomst gesloten was en dat het zich liet aanzien dat de Vereenigde Gewesten op nieuw voor de ‘spaansche dwingelandij’ zouden moeten bezwijken, dan zou Hare Majesteit, in zoover de veiligheid van haar eigen staat dit toeliet, al hare krachten inspannen om hen te ondersteunen⁽¹⁾.

- (1) Het door Burghley eigenhandig geschreven verslag der beraadslaging berust in de *State Paper Office*. Een kort uittreksel kan dienen tot een kenmerkend staaltje van den stijl, die den Lord Schatmeester eigen was: - ‘Doch ten laatste, en na de gevaren aan den eenen en de moeilijkheden aan den anderen kant onderling vergeleken te hebben, werd er besloten Hare Majesteit liever aan te raden om de groote gevaren te vermijden en daartegen te voordien, dan, met het oog op welke zwarigheden ook, toe te laten dat de Koning van Spanje in al zijne plannen en veroveringen zou slagen, waaruit zonder twijfel zulke gevaren zouden ontstaan, dat als hij thans niet door een onderstand, aan de Hollanders en hun partij gezonden, belemmerd werd, Hare Majesteit later op geenerlei wijze in staat zou zijn, dezelve te weerstaan. En daarom werd goedgevonden dat Hare Majesteit onverwijld een of ander verstandig persoon naar Holland zond,’ enz. (*Hollandsche Briefwisseling* in het *State Paper Office*, 10 Oct. 1584, MS.)

De zaakgelastigde moest dan verder onderzoeken ‘op welke voorwaarden de Staten onderstand wilden aannemen,’ en indien hunne voorstellen redelijk schenen, moest hij hun verzekeren dat ‘zij niet aan de wreedheden der Spanjaards zouden overgelaten worden.’ Voorts zou diezelfde verstandige persoon, ‘indien men op een antwoord aandrang, door middel van vertrouwelijke gesprekken, hen kunnen overreden om der Koningin de havensteden Vlissingen, Middelburg en den Briel aan te bieden; niet dat zij die plaatsen in eigendom wilde hebben, maar om ze te houden als borgtocht en onderpand voor de door haar te maken kosten, en voor het nakomen der te sluiten verbintenissen.’

Hij moest ook een grondig onderzoek instellen naar de geldelijke hulpbronnen der Nederlanden; naar de sommen, die zij maandelijks zouden kunnen opbrengen, en het aantal manschappen en oorlogschepen, die zij zich zouden willen verbinden te onderhouden. Deze onderzoekingen waren zeer gewichtig omdat de Koningin, ofschoon zeer genegen om de Nederlanders te ondersteunen, ‘desniettemin te bedenken had, hoever zij haar hulp zou kunnen uitstrekken, zonder haar eigen staat te verdueren of in gevaar te brengen.’

In dezelfde beraadslaging werd ook besloten, als iets dat vooral dringend vereischt werd, ‘te trachten om een goeden vrede met den Koning der Schotten te bewerken.’ Welke opofferingen het ook kosten mocht om zulk een verdrag tot stand te brengen, zeker zou ‘de verdediging van het rijk tegen Schotland,’ terwijl Engeland in vijandschap met Spanje verkeerde, veel meer kosten. Anders, zoo beweerde men, zou Hare Majesteit ‘door Schotland, in het belang van den Koning van Spanje, zoo worden lastig gevallen, dat zij tegenover dien Koning niet krachtig genoeg zou kunnen optreden.’

Er werden nog andere maatregelen besproken, die door den spaanschen oorlog noodzakelijk werden gemaakt. De afgezette Keurvorst van Keulen, ‘een man van groot aanzien in Duitschland,’ moest met geld ondersteund worden, opdat hij zijn

mededinger, die door de troepen van Filips geholpen werd, de spits zou kunnen bieden.

Hertog Casimir van de Palts moest aangezocht worden om een beweging te bewerken in Gelderland.

De Koning van Frankrijk moest herinnerd worden aan zijn verdrag met Engeland tot wederkeerigen bijstand, ingeval een van beide rijken door een vreemde mogendheid aangerand werd, en verwittigd worden ‘niet slechts van de oogmerken der Spanjaarden om na de verovering der Nederlanden Engeland aan te tasten, maar ook van den inval door hen werkelijk in Ierland gedaan.’

Er moest ‘overlegd worden hoe men den Koning van Navarre en Don Antonio van Portugal, met het oog op hunne aanspraken, zou bewegen om den Koning van Spanje afbreuk te doen en bezig te houden, opdat hij minder macht in de Nederlanden zou kunnen ontwikkelen.’

Er werd ook besloten dat het parlement onmiddellijk bijeengeroepen zou worden, niet alleen om het een bijdrage te verzoeken maar ook om maatregelen te nemen tot Harer Majesteits veiligheid.

‘In slotsom,’ zeide Lord Burghley ernstig ‘kwam alles hierop neder. Ofschoon Hare Majesteit zich nu op deze wijs in een oorlog zou wikkelen, was het toch het best dat zij dit thans deed, nu zij denzelven buiten haar rijk voeren kan, met de hulp der ingezetenen van Holland, en voor dat de Koning van Spanje zijne veroveringen in die landen voltooid zal hebben, waarna hij zoo geprikkeld zou worden door zijn trots, zoo aangezocht door den Paus en in verzoeking gebracht door de eigen onderdanen der Koningin, en waarna hij zoo sterk zou zijn ter zee, en zoo vrij van alle andere moeilijkheid en strijd, ja, zoo geducht voor de gansche overige Christenheid, dat Hare Majesteit volstrekt niet in staat zou zijn, noch uit eigen krachten, noch met behulp van eenige andere mogendheid, ter zee of te land zijne aanvallen af te slaan, maar genoodzaakt zou wezen, voor zijne nooit voldane boosheid te zwichten; een aller verschrikkelijkste gedachte, maar nog jammerlijker zou het zijn, zoo die werkelijkheid werd.’

Dus beschreef de Lord Schatmeester, verstandig en krachtig, het gevaar dat Engeland dreigde. Door het schild van Holland heen doelde er een speer recht op het hart van Engeland. Was het nu een oogenblik om te dralen, om dien beukelaar op den grond te zien vallen, of te gedoogen dat alleen de arm van een twijfelachtig en verraderlijk vriend hem ophield? Was het thans een uur om de bescherming van den protestantschen godsdienst en der Europeesche vrijheid tegen Spanje toe te vertrouwen aan de hand van een zwakken, door priesters beheerschten

Valois? Was het verstandig, nog langer aan twijfelingen en droomerijen toe te geven en nog langer met gekruiste armen aan te zien hoe die nooit voldane boosheid, die zulke verschrikkelijke gedachten wekte, en zulke jammerlijk gevolgen kon na zich slepen, van uur tot uur geduchter werd, en meer en meer naderde?

In het begin van December kwam William Davison, kamerheer in gewone dienst van het Huis der Koningin, in den Haag aan; het was een man, die zich ernstig en ijverig afsloofde, doch wien het lot beschoren was, om bij meer dan eene gewichtige gelegenheid als zondeblok te worden gebruikt voor de vergrijpen van voornamer personen dan hij.

Hij kreeg den 8sten December gehoor bij de Staten-Generaal. Hij berichtte toen aan die vergadering, dat de Koningin met groote droefheid gehoord had van de rampen, die de Vereenigde Gewesten sedert den dood van den prins van Oranje troffen, van de menigte steden die zij verloren hadden, en van het slechte uitzicht voor de gemeene zaak. Gedrongen door de liefde, die zij het land altijd toegedragen had, en zeer bezorgd voor zijn behoud, had zij haar gezant Stafford gelast, den Koning van Frankrijk te verzoeken, om te samen de verdediging der Nederlanden tegen den Koning van Spanje op te nemen. Eerst kort geleden had die zaakgelastigde echter gehoor kunnen verkrijgen; en hij had toen ‘een zeer onverschillig antwoord’ ontvangen. Daar het Hare Majesteit dus duidelijk bleek, dat de fransche regeering deze zaken op de lange baan wilde schuiven, meldde Davison den Staten, dat hij door haar gemachtigd was ‘om hun alle mogelijke hulp aan te bieden, onderzoek te doen naar den toestand van het land, en de middelen op te sporen, waardoor hare hulp het best zou kunnen werken.’ Hij verzocht daarom, dat men gemachtigden benoemen zou, om met hem over de zaak te beraadslagen; en hij verklaarde dat de Koningin niet verlangde zich van de Nederlanden meester te maken, maar alleen ingelicht wilde worden hoe zij het best hunne zaak bevorderen kon⁽¹⁾.

Die gemachtigden werden benoemd; en eene lange reeks van eenigszins verborgen gehouden onderhandelingen werd geopend. Daar er afgevaardigden op het punt stonden om naar Frankrijk te vertrekken, ten einde Hendrik de heerschappij over de gewesten aan te bieden, moest er, door deze verschillende onderhandelingen, wel verwarring, uitstel en soms tegenstrijdigheid ontstaan.

Nadat de afgevaardigden naar Frankrijk vertrokken waren,

(1) Register van de Resolutiën der Staten-Generaal, 8 December 1584. (HS. van het Haagsch Archief)

hield Engeland, onder invloed van den Lord Schatmeester, zijn stelsel van dralende staatkunde vol. De Koningin liet het denkbeeld van eene gemeenschappelijke bescherming over de Nederlanden nog niet los, hoewel de houding van Frankrijk zeer dubbelzinnig begon te worden, en men steeds grooter argwaan koesterde omtrent het geheime oogmerk der onderhandelingen tusschen de Nederlanden en Frankrijk⁽¹⁾.

De bezorgdheid en ijverzucht van Elizabeth begonnen sterker te worden dan ooit. Indien men den Koning de onbeperkte heerschappij aanbood, zou hij die aannemen, en zodoende even gevaarlijk worden als Filips. Indien het voorstel hem niet beviel, zou hij den Staten den rug toekeeren, en ze weerloos aan Filips ten prooi laten. Toch wilde zij de hoop nog niet opgeven, om den franschen Koning over te halen tot belangeloos handelen. Men meende, nog partij te kunnen trekken van de groote misnoegde edelen in Vlaanderen (de Malcontenten), wier afval voor de volkszaak zoo noodlottig was geweest, doch die zich, zooals men dacht, bij die handelwijs vooral door ijverzucht op Willem den Zwijger, hadden laten beheerschen. Nu de prins dood was, achtte men het waarschijnlijk, dat de Aerschots en Havrechs, de Chimays en Lalaings, zouden blijken, vaderlandslievender denkbeelden te koesteren, dan zij aan den dag hadden gelegd door de spaansche zijde te kiezen. Het werd wenschelijk geoordeeld, hun ijverzucht tegen den franschen invloed op te wekken, en tegelijk overal onder het volk de vrees te verspreiden voor eene nieuwe dwingelandij, die bijna even onbeperkt zou zijn als die van Spanje. 'En mocht de bedenking geopperd worden,' zeide Burghley, 'dat de fransche Koning, indien hem niet de onbeperkte heerschappij wordt toegestaan, niet zal willen helpen, en de Nederlanders dus, bij gebrek aan onderstand, genoodzaakt zullen zijn om zich aan den Spanjaard over te geven, dan kan daarop geantwoord worden dat, Hare Majesteit, liever dan hen geheel onderworpen te zien aan Frankrijk, of overweldigd door Spanje, zij hun zooveel hulp zou verschaffen als men, behoudens de bewaring van haren staat en de verdediging van haar eigen land, maar zou kunnen verlangen.'

Het wezenlijke doel, dat door de raadslieden der Koningin in het oog gehouden werd, was in het kort, om voor de Nederlanden en voor de algemeene zaak der vrijheid van Hendrik zooveel onderstand te verwerven als maar mogelijk was, en hem toch zoo weinig mogelijk invloed te laten verkrijgen. Het doel dat men zich voorstelde was verstandig, maar de middelen, die men er toe in het werk stelde, geleken wel wat te veel naar staatkundige knoeierij.

(1) De Koningin aan W. Davison, 14 Jan. 1585. (MS. *State Paper Office*.)

‘De Staten zullen licht inzien,’ zeide de Lord Schatmeester, ‘dat de regeering der Franschen waarschijnlijk even drukkend en gevaarlijk zou worden als die van de Spanjaarden; en het is zeer te betwijfelen, of de Franschman zijn beloften en de verbintenissen tegenover hen nakomen zal, zoodra zich eenige gunstige gelegenheid opdoet om ze te breken; zoodat Hare Majesteit meent dat van de opdracht van zulk een uitgebreid gezag aan Frankrijk voor de provinciën niets goeds te verwachten is. Indien het fransche Hof, op grond van deze schenking, zijn recht op de volstreckte heerschappij blijft volhouden, dan zal er vooreerst geen eind aan dezen oorlog komen; geeft het daarentegen de zaak op, dan is alle kans op elke goede schikking met den Koning van Spanje verloren.’

Al huiverend en bevend, maar toch bij elken stap dieper en dieper in den stroom tredend, zag de behoedzame staatsdienaar weldra in, dat hij zich te ver gewaagd had om nog achteruit te treden. Hij bleef echter even besluiteloos, en even onduidelijk in zijn uitdrukkingen; en vooral in dringende omstandigheden, als vastberadenheid en duidelijkheid hem beter dan eenige andere gave te pas zouden zijn gekomen.

Met zijn eindeloos weifelen en angstvallig wikken en wegen deed hij den ongelukkigen Davison soms bijna het verstand verliezen. Terwijl hijzelf in de grootste verlegenheid verkeerde en anderen in nog grooter verlegenheid bracht, liet hij den Nederlanders, of zelfs zijn eigen zaakgelastigde, slechts zelden merken wat hij voorhad. Het was misschien niet meer dan billijk, de listen der fransche regeering met listen te beantwoorden, maar de Nederlanders dreigden intusschen, in wanhoop onder te gaan.

‘Alzoo,’ schreef de Lord Schatmeester aan den zaakgelastigde, ‘heb ik u met al deze onzekerheden en bezwaren in kennis gesteld, die u wel niet vreemd waren; doch thans, nu zij u op last van Hare Majesteit zijn medegedeeld, staat het aan u, om uit te maken, tot wie gij u te wenden hebt, om aan deze onderhandelingen met Frankrijk een eind te maken, en toch de zaak zoo aan te grijpen (voor zoover dit mogelijk is), dat de fransche partij u in dat opzicht niets kan verwijten en er over naar Frankrijk schrijven. Want reeds is het uit een woordenwisseling tusschen onzen gezant en Des Pruneaux gebleken, dat men u daar met wangunst aanziet voor iemand, die onderhandelingen met Frankrijk zoekt te belemmeren, en tracht om Hare Majesteit vasten voet en invloed in dat land te bezorgen. Evenwel heeft onze gezant, door zijn antwoord, dien argwaan gestuit.’

De Nederlanders moesten wel lichtgeloovig zijn, om zich te laten tevreden stellen indien zij van de handelingen van Harer

Majesteits regeering even veel hadden geweten als den lezer reeds bekend is. Achterdocht tegen de Franschen gaande te maken, het als waarschijnlijk voor te stellen dat zij ‘hun beloften en verbintenissen niet zouden nakomen,’ hun bestuur af te schilderen als ‘drukkend en gevaarlijk,’ dat was op zich zelf rond genoeg gehandeld tegenover de Nederlanders - nog ronder zou het geweest zijn, om zulke verklaringen met rondborstige aanbiedingen van onderstand gepaard te doen gaan - maar zeker was het er ook wel wat op toegelegd om ‘de onderhandelingen met Frankrijk in het riet te sturen.’

Eigenlijk wilden alle partijen elkaar een tijd lang bedriegen, maar geen enkele liet zich beetnemen. Walsingham was ongeduldig, bijna verontwaardigd over deze kinderachtigheid. ‘Uwe handelingen,’ schreef hij aan Davison, ‘worden ongetwijfeld door de *franschgezinde* partij gadeslagen, en daarom *kunt gij niets zoo in het geheim doen, of men zal er achter weten te komen*. Hoe het zij, *aangezien gij op bevel van hier handelt, kunnen wij het niemand dan ons zelve wijten*, als de gevolgen niet naar onzen zin zijn’⁽¹⁾.

Die schrandere staatsman was te goed ingelicht, en doorzag te wel de plannen zijner tegenstanders om zich van al die intriges iets goeds te voorspellen.

Met zoo te dralen, terwijl er een doodelijke slag te slaan was, verschaftte men de spaansche regeering juist wat zij het meest noodig had - tijd; en de Nederlanders hadden maar weinig tijd meer. ‘De tijd en ik, dat zijn er twee,’ was een geliefkoosde opmerking van Filips II; en de prins van Parma zat op dit oogenblik vreeselijk in het nauw door de karigheid en de aarzelingen zijner eigene regeering, waardoor zijn uitgebreid, vlug en scheppend genie zoo dikwijls aan banden werd gelegd.

Zoo vond Januari de spaansche soldaten blootsvoets en met ledige magen diep in de loopgraven en de Nederlanders zaten, tusschen hun doorgestoken dijken, tot aan de ooren in modder en water; Duitsche huurlingen staken in de tot gehoorzaamheid teruggebrachte gewesten, de boerenwoningen in brand om het ijzer te verkoopen en zoo aan eten te komen⁽²⁾; terwijl de staatslieden, gemakkelijk in hun kabinet gezeten, elkander uit de verte plechtig met hunne lange witte baarden toeknikten, en gezichten trokken en stukken wisselden, waar niemand acht op sloeg.

Walsingham was dit statig treuzelen moede. ‘Ik geloof,’ zeide hij tot Davison, ‘dat Hare Majesteit - met allen eerbied

(1) Walsingham aan Davison, 14 Jan., 1585. (*State Paper Office*, MS.)

(2) Richards aan Walsingham, 9 Sept. 1584. (*State Paper Office*, MS.)

gesproken - naar slechten raad luistert, daar zij u een handelwijs voorschrijft, die denkelijk groot gevaar zal veroorzaken. Ik weet dat gij uw best zult doen om alles in orde te houden, en toch is het moeilijk - nu de ziekte op zulk een hoogte, of, zoo als de geneesheeren het noemen, krisis, gekomen is - om u zoo te gedragen, dat er zoo als ik vrees, geen gevaarlijke ommekeer in de zaak plaats heeft.'

Met ongeduld, half met verontwaardiging, voer hij uit tegen de onoprechtheid en de onrechtvaardigheid van deze onuitstaanbare weifelingen. 'Het doet mij leed,' zeide hij, 'te zien welken weg men in deze gewichtige zaak kiest, want *wij willen noch zelven die arme landen helpen, noch gedoogen dat anderen het doen*. Ik zie wel in, dat de inlijving van die landen bij de kroon van Frankrijk in de toekomst nadeelig kan worden voor Engeland maar als Frankrijk zijn hulp weigert en *wij, om het daartoe te brengen, door een soort van onderkruiping de een of andere hinderpaal in den weg leggen*, dan zullen de Nederlanden weder tot Spanje moeten terugkeeren; en daaruit zou, naar allen schijn zulk een oogenblikkelijk gevaar voor Hare Majesteit ontstaan, dat *elk verstandig man, die het inziet, en haar lief heeft, het uit den grond van zijn hart bejammeren moet*.'

Bij Walsingham was het een uitgemaakte zaak dat Engeland, en niet Frankrijk, de zaak der Nederlanden op zich nemen moest, en die, het kostte wat het wilde, verdedigen. Zijn gevoelen was afgekeurd en de regeering had besloten den loop der onderhandeling tusschen de Nederlanden en Frankrijk gade te slaan, en in het geheim alles te doen wat zij kon, om te beletten dat die onderhandeling slaagde. De geheimschrijver keurde dat slinksche gedrag niet goed, en hechtte ook geen geloof aan de goede bedoelingen van het fransche Hof.

'Ik wenschte wel,' zeide hij, 'dat de fransche Koning door een even rechtschapen gezindheid tot de verdediging dezer landen gedreven werd, als Hare Majesteit bezielt; maar Frankrijk doet zelden iets om Godswil; ook denken de Nederlanders er niet aan om ons bij het sluiten van den koop om raad of bijstand te vragen. Zij koesteren toch nog altijd den argwaan, dat wij, als Spanje en zij elkander bij de ooren hebben, op eigen hand vrede zullen willen sluiten.' Daarom betreurde Walsingham ernstig de houding, die Engeland voorloopig aangenomen had.

Ondertusschen was het gezantschap uit de Nederlanden in het begin van Januari in Frankrijk aangekomen. De loop der onderhandeling zal spoedig vermeld worden, doch, eer de uitslag er van bekend was, had zich reeds een algemeene ontevredenheid in de Nederlanden geopenbaard. De kunstmatige geestdrift, die men voor Frankrijk had weten op te wekken, en het vooroordeel tegen Engeland, begonnen te verminderen. Het werd,

voor hen, die het best de teekenen des tijds begrepen, waarschijnlijk dat het fransche Hof in verstandhouding stond met Filips en dat de onderhandeling enkel ten doel had om de Nederlanders aan de praat te houden, de Engelschen te verschalken, en tegelijk voor Frankrijk en Spanje tijd te winnen. Men kon niet gelooven dat het karakter van Hendrik, of de staatkunde zijner moeder ooit een bron van degelijken onderstand voor de zaak van burgerlijke vrijheid of protestantsche beginsels zou worden.

‘Men verwacht hier niets beters van de zending naar Frankrijk,’ schreef Davison, die den stand van zaken zeer scherp en met een ruimen blik overzag, ‘dan dat men er tijd door zal winnen. - de Nederlanders blijven zodoende niet geheel hopeloos maar zij verliezen ook de vrijheid om elders, bij voorbeeld in Engeland, hulp te zoeken - of anders dat er een of ander aannemelijk vredesvoorstel uit zal volgen, waartoe de fransche Koning zijne bemiddeling bij Spanje zou kunnen aanbieden. Ondertusschen zal zich het volk, de beroerten, lasten, en het gevaar van den oorlog moede, in slaap laten wiegen; de zorg voor de verdediging zal verwaarloosd worden; sommige gewesten, die in het grootste gevaar verkeerden, zullen zich laten verleiden; de overige door dien afval met schrik geslagen worden, en de vijand zal, door verval en verwarring in de Provinciën, in kracht toenemen. Dit is het doel dat de fransche Koning zich in overleg met den spaanschen Vorst voorstelt, hoe men het ook anders moge doen voorkomen⁽¹⁾.’

Algemeen was de overtuiging dat de fransche Koning met de Nederlanden een valsch spel speelde. Men hield zich verzekerd, dat een hevige ijverzucht tegen Engeland hem moest bezielen, en achtte het onwaarschijnlijk dat hij zich ten gevalle van lieden, wier ‘godsdiens, volksvrijheid en afval van hunnen vorst’ hij moest afkeuren, door Koningin Elizabeth de loef zou laten afsteken, en gedoogen dat ‘zij, tot zijn nadeel, een voordeeligen koop met Spanje sloot.’

Kortom, men vermoedde - en het zal nu blijken of hier reden voor was - dat Hendrik III ‘de oogen der wereld zocht te verblinden, zoo als zijn broeder Karel voor den St. Bartholomeüs moord gedaan had.’ Naarmate de brieven van de hollandsche afgevaardigden in Frankrijk al minder en minder bemoedigend werden en de Koningin door haren gezant te Parijs van de draaierijen, die daar plaats grepen, kennis kreeg, begon zij al meer en meer te vreezen, dat de Staten wanhopig zouden worden. Daarom gelastte zij Davison, de hoop maar wat bij hen levendig te houden, maar alsof dit slechts zijn

(1) Davison aan Walsingham, 12 Febr. 1585. (MS. *State Paper Office*.)

persoonlijke overtuiging was, dat, mocht Frankrijk hen al aan hun lot overlaten, zij hen steeds ter zijde zou staan⁽¹⁾.’

Hij kreeg bevel om zijdelings te onderzoeken, welke steden de Staten haar zouden willen aanbieden als onderpand voor alle kosten, die zij voor hen zou mogen maken, en te vernemen, hoeveel zij nog in staat waren maandelijks tot voortzetting van den oorlog op te brengen. Zij zag met ongerustheid de landverhuizing van rijke kooplieden en fabrikanten snel toenemen, nu Gent bezweken was en Brussel en Antwerpen in zulk een dreigend gevaar verkeerden. Zij vreesde dat de Nederlanden, terwijl zij zooveel kostbaren tijd had laten verloren gaan, te zeer verarmd zouden zijn, om hun aandeel in hun eigen verdediging te dragen; en zij werd beangstigd door geruchten, die in omloop gekomen waren, alsof het volk geneigd was om wat het ook kosten mocht, met Spanje over vrede te onderhandelen. Wel bleek het spoedig, dat deze geruchten geheel ongegrond waren, maar de andere genoemde redenen waren al voldoende om Elizabeth's bezorgdheid te verklaren.

Over het algemeen begon de stemming ten gunste van Engeland snel veld te winnen. In Holland vooral was bijna ieder verontwaardigd op de fransche partij. De brieven der afgevaardigden wekten bij de meeste lieden ‘gemor en misnoegen’ op, daar men er ‘uitvoerige verslagen van plechtigheden en plichtplegingen in aantrof, in plaats van degelijke troostgronden⁽²⁾.’

Sir Edward Stafford, die met zijn geoeffend oog de geheimzinnige onderhandelingen te Parijs doorzag, verzekerde zijne regeering, dat er ‘na veel talmen en tijdverknoeien geen beter gevolg te verwachten was, dan een ronde weigering, of zulk een geveinsde omhelzing van de zaak der Nederlanders, dat de zoo verkregen hulp eer strekken zou om hun ellende te vergrooten en de verwarring in hun ongelukkig land te vermeerderen, dan het er van te verlossen.’ Terwijl zij zich ‘op een gebroken riethalm’ verlieten, verwaarloosden zij, volgens hem, ‘andere middelen, die beter in hun behoeften zouden voorzien.’

Dit was ook in Holland het algemeen gevoelen. De herinnering aan het verraad van den hertog van Anjou doemde weer met vernieuwde bitterheid op, hoe men ook zijn best had gedaan om te vergeten dat hij, nog geen twee jaren geleden, aan de zaak der vrijheid in de Nederlanden bijna den doodsteek had toegebracht. De gemachtigden der Staten hadden een onderhoud met den zaakgelastigde der Koningin in den Haag; zij lieten Hare Majesteit door zijne tusschenkomst verzoeken om

(1) De Koningin aan Davison, 18 Febr. 1585. (MS. *State Paper Office*.)

(2) Davison aan Lord Burghley en Sir Frances Walsingham, 28 Febr. 1585. (*State Paper Office*, MS.)

hunne zaak niet op te geven; zij betuigden groot leedwezen over den weg, dien men ingeslagen had, en verklaarden besloten te hebben ‘het hoofd uit den halsband te rukken,’ zoodra er zich een gunstige gelegenheid toe aanbood.

Zij verklaarden bovendien, dat de vergadering hun had opgedragen, hem de instructiën der afgezanten naar Frankrijk en de bepalingen, waaronder men den Koning wilde erkennen, voor te leggen. De zaakgelastigde was te goed op de hoogte van zijn taak, om niet reeds in het geheim voor afschriften van deze stukken te hebben gezorgd, die hij zijne regeering reeds had voorgelegd.

Hij hield zich evenwel, alsof hij zich gekrenkt voelde dat men hem dus onkundig gehouden had van stukken, die hij inderdaad van buiten kende. ‘Nadat ik er mij door beledigd getoond had,’ zeide hij, ‘dat zij mij niet eerder daarmede in kennis hadden gesteld, nam ik de stukken aan, alsof ik er nooit van te voren iets van gezien of gehoord had.’

Zoo stonden de zaken dus in de Nederlanden gedurende het verblijf der afgevaardigden in Frankrijk. Thans zullen wij zien, hoe het in dat rijk gesteld was.

Vierde hoofdstuk

De hollandsche afgevaardigden in het Louvre. - Uitslag der zending. - Geheime invloed in het spel. - Handel tusschen het fransche en het spaansche Hof. - Aanspraken van Catharina de Medicis op Portugal. - Brieven van Hendrik en Catharina. - Geheime voorslag van Frankrijk tot een inval in Engeland. - Zending der Staten aan Hendrik van Navarre. - Filips' onderstand aan Guise. - Verdrag van Joinville. - Parma ontkent het aandeel van Filips in de Ligue. - Filips als hoofd der Ligue. - Manifest van de Ligue. - Houding van Hendrik III en van Navarre. - De Ligue vordert de bekrachtiging des Konings. - Plannen van Frankrijk en Spanje tegen Engeland. - Heimelijk gesprek van Mendoza en Villeroy. - Klachten over vervolging in Engeland. - Edict van Nemours. - Banvonniss over Navarre en zijn antwoord.

De Koning had, ondanks zijn schijnbaren tegenzin, om de taal van Sir Edward Stafford te bezigen ‘aan het aas gebeten.’ Hij had zich echter niet dadelijk laten vangen; en thans moest men een tweede poging in het werk stellen, onder omstandigheden, die allergunstigst schenen. Overeenkomstig 's Konings wil was zijn zaakgelastigde, Des Pruneaux, bij de Staten druk aan het werk geweest om de bepalingen op te maken van een verdrag, dat iedereen zou moeten bevredigen. Als onmisbare voorwaarde was gevorderd dat Holland en Zeeland zich met de overige gewesten omtrent de aanbidding der heerschappij verstonden; en dank zij veel welsprekendheid, staatslist en geld, hadden Holland en Zeeland hunne toestemming gegeven. Het Hof had een geruimen tijd verlangend en ongeduldig naar de komst der afgevaardigden uitgezien. In het begin van December schreef Des Pruneaux uit Parijs aan graaf Maurits, om vrij ruw op de noodzakelijkheid van snel handelen aan te dringen. ‘Toen ik u verliet,’ zoo luidde het, ‘dacht ik dat de vervulling uwe beloften op den voet zou volgen. Het heeft mij eenigszins in verlegenheid gebracht, toen er zooveel tijd verliep, zonder dat ik iets van een gezantschap, of van eenige verontschuldiging daarover hoorde. Het geleeke wel, alsof God de oogen geblind-

doekt had van hen, die hun eigen nood zoo goed hadden kunnen inzien'⁽¹⁾.

Tegen de Staten voerde hij nog hooger toon. 'Neemt mij niet kwalijk, Mijne Heeren,' zeide hij, 'als ik u zeg dat ik er over bloos, dat ik niets van u hoor. Ik zal er de schande, en gij zult er de schade van dragen. Diep betreur ik de gevangenneming van De Teligny en andere verliezen, die van uw talmen en uw besluiteloosheid het gevolg zijn.

Zoo bestrafte het fransche Hof, dat eenige maanden geleden de afgevaardigden, die de heerschappij over de Nederlanden kwamen aanbieden, opgesloten gehouden en bijkans smadelijk weggezonden had, thans de regeering, die zich er al dien tijd onvermoeid op had toegelegd om de hinderpalen, die de volkomen vervulling van 's Konings wenschen in den weg stonden, uit den weg te ruimen. De Staten waren op datzelfde oogenblik bezig met een plechtig gezantschap samen te stellen om dat aanbod, bijna zonder eenige beperking door voorwaarden, te vernieuwen⁽²⁾.

De gezanten kwamen, na een stormachtige reis uit den Briel, den 3den Januarij 1585 te Boulogne aan. Hoe ongeloofelijk het schijnt, na al den smaad, dien de vorige bezending getroffen had, wachtte de nieuwe enkel plechtstatig tijdverknoeien; ofschoon beide gezantschappen eene kroon kwamen aanbieden. De afgevaardigden werden nu echter niet opgesloten gehouden, en niet als roovers of verspieters behandeld. Zij werden prachtig gehuisvest, en kregen een menigte koks en lakeien om hen te bedienen; zij werden dagelijks op Hendrik's kosten goed onthaald; maar pas nadat zij zes weken in het rijk geweest waren, konden zij voor het eerst gehoor verkrijgen.

Den 13den Februari zond de Koning 'vijf bijzonder mooie, rijkvergulde hofkoetsen,' om de gezanten naar het paleis te brengen. Om één uur kwamen zij in het Louvre aan, waar zij door vier prachtige voorkamers naar het koninklijk kabinet

(1) GROEN VAN PRINSTERER, *Archives* etc., I. 7.

(2) Uit elk der Vereenigde Gewesten werden afgevaardigden benoemd. Merode, Hinckaert, van Stralen en Cornelis Aerssens vertegenwoordigden Brabant; de Kanselier Elbertus Leoninus, Johan van Gent en Gerard Voet werden door Gelderland benoemd; Noel de Caron was afgevaardigde voor Vlaanderen; Arend van Dorp voor Holland; Jakob Valcke voor Zeeland; Rengers en Amelis van Amstel voor Utrecht; Feytsma en Aysma voor Friesland en La Mouillerie en La Pré voor Mechelen. De prins van Espinoy, broeder van den markgraaf van Rijsburg, doch zelf een rechtgeaard Nederlander, was ook als gemachtigde bij het gezantschap aangesteld, en die de op eigen kosten. (WAGENAAR, VIII. 55, 56; Des l'runaux *aux Etats-Généraux*, 3 Déc. 1584, HS. van het Haagsch Archief; *Brief van de Gedeputeerden in Vrankrijk aan de Staten-Generael* 19 Jan. 1585, HS. van het Haagsch Archief).

geleid werden. De vertrekken, die zij doorgingen wemelden van de voornaamste edellieden, hofbeambten en dames uit Frankrijk, in schitterende prachtgewaden, die allen de gezanten met den grootsten eerbied begroetten. De zalen en galerijen waren afgezet met boogschutters, hellebaardiers, zwitsersche lijfwachten en rijknechten, ‘stijf van goud;’ men dacht dat al die pracht van fraaie pluimen den onbeschaamden republikeinen, zoo kersversch uit de moerassen van Holland gekomen, ontzag zou inboezemen.

Hendrik ontving hen in zijn kabinet, alleen in tegenwoordigheid van den hertog van Joyeuse - zijn voornaamsten en dappersten mignon - den graaf van Bouscaige, M. De Valette, en den graaf van Château-Vieux⁽¹⁾.

De Allerchristelijkste Koning was netjes gekleed in een wit satijnen wambuis en broek, en een stijf geplooiden kraag, met een korten mantel over de schouders, een fluweelen mutsje op één oor, de lange haren behoorlijk gekruld en van welriekende geuren doortrokken, den degen op zijde, terwijl een mandje vol jonge hondjes aan een breed lint om zijn hals hing. Hij hield zich stijf en onbeweeglijk, ofschoon een glimlach de gezanten welkom moest heeten; en hij verroerde geen lid toen zij nader traden.

Kanselier Leoninus, de ervarenste, welsprekendste, vervelendste man der wereld, stak nu een eindelooze redevoering af, die even rijk was aan woorden als arm aan zaken; en de Koning gaf een kort en minzaam antwoord, zooals bij zulke gevallen gebruikelijk is. Daarop werden zij aan de Koningin en de Koningin-Moeder voorgesteld, waarbij Leoninus nog wijder de sluizen zijner welsprekendheid opende dan te voren, en Catharina zelfs nog vriendelijker was dan haar zoon; en werd er beraadslaagd met Chiverny, en Villeroy, en Brulart, en Des Pruneaux, en groote gastmalen werden er op kosten des Konings aangericht, en gansche balen vol protocollen, en ontwerpen van artikelen, en voorwaarden, en programma's, en apostilles werden er bij honderden door de gezanten aangeboden, en eindelijk kwamen zij ook voor den dag met artikelen en voorwaarden die de inlijving zouden bepalen; Des Pruneaux vond die, toen hij ze had ingezien, ‘te ruw en te gebiedend,’ en de gezanten namen ze weer mede, en verknoeiden ze en kookten er alle kracht uit, tot er eigenlijk niets meer van over was; want terwijl de gezanten eerst de kroon van hun land aan Frankrijk aangebeden hadden onder voorwaarde dat er geen andere godsdienst dan de Hervormde geduld zou worden, dat er geen benoemingen zouden geschieden dan door de Staten, en dat er,

(1) De *Brief van de Gedeputeerden*, boven aangehaald.

voor wat de Christelijke Koning zou voorschieten, geen andere onderpanden zouden gegeven worden, dan de harten en eeden zijner nieuwe onderdanen - kwamen zij er eindelijk toe, om een onvoorwaardelijke heerschappij bijna kruipend aan te bieden; en na ongeveer drie maanden werd zelfs dit voorstel geheel verworpen, en werd het den afgevaardigden genadig vergund om naar huis te keeren zooals zij gekomen waren. De inlijving van hun land en de opperheerschappij werden bepaald van de hand gewezen. Hendrik betuigde er al zuchtend zijn leedwezen over; Catharina de Medicis schreide - want tranen had zij altoos tot hare beschikking - de kanselier Chiverny en de Secretaris Brulart schreiden ook al en Des Pruneaux was overstelpt door zijn aandoening bij het afscheidsgehoor der gezanten ten hove, toen hun voor het laatst de gelegenheid gegund werd om uit te drukken, wat men hun dankbaarheid noemde.

En later, op den 16den Maart, kwam M. d'Oignon bij hen, en bood uit 's Konings naam aan ieder der gezanten een gouden keten aan, die een-en-twintig ons en twee grein woog⁽¹⁾.

Ook Des Pruneaux - Des Pruneaux, die den vorigen zomer in de Nederlanden had doorgebracht, die op 's Konings bevel van provincie tot provincie, van stad tot stad was gereisd met de aanbieding van ruimen onderstand, indien zijnen meester eendrachtig de heerschappij werd opgedragen; Des Pruneaux, die door zijn aandrang den tegenstand overwonnen had van de stroeve Hollanders, die zich het laatst van alle Nederlanders lieten vangen door de koninklijke aanbieding; Des Pruneaux, die 'gebloosd' had; Des Pruneaux, die geschreid had vond thans goed om een luchtigen toon aan te nemen, half bemoedigend, half beklagend.

'De mensch wikt, heeren,' zeide hij, 'maar God beschikt. Wij zien hoe voor alles tijd en grenzen noodig zijn: menigeen wordt twee malen door een vrouw afgewezen, die hem bij de derde keer hare hand schenkt⁽²⁾,' en meer zulke heilzame spreuken waarmede Des Pruneaux toen en voor altijd uit de nederlandsche geschiedenis verdween.

Eenige dagen later gingen de gezanten te Dieppe scheep, en in het begin van April kwamen zij in den Haag terug.

Aldus liep de onderhandeling der Staten met Frankrijk af.

De Koning had van het begin tot het eind een stelsel van opzettelijk tijdverbeuzelen toegepast. Toch bevatten de weinige

(1) Verslag der gezanten, HS.

(2) 'Messieurs, les hommes proposent, et Dieu est le maître qui dispose. Nous voyons toutes choses avoir différentz temps et termes: prou s'out refusés d'une femme deux fois qu'y l'emportent la troisième,' etc. (Des Pruneaux *aux États Généraux*, 14 Mars 1585, MS. van Brieune)

graankorrels, die wij hier gezift hebben uit stapels van diplomatisch kaf, dat zoo lang in de staatspakhuizen lag te verrotten, hoe droog en smakeloos ook, nog eenige voedingskracht. Het heeft zijn nut, de onuitsprekelijke laagheid in te zien van lieden, die toen het lot van machtige rijken in handen hadden. Een heerlijke prijs werd Frankrijk aangeboden; een groote uitbreiding van zijne grenzen, juist aan de zijde waar die uitbreiding het wenschelijkst was; een reeks van sterke steden en vestingen aan den zwaksten kant, bloeiende steden aan de kust, die den voordeeligsten zeehandel bezat; de heerschappij over een aanzienlijke bevolking, de nijverste, de ondernemendste en de stoutmoedigste van Europa - over eene natie, die binnen weinige jaren de eerste zee- en handelsmogendheid der wereld zou worden - dit alles werd gelegd aan de voeten van Hendrik van Valois en Catharina de Medicis; maar het werd versmaad.

De gezanten en hunne voorgangers hadden acht maanden verspild van den toen zoo kostbaren tijd; zij hadden redevoeringen aangehoord en voorgedragen; zij hadden een menigte staatsstukken gelezen en geschreven; zij hadden banketten, maskerades en dolle feesten bijgewoond, die hen door lichtzinnigheid verbaasden, ter eere van de orde van den engelschen Kouseband, dien Lord Derby, met honderd 'wonderbaar prachtig en rijk uitgedoschte' heeren, plechtstatig aan de Valois had overgebracht, in den vreeselijken winter, dat de inwoners van Brussel, Antwerpen, Mechelen - en de redding en annexatie van die steden door Frankrijk was een hoofddoel van het plechtig gezantschap uit de Nederlanden - rotten, katten en honden, het gras uit de straten, en het onkruid der kerkhoven aten, en meer dan ooit door Parma's onuitputtelijke volharding in het nauw werden gebracht; en ter vergoeding van al dit tijdverlies en van al die vernederingen, konden de gezanten, die thans tot hunne lastgevers terugkeerden, niets medebrengen dan een verslag van Chiverny's prachtige feestmalen en lange redevoeringen, van de vriendelijkheid van Hendrik III, van de tranen van Catharina de Medicis, van de betuigingen van leedwezen van M. des Pruneaux en zestien gouden kettingen, elk een-en-twintig ons en twee grein zwaar⁽¹⁾.

- (1) *Brieven van de Gedeputeerden uyt Parijs*, 22 Febr. 1585; *Rapport van de Handeling gehouden bij de Gesanten*, enz.; *Brief van de Gesanten uyt Parijs* 11 Maart 1585. (HSS. van het Haagsch Archief) Vergelijk DE THOU, IX. 275, seq.; STRADA, II. 292, seq.; VAN METEREN, XII. 221, volg.; LE PETIT, II, XIV. 508, seq.; WAGENAAR. VIII. 58, 66; BOR, II, XIX. 528, volg.

Het is opmerkelijk, dat in al de gesprekken tusschen de afgevaardigden en de staatsdienaars van Hendrik en in al de woorden van den Koning en zijne moeder, voor zoover die door de gezanten in hunne brieven en verslagen opgeteekend zijn, geen de minste toespeling voorkomt op den burgeroorlog, die toen in Frankrijk broeide, en evenmin op de heimelijke aanslagen der Guises - *nooit werd zelfs de naam van dat geslacht genoemd*. Het hof verontschuldigde zich, zoo goed het kon, over het opzettelijk tijdverbeuzelen met de Nederlanden, op een zoo gewichtig tijdstip, met algemeene opmerkingen over de gesteldheid van Frankrijk, en de moeilijkheid voor de regeering op dat oogenblik om zich in te laten met eene zaak, waartoe zij zelve aanleiding had gegeven. Al de geschiedschrijvers uit dien tijd, protestantsche of katholieke, fransche, vlaamsche of spaansche, geven een zeer kort, onvolledig, oppervlakkig, en meestal een verkeerd overzicht van deze onderhandelingen.

LE PETIT vindt er geen bezwaar in, om, in plaats van het mager afscheidsgehoor bij den Koning (dat wij in den tekst hebben ontleend aan het verslag der gezanten aan hunne lastgevers), Hendrik een zeer puntige, kleine aanspraak in den mond te leggen, waarin hij dien vorst bitter laat klagen over 'het geweld dat hem door den Koning van Spanje, het geslacht der Guises en de deelgenooten der Ligue wordt aangedaan,' en zijn leedwezen te betuigen, dat hij zich hierdoor verhinderd ziet om de Nederlanden bij te staan, daar 'het hemd hem toch nader is dan de rok,' en de hoop te kennen geven, dat zij zullen volhouden tot dat

Het is de moeite waard, eens even achter de schermen te zien. Wij hebben de tooneelspelers, met masker en kostuum en kronen van klatergoud, hun goed bestudeerde rollen op de planken zien voordragen. Laat ons nu hooren, hoe zij onder elkander dreigen, en klagen en woelen.

Zoodra het bekend werd dat Hendrik III voornemens was den Nederlandschen afgevaardigden gehoor te verleen, ontvlamde de toorn van den gezant Mendoza. Die Spanjaard vorderde op hoogen toon, oogenblikkelijk een onderhoud met den Koning, in wiens tegenwoordigheid hij, volgens de berichten zijner ambtgenooten, die groote moeite deden om deze geheimen te ontraadselen, raasde en tierde en zich door zijne onbeschoftheid nog vreemder aanstelde, dan zelfs spaansche zaakgelastigden vroeger ooit gedaan hadden.

‘Hij ging dadelijk naar het Hof,’ zoo luidde de inlichting, die Walsingham van Stafford ontving, ‘en drong er bij den Koning en de Koningin-Moeder ontstuimig op aan, dat men het gehoor zou weigeren. Daar hij hen door zijn aanmatigende en onbescheiden handelwijs zeer ergerde, gaf de Koning hem toornig en met korte woorden, maar duidelijk te kennen, dat hij een zelfstandig koning was, die niemand rekenschap van zijn daden behoefde te geven; en dat hij gerechtigd was om ieder, die zijn rijk bezocht, zoo hij dit verkoos bij zich toe te laten. De Koningin-Moeder gaf hem insgelijks een zeer bondig antwoord, waarmee hij voor ditmaal hoogst misnoegd aftrok⁽¹⁾.’

hij zijn rijk tot rust heeft kunnen brengen, waarna de Staten op zijn bijstand mogen rekenen. Het is onnoodig, te verzekeren dat deze en soortgelijke aanspraken, door verschillende geschiedschrijvers opgettekend, louter verzinsels zijn.

- (1) Walsingham aan Davison, 14-24 Jan. 1585, MS. *State Paper Office*. Vergelijk DE THOU, IX. 275, seq.; STRADA, *De bello Belgico*, 1658, II, 592, seq.; VAN METEREN, XII. 221, volg.; LE PETIT, II, XIV. 508, seq.; BUSBEUQII, *Epistol.*, passim.

Kloeke woorden van weerszijden, als die ooit zijn uitgesproken, of indien de daden der sprekers maar hadden beantwoord aan den geest, dien zij ademden.

Doch werkelijk zagen Hendrik en zijne moeder van het begin af aan in het nederlandsch gezantschap slechts een middel om oneerlijk voordeel te behalen. Sedert Anjou de Nederlanden zoo schandelijk had moeten verlaten, was de stad Kamerijk in handen gebleven van den heer van Balagny, die daar door den hertog was aangesteld. Het was geenszins de bedoeling van Catharina de Medicis om het kasteel, waarin een fransche bezetting lag, aan Filips terug te geven; er was nu voor die stad een voorloopigen wapenstilstand van een jaar gesloten. Filips had, ingevolge Parma's raad om het fransche Hof zooveel mogelijk te verhinderen 'den nederlandschen opstand aan te stoken,' dien prins gemachtigd om dat bestand, als op zijn eigen verantwoording en niet op koninklijk bevel, te sluiten⁽¹⁾. Intusschen werd Balagny langzamerhand een kleine, onafhankelijke potentaat, die het den prins van Parma zeer lastig maakte en veel toezicht en waakzaamheid vorderde. Kamerijk was echter, naar het scheen, een bezitting van Frankrijk geworden.

Doch behalve deze aanwinst was er nog een weg om iets te verdienen, als men van de zaken der Nederlanden maar behendig partij wist te trekken. Filips II had kort geleden Portugal veroverd; en bij hen die aanspraak op de portugeesche kroon maakten, had Catharina de Medicis zich gevoegd, doch zonder dat men veel acht op haar geslagen had. Hare rechten heetten meer dan drie eeuwen oud, en door er de geldigheid van aan te nemen, zou men op de onbetwiste heerschappij van een lange reeks van vorsten den stempel van overweldiging hebben gedrukt. Klom men tot Alfonsus III op, zoo zeide men, dan kon men zijn aanspraak ook wel gronden op Evander's grootmoeder. Desniettemin had Catharina, van het oogenblik af dat Filips den portugeeschen troon in bezit nam eene gelegenheid afgewacht, niet om dien vorst van zijn zetel af te rukken, maar om uit hare vordering geld te slaan.

Het gezantschap uit de Nederlanden scheen de gunstige gelegenheid aan te bieden, waar zij naar hunkerde. Daarom was dan ook Mendoza's drift aanvankelijk, vooral in zijn eerste

(1) Filips II aan den prins van Parma, 2 Sept. 1584, en 15 Jan. 1585, (Archives de Simancas. MS.) - 'Sera bien que la concluyais á trucque de conseguir esto con que no paresca orden mia sino que la haceis como de vuestro,' etc. - Vergelijk STRADA, II. 295.

onderhoud met den Koning na de komst der afgevaardigden, geen grein minder geweest, dan zij werd afgeschilderd. Hendrik en Catharina hadden zich minder waardig, maar nog arglistiger getoond, dan men slechts had kunnen vermoeden. Zelfs voor dat onderhoud had de Koning met ongeduld een openlijke verklaring van den spaanschen gezant verwacht, doch hij had zich teleurgesteld gezien. ‘Hij vertelde mij,’ zeide Hendrik, ‘dat hij voorstellen dacht te doen zoodra Tassis weg zou zijn, doch er is nog niets van gekomen. Hij zeide aan Gondi, dat zijn eenig oogmerk was, te bewerken dat het verdrag van Kamerijk zijn beslag kreeg. Ik hoop evenwel dat mijn broeder, de Koning van Spanje, acht zal slaan op de rechten mijner moeder; denkelijk zal hij wel daartoe aangespoord worden, nu de afgevaardigden van al de nederlandsche Gewesten in mijn rijk vertoeven, en mij *carte blanche* aanbieden. Ik zal aanhooren wat zij te zeggen hebben, en alles doen wat mijn belang mede brengt. Ook de Koningin van Engeland heeft mij maanden lang over dit onderwerp lastig gevallen; en ik zal ook aanhooren wat zij te zeggen heeft. Dan hoop ik, als de Koning van Spanje zijn geheime bedoelingen openbaren wil en goedschiks handelen zoo als het behoort, dat wij de Christenheid tot rust kunnen brengen⁽¹⁾.’

Hendrik gelastte daarop zijn gezant in Spanje om een wakend oog te houden en te trachten de plannen van Filips te ontdekken; hij verhoogde daarvoor zijne jaarwedde met een derde, opdat hij dien monarch op zijne reis naar Arragon zou volgen.

Ondertusschen kwam Mendoza in gehoor bij Zijne Majesteit. ‘Hij keurde de komst der afgevaardigden sterk af,’ zeide de Koning, ‘en verlangde dringend dat ik hen dadelijk wegzond, terwijl hij hen voor afvalligen en ketters uitmaakte. Ik antwoorde daarop, dat mijn rijk vrij was, en dat ik alles aanhooren zou, wat zij mij te zeggen hadden, en wel *omdat ik mevrouw mijne moeder bij hare vorderingen niet in den steek kon laten, niet alleen uit kinderlijke gehoorzaamheid maar ook als haar eenige erfgenaam*. Mendoza antwoordde dat hij aan de Koningin-Moeder hetzelfde verhoor zou doen hooren, wat hij dan ook deed. Zij zal u wel schrijven wat er tusschen hen voorgevallen is. Indien die lieden *daar ginds* hun plicht niet doen, weet ik hoe ik mij wreken kan.’

Ziedaar 's Konings eigene verzekering, in zijn eigen woorden; en hij wist zeker het best wat er tusschen hem en Mendoza onder vier oogen was voorgevallen. De gezant wordt er niet als uiterst onbeschoft, maar slechts als dringend afgeschilderd; en er blijft maar weinig over van Hendrik's fraaie zinsneden, waarin hij zou hebben gesproken van het luisteren naar den

(1) Henry III à Longlée, 11 Jan. 1585, MS. van Brienne.

kreet der onderdrukten, of van het verbleeken der stralen van de kroon zijner voorvaderen, hem door de jaarboeken van dien tijd in den mond gelegd.

Geen woord werd er gerept van het welzijn en den roem der fransche natie; geen de minste toespeling werd er geuit op den roem, door een schitterende uitbreiding van grondgebied te verwerven; nog minder werd er gewezen op den plicht om edelmoedig of althans eerlijk te handelen jegens een onderdrukt volk, dat zich ter goeder trouw in ruil voor de aangeboden heerschappij, een beschermer zocht te koopen; - er werd niet gedacht aan gewetensvrijheid, aan godsdienstige of burgerlijke rechten: alleen kleingeestige, zelfzuchtige zorg voor de geldelijke belangen zijner moeder en van haar erfgenaam beheerschte Hendrik's daden. Zulk een nachtpitje was de leidster van den 'grooten en machtigen Koning,' die in al de gesprekken tusschen zijne dienaars en de Nederlandsche afgevaardigden voortdurend afgeschilderd werd, als zoo bezorgd voor zijn goeden naam. Was het den gezanten zoo niet onmogelijk, de laagheid van zulke kinderachtige streken te vermoeden?

De Koningin-Moeder legde in het gansche beloop der zaak nog grooter onbeschaamdheid aan den dag.

'De spaansche gezant,' zeide zij, 'heeft over deze afgevaardigden uit de Nederlanden de schoonste vertoogen gehouden, die hij bedenken kon. Doch al zijn praten had geen andere uitwerking op mij, dan dat mijn verlangen toenam naar vergoeding voor het ongelijk, mij aangedaan door het ontkennen van mijne rechten op Portugal, zoodat ik besloten heb, om die met alle middelen die in mijn vermogen zijn, te verdedigen. Toch heb ik Don Bernardino gezegd, dat ik altoos bereid zou zijn om elke kans aan te grijpen, die uitzicht geeft op een minnelijke schikking. Hij begon daarop over mijne eischen te spreken, die men in Spanje, zeide hij, ongegrond achtte. Doch toen ik hem de voornaamste punten uitlegde (waarvan ik al de bewijsstukken en oorkonden bezit), wist hij er nauwelijks wat tegen te zeggen en stond hij verstoemd, dat ik zoo lang getalmd had met van mijne rechten te spreken. In antwoord daarop zeide ik hem openhartig de waarheid'⁽¹⁾.

De waarheid, door de openhartige Catharina dus aan den dag gebracht, was, in het kort, dat al hare voorgangers minderjarigen of vrouwen waren geweest, of personen die niet in staat waren om hunne rechten te verdedigen. Daar zij een hooger

(1) *Lettre de la Reine-Mère à Longlée*, 16 Jan. 1585. MS. van Brienne. 'Il ne m'a sceu que dire aultre chose, sinon qu'il s'ebahissoit comme j'avois si longtemps demouré sans parler de mesdietz droitz, à quoi je luy ay respondu ingenuement la verité, qui est,' etc.

standpunt innam, was zij met hare eischen voor den dag getreden, die in Portugal zoo volledig waren erkend dat men er haar tot Infante had verklaard. Van al de eischen op den troon, die thans alleen in de vrouwelijke linie van kracht waren, verdienden de hare de voorkeur. Op dit alles liet Don Bernardino groote verbazing blijken, en hij beloofde zijn meester een volledig verslag te zenden van de ‘eindelooze woorden’ die bij dit onderhoud gewisseld waren⁽¹⁾.

‘Ik wenschte wel,’ zeide Catharina, ‘dat de Koning van Spanje rondborstig en vaardig voor zijne meening uitkwam, omtrent de schadeloosstelling, die hij mij zou willen geven voor Portugal, opdat de zaak maar liever in der minne, dan op eenige andere wijs afgedaan worde⁽²⁾.’

Het was machtig veel gevorderd, rondborstigheid en vaardigheid te verlangen van den Koning van Spanje; doch de Koningin-Moeder oordeelde dat het nederlandsche gezantschap in haar hand een zweep kon zijn. Zij had zich ook voorgenomen om Filips te brengen waar zij hem hebben wilde, zonder haar eigen spel bloot te leggen. ‘Ik zal nooit zeggen,’ zeide Catharina, die ditmaal den schijn van onnoozelheid varen liet, ‘Ik zal nooit zeggen hoeveel ik vraag, maar afwachten wat hij mij zal aanbieden. Ik verwacht dat zijn bod redelijk zal zijn, omdat hij het land overweldigd heeft en bezet houdt, waarop ik aanspraak maak⁽³⁾.’

Zoo is al de flauwheid en beuzelarij van het fransche hof in de nederlandsche onderhandeling te verklaren. Een diepe, onafgebroken verborgen stroom liep onder het oppervlak der staatszee in tegen het getij. Het talmen en de achterhoudendheid van het spaansche kabinet in de portugeesche zaak was oorzaak van de draaierijen der fransche staatsdienaars ten opzichte van de Nederlanden.

‘Ik weet wel,’ zeide Hendrik eenige dagen later, ‘dat het Hof in Spanje en zijn gezant hier, ons met woorden zoeken te paaien, ten aanzien van de schadeloosstelling, die mevrouw mijne moeder toekomt voor hare vorderingen op Portugal. Doch, zij moesten bedenken (en dat zullen zij ook wel), dat ik het bij de aanbiedingen, die mij deze zestien afgevaardigden uit de

- (1) Ibid. - ‘Eteroy qu'il n'y obmectra rien d'infinies parolles qui se sont passeés de la substance dessusdicte en la dicte audience,’ etc.
- (2) Ibid. - ‘Je desirerois bien que lediet seigneur roi d'Espagne s'ouvrit franchement et promptement de la recompense qu'il me veult et doit faire pour ledict Portugal, affin que les choses passassent plustot par là doucement qu'aultrement.’
- (3) Ibid. - ‘Je ne diray jamais ce que je demande, au contraire, attendray ses offres qu'il fault que soient raisonnables, puis qu'il est saisy et occupateur de ce que je pretendz m'appartenir,’ etc.

Nederlanden komen doen en, naar ik hoor, brengen zij mij *la carte blanche*, in aanmerking zal nemen; en het zou veel beter zijn om spoedig een goeden koop te sluiten en er kort en goed een eind aan te maken, dan de zaken zoo op de lange baan te schuiven⁽¹⁾.

‘Don Bernardino,’ verklaarde de Koningin-Moeder op den zelfden dag, ‘heeft ons tot nog toe met de hoop op een goed bod geveleid, maar het is te vreezen, *voor het welzijn der Christenheid*, dat het te laat zal zijn. De afgevaardigden zijn gekomen en brachten *carte blanche*. Evenwel, indien de Koning van Spanje naar reden wil luisteren, en dat oogenblikkelijk, kan het nog in orde komen; het schijnt toch dat het God behaagd heeft ons dit middel in onze hand te geven⁽²⁾.

Nadat de onderhandelingen tusschen de fransche regeering en de gezanten voor goed geopend waren, begon men Filips sterker te dringen tot het sluiten van een voordeeligen koop en het doen van een aannemelijk bod.

‘Ik heb den afgevaardigden uit de Nederlanden gehoor verleend,’ schreef Hendrik, ‘en de Koningin-Moeder deed dat ook. De kanselier Chiverny, Villequer, Bellièvre en Brulart, zullen nu dagelijks met hen beraadslagen. Het was maar goed, als de Koning van Spanje *eer de zaken verder doorgedreven werden*, reden wilde verstaan ten opzichte van de rechten van mevrouw mijne moeder. Dat zal een middel zijn om de Christenheid tot rust te brengen. Ik zou zeer gaarne tot zulk eene schikking medewerken, als ik van de zijde des Konings of van zijne dienaars slechts eenige toenadering zag. Maar ik vrees dat zij te lang zullen dralen; en het was niet kwaad zoo gij hun dat onder het oog hield. Zie er hen zooveel mogelijk toe te brengen, zonder evenwel te laten merken dat ik er over geschreven heb, want dan zouden zij zich eer terug trekken dan ons tegemoet komen.⁽³⁾’

Tegelijkertijd tusschen al dit dreigen en lokken van de fransche

- (1) *Henry III à Longlée*, 13 Jan. 1585. MS. van Briene. - ‘Mais ilz doibvent bien considerer - que sur les offres que me viennent faire seize principaulx députez des pays bas (lesquels m'apportent, à ce que j'entendz, la carte blanche), j'y auray considération, et vouldroit beaucoup mieulx venir promptement à une bonne negotiation et briefve conclusion d'icelle, que de tenir ainsy les choses à la longue,’ etc.
- (2) *La Reine-Mère à Longlée*, 13 Jan. 1585. MS. van Brienne.
- (3) *Henry III à Longlée*, 21 Févr. 1585. ‘Il seroit très à propos, avant que les choses allassent plus avant, que le Roy d'Espagne regardasse a se mettre à la raison pour les pretentions de la royne madame et mere,’ etc. - ‘Les incitant le plus qu'il vous sera possible. sans toutefois qu'ils puissent cognoistre que vous en ayant escript, car cela pourroit estre plustot cause de les en faire reculler qu'aultrement,’ etc. MS. Briene.

en de spaansche Hoven, en al het plechtstatig en vervelend over en weer schrijven van 's Konings dienaars en de nederlandsche gezanten door, werd er een alleroprechtste en hartelijkste briefwisseling onderhouden tusschen Hendrik III en den prins van Parma. De spaansche landvoogd ontving de verzekering, dat het fransche Hof voor hem en zijn meester de warmste achting koesterde. Parma antwoordde echter, dat er in den jongsten tijd zooveel fransche troepen over de grenzen gekomen waren om de opstandelingen te helpen, dat hij niet wist wat hij er van denken moest. Hij hoopte, zeide hij, dat, nu de hertog van Anjou dood was, Zijne Christelijke Majesteit den opstand niet stijven zou, maar zijn goede gezindheid aan den dag zou leggen.

‘Hoe kan Uwe Hoogheid daarover in twijfel verkeerem?’ zeide Malpierre, Hendrik's zaakgelastigde. ‘Zijne Majesteit heeft immers genoeg blijk gegeven van zijn goeden wil, daar hij alle ondernemingen tot dat doel verhinderd heeft, en zijn eigen onderdanen liever in stukken wil laten houwen, dan te gedoogen dat zij zulke oogmerken volvoerden. Indien Zijne Majesteit dergelijke ondernemingen door de vingers had willen zien zou Uwe Hoogheid naar alle gedachten in hare plannen niet zoo goed geslaagd zijn als thans het geval is⁽¹⁾.’

Ook tegenover Engeland gedroegen Hendrik en zijne moeder zich in deze zaken even geheimzinnig en dubbelhartig. In schijn waren zij oprecht genoeg; maar diepverborgen samenspanningen, verraad en omkoopings, ja zelfs doodelijke vijandschap, loerden onder dien schijn. Wij hebben de pogingen gezien door Elizabeth's regeering aangewend, om de staatkundige partij, die den franschen monarch de heerschappij over de Nederlanden wilde opdragen, tegen te werken. Ondertusschen was de Koningin werkelijk gezind om, met Hendrik, de Nederlanden bij te staan. Het gedrag van Burghley en diens ambtgenooten mocht nog als rondborstig geprezen worden, in vergelijking met de heimelijke plannensmederij der Valois; de engelsche regeering toch had ten minste vrede en goede verstandhouding ten doel, tusschen het ‘driemanschap’ Frankrijk, Engeland en de Nederlanden, als het ware middel om Spanje's overmacht te weerstaan.

Doch zeer spoedig nadat Hendrik den Kouseband uit de handen van Lord Derby plechtig had aangenomen, en gedurende de onderhandelingen tusschen het fransche Hof en de Vereenigde Nederlanden, beproefde de fransche Koning niet alleen de aan-

(1) *Malpierre à Henry III*, 16 Févr. 1585. MS. Brienne.

geboden heerschappij over de Nederlanden tegen een milde belooning voor de vordering op Portugal te ruilen, maar hij stelde ook den Koning van Spanje voor, om te samen een inval te doen in Engeland. Zulk een laaghartigheid bij zijn Allerchristelijksten broeder moet zelfs Filips met eerbied en ontzag getroffen hebben. Hij was evenwel niet gezind om in die plannen het minste vertrouwen te stellen.

‘Wat den aanslag tegen Engeland betreft,’ schreef Filips aan Mendoza, ‘moet gij hem de oogen openen omtrent het gevaar dat hij loopt, wanneer hij, eer hij zich zijn mededingers van den hals geschoven en de ketters ten onder heeft kunnen brengen of verdrijven, zich uit zijn huis en rijk liet lokken, en hoe deerlijk hij zich bedrogen zou kunnen zien, als het tot terugkeeren kwam. Laat hij eerst de fransche ketters in Frankrijk uitroeien; daarna kunnen wij samen de engelsche aanvallen, want het is voor ieder van meer belang, om hen die hem nabij zijn te verdelgen, dan verwijderde vijanden te bestrijden. Misschien stelt de Koningin Moeder ook deze nieuwe onderneming voor, om de ketters in haar rijk zachter te kunnen behandelen; waar door Mucio en de zijnen minder zeker van hun spel zullen zijn, zoodat zij goed moeten oppassen om zich niet te laten beet nemen⁽¹⁾.’

Zoo is het duidelijk dat Hendrik en Catharina er op uit waren, om de Engelschen en de Nederlanders te misleiden, en zulk een voordeeligen koop te sluiten en zulk een vaste vriendschap met Filips aan te gaan, als de macht, door de Vereenigde Gewesten in handen van den franschen Koning gelegd, hen toeliet. Elisabeth wenschte oprecht het welzijn der Staten, doch liet Burghley en anderen die met hem medewerkten zich vleien met de hoop, dat Hendrik te bewegen zou zijn om de Nederlanden te beschermen, zonder de heerschappij over dien vrijstaat te aanvaarden. De Nederlanden kampten, onbewust van hun verborgen kracht, voor hun bestaan, en wilden zich aan Frankrijk of Engeland toevertrouwen, indien zij zich zoo konden redden van door Spanje verzwolgen te worden. Wat Spanje zelf betreft, dat land was nog meer afgericht en volleerd in dubbelhartigheid, dan het bestuur van een Medicis en een Valois, en natuurlijk waar het op bedriegen aankwam, sterker dan de rondborstiger staatslieden van Engeland en Holland.

De Koning van Navarre had zich bij dit alles op een afstand gehouden. Ofschoon zijn blik te scherp, zijn verstand te geslepen was om de geheime kracht niet te raden die Frankrijk toen

(1) Filips II aan Bernardino de Mendoza, 17 Aug. 1585. *Archivo de Simancas* A. 56, N°. 28, MS., in de *Archives de l'Empire* te Parijs. -

geheel beheerschte kon hij toch niet zien, waarop al deze intriges moesten uitloopen. Hij kon niet betwijfelen, dat Spanje een verraderlijk en wanhopig spel speelde met den ongelukkigen Hendrik III, want hijzelf had, zoo als wij gezien hebben, niet lang te voren in het geheim een mild aanbod van Filips II ontvangen, als hij den Koning den oorlog wilde aandoen⁽¹⁾. Maar de Bearnees was er de man niet naar, om Spanje de kaart in handen te spelen, en hij kon zich niet voorstellen dat Valois, en zijn moeder maatregelen zouden nemen, die voor henzelfen zoo verderfelijk moesten uitkomen.

Nadat de nederlandsche afgevaardigden van den Koning afscheid genomen hadden, belastten zij Calvart, die hen als geheimschrijver gediend had, met eene geheime zending aan Hendrik van Navarre, die zich toen te Chartres ophield.

De zaakgelastigde deelde aan het hoofd der Hugenootten den slechten uitslag mede der lange onderhandeling met het fransche hof. Hendrik vermaande hem, moed te houden en verzekerde hem van zijne warme belangstelling in hunne zaak. Hij gaf te kennen, dat hij het er voor hield, dat de Koning van Frankrijk thans òf de Guises met zachte middelen voor zich zou pogen te winnen, òf hun partij terstond den oorlog aandoen. De bisschop van Acqs had den franschen monarch sterk aangeraden om den Koning van Navarre met een aanzienlijke krijgsmacht den Nederlanden te hulp te zenden en met vurige welsprekendheid en bondige redenen op dien stap aangedrongen. Dit had, naar het scheen, voor een oogenblik op Hendrik indruk gemaakt; doch zulk een krachtig optreden ging natuurlijk zijne krachten ver te boven, en hij was weder tot zijn flauwe verwijfdheid vervallen, zoodra de moedige bisschop hem had verlaten⁽²⁾.

De Bearnees had natuurlijk slechts weinig hoop gekoesterd, dat er van zulk een plan iets zou komen; doch hij verzekerde Calvart, dat hij nergens meer naar verlangde, dan voor zulk een zaak op te zitten en ten strijde te trekken⁽³⁾.

‘Al komen,’ zeide de Bearnees, ‘de booze bedoelingen der Guises meer en meer aan den dag en al worden zij klaarblijkelijk met spaansche dukaten ondersteund, toch zal ik een bijzonder zaakgelastigde zenden tot den allerchristelijksten Koning, om

(1) Herle aan Koningin Elizabeth, 22 Juli 1584, MS. *State Paper Office*. Zie hierboven.

(2) THOU, IX. 298, seq.

(3) *Rapport fait par le Sieur Calvart aiant esté envoyé vers le Roy de Navarre de la part des deputez des Etats- Généraux chez le Roy tres-Chretien*, 11 Juin 1585. (MS. van het Haagsch Archief.)

hem, ofschoon het wat laat is, te verzoeken zijn macht in de schaal te werpen, om uw land uit de ellende te verlossen. Houd intusschen goeden moed, en verdedig, zoo als gij tot nog toe gedaan hebt, uwe haardsteden, uwe vrijheid, en de eer van God.’

Hij ried den Staten zonder aarzelen aan, vertrouwen in den franschen Koning te blijven stellen, en hem op de hoogte te houden van hunne plannen en maatregelen, daar het zijn meening was, dat juist de intriges van de partij der Guises Hendrik III weldra het recht zouden geven, of hem zelfs noodzaken, om de Nederlanden openlijk bij te staan.

Zoo weinig vermoedde nog op dat zelfde oogenblik die scherpzinnige bearneesche staatsman de geheime ontwerpen van Hendrik van Valois. Calvart drong er bij den Koning van Navarre op aan om de Staten met eenigen geringen onderstand te helpen. Het dreigend gevaar van Antwerpen vervulde de harten van alle echte vaderlanders met verslagenheid; en een tijdige, al was het dan ook geringe, onderstand zou van onschatbare waarde zijn.

Hendrik betuigde zijn diep leedwezen, dat zijn eigen middelen zoo beperkt waren, en zijn toestand zoo gevaarlijk, dat hij zich daardoor verhinderd zag om de warme genegenheid, die hij den Nederlanden toedroeg, openlijk te bewijzen.

‘Tot mijn spijt,’ zeide hij, ‘hebt gij uw voorstel gedaan onder zulk donker en stormachtig weder, dat zij, die het helderst zien kunnen, buiten staat zijn om te ontdekken waarop de beroerten in Frankrijk zullen uitloopen.’

Desniettemin beloofde hij edelmoedig en mannelijk, zonder talmen tweeduizend soldaten op zijne kosten naar de Nederlanden te zenden; en hij machtigde Calvart om met zijn vertegenwoordiger aan het fransche Hof in overleg te treden, hoe men het best van den Koning vergunning zou verkrijgen om die troepen over de grenzen te brengen.

Een Koning zonder kroon en bijkans zonder dak stond dus, bij de eerste samenspraak en om Godswil toe, wat de allerchristelijkste monarch van Frankrijk na maanden lange onderhandeling zelfs niet had willen doen voor den prijs van de opperheerschappij. De zaakgelastigde spoedde zich, zeer tevreden, zoo snel mogelijk naar Parijs, doch, zoo als wel te begrijpen is, verbood Hendrik van Valois de uitvoering van het plan van Hendrik van Navarre.

‘Zijne Majesteit,’ zeide Villeroy de Secretaris van Staat, ‘ziet geen reden om in zulk een gewichtige aangelegenheid zoo plotseling van besluit te veranderen; te minder, daar hij weldra in staat hoopt te zijn om de beroerten, in Frankrijk begonnen te vereffen. Indien de Koning, hetzij openlijk, hetzij in

het geheim, de Nederlanden bijstond of liet bijstaan, zouden al de Katholieken, die thans de zijde van Zijne Majesteit houden, daarin reden zien om tot de partij der Guises over te gaan. De Nederlanden moeten zich kloek houden, en geen vrede met den vijand maken. Ondertusschen is de Koningin van Engeland de eenige aan wie God de middelen geschonken heeft om u onderstand te verleen. Later, als het rechte oogenblik gekomen is, zal Zijne Majesteit haar bijspringen om u verlichting te bezorgen⁽¹⁾.’

Na het onderhoud met den Koning van Navarre, en dit laatste met de regeering, bleef Calvart nog een flauwe hoop koesteren dat de fransche Koning plan had de Nederlanden bij te staan. ‘Ik weet wel wie al die onlusten hier heeft aangestookt,’ zeide de ongelukkige monarch, die in al deze beraadslagingen den naam van Guise geen enkele maal over de lippen liet komen; ‘maar als God mij in het leven spaart, zal ik hem met gelijke munt betalen, en het zal hem berouwen⁽²⁾.’

Niemand wist, hoe Hendrik nog heen en weer geslingerd zou moeten worden, eer hij die dreigende gelofte zou kunnen volvoeren. Wat Navarre betrof, die bleef steeds waakzaam en op zijne hoede, zoo opgeruimd als ooit, en werd al vroolijker en blijmoediger naarmate het onweder zich dichter en dichter om hem samenpakte; terwijl hij zich altijd openhartig en vriendschappelijk jegens de Nederlanden betoonde, en aan Koningin Elizabeth in den ridderlijken stijl, die het hart der vorstin zoo mocht bekoren, betuigde dat hij niets liever wenschte dan ‘haar dienaar en Kapitein-Generaal te zijn tegen elken gemeenschappelijken vijand.’

Toch wist de fransche Koning van de oorzaak der beroerten minder dan hij zelf wel dacht. Mucio, dus door zijne wraak bedreigd, was slechts het werktuig; maar de verborgen hand, die allerlei slechte intriges bestuurde, en de vlam ontstak van den burgeroorlog, die Frankrijk zoo lang aan verwoesting zou prijs geven, behoorde aan niemand anders dan aan den naarstigen brievenschrijver in het Escuriaal. Wat de scherpzinnige Hendrik van Navarre vermoedde, toen hij doelde op spaansche dukaten in den zak van den man met het lidteeken, en wat den bisschop

(1) Zoo als men ziet, laten de afgevaardigden Villeroy hier de Guises bij name noemen.

(2) ‘Wierdt oock verwittigt dat Z.M. luttel dagen voer mijn vertreck, wey sende onder zijne familieren, seyde: je scay bien qui est l'auteur de cetroubles, mais si Dieu me donne vie, je luy rendray pareille et l'en feras repentir.’ (*Rapport fait par le Sieur Calvart etc. MS.*)

vàn Acqs door het hoofd speelde toen hij Hendrik III zeide dat ‘de Taag in de Seine en Loire was gevloeid, en dat er mexikaansch goud kwam in het koninklijk kabinet⁽¹⁾,’ was veel zekerder dan men denken kon.

Filips verwaarloosde inderdaad zijn eigen hoogste belangen om zich met al zijne krachten te kunnen toeleegen op het aanstoken van den burgeroorlog in Frankrijk. Dat Frankrijk inwendig in rust bleef, was met al zijne plannen in strijd. Daarom had hij Guise en zijn broeder, den kardinaal van Lotharingen, lang bezoldigd en er groote sommen aan ten koste gelegd om vele der aanzienlijkste ambtenaren van het rijk om te koopen.

De gewichtige ondernemingen in de Nederlanden liet men kwijnen, om deze verborgen plannen van Spanje's ‘voorzichtigen’ monarch zooveel mogelijk te bevorderen. Het schitterendst en oorspronkelijkst genie, waarover Filips het geluk had te mogen beschikken, het genie van Alexander Farnese, werd gebonden en gekneld en bijkans tot razernij getergd door de kluisters, die men het aanlegde, door den tragen, stijfhoofdigen aard van zijn gebieders. Farnese was op dat oogenblik bezig met een allerhachelijkste krijgsonderneming, het vermaard beleg van Antwerpen, dat wij later in bijzonderheden zullen verhalen; maar hij werd niet met genoeg manschappen of geld voorzien om zelfs aan een veel onbeduidender plan een goeden uitslag te verzekeren. Voor zijne halfgesmoorde maar ernstige klachten sloot zijn vorst het oor. Hij had ‘over geen tien dukaten te beschikken,’ de paarden zijner ruitery waren allen van honger gestorven of door hun berijders, zelven uitgehongerd, opgegeten; zijn leger was tot een ‘handvol’ ingekrompen, en toch gaf hij zijn voornemen niet op, in spijt van den hongersnood, in spijt van de wanhopige pogingen van onvermoeide vijanden, in spijt van al de gevaren en ontberingen die een nijpende winter meebracht. Ook hij werd geheel onkundig gehouden van Filips' plannen.

Ondertusschen, terwijl de spaansche krijgers in Vlaanderen gebrek leden, werden de dukaten van Filips door Mucio en zijne aanhangers besteed om in Zwitserland en Duitschland troepen aan te werven, die in den franschen burgeroorlog moesten dienen. De Koning van Frankrijk werd met voordacht bespot of aan verfoeiing prijs gegeven op elken dorpskansel in zijn eigen rijk, terwijl Mucio's zuster, de hertogin van Montpensier, aan haar gordel de schaar droeg, waarmede zij Hendrik, na de kronen van Polen en Frankrijk, die hij geschandvlekt had, nog met een derde kroon, de monnikstonsuur, dreigde. In het klooster, dit gaf men niet onduidelijk te kennen, hoorde die Childeric van den nieuwen tijd thuis; doch intusschen kwam

(1) DE THOU, t.a. pl.

het er het meest op aan, om de aanspraken van Hendrik van Navarre schadeloos te maken. Dien aartsketter, die zich door geen spaansch goud liet omkoopen, voor altijd van de regeering uit te sluiten, was vooreerst het hoofddoel van Filips en Mucio.

Daartoe was, op den laatsten dag van het jaar 1584, te Joinville een geheim verdrag geteekend tusschen Hendrik van Guise, zijn broeder den hertog van Mayenne, tevens als gemachtigden van hun broeder den kardinaal, en van hun ooms Aumale en Elbeuf, ter eenre, en Juan Baptista Tassis en den kommandeur Moreo, als vertegenwoordigers van Filips II, ter andere zijde⁽¹⁾. Deze gebeurtenis, thans zelfs aan den oppervlakkigsten beoefenaar der geschiedenis goed bekend, was toen een groot geheim, in zoover het deel nemen van den spaanschen Koning betrof. Het was echter geen geheim, dat het niet met de bedoelingen der roomsche partij strookte dat de Bearnsche vorst ooit op den troon zou komen; en de opvolgingskwestie werd behandeld, alsof de troon vrij was.

Er werd bepaald dat men Karel, Hendrik van Navarre's oom van vaderszijde, gewoonlijk de kardinaal van Bourbon genoemd, als troonopvolger beschouwen zou, in plaats van Hendrik, die zijn recht door ketterij verbeurd had. Daarenboven werd er een schat van geld en geleerdheid gebruikt om eenige wijdloopige wettelijke vertoogen te doen opstellen door vele rechtsgeleerden, die niet alleen te bewijzen hadden, dat de oom den neef in de opvolging behoorde voor te gaan, maar dat eigenlijk geen van beide eenige de minste aanspraak had. Nadat de pen dus het hare had bijgedragen tot een werk, dat alleen door den degen kon volvoerd worden, werd de oude kardinaal door de partij der Guises openlijk als vermoedelijk troonopvolger erkend⁽²⁾.

Een stroopop, een afgeleefde hofjonker, een licht geloovige babbelaar, maar even ernstig pausgezind als zijn broeder Antonie geweest was, een man van zes-en zestig jaren, nog zwakker dan zijn leeftijd medebracht, die in zijn gansche leven geen enkele mannelijke daad verricht had, en met eenen voet in het graf stond, ziedaar de tooneelpop, die men in den zadel zette om een lans te breken met den Bearnees, met een man die steeds den voet in den stijgbeugel, zelden het zwaard in de scheede had.

De partijen, die te Joinville het verdrag sloten, kwamen overeen, dat de kardinaal bij het overlijden van den regeerenden Koning moest opvolgen, en dat geen ketter ooit den troon beklimmen, of den geringsten post in het rijk bekleeden mocht.

(1) PEREFIXE, 58, 59; DE THOU, IX. 272.

(2) DE THOU, IX. 262, seq.

Zij besloten verder, dat alle ketters zonder onderscheid alom in Frankrijk en de Nederlanden moesten worden verdelgd. Ten einde de noodzakelijke hervormingen onder de geestelijkheid tot stand te brengen, zouden de besluiten der trentsche kerkvergadering volledig ten uitvoer worden gebracht. Filips verbond zich, maandelijks minstens vijftigduizend kronen te leveren ter bevordering van dit Heilig Verbond, zoo als men het noemde, en zoo veel meer als noodig mocht blijken. De voorschotten zouden door den kardinaal bij diens troonsbeklimming worden teruggegeven. Al de groot-officiëren der kroon, alle edelen en heeren, steden, kapittels en hoogeschole, kortom, alle Katholieken in het rijk, werden in dat verbond begrepen geacht. Als een of ander buitenlandsch katholiek vorst tot de vereeniging wenschte toe te treden, kon hem dit met toestemming van beide partijen vergund worden. Noch Zijne katholieke Majesteit, noch de andere leden van het verbond, mochten, hetzij rechtstreeks, hetzij zijdelings, met den Allerchristelijksten Koning in onderhandeling treden. Het verdrag moest stipt geheim blijven: een afschrift er van werd aan Filips gezonden, terwijl het andere onder berusting zou blijven van den kardinaal van Bourbon en zijn aanhangers⁽¹⁾.

En nu ging Filips, overeenkomstig dit ontwerp, er toe over om steelsgewijs en naarstig de plannen van Mucio te bevorderen, met ter zijde stelling van alle dringender aangelegenheden. Terwijl hij nergens grooter genoegen in vond, dan om als in een onzichtbaarmakenden mantel gehuld, overal, zonder eenig gerucht door Europa rond te sluipen, werd hij gedurig gehinderd door het gedruisch, den ophef en de drukte, die zijne minder voorzichtige bondgenooten zich veroorloofden. Terwijl Filips lang aarzelde om het geheim der ligue aan Parma toe te vertrouwen, die in de eerste plaats deze plannen van zijn meester moest kennen, pochten zijn bondgenooten luid op de hulp, die Parma hen zou verschaffen. Zelfs toen die prins eindelijk met den stand van zaken was bekend gemaakt, loochende Parma stoutweg de feiten, waarop de aanhangers der ligue zich verhieven. Zoo gaf hij aan Mucio en zijn vrienden een les in de veinzerij⁽²⁾.

‘De zaken zijn thans zoover gekomen,’ schreef Filips aan Tassis, 15 Maart 1585, ‘dat de ligue voor hen die recht hebben om er mede bekend te worden gemaakt, niet langer kan

(1) PEREFIXE, DE THOU, t.a. pl.; VAN METEREN, XII. 221, volg.; LE PETIT, XIV. 508, seq.

(2) *Malpierre à Henry III, 27 Avril 1585*. MS. van Brienne. - ‘Et luy (Prince de Parme) donne à entendre que les seigneurs de ladicte ligne se faisoient fortz d'avoir secours de deça - à quoi il m'a respondu que jamais ledict Seigneur Roy Catholique ne le feroit, et s'ils en faisoient courir le bruit, c'estoit pour donner plus d'appuy à leurs affaires,’ etc.

of mag verborgen blijven. Daarom moet gij duidelijk tot den prins van Parma spreken, en hem kennis geven van het geheele ontwerp; maar beveel hem de uiterste geheimhouding aan. Gij moet met hem de beste middelen overleggen om de zaak te bevorderen, nadat gij hem omtrent de punten, die hem betreffen en ook omtrent de zekerheid, den kardinaal van Bourbon in geval van nood te geven, hebt ingelicht⁽¹⁾.

Den prins beviel het alles behalve, midden in zijn beslommeringen en bijna bovenmenschenlijken arbeid bij het beleg van Antwerpen, gestoord, verarmd, verzwakt te worden, alleen om de plannen tegen Frankrijk ten uitvoer te brengen; doch hij bewaarde het geheim getrouw.

Tegenover den franschen zaakgelastigde te Brussel, want Hendrik III en Filips onderhielden steeds de beste diplomatische verstandhouding, terwijl zij met elkanders weerspannige onderdanen heulden, tegenover Malpierre sprak Parma het rondweg tegen, dat de spaansche Koning of hij zelf ook maar, in het minst eenig deel aan de heilige ligue had, waarvan hij wist dat Filips de oorspronkelijke aanlegger en het hoofd was.

‘Als ik mij bij den prins van Parma beklaag,’ zeide de zaakgelastigde, ‘over de troepen, die uit Vlaanderen worden afgezonden om de ligue te ondersteunen, zal hij mij geen ander antwoord geven dan ik van den president kreeg: dat er niets van aan is; en dit zal duren tot zij goed en wel in Frankrijk aangekomen zijn. De president (Richardot) zeide dat, indien de katholieke Koning lid van de ligue was, zoo als men wilde beweerden, Zijne Majesteit er openlijk voor zou uitkomen⁽²⁾.’

En eenige dagen later verzekerde de prins zelf, zoo als Malpierre het voorzien had: ‘wat een bedoeling betrof van zijn kant of van Zijne katholieke Majesteit, om de ligue onderstand te zenden, zoo als hare leden hadden voorgegeven: nooit had hij aan zoo iets gedacht, of van zijn meester eenig bevel ontvangen dat daarmede in verband zou kunnen staan. Als de Koning zoo iets van plan was, dan zou hij er openlijk voor uitkomen. Hij betuigde dat hij van de ligue nooit iets gezien of gehoord had⁽³⁾.’

Waarlijk, die man kon geheimen bewaren; en waar geveinsd moest worden, kende hij geen gewetensbezwaren, al was hij ook woedend van spijt, toen hij geld en manschappen miste om zijn eigen meesterlijke berekeningen te volvoeren, doordat andere plannen van zij u gebieder ten uitvoer moesten gebracht worden.

Mucio was daarentegen onvoorzichtig en tot pralen geneigd.

(1) Filips II aan J.B. Tassis, 15 Maart 1585. *Archivo de Simancas*, MS.

(2) *Malpierre à De Crosne*, 27 Avril 1585. MS. van Brienne.

(3) *Malpierre à Henry III*, 28 Mai 1585. MS. van Brienne.

Zijne minachting voor Hendrik III maakte hem blind voor de gevaren, die hem van den kant van Hendrik van Navarre dreigden. Hij deed weinig, maar sprak zooveel te meer.

Filips wenschte vurig, dat het werk heimelijk en goed gedaan zou worden. ‘Laat de zaak vóór St. Jan ten einde gebracht zijn,’ zeide hij tot Tassis, toen hij vijftigduizend daalders voor de Guises overzond. ‘Zeg Iniquez dat hij hen moet waarschuwen, niet lui te zijn. Zij moeten niet zachtjes aan beginnen, maar beloof hun overvloedigen onderstand van mijne zijde, als zij zich gedragen zoo als het wezen moet. Laat hen zich wachten voor wankelen of voor plan maken tot verzoening. Als zij hun plicht doen, dan doe ik ook den mijnen⁽¹⁾.’

Maar de partij der Guises ging toch lui te werk, in spijt van Filips' heimelijke aansporingen. De waarheid was, dat de middelen, door den spaanschen monarch verschaft, in een slechte verhouding stonden tot zijne plannen; en het was een dwaasheid, om te onderstellen dat hij de wereld het onderst boven zou kunnen laten keeren voor zulk een lagen prijs als hij er voor over had.

Hij was toch niet meer of minder van plan, dan al de ketters der Christenheid uit te roeien, zich op den troon van Frankrijk en Engeland te plaatsen, en de laatste sporen van opstand in de Nederlanden uit te dooven; en voor dit alles kon hij het moeilijk over zich verkrijgen, elke maand vijftigduizend daalders af te schuiven. Zelf was hij bijzonder tot uitstel en gemak geneigd; maar voortdurend gispte hij de loomheid der Guises.

‘Wat Mucio bovenal aanbevolen moet worden,’ zeide hij, ‘is dat hij er voor zorg om van het begin af aan zijn spel goed op te zetten, en de bijl op den wortel van den boom te richten; anders zou hij door vruchteloos tijdverlies zich zelf het mes op de keel zetten.’

Dit was wel haast een voorspelling. Toen de deelgenooten der ligue, na al hun gebabbel en al hun streken, elkander over en weer begonnen te beschuldigen, was Filips zeer boos op zijn handlanger.

‘Mucio wil ons de schuld geven,’ zeide hij, van al de moeilijkheden, waarin zij zich zelven gebracht hebben, door eerst niet genoeg spoed te maken en de zaak niet geheim te houden, en door later met de uitvoering der onderneming te dralen en het oor te leenen aan vredesvoorslagen, zoodat onderhandelingen, daargelaten dat niemand van het sluiten van den vrede zeker kon zijn, den moed hunner volgelingen verslaptten, het vertrouwen in hun zaak verloren deden gaan, en den Koning van Frankrijk gelegenheid verschaffen om zijne krachten

(1) Filips II aan J.B. Tassis: 15 Maart 1515, *Archivo de Simancas* MS.

weer te verzamelen en zijne partij te versterken - hetgeen alles duidelijk blijkt. Ik wil wel vriendschap met hen houden, mits zij niet, in plaats van zich dankbaar te toonen, mij met klachten lastig vallen⁽¹⁾.

Over het geheel scheen het echter met de ligue voorspoedig te gaan. Ongetwijfeld maakten de bondgenooten te veel gerucht en vertooning, maar onder de koningszinden steeg de bezorgdheid met den dag. De kardinaal van Bourbon had zijn geestelijk gewaad en scharlaken kousen ter zijde gelegd, en vertoonde zich dagelijks in het openbaar in krijgmandosch, met alle teekenen van het koningschap, zoodat velen meenden dat hij het verstand verloren had. Daarentegen begon Epemon, het hooghartig hoofd der mignons, die Hendrik III beheerschte en iedereen beleedigde, bijna beleefd te worden.

‘De voorspoed van de ligue,’ zeide Busbecke, ‘leert den hertog van Epemon wellevendheid. Het is zulk een onbeschofte knaap dat hij, zonder den hoed af te nemen, met mannen van koninklijke afkomst pleegt te spreken, terwijl zij ongedekt zijn. Thans wordt algemeen als een aardigheid verteld, dat hij eindelijk zijn hoed heeft terug gevonden⁽²⁾.’

Zoo had zich voor een langen tijd een net van geheime staatsberekeningen over de Christenheid uitgespreid. In geheel Duitschland, Zwitserland en de Nederlanden, hadden groote troepenbewegingen plaats, en langzamerhand verzamelde zich een sterke macht op de fransche grenzen; doch intusschen bleef de groote massa van het volk, mannen en vrouwen, die voor dit alles het geld op zouden moeten brengen, vechten en gebrek lijden, die vertrap, onteerd, geplunderd, uit huis en hof verjaagd zouden worden, wier bloed gestort en wier leven opgeofferd zou worden, onwetend en verbaasd toezien. Dat er iets zeer ernstigs op til was, bleek duidelijk, doch wat hun eigenlijk boven het hoofd hing, daarvan wisten zij even weinig als het nog ongeboren geslacht. Heel stil had de geduldige tooneeldirecteur in het Escuriaal voorbereidselen gemaakt voor dat europeesche treurspel, waarin de meeste vertooners zulke noodlottige rollen te vervullen hadden, en waarvan weinige der toeschouwers, die de eerste tooneelen hadden bijgewoond, het slot zouden zien. Het bewegen en flikkeren van lichten, het verschuiven van voeten, het gestamp en gedruisch van onzichtbare scharen, bewegingen van verborgen raderwerk, eenige onsamenvangende woorden, veel gedruisch en een onbepaalde en onbegrijpelijke verwarring; eindelijk weerklinkt een schelletje, en men ziet den directeur, bescheiden wegsluipen bij het ophalen

(1) *Archivo de Simancas*, MS. In de *Archives de l'Empire* te Parijs, A. 56, 30.

(2) BUSBECQUII *Epist ad Rud.* 25 April 1584, p. 154.

van het gordijn - ziedaar het schouwspel, dat in het midden van den zomer van 1585 vertoond werd.

En waarlijk, het tafreel, waarmede het stuk geopend werd, was indrukwekkend. Zestien nederlandsche afgevaardigden met lange baarden en zwarte mantels, stappen aan den eenen kant ontmoedigd en verontwaardigd van het tooneel, terwijl Catharina de Medicis, aan de overzijde, hen greinzend naziet en moeite doet om het gelaat tot een medelijgend lachje te verwringen; Hendrik, de Koning, in boetgewaad, bevend en aarzelend, geleund op den arm van Epernon, maar zelfs neerslachtig onder de bescherming van dien geduchten vechter; Mucio, die, met den bevelhebbersstaf in de hand, in volle wapenrusting op zijn oorlogsros gezeten, een gemengden hoop van duitsche lanskneden, zwitsersche musketiers en lotharingsche piekeniers aanvoert; de gevreesde Don Bernardino de Mendoza op den voorgrond, dreigend en woest, met den blooten degen in de hand; Elizabeth van Engeland op den achtergrond, in gezelschap van Burghley met zijn witten baard en den monnikachtigen Walsingham, die allen het tooneel met de levendigste belangstelling overzien; en een weinig ter zijde, valt het volle licht, op den zwijgenden, kalmen onverstoorbaar goedgeluimden, koenen Bearnees met zijn knevelbaard, wien een ondeugend maar profetisch lachje in de blauwe oogen glinstert - zoo was aan ieder der vertooners van het drama bij het opgaan van het scherm zijn plaats aangewezen.

Van den loop der staatkundige gebeurtenissen, die op het vertrek der nederlandsche afgevaardigden volgden, is reeds genoeg bekend. De geheime onderhandelingen en samenspanningen echter, waardoor de bekende feiten beheerscht of begeleid werden, berusten hoofdzakelijk in bestoven archieven, en het was daarom noodig, er in de vorige bladzijden iets langer bij te toeven.

Het verdrag van Joinville werd den laatsten dag van het jaar 1584 geteekend.

Wij hebben het onderhoud van den gezant Mendoza met Hendrik III en zijne moeder, dat in het begin van Januari 1585 plaats vond, naar waarheid leeren kennen. Onmiddellijk na die bijeenkomst begaf Don Bernardino zich naar den hertog van Guise, om zonder tijdverlies zijn bondgenoot, tot snel maar heimelijk handelen aan te sporen.

De nederlandsche afgevaardigden verkregen op den 18den Maart hun afscheidsgehoor en hun vertrek en teleurstelling gaf het teeken tot een algemeene opschudding en uitbarsting. De groote burgeroorlog begon, en de man, die de Nederlanden niet aan de fransche kroon had willen hechten, was weldra nog slechts Koning in naam.

Den 31sten Maart vaardigde de vermoedelijke troonopvolger,

juist bij tijds in de fabriek der Guises voltooid, een edict uit. De kardinaal van Bourbon verklaarde in die oorkonde, dat men in de laatste vier-en-twintig jaren geen behoorlijke maatregelen genomen had tegen de ketterij, waarmede Frankrijk besmet was. De Koning had geen natuurlijken erfgenaam, en zij die bij zijn dood op de opvolging aanspraak zouden maken, hadden door ketterij hun rechten op den troon verbeurd; bereikten zij hun doel, dan zou de oude godsdienst in het geheele rijk worden verboden, zooals men het in Engeland had zien gebeuren; de Katholieken zouden dan ook in Frankrijk aan de grootste martelingen worden prijsgegeven. Vroeger onbekende personen, begunstigd met het vertrouwen der Kroon, waren bekleed met de hoogste eereposten, beschonken met verbazend groote inkomsten; zoodoende had men oude en beproefde staatsdienaars buitengesloten en de nieuwe gunstelingen hadden zich meester gemaakt van de inkomsten der schatkist, die thans voor het grootste deel den Koning en zijne hovelingen ten bate kwamen. Het volk werd gedrukt door zware belastingen, elken dag met nieuwe vermeerderd, zonder dat het wist waar al het saamgebrachte geld bleef; en toch had de Koning zooveel weten te verspillen, dat hij niet eens zijn schulden kon afdoen. Intusschen hadden die nieuwe raadslieden der Kroon de godsdienstvrijheid terugbezorgd aan de Protestanten, nadat die zoo rechtvaardig was ingetrokken; en het eind, hierdoor aan de godsdienstige twisten gemaakt, had geen vermindering der belastingen tengevolge, zooals men er zich van beloofd had. Nooit had de natie zooveel hoeven op te brengen, en had zij zooveel armoede geleden. Al deze redenen hadden er hem, den kardinaal van Bourbon, en andere prinszen van den bloede, pairs, edelen, steden en verschillende hoogeschole toe genoopt om zich plechtig en onder eede samen te verbinden tot de uitroeiing der ketterij, en tot de verlossing van het volk uit zijn knellende banden. Voor dit doel had men de wapenen opgevat, die men niet zou neerleggen eer het bereikt was. Het geschrift eindigde met de verklaring, dat men leefde in de hoop dat Zijne Majesteit den opstellers deze oorlogsverklaring niet zou euvel duiden; een afschrift van het stuk werd den Koning dan ook aangeboden⁽¹⁾.

Een nog zoo oppervlakkige beschouwer behoefde er zelfs een oogenblik aan te twijfelen, dat dit edict even goed gericht was tegen den regeerenden vorst als tegen Hendrik van Navarre. De aanhangers van de partij der Guises, en vooral enkele godgeleerden die in hun dienst getreden waren, hadden zeer stoute stellingen geopperd ten aanzien van de betrekking tusschen Koning en volk, en hun denkbeelden onder de menigte verspreid.

(1) DE THOU, IX, 284 seq.

Het was plicht, zeiden zij, ‘een vorst af te zetten, die niet deed wat zijn plicht hem gebod. Misbruikt gezag was diefstal en roof, en het was even ongerijmd een man Koning te noemen, die niet wist te regeeren, als een blinde tot leidsman te nemen, of zich te verbeelden dat een standbeeld de bewegingen van levende menschen besturen kon⁽¹⁾.’

En toch vermocht de ongelukkige Hendrik geen enkel koninklijk of mannelijk woord uit te brengen tot antwoord aan eene partij, die zoo oproerig gezind was en hem zulke geduchte beschuldigingen naar het hoofd wierp. Hij viel op de knieën, toen hij meer dan ooit een gebiedende houding had moeten aannemen. Hij beantwoordde de onbeschofte taal van hen, die er een eer in stelden om zijn gezag met voeten te treden, met ootmoedige verontschuldigingen en beden om vergiffenis. Hij wierp hem de kroon voor de voeten in het stof, alsof zulk eene verootmoediging hen bewegen zou om hem die weder op het hoofd te zetten. Hij gaf zijn mignons prijs, zijn trots, zijn lust, zijn bolwerk, en ontkende, met verachtelijke vrees, alle verantwoordelijkheid voor de mateloze eerezucht en onverzadelijke roofgierigheid van enkele bijzondere personen. Hij smeekte de aanvoerders der partij, die hem in het gezicht geslagen had, de wapenen neder te leggen, en beloofde dat zij van zijne wijsheid en goedheid meer zouden verkrijgen, dan al de voordeelen, die zij door oorlog wilden behalen.

Hendrik van Navarre sloeg in zijn antwoord een geheel anderen toon aan. Eindelijk had men hem den handschoen toegeworpen, en hij aarzelde niet om hem op te rapen; niet onbeschoft of achteloos, maar met de koele beleefdheid van een christelijk ridder en van een dapper edelman. Hij verwierp de aantijging van ketterij. Hij bekende, alle leerstellingen te verfoeien, die met Gods woord en de uitspraken der Kerkvaders in strijd, of door Kerkvergaderingen veroordeeld waren. De dwalingen en misbruiken, die van tijd tot tijd in de Kerk waren ingeslopen, hadden sedert lang, naar het gevoelen van alle vromen, eenige maatregelen van hervorming vereischt. Na vele bloedige oorlogen had men, in Frankrijk zoowel als in Duitschland, geen beter middel kunnen vinden om die gruwelijke godsdienstveeten te stillen, dan iedereen te vergunnen om God te dienen zoo als zijn hart het hem ingaf. De Protestanten hadden zodoende in Frankrijk vele edicten verkregen, en de vrede in het rijk verzekerd. Hem kon men niet voor ketter schelden, want hij had zich altijd bereid getoond om onderricht aan te nemen, en zich te laten terechtwijzen, waar hij mocht dwalen. Hem een ‘wederafvallige’ te noemen was een smadelijke be-

(1) PEREFIXE, 58.

leediging. Als die waarheid behelsde, dan zou hij inderdaad de kroon onwaardig zijn, maar het was ieder bekend, dat zijne godsdienstverandering bij den St. Bartholomeüsmoord onder lijfswang was geschied, en dat hij tot het hervormd geloof terug was gekeerd, zoodra hij er vrij in geweest was. Godsdienstige verdraagzaamheid was het doel waarnaar hij levenslang gestreefd had. In het beperkt gebied, dat pauselijke dwingelandij en spaansch geweld hem van zijn Koninkrijk Navarre overgelaten hadden, genoten Katholieken en Protestanten beiden volkomen godsdienstvrijheid. Niemand had dus het recht, hem een vijand der kerk of een verstoorder der openbare rust te noemen; want hij had steeds alle vredesvoorslagen willen aannemen, die de gewetensvrijheid erkenden.

Hij was een Franschman, een fransch vorst, een deel van het rijk; hij leed met het land mede en voelde de wonden van dat land. De tegen hem beschuldigden waren Frankrijk vreemd; het waren kunstmatig toegevoegde leden van het lichaam; zij voelden er niets van, al werd het ook levend door de vlammen verteerd. De deelgenooten der ligue waren vrienden en dienaars van de Spanjaarden, terwijl hij van zijne geboorte af maar al te veel reden had gehad om vijand te zijn van de geheele spaansche natie.

‘Laat de namen van Papist en Hugenoot,’ zeide hij, ‘bij ons niet meer gehoord worden. Dit onderscheid werd door het vredesdict opgeheven. Laat ons alleen van Franschen en Spanjaarden spreken. Wij allen moeten ons vereenigen om een tegenligue tot stand te brengen, de natuurlijke vereeniging tusschen het hoofd met de andere lichaamsdeelen.’

Ten slotte verzocht hij, ten einde het storten van zoo veel onschuldig bloed te voorkomen, en al de tallooze ellenden van den burgerkrijg te besparen, den Koning verlof om dit geschil in persoon uit te maken door een enkel gevecht met den hertog van Guise, man tegen man, twee tegen twee, of met zoo velen aan weerszijden als men verlangen zou, en op elke plek binnen of buiten het rijk, die daartoe zou worden aangewezen. ‘De hertog van Guise,’ zeide Hendrik van Navarre, ‘kan mijne uitdaging niet anders dan als een eer beschouwen, daar zij uitgaat van een vorst, die in rang oneindig ver boven hem verheven is; en God bescherm het recht.’

Dit stuk, door den doorluchtigen Duplessis-Mornay gesteld, die den Koning van Navarre in het voorgestelde gevecht ter zijde zou hebben gestaan, was gedagteekend 10 Juni 1585⁽¹⁾.

(1) *Déclaration du Roy de Navarre contre les calomnies de la Ligue*. Bij Duplessis-Mornay, *Mémoires et Correspondance*, éd. 1824, vol. III. 94, seq. DE THOU, IX. 320, seq.

De rampspoedige Hendrik III, niet dom genoeg om te betwijfelen, dat het wezenlijk doel van de partij der Guises was, hem geheel machteloos maken, en hun den weg te banen tot den troon, had te weinig geestkracht om den raad op te volgen van zijn verstandige raadslieden en dien hij zelf goedkeurde. Hij had de keus tusschen openbare vijandelijkheid met zijn spaanschen belager en een nog geduchter strijd met dien onverzoenlijken vijand onder het masker van vriendschap. Hij had de rijke en machtige Nederlanden niet aan zijne kroon willen hechten, uit vrees voor een buitenlandschen oorlog; en hij stond nu gereed om zich zelf en zijn rijk te storten in al de gruwelen van een burgerkrijg, waarin de eerste veldheer der eeuw zijn verklaarde tegenstander en zijne zoogenaamde bondgenooten Filips' dienaren zouden zijn.

Villeroy, zijn eerste minister en Catharina de Medicis, zijne moeder, hadden het beiden op zijne vernedering en zijn ondergang toegelegd. De afgevaardigden uit de Nederlanden waren weggezonden, en thans, in weerwil der feestelijkheden en overvloedige vriendschapsblijken, waarmede men het schitterend gezantschap van Lord Derby verwelkomd had, werd het noodzakelijk om Hendrik met gebonden handen en voeten aan de eedgenooten in handen te leveren, die zijn ondergang en dien van de Koningin van Engeland en de uitroeijing der ketterij en der ketters in alle rijken der Christenheid, gezworen hadden.

Op den 9den Juni verlangde de ligue een koninklijk besluit, waarbij de uitoefening van elken godsdienst, behalve den Roomsche Katholieken, op doodstraf verboden werd. Vruchteloos had de helderziende, bisschop van Acs hier krachtig tegen gewaarschuwd. In spijt van zulke tijdige raadgevingen, die Hendrik evenzeer wist op prijs te stellen als te verwaarloozen, volgde hij slaafs den wil van hen, waarvan hij overtuigd was dat het zijn vijanden waren, en leende hij zijn gezag aan de groote samenspanning tegen Elizabeth, tegen den protestantschen godsdienst en tegen hemzelven.

Den 5den Juni liet Villeroy den wensch blijken om met Mendoza een zeer geheime bijeenkomst te hebben, om te spreken over een inval in Engeland.

‘Deze samenspraak was niet noodig,’ zeide die zelfs in zijn woorden overmoedige Spanjaard, ‘om bij iemand van mijne talenten en met het hart van een Mendoza, zucht naar wraak op te wekken, of liever het verlangen om zulk een heilig werk te helpen bevorderen; daar mij niets grooter eer zou kunnen aanbrengen, dan mede te werken om deze beide kroonen met vaste vriendschapsbanden te vereenigen, waardoor de ketterij in Europa zou kunnen uitgeroeid, en de Koningin van Engeland getuchtigd worden: Uwe Majesteit mag gelooven, dat ik hare

verfoeielijke handelingen niet vergeten zal, nadat ik die zoovele jaren voor oogen heb gehad, terwijl ik zooveel reden heb tot billijken wrok om hetgeen zij mij persoonlijk heeft aangedaan. Over die aangelegenheid wenschte de heer Villeroy in het geheim met mij te beraadslagen, en hij stond mij voor de uitkomst in, zoo het Uwe Majesteit behagen mocht, met hare krachten te hulp te komen en zich met den franschen Koning te vereenigen⁽¹⁾.’

Mendoza betuigde bijgevolg zijne bereidwilligheid om een bijeenkomst te hebben met den vindingrijken Secretaris van Staat, die nog zoo kort geleden feestelijkheden en gastmalen had bijgewoond, gegeven ter eere van Lord Derby en zijn gezelschap, en die aan de hoofdstad van Frankrijk zoo veel levendigheid hadden bijgezet. Hij verzekerde hem, dat niets Zijne katholieke Majesteit meer genoeg zou doen, dan de vriendschapsbanden met den allerchristelijksten Koning, Gode ten dienst, en tot verheerlijking der Kerk, nauwer aan te halen.

Den volgenden dag kwamen de gezant en de Secretaris van Staat zeer geheim ten huize van Signor Gondi bijeen. Villeroy begon het gesprek met te gewagen van het algemeen verspreide gerucht, dat Mendoza in Frankrijk gekomen was ‘met een fakkel in de hand om er het vuur van den burgeroorlog te ontsteken, zoo als hij in Engeland had gedaan’

‘Ik geloof niet,’ voerde hem Mendoza daarop tegemoet, ‘dat verstandige en met een gezond oordeel begaafde personen in Frankrijk mijne handelingen aan zulke beweegredenen zullen toeschrijven. En wat den onkundigen hoop betreft, die jaagt mij geen schrik aan, al verbeeldde hij zich ook dat ik, door zoo lang in Engeland te vertoeven, iets van den geest van Merlijn heb overgenomen, zoodat ik in staat zou zijn om enkel door teekens en tooverwoorden beroerten te weeg te brengen.’

Na deze voorloopige schermutseling ging de gezant er toe over om zich bitter te beklagen over den allerchristelijksten Koning en zijne moeder, die hem, na de voorstellen, die zij hem, toen hij naar Spanje vertrok, hadden gedaan, sedert zijn terugkomst zoo uiterst koel en droog behandeld hadden. En over dit onderwerp weidde hij een geruimen tijd uit.

Villeroy beantwoordde dit door zich op zijne beurt te beklagen over de onderhandelingen van den katholieken Koning met de aanhangers der ligue en de weerspannigen in Frankrijk; waarop Mendoza hem te verstaan gaf, dat het oprakelen en uitmeten van vroegere verongelijkingen en van argwaan hen niet op den

(1) *Don Bernardino de Mendoza a Su Caica R. Magd*, (decifrada), Parijs 7 Junij 1585. *Archivo de Simancas* in de *Archives de l'Empire* te Parijs, B. 56, 220, 223, MS.

weg zouden brengen om in de tegenwoordige aangelegenheid eendrachtig te werken.

Door de juistheid van die aanmerking getroffen, kwam de Secretaris van Staat daarna terstond tot de zaak. Hij hield eene lange rede over de dwingelandij, waarmede ‘die Engelsche’ thans op nieuw tegen de Katholieken te werk ging; over de beleedigingen, die zij den Koning van Spanje en den Koning van Frankrijk en zijn broeders had aangedaan, over het jarenlang aanstoken van den oorlog in de Nederlanden en in Frankrijk. Hij verzocht vervolgens aan Mendoza, hem duidelijk en ‘zonder de dubbelzinnigheid van een staatsman,’ te verklaren, of Filips genegen zou zijn, om zich met zijn meester te verbinden om de drie Koninkrijken tot het roomsch geloof terug te brengen en de kroon te plaatsen op het hoofd der Koningin van Schotland, aan wie zij van rechtswege toekwam. Hij vleide zich, dat Zijne katholieke Majesteit stellig niet weigeren zou, zulk eene heilige onderneming met alle krachten te bevorderen; en wat de gezindheid van zijn meester betrof, hij verzekerde den gezant, dat deze er ten volle toe bereid was. Hij verzocht Mendoza, hem mee te deelen hoe veel troepen tot den inval zouden worden vereischt; of Filips er ook uit Vlaanderen of Spanje zenden kon; hoe veel Frankrijk er zou moeten leveren, en onder wiens leiding; op welke wijs men het best met Zijne katholieke Majesteit in betrekking zou blijven; of het wenschelijk was hem een geheim zaakgelastigde te zenden, en van welken rang die onderhandelaar behoorde te zijn. Hij merkte ook aan, dat de allerchristelijkste Koning niet zelf met Mendoza over de zaak spreken kon, eer die aan de Koningin-Moeder was blootgelegd; doch hij liet tevens den wensch blijken, dat er dadelijk een bode naar Spanje afgevaardigd mocht worden; Mendoza kon er toch zeker van zijn, dat hij in zulk een gewichtige zaak zich niet veroorloofd zou hebben om de geheime wenschen van zijn meester te openbaren, zonder zijn uitdrukkelijk bevel.

In antwoord hierop, weidde Mendoza met groote geestdrift uit over de geringe moeite, waarmede Engeland door de vereenigde macht van Frankrijk en Spanje zou kunnen veroverd worden. Als het te voren zelfs niet zoo bijzonder moeielijk was - toen er ijverzucht tusschen beide kronen bestond - hoe veel te minder dan thans, nu zij hunne vloten en legers konden vereenigen; nu de wapening van den eenen vorst den anderen geen achterdocht baren zou; nu zij zeker zouden zijn van eene veilige ankerplaats in elkanders rijk, ingeval van ongunstig weder of tegenwind; nu zij konden overleggen, uit welke havens, waarheen, en onder welke gezagvoerders hunne vloten zouden uitgeilen. Hij keurde het evenwel af, een bijzonderen bode naar

Spanje te zenden, onder voorgeven dat hij de zaak geheel geheim wilde houden, doch werkelijk, zoo als hij Filips berichtte, omdat hij beter vond zelf het kluwen in handen te houden; zodoende kon hij Mucio altijd op de koningspartij loslaten, ingeval zij hem een valschen trek speelde; omdat hij vreesde dat het uitlekken van het geheim de aanhangers der ligue zou kunnen ontmoedigen; en omdat hij oordeelde, dat, hoe stouter en onrustiger de kardinaal van Bourbon en zijn bondgenooten waren, de partij van den Koning, zijn meester, des te sterker moest worden en de geest en de krachten van den allerchristelijksten Koning des te meer verslapt en ontzenuwd. ‘En dat is juist het doel,’ zeide de onderhandelaar, ‘waarop de dienaar van Uwe Majesteit het tegenwoordig moet aanleggen.’

Dus moest de burgeroorlog in Frankrijk, een onontbeerlijk deel van Filips' staatkunde, tot elken prijs onderhouden worden; en ofschoon de gezant van meening was, dat het den allerchristelijksten Koning ernst was met zijn voorstel tot een inval in Engeland, zou het evenwel volstrekt niet goed zijn, den rampzaligen onderdanen van dien christelijken Koning een oogenblik rust te gunnen.

‘Ik kan er niet aan twifelen,’ zeide Mendoza, ‘of dat voorstel, mij met zooveel warmte gedaan, is een bijzondere besturing van God, die, op het klaaggeschrei der zoo wreed verdrukte Katholieken in Engeland, den franschen Koning en zijn minister door den nood, die hen van alle kanten omringt, wilde doen voelen, dat, indien zij Hem beleedigden door Uwe Majesteit tegen te werken, zij zichzelve in het grootste verderf zouden storten, en dat hun eenig heil gelegen is in een oprechte verbintenis met Uwe Majesteit tot verdelging der ketters.’

Daarom, ofschoon hij, naar den aard der Franschen te oordeelen, zich kon verbeelden, dat men hem in slaap wilde wiegen, liet Mendoza toch de overtuiging blijken, dat het den Koning ernst was, en dat die eindelijk begrepen had, dat hij zich de partij der Guises alleen van den hals kon schuiven door hen over te zenden naar Engeland. ‘Daar hij ziet dat hij den oorlog in zijn rijk met geen mogelijkheid uitroeien kan,’ zeide de zaakgelastigde, ‘door de stoutheid, waarmede die van de ligue hem, met behulp van den krachtigen onderstand van Uwe Majesteit, volhouden, heeft hij besloten om, met grooten ijver en zonder eenige geveinsdheid, die onderneming tegen Engeland aan te vatten, als het eenige middel om zijn eigen gebied tot rust te brengen. De onderwerping der drie Koninkrijken, met oogmerk om ze aan den rechten eigenaar terug te geven, is een zoo heilig en rechtvaardig en Uwer Majesteit zoo waardig voornemen, en zoo bestendig uw oogwit geweest, dat het noodeloos is daarover uit te weiden. Uwe Majesteit weet dat de rust en

het behoud van al uwe rijken daarvan het gevolg zullen zijn. De redenen om den aanslag te beproeven, zelfs zonder de hulp van Frankrijk, maken hem noodzakelijk nu die mogendheid zich tot dat doel met Uwe Majesteit verbinden wil. De allerchristelijkste Koning heeft vast besloten, voor zoo ver ik de geheime bedoelingen van Villeroy doorzie, om door dit plan tot een verdrag met de partij der Guises te komen. Zoo zal het niet veel moeite kosten, om de ketters hier te onderwerpen en het zal ook niet lang duren eer Engeland, door de strijdkrachten van twee zoo machtige vorsten tegenover de onbeduidende en onbedreven verdedigers van die eilanden, is ten onder gebracht, al verbonden zich ook alle inwoners eendrachtig om zich te verdedigen; hoeveel te meer dan, nu er zooveel Katholieken zijn, die de vreemdelingen te hulp zullen komen, als zij die zoo machtig zien. Indien Uwe Majesteit niet schroomt, om voor de Nederlanden, de Guises in Frankrijk de wapenen in handen te geven, is er nog minder tegen om iemand van dat geslacht naar Engeland te zenden, vooral wanneer gij van uw eigen troepen naar dat rijk wilt sturen, daar door Englands onderwerping de zaken van Vlaanderen op een vasten en veiligen voet zullen worden gebracht. ‘Om den vrede in de Nederlanden des te spoediger tot stand te brengen, zou het wenschelijk zijn Engeland reeds in October te veroveren.’

Na dus genoeg te hebben uitgeweid over de oprechtheid van den franschen Koning en diens eersten staatsdienaar, in hun booze plannen tegen een bevriende mogendheid, en over de weinige moeite, die het kosten zou om deze bevriende mogendheid ten onder te brengen, verzocht de gezant onverwijld antwoord van zijn koninklijken meester. Hij zou ondertusschen zorg dragen den burgerkrijg in Frankrijk gaande te houden - en aldus het dichterlijk beeld verwezenlijken dat de Franschen zich van hem gemaakt hadden, en waarvan hij de getrouwheid kort te voren met zulk een verontwaardiging tegenover Villeroy geloofend had - doch het was wenschelijk dat de Franschen in den waan werden gebracht, dat deze burgeroorlog niet het eenige doel van Filips was. Hij vestigde ten slotte de aandacht van zijn meester op het lijden der engelsche katholieken. ‘Ik kan niet nalaten,’ zeide hij, ‘u de vreeselijke vervolging onder de oogen te brengen, die de katholieken in Engeland ondergaan, de stroomen van het bloed der martelaren, dat onder zooveel folteringen vergoten werd, het gekerm der gevangenen, der weduwen en der weezen, en de algemeene verdrukking en dienstbaarheid, zoo groot als nog nooit een van Gods volkeren onder eenigen dwingeland geleden heeft, en waaruit zij alleen verlost kunnen worden door Uwer Majesteits hand; het heeft Gode toch behaagd, u de zoo lang gezochte middelen in handen

te geven, tot uitroeiing en volkomen verdelging der ketterijen van dezen tijd.’

Het is een somber en treurig schouwspel, het die Koningen, die voornaamste staatsdienaars en die gezanten, aldus op verraad, bedrog en moord te zien toeleggen. De beschrijving der geloofsvervolging in Engeland onder de protestantsche Elizabeth doet nog pijnlijker aan; want er was ongelukkig te veel van waar, al werd de zaak opzettelijk met zulke sterke kleuren en zoo overdreven voorgesteld, als alleen godsdiensthaat en spaansche hoogdravendheid dit vermochten. De Koningin was door heirlegers van doodvijanden omsingeld. Spanje, de Paus, de ligue, waren op den duur in een onafgebroken samenspanning tegen haar verbonden; en zij steunden op de medewerking van een deel harer onderdanen, dat haar eigen wreedheid in verraders herschiep.

Wij lezen met huivering die sombere geheimen van samenspanning en plannen tot moord, gangbare en goedkoope waar in de staatkunde der zestiende eeuw; en het verwondert ons niet meer, dat eene vrouw, die zoo aanhoudend het wit was van alle dwingelanden en sluipmoordenaars van Europa - al bezat zij ook misschien de bewijzen van het gevaar, waarin zij verkeerde, niet zoo volledig als die voor ons bloot liggen - er toe kwam om in ieder engelsch Pausgezinde een verrader en moordenaar te zien. Het was ongelukkig dat zij zich niet boven de lage hartstochten van haren tijd wist te verheffen en door een grootmoedige en verhevene verdraagzaamheid haar geheime vijanden in getrouwe onderdanen te herscheppen.

En nu had Hendrik van Valois te kiezen tusschen de ligue en de contre ligue, tusschen Hendrik van Guise en Hendrik van Navarre, tusschen Frankrijk en Spanje. De gansche ridderschap van Gaskonje en Guienne, de aanzienlijke menigte van nijvere en stoutmoedige hugenootsche ambachtslieden, de nederlandsche opstandelingen, de groote engelsche Koningin, allen stonden gereed om de zaak van het fransche volk en van alle volken tegen een dreigende wereldheerschappij te verdedigen, de godsdienstvrijheid tegen priesterdwang, en de kroon van een Koning, wiens eenige verdienste tot dusver geweest was, dat hij genoeg genomen had met een godsdienstige verdraagzaamheid, hem door anderen voorgeschreven tegen hen die zijn gezag bespotten en zijn persoon verguisden. De koene dolende ridder der Christenheid, de kampvechter voor de oorlogsverklaring aan Spanje, stond daar met gevelde lans, en de Koning dacht er nauwelijks aan, om al die hulp te aanvaarden.

De ligue, die zoo lang onbemerkt voortgekropen had, stak thans het hoofd zelfs op in het paleis van Frankrijk, en zag den monarch stoutweg onder de oogen. Na een korte weifeling wierp het slachtoffer zich tusschen haar kaken.

De Koning had een keus gedaan. Den 18den Juli werd het edict van Nemours afgekondigd, waarbij alle vorige edicten, die den godsdienstvrede gevestigd hadden, werden herroepen. Met dood en verbeurdverklaring van goederen werd thans de uitoefening van elken anderen godsdienst, dan den roomsch Katholieken, bedreigd. Zes maanden werden aan ieder, die een ander geloof beleed, toegestaan om zijne zaken in orde te brengen; na verloop van dien tijd moest hij in het openbaar belijdenis doen van den Katholieken godsdienst, en hare plechtigheden geregeld bijwonen, of anders in eeuwigdurende ballingschap het land verlaten. In Frankrijk te blijven zonder de ketterij af te zweren was voortaan een doodmisdaad, die aan de galg geboet moest worden. De Hugenooten werden natuurlijk oogenblikkelijk tot alle openbare posten onbenoembaar verklaard, de gemengde gerechtshoven werden afgeschaft, en de pandsteden moesten teruggegeven worden. Daarentegen zou de partij der Guises enkele steden in haar bezit krijgen, als waarborg voor de uitvoering van dit bloedig edict⁽¹⁾.

Zoo kuste Hendrik met slaafsche onderworpenheid de hand, die hem in het aangezicht sloeg. Zijne moeder, die sedert Anjou's dood geen belang meer had bij den schijn van de Hugenooten te begunstigen, had de hoofdtrekken van het verdrag met de spaansche partij geregeld. En nu verscheen de ongelukkige Koning in het parlement van Parijs, om tegenwoordig te zijn bij de registratie van het edict. De raadsheeren en presidenten waren allen bijeen, en zoo als zij daar in hun scharlaken tabbaarden zaten, schenen zij, voor de opgewonden verbeelding van hen die hun vaderland liefhadden, levende zinnebeelden van het allerbloedigst treurspel, dat geopend zou worden. Toen de monarch het parlamentsgebouw verliet, deed zich op straat een flauwe kreet van 'leve de Koning' hooren. Hendrik liet het hoofd hangen, want sedert lang had die kreet zijn oor niet getroffen, en hij wist dat het een valsch en nietig uiterlijk eerbewijs was, door de hoofden van de ligue gekocht.

En dus was het verdrag geteekend - een ongelijk verdrag. Madame Ligue zat te paard, in volle wapenrusting, zegt een tijdgenoot; de Koning ging te voet, in het kleed van een boeteling. Van die verbintenis liet zich niets goeds voorspellen. Geen vrede, maar een oorlogstoorts - *facem, nou pacem* - had de Koning aan zijne onderdanen voorgehouden⁽²⁾.

Toen Hendrik van Navarre de tijding kreeg, dat de Koning dit noodlottig edict werkelijk uitgevaardigd had, bleef hij een tijd lang, van verslagenheid en droefheid neergebogen, op een

(1) DE THOU, IX. 328, seq.

(2) L'ESTO'LE, 137, 186.

tafel leunen, met het aangezicht in zijn rechterhand. Toen hij het hoofd ophief - zoo verzekerde hij naderhand - was zijn knevel aan een kant grijs geworden⁽¹⁾.

Ondertusschen was Gregorius XIII, die altijd geweigerd had de ligue met zijn heilig gezag te bekrachtigen, overleden; de kardinaal Peretti had, onder den naam van Sixtus V, thans zijn plaats ingenomen. Geboren uit een doorluchtig huis, zooals hij zeide - het was een huis zonder dak - bezat deze monnik, van nederige afkomst, een buitensporige eerezucht. Terwijl hij den ootmoed slechts bezigde als mantel voor zijn trots, was hij werkelijk zoo begeerig, baatziek en wraakgierig, als hij zich zachtzinnig en vroom wist voor te doen. Het kon niet anders of een Paus met zulk een karakter moest de gunstige gelegenheid aangrijpen, die hem aangeboden werd, om Hildebrand na te bootsen en van zijn hoogen zetel de banbliksems der Kerk rond te slingeren.

Na een schitterende inleiding betreffende de macht door den Almachtige aan Petrus en diens opvolgers verleend - een gezag, ver verheven boven dat van alle aardsche mogendheden, en welks besluiten de hoogsten zoomin als de geringsten vermochten te weerstaan en dat verdoolde vorsten van den troon in den afgrond plofte, als kinderen van Beëlzebub - ging de Paus er toe over om zijn banvloek uit te spreken over Hendrik van Navarre en Hendrik van Condé. Zij werden vervloekt als ketters, weder-afvalligen en vijanden van God. De Koning werd vervallen verklaard van de regeering Bearn en wat hem nog van Navarre was overgebleven. Alle waardigheden, voorrechten en bezittingen werden hem ontnomen, en hij werd uitdrukkelijk voor onwaardig verklaard om ooit den troon van Frankrijk te beklimmen⁽²⁾.

De Bearnees antwoordde daarop met een handigen staatkundigen zet. Een geestig spotschrift werd in het geheim naar Rome gezonden, en weldra aan de standbeelden van Pasquin en Marforio, aan andere openbare plaatsen dier stad, en zelfs aan de poorten van het pauselijk paleis aangeplakt. Zonder dus zijn eigen drempel te overschrijden kon Zijne Heiligheid tot zijn groote verbazing lezen, dat Signor Sixtus, die zich Paus noemde, allervuigst en allerboosaardigst gelasterd had, door den Koning van Navarre een ketter te noemen. Dit bood Hendrik aan voor elke vrije, wettig gekozen Kerkvergadering te bewijzen. Indien de Paus weigerde zich aan zulk een oordeel te onderwerpen, was hijzelf niet beter dan een uit de Kerk gebannene en een Antichrist; en de Koning van Navarre kondigde hem bij deze gelegenheid

(1) MATTHIEU, anno 1585.

(2) DE THOU, IX. 368, seq. L'ESTOILE, 190.

een voortdurenden oorlog aan op leven en dood. De aloude Koningen van Frankrijk hadden de onbeschaamdheid van vroegere Pausen weten te tuchtigen; en hij hoopte, zoo hij den troon beklom, zich te wreken op Signor Sixtus voor eene belediging, aldus aan alle Koningen der Christenheid aangedaan - en zoo ging het voort, in een geest, die toonde dat de Bearnees een man was, die zich met het pauselijke vuurwerk eer vermaakte dan dat het hem deerde⁽¹⁾.

Sixtus V was, hoe heerschzuchtig ook, ver van dom. Hij wist mannelijken moed op prijs te stellen waar hij dien aantrof, en hij bewonderde werkelijk de opgeruimde houding, die Navarre aannam, toen hij de banbliksems terugslingerde. Hij sprak later dikwijls met ongeveinsde bewondering van Hendrik, en verklaarde, dat hij in de geheele wereld slechts twee personen kende, die geschikt waren om eene kroon te dragen; dit waren Hendrik van Navarre en Elizabeth van Engeland. 'Het is maar jammer,' zeide hij, 'dat het beide ketters zijn.'

En zoo was het vuur van den burgeroorlog de geheele Christenheid door ontstoken, en had de fransche monarch zich hals over kop in de vlammen geworpen.

(1) DE THOU, IX. 376-378. PEREFIXE, 62, 63. L'ESTOILE, 190. - De laatstgenoemde schrijver verklaart dat hijzelf de steller is van dit vermaarde antwoord op Sixtus' bul: - 'An susdit écrit, fait par l'auteur des présens mémoires, on a fait faire du palais de Paris un voyage à Rome, où l'on l'a mis, signifié et affiché, et l'a-t-on inséré aux recneils de ce temps, imprimés à la Rochelle, tant la vanité et curiosité de ce temps estoit grande.'

Vijfde hoofdstuk

Toestand en karakter van Farnese. - Aanstallen tot het beleg van Antwerpen. - Hoofdtrekken er van. - Vooruitziende blik van Willem den Zwijger. - St. Aldegonde burgemeester. - Regeeringloosheid in Antwerpen. - Karakterschets van St. Aldegonde. - De admiraal Treslong. - Justinus van Nassau. - Hohenlo. - Oranje's plan vindt tegenstand. - Liefkenshoek. - Hoofdkwartier van Parma te Kalloo. - Moeilijkheid om de stad van leeftocht te voorzien. - Gevolgen van het niet doorsteken der dijken. - Voorspel van het beleg. - Voordeelen door de Spanjaards behaald. - Farnese even kloek met de pen als met den degen. - Zijne briefwisseling met de Antwerpenaars. - Vorderingen der brug. - Behoeftige toestand van Parma. - Aanslag van eenige patriotten op 's Hertogenbosch. - De onderneming mislukt. - De brug over de Schelde voltooid. - Beschrijving van die brug. - Stelling van Alexander met zijn leger. - La Motte beproeft vruchteloos een aanslag op Ostende. - Liefkenshoek door de patriotten bemachtigd. - Plannen van Gianibelli. - Ontsteltenis op de brug. - De branders. - De ontploffing. - Gevolgen er van. - Dood van den burggraaf van Gent. - Voortdurende bekommering van Farnese. - Armoede der Spanjaarden. - Voorgenomen aanslag op den Kouwensteinschen dijk. - Tweede aanval op den Kouwenstein. - Een landing bewerkstelligd. - Hevig gevecht. - De dijk wordt doorgestoken. - De Spanjaarden verzamelen zich weder. - Parma komt hun te hulp. - Felle worsteling op den dijk. - De Spanjaarden behouden de overhand. - Voorbarige vreugde in Antwerpen. - Nederlaag der patriotten. - Het schip 'Oorlogseinde.' - Wanhoop der burgerij. - Moedeloosheid van St. Aldegonde. - Zijn hachelijke toestand. - Zijne onderhandelingen met den vijand. - Briefwisseling met Richardot. - Opschudding in de stad. - Gesprek van Marnix met Parma. - Verdacht gedrag van Marnix. - Bezending aan den prins. - Redevoering van Marnix. - Bijzondere oogmerken van Parma. - Antwerpen bij verdrag overgegeven. - Misslagen van Marnix. - Filips' oordeel over de vraag van den Godsdienst. - Zegevierende intocht van Alexander. - De citadel herbouwd. - Tevredenheid van Filips. - Aanteekening over St. Aldegonde.

Wij hebben de onderhandelingen tusschen Frankrijk en de Nederlanden achter elkander afgehandeld, om een samenhangend en duidelijk overzicht te geven van de betrekkelijke verhouding der verschillende landen van Europa. De bijeenkomsten en eidelooze staatstukken hadden niets uitgewerkt; doch het is zeer noodig, den slechten invloed te begrijpen, dien al deze veinzerij en hofstreken op het lot van het nieuw gemeenebest en op de Christenheid over het geheel uitoefenden. De ligue had thans een groote zegepraal behaald, en het werd nu voor den Koning van Navarre, de Nederlanden en Koningin Elizabeth noodzakelijker dan ooit om zich nauwer aaneen te sluiten, indien men de laatste hoop om een tegenverbond te vormen niet wilde zien vervliegen. De eerstvolgende staatkundige stap was dus het afvaardigen van een plechtig gezantschap der Staten-Generaal aan Engeland. Alvorens echter van die onderhandelingen in bijzonderheden verslag te doen, dienen wij de aandacht te vestigen op de openbare gebeurtenissen, die zich in de Nederlanden hadden voorgedaan gelijktijdig met de geheime geschiedenis, in de vorige hoofdstukken ontvouwd.

Door verschillende voorvallen elk met hunne eigenaardige groepeerings voor oogen te stellen, in plaats van ze volgens stipte opvolging der tijddorde uit hun verband te rukken, zal een helderder overzicht van het tafereel worden verkregen, dan mogelijk zou zijn indien personen, gebeurtenissen, schouwplaatsen, volgens de willekeur van den tijd alleen, bont door elkander werden gemengd.

Door den dood van Oranje hadden de Nederlanden hun hoofd verloren. Daarentegen had de spaansche partij nog nooit sedert het begin van den worstelstrijd tusschen de beide natiën zulk een goeden aanvoerder gehad als thans. Alexander Farnese, prins van Parma, was een veldheer en staatsman, wiens karakter, sedert het bewind over het land hem was opgedragen, zich meer en meer ontwikkeld had. Hij was thans zeven-en-dertig jaar, - maar zijn ondervinding was zoo groot als die van een zestigjarige. Niet meer de onstuimige, eigenwillige, heethoofdige jongeling, wiens verstand en moed zijn onbeschoft gedrag en woeste handelingen moeilijk konden goedmaken: hij was peinzend, ingetogen, bijkans zachtzinnig geworden. Zijn geest was vlug in het uitdenken van plannen, geduldig in het berekenen, vruchtbaar in hulpmiddelen, ijzersterk in het leed; want nooit heeft een heldhaftig veldheer met een roemrijk leger van oudgedienden meer oorlogsdeugd aan den dag gelegd ter bevordering van een schandelijke zaak, dan Parma met zijn handvol Italianen en Spanjaards. Wat zij als hun plicht beschouwden, dat deden zij. Het werk, dat zij te doen vonden, volvoerden zij zoo goed mogelijk.

Alexander had den opstand in de waalsche gewesten overwonnen door de meesterlijke staatslist en de milde belooningen van het verraad, in het vorige werk beschreven. Artois, Henegouwen, Douay, Orchies, met de rijke steden Rijssel, Doornik, Valencyn, Atrecht en andere gewichtige plaatsen, waren nu het eigendom van Filips. Deze ongelukkige, misleidde landen oogstten evenwel het loon van hun verraad: verarmd, vertrap, geplunderd, veracht, waren zij tegelijk de prooi van den Spanjaard en de oorzaak dat hun zusterstaten, die nog volhielden, in wanhopiger toestand verkeerden dan ooit. Zij werden zelfs in hun verworpen staat nog ellendiger gemaakt door de plundertochten van Balagny, die steeds over Kamerijk het bevel bleef voeren. Catharina de Medicis maakte aanspraak op die stad als haar eigendom, krachtens den wil van Anjou⁽¹⁾. Een zonderlinge rechtsgrond was het verraad en de laaghartigheid van haar geliefkoosden zoon; doch een tijd lang handhaafde Balagny zich op dien grond. Die overweldiger verklaarde ondertusschen, met het oog op zijn eigen belangen, het bestand van Kamerijk, dat kort daarna met goedvinden van Filips, voor een jaar hernieuwd werd, voor een ‘alleruitmuntendste melkkoe⁽²⁾,’ en hij ging voort met zijne melkemmaars te vullen op kosten van de ‘verzoende’ gewesten, tot dat zij door en door waren uitgeput.

Terwijl dit groote zuidwestelijke deel der Nederlanden dus weder voor altoos aan de spaansche kroon was gehecht, terwijl Holland, Zeeland en de andere gewesten, die reeds de nieuwe hollandsche Republiek vormden, meer dan ooit in hun haat tegen Filips volhardden, schoot nog het rijke en vruchtbare grondgebied van Vlaanderen en Brabant over, als het groote betwiste land. Daar lag de hofplaats, de zetel van het bewind: Brussel; daar lag de handelshoofdstad: Antwerpen, en verder Mechelen, Dendermonde, Vilvoorde en andere plaatsen van minder belang, die elk een strijd zouden kosten op leven en dood. Met de onderwerping van deze streek zou het laatste bolwerk tusschen het nieuwe gemeenebest en het oude rijk geslecht zijn, en Spanje en Holland zouden onmiddellijk tegenover elkander staan.

Indien er ooit een tijd geweest is, dat de Protestanten alle krachten had moeten inspannen om al die gewesten te vereenigen tot een enkel groot gemeenebest, tot een bolwerk voor Europa's vrijheid, in plaats van ze zoo te laten verbrokkelen, dat de heerschzucht door Frankrijk en Holland heen haar weg kon nemen naar Engeland, dan was dat oogenblik nu daar. Alle Nederlanders hadden zich elke opoffering blijmoedig moeten

(1) STRADA, II. 295.

(2) LE PETIT, II. 499.

getroosten, alle vrienden van burgerlijke en godsdienstige vrijheid in elk land hadden zooveel mogelijk onderstand en hulp moeten verschaffen, om Vlaanderen en Brabant te redden van het lot, dat hun boven het hoofd hing.

Niemand voelde het belang der zaak, waaraan hij werkte, levendiger dan Parma. Hij verstond zijn taak volkomen, en hij was voornemens die goed te volvoeren. Antwerpen was de spil, waarom het lot van het gansche land, wellicht van de geheele Christenheid, zou draaien. 'Als wij Antwerpen bemachtigen,' zeiden de spaansche krijgers zoo dikwijls dat het een spreekwoord werd, 'moet gij allen met ons mee naar de Mis; maar ontzet gij Antwerpen, dan trekken wij met u naar de oefening.'

Alexander nam in grootheid toe, naarmate zijn toestand moeilijker en bedenkelijker werd. Zijn levendig, bijkans dichterlijk vernuft vormde zijne plannen met volkomen helderheid. Elk onderdeel van zijn groote en, zoo als hij haar noemde, 'heldhaftige' onderneming, was vooraf ontworpen door zijn scheppend genie; en hij stond gereed om zijne denkbeelden uit te voeren, geholpen door zijn ijzersterk gestel dat vermoeienis noch vrees kende.

Vele hinderpalen stonden hem echter in den weg. Alexander's meester zat in zijn kabinet, en het hoofd liep hem om van al het denken over Mucio, Don Antonio en Koningin Elizabeth; terwijl Alexander zelf verwaarloosd, bijkans vergeten werd. Zijn leger kromp tot bijna niets ineens. De eischen, die hem gesteld werden waren dringend en ontzaglijk groot, zijne inkomsten onzeker en bijna uitgeput. Een oceaan moest hij leeg scheppen, en zijn eenig werktuig was een zeef. Hoe was zijn toestand? Hij kon, misschien nog acht of tienduizend man in het veld brengen behalve de noodzakelijke bezettingen. Hij had Brussel, Antwerpen, Mechelen, Gent, Dendermonde en andere aanzienlijke steden voor zich, en moest die onderwerpen. Zulk een vraagstuk was niet gemakkelijk op te lossen: Als een leger van nog geen achtduizend man gegeven is, vraagt men daarmede in den kortst mogelijken tijd een half dozijn steden te bemachtigen, elk door vijftien of twintigduizend man bezet. Voor deze plaatsen een geregeld beleg te slaan, was klaarblijkelijk niet te doen. Van bestorming, beschieting, overrompeling - van dat alles was geen sprake.

Evenwel toonde Alexander nooit meer zijn heldenaard, dan toen hij zich zoo van alle kanten als in een net verward zag. Onvermoeid, zonder klagen, bezorgd voor anderen, zichzelf vergetend, edelmoedig, bescheiden, dapper; met zoo veel verstand en met zulk een opoffering voor wat hij als zijn plicht beschouwde, had hij veeleer een vaderlander en een kampvechter

voor het recht moeten zijn, dan een werktuig der overheersching.

En zoo stond hij een oogenblik stil, met veel werk reeds achter den rug, maar met zijn moeilijke levenstaak vóór zich; nog in den bloei zijner jaren, trad hij met zijne schoone, krijgshaftige gestalte, met de speer in de hand, in het volle licht ofschoon het gansche tooneel om hem heen in duisternis was gehuld; zijn edele, gebiedende houding maakte aanspraak op de bewondering, die de krachtige ontwikkeling van groote vermogens, zelfs bij mannen zonder geweten, altijd bij anderen moet opwekken. Een donker, zuidelijk voorkomen, een indrukwekkende kop, met levendige, sprekende trekken; gitzwart, kortgesneden haar; een stout adelaarsgelaat, met groote, heldere, rustelooze oogen; een man, zelden in rust, altijd gereed, nooit verschrikt; te huis in den zadel, met het harnas om de lenden - zoo was de prins van Parma gerijpt en gevormd door den tijd.

Hij besloot de Vlaamsche en Brabantsche steden tot onderwerping te dwingen door de heerschappij over de Schelde te verkrijgen. De vijf voornaamste - Gent, Dendermonde, Mechelen, Brussel en Antwerpen - liggen in een engen kring, van anderhalve tot tien mijlen van elkander, en zijn door de groote zuid-nederlandsche rivier of hare takken verbonden. Zijn plan werd zeer bevorderd door den welgelukten aanslag van Balthasar Geraerts, een bondgenoot, door Alexander veracht en gewantrouwd, zelfs op het oogenblik dat hij hem zijn werk toevertrouwde. De moord van Oranje was Parma van grooter nut dan veertigduizend man. Een heirleger van bondgenooten sprong hem plotseling ter zijde binnen de muren der bedreigde steden; die bondgenooten waren: verraad, lafhartigheid, afgunst, ijverzucht, oproer. Alexander wist zeer goed hoe hij van deze bondgenooten partij moest trekken. Listig gestelde brieven, vol vergevensgezindheid en schoone beloften, werden in elke raadzaal, bijna in elke woning, in omloop gebracht.

De overgaaf van Gent - door de welsprekendheid van den landvoogd bewerkt, met behulp der gouden bewijsgronden, die hij zoo goed wist aan te brengen - had hem in het midden van September in het bezit gesteld van geheel West-Vlaanderen, op de kust na; maar die kust was juist van groot belang. Dendermonde had zich reeds vroeger bij verdrag overgegeven; terwijl de val van Brussel, dat volhield tot velen van honger omgekomen waren, tot den 10den Maart van het volgende jaar, en die van Mechelen tot het midden van den zomer verschoven werd⁽¹⁾.

De bijzonderheden der krijgsverrichtingen of intrigues, waardoor de meesten dier steden bemachtigd werden, zijn minder

(1) VAN METEREN, XII. 217, volg.

belangrijk; maar het beleg van Antwerpen was een der treffendste gebeurtenissen van dien tijd; en ofschoon de veranderingen in de krijgskunst en de vorderingen der wetenschap dit beleg, uit een wetenschappelijk oogpunt beschouwd, minder belangrijk mogen hebben gemaakt dan het in de zestiende eeuw was, levert het toch een merkwaardig voorbeeld op van de schitterende bekwaamheden van Parma, van de beschaafde wijze van krijgvoeren uit dat tijdvak, en van de staatkundige richting, die toen het land beheerschte; en daarom verdient het ten volle, dat wij wijzen op de bijzonderheden van een deel der geschiedenis, dat altijd voortdurend belang zal blijven inboezemen.

Het is ook een aangename gedachte, dat de roem van den veldheer niet bevlekt is met de moorddadige slachting, die den naam van andere spaansche aanvoerders geschandvlekt heeft. Er werd niet vermoord uit lust tot moorden, en de vele krijgers, op de dijken bezweken, vielen ten minste in een koenen, openlijken strijd; in een kamp, waar de partijen door vaderlandsliefde, of althans door eergevoel werden bezielde.

Tegelijk is het leerrijk, op te merken hoe naarstig en zorgvuldig alle schatten van kennis, waarover men toen beschikken kon, ten koste werden gelegd aan het groote vraagstuk, waarvan Parma de oplossing ondernomen had. Alle in dien tijd bekende wetenschappen werden door den prins, zoowel als door de burgers die hem bestreden, tot bevordering hunner zaak aangewend. De waterbouwkunde, de werktuigkunde, de vestingbouwkunde, de zeevaartkunde, vuurwerkkunde, wiskunde, loopgraven, geschut, alles werd tot verwoesting of behoud der sidderende stad even ruim, even krachtig en even schrander te hulp geroepen, als ooit in vreedzamer dagen, wanneer het geldelijk voordeel of het belang der vrijheid gold. Land werd in water herschapen en water in land; kasteelen werden er gebouwd op den bodem van snelvlietende stroomen, rivieren werden uit hare bedding verdreven en gedwongen om een anderen loop te nemen; de oceaan werd over zijne grenzen gejaagd, mijnen werden er onder zee gegraven en grachten aangelegd om verpeste moerassen te doorzijgen, die de bloedige oorlog aldus in bloeiende landouwen herschiep; een machtige stroom werd overbrugd en vermeesterd in het hart van den winter, ondanks drijvende ijsbergen, eb en vloed, en een wakkeren en wanhopigen vijand, die steeds met vloten, legers en geschut klaar stond - ziedaar de hoofdtrekken van het groote schouwspel dat de aandacht van Europa zeven maanden lang geboeid hield en waarvan, naar men meende, het lot van al de Nederlanden, en misschien van de geheele Christenheid, afhing.

Antwerpen, toen het middelpunt van den handel van Neder-

land en van Europa, ligt aan de Schelde. De rivier, die breede en diepe rivier, die in een rechte lijn langs de stad stroomt, gelijkt wel de streng van den boog, die haar aan de andere zijde insluit. Tweeduizend van de grootste toen bekende schepen konden gemakkelijk plaats vinden in de ruime havens. De stroom, nagenoeg een halve mijl breed en zestig voet diep, met een getij van elf voet, slingert eenige mijlen ver breed en rustig tusschen de provinciën Brabant en Vlaanderen voort. Daarop verdeelt hij zich in vele wijde takken, die de laaggelegen Zeeuwsche Eilanden omspoelen, alsof deze de Noordzee met den stroom moesten invaren. Daar, waar de rivier van de zee haast niet meer te onderscheiden is, leefde Antwerpens hoop; want al die krek en stroomen wemelden van de vaartuigen der Zeeuwen, van dat geharde en zoowel op zee als te land bedreven volk, waarmede weinige soldaten of zeelieden ongestraft een strijd konden wagen.

Reeds van het begin van 1584 af had Parma van tijd tot tijd Antwerpen bedreigd. Het slachtoffer voelde als bij ingeving, dat de vijand boven zijn hoofd zweefde en loerde op zijn prooi, al vatte hij die nog niet aan. Vroeg in den zomer bevonden zich St. Aldegonde, de griffier Martini, en andere leden der regeering in Delft, bij gelegenheid van den doop van Frederik Hendrik, het jongste kind van Oranje. De prins doorzag op dat oogenblik de plannen van Parma en hield een lang gesprek met zijne vrienden over de maatregelen, die hij onmiddellijk genomen wilde zien. In strijd met zijne gewone gastvrijheid, drong hij er op aan dat deze heeren zich op staanden voet naar Antwerpen zouden terug begeven. Alexander Farnese, zoo hield hij hun voor, had het vast besluit genomen om zich zonder verder uitstel van hunne stad meester te maken. Hij had onder 's hands te kennen gegeven, dat hij, van plan was om de bijl maar op eens in den wortel van den boom te drijven, in de meening dat, met den val der handelshoofdstad, het nieuwgeboren bondgenootschap der Vereenigde Gewesten in duigen zou vallen. Om dat oogmerk te bereiken zou hij zich terstond meester trachten te maken van de oevers der Schelde en zelfs een brug over den stroom slaan, indien men zijne plannen niet oogenblikkelijk voorkwam⁽¹⁾.

Daarop gaf Willem van Oranje in het kort zijn plan aan voegde er bij dat hij aan den goeden uitslag niet twijfelde, en verzekerde zijn vrienden, die daaromtrent nog bezorgdheid lieten blijken, dat het Parma's ondergang zou zijn, zoo hij werkelijk het beleg van Antwerpen ondernam. Het plan was zeer eenvoudig: de stad was gebouwd aan eene rivier, en het

(1) BOR, II, Boek XIX, bl. 466.

was voor den vijand mogelijk, ofschoon uiterst gevaarlijk, om een brug over die rivier te slaan en zoo doende de plaats ten laatste te onderwerpen. Maar over den oceaen kon niemand een brug werpen; en het was zeer goed mogelijk, om Antwerpen voor een tijd lang in een zeehaven te herscheppen. Als het alleen op een eiland lag, en de zee er omheen spoelde, zoodat het langs dien weg volkomen vrije gemeenschap met Zeeland en Holland houden kon, zou het best de landmacht, zelfs van zulk een voortreffelijk legerhoofd als Parma, kunnen trotseeren. Tot uitvoering van dezen voornaamsten verdedigingsmaatregel was het noodzakelijk, enkele dijken te slechten, en vooral de Blauwgarendijk; St. Aldegonde werd dus verzocht naar de stad terug te keeren, ten einde deze taak zonder uitstel te doen volbrengen⁽¹⁾.

Geen beter raad was er mogelijk; de lage landen langs de Schelde werden tegen inbraak der zee beschermd, en de rivier werd zelve binnen hare bedding gehouden, door eene prachtige reeks van dijken, die zich, langs haren oever, in evenwijdige lijnen naar de zeekust uitstrekten. Andere soortgelijke slagboomen liepen dwars door de uitgestrekte open weilanden, wier welig groen zij tegen de altijd dreigende zee beschermden. De Blauwgarendijk, waarvan de prins in het bijzonder melding maakte, was met den grooten dijk op den rechteroever der Schelde verbonden. Tusschen dezen dijk en de stad werd het land doorsneden door een ander bolwerk, de Kouwensteinsche dijk, rechthoekig op de richting der rivier; deze dijk liep met de beide anderen, uit op één punt, niet ver van Lillo, waar de Staten een sterk kasteel bezaten.

Het land was in dien omtrek laag, drassig, vol kreken en plassen - de oude bedding der Schelde. Oranje kon dus zeer duidelijk aantoonen, dat, als men den zoo pas beschreven dijk doorstak, zulk een ontzaglijke hoeveelheid water over het land zou worden verspreid, dat ook de Kouwensteinsche dijk, het eenige verdere beletsel voor den doortocht van vloten uit Zeeland naar Antwerpen, geheel onder zou loopen. De stad zou dan met de zee en de eilanden door zulk een groote uitgestrektheid bevaarbaar water verbonden zijn, dat elke poging van Parma's zijde om toevoer en onderstand af te snijden hopeloos zou worden. Antwerpen zou met het denkbeeld van bedwang door hongersnood honend den spot kunnen drijven; en ofschoon die onkwetsbaarheid met de opoffering van een aanmerkelijke hoeveelheid bouw- en weiland zou moeten betaald worden, was zulk een prijs slechts gering, waar het het bestaan der hoofdstad gold, en wellicht dat van het geheele bondgenootschap.

St. Aldegonde en Martini opperden het denkbeeld dat, in-

(1) BOR, t.a. pl. VAN METEREN, XII. 216-218.

geval de voorgestelde maatregel eenigen tegenstand vinden mocht, men dan nog een dergelijke poging zou kunnen beproeven aan den vlaamschen kant, door in de eerste plaats de dijken bij Saeftinge door te steken. Oranje toonde echter aan, dat de aard der streek in de door hem aangegeven richting een goed gevolg verzekerde, terwijl sommige hoogst ongunstige omstandigheden den uitslag van zulk een poging aan de andere zijde der Schelde twijfelachtig maakten. De uitkomst zou het bewijs leveren van 's prinszen doorzicht; want het zal ons blijken dat het plan aan de zijde van Saeftinge, toen het naderhand werkelijk ten uitvoer werd gebracht, de ontwerpen van den vijand eer begunstigde dan afbreuk deed.

St. Aldegonde gaf dan ook toe aan de redenen en het verzoek van zijn vriend, en reisde onverwijld naar Antwerpen terug.

De raad van Willem de Zwijger werd niet opgevolgd; en weinige weken daarna was die groote raadsman ten grave gedaald. Nergens werd zijn verlies sterker gevoeld dan te Antwerpen. Het scheen, zeide een tijdgenoot, alsof met zijn dood alle gezag was afgestorven⁽¹⁾. De prins was het eenige hoofd, waaraan die uiterst democratische stad steeds uit eigen beweging gehoorzaamde. Antwerpen was een klein gemeenebest, dat in vreedstijd verstandig en met goed gevolg bestuurd werd, maar waarvoor in tijden van een grooten oorlog tegen een vreemde macht, te midden van pest, opschudding, hongersnood en muiterij, de vaste hand en het helder brein van een enkel opperhoofd onmisbaar waren. Dat brein en die hand, had enkel Oranje bezeten.

Vóór zijn dood had hij verlangd dat St. Aldegonde den post van Burgemeester der stad op zich nam. In naam was die betrekking minder hoog dan vele der posten, welke die uitstekende vaderlander reeds had bekleed; in werkelijkheid ging er echter evenveel verantwoordelijkheid en moeite mede gepaard, als met eenige betrekking, welke ooit aan een enkel man, in het gansche land, kon opgedragen worden. St. Aldegonde gaf, niet zonder weerzin, zijne toestemming. Hij besepte dat hier haat te oogsten was; hij wist dat men veel van hem verwachten zou, en dat zijne middelen beperkt zouden zijn. Zijne macht zou bestendig door allerlei invloeden belemmerd worden. Zijne maatregelen zouden zonder twijfel voortdurend gegispst worden. Indien de stad belegerd werd, waren er bijna honderdduizend magen te vullen, en bijna honderdduizend hoofden zouden er over het aanschaffen van den leeftocht twisten.

Want de regeering van Antwerpen was van een wel in-

(1) REYD., IV. 59.

gericht stedelijk gemeenebest in regeeringloosheid ontaard. De onderlinge botsing der verschillende lichamen, die over macht te beschikken hadden, was onophoudelijk en ondragelijk geworden⁽¹⁾. De burgemeester was met het hoogste uitvoerend bewind belast, zoowel in tijd van vrede als van oorlog. Evenwel had hij slechts eene stem in den Raad van Wethouders, waar de meerderheid besliste. Daarenboven kon hij de zittingen niet altijd bijwonen, omdat hij tevens lid was van den Raad van Brabant. Zoo doende kon er tot gewichtige maatregelen door de overheid besloten worden, niet alleen tegen zijn gevoelen, maar zelfs buiten zijn weten. Voorts bestond er een menigte van kamers of vereenigingen, die zich allen gelijk, maar in den grond tegenstrijdig gezag aanmatigden: vooreerst het collegie van de kolonels der schutterij, dat op groote macht aanspraak maakte; ook hiervan was de burgemeester in naam het hoofd, doch hij kon alweer door de meerderheid overstemd worden en was natuurlijk dikwijls afwezig. Dan waren er nog zestien kapiteins, die de vergaderingen der kolonels konden bijwonen zoo dikwijls zij verkozen, en ook hun woord hadden in te brengen over elk onderwerp, dat ter tafel werd gebracht. Indien hun gehoor geweigerd werd, werden zij ondersteund door de overige tachtig kapiteins, die gereed waren om op het eerste sein elk verschil voor den 'Breedten Raad' te brengen.

Er was een collegie van hoofdlieden en wijkmeesters, een collegie van gildendekens, kamers van ammunitie, fortificatie en scheepsuitrusting, die zich allen evengroot gezag aanmatigden, en allen onderling overhoop lagen; en er was ook nog een collegie van 'vredemakers,' dat meer krakeelde dan al de overigen.

Eens in de week was er zitting van den Breedten Raad. Vreeselijk was dan het gesis en de verwarring, als de hydra der volksregeering hare hoofden bijeen stak. Hoofden van collegiën, presidenten van kamers, oversten der schutterij, wethouders, wijkmeesters, dekens van de gilden der vischverkoopers, der kleermakers, der tuiniers, der slaggers, ontmoetten elkander daar in bont gewemel; en er was geen enkel gezag, dat een der anderen naar zijn hand kon zetten. Dit was geen goed regeeringsstelsel voor eene stad, die door den eersten veldheer der eeuw met beleg werd bedreigd. Bovendien was er gebrek aan geregelde krijgsmacht. De schutterij was welgeoefend en kloekmoedig, maar muntte niet uit door volgzzaamheid. Er lag ook een engelsch regiment onder kolonel Morgan, een krijgsman van veel ondervinding, en die groote achting genoot; doch, zoo als Steven Le Sieur zeide: 'deze macht, als zij niet door een nog grootere ondersteund werd, was slechts een ontbijt voor

(1) VAN METEREN, XII. 218. GUICCIARDINI, *in voce*.

den vijand.⁷ Ongelukkig schenen ook de hulpbenden te worden aangetast door de weerbarstigheid, die in de stad tot zulk een hoogte gekomen was. Er brak muiterij onder de engelsche troepen uit; vele soldaten liepen tot Parma over, sommigen ontsnapten naar Engeland, en eerst nadat Morgan de kapiteins Lee en Powell had laten onthoofden kon de krijgstucht hersteld worden.

En te midden van zulk een wilde en oorverdoovende verwarring moest Filips van Marnix, Heer van St. Aldegonde, als burgemeester optreden.

Er waren in de geheele Christenheid maar weinig schitterender karakters dan het zijne. Hij was een man van een zeldzaam genie. Te Genève opgevoed, onder toezicht van Calvijn, had hij de krachtige en bittere geloofsbegrippen van dien Hervormer met de moedermelk ingezogen; doch hij had later getracht, hoewel met weinig gevolg, zich tot de hoogte van algemeene godsdienstige verdraagzaamheid te verheffen. Hij was ook grootgebracht in de strenge en grondige, letterkundige beschaving, waardoor zich die school kenmerkte. Hij was zulk een veelzijdig geleerde als er weinig gevonden werden, geen beuzelaar, die tot tijdkorting nu en dan in de lusthoven der studie rondging. Hij sprak en schreef Latijn als zijne moedertaal, en kon scherpe grieksche puntichten samenstellen. Hij was zoo bekend met het Hebreeuwsch, dat hij de Psalmen uit het oorspronkelijk in vloeiende nederlandsche verzen had overgebracht, ten gerieve der hervormde gemeenten. Dat hij de nieuwe talen van het beschaafd Europa, Spaansch, Italiaansch, Fransch en Duitsch tot zijne beschikking had, sprak van zelf. Hij was een grondig rechtsgeleerde, in staat om tegen iedereen elk punt uit de theorie of uit de praktijk van het burgerlijk, gemeente, of volkenrecht te verdedigen. Hij was een degelijk godgeleerde, en had dikwijls getoond dat hij in de diepzinnigste twisten over leerstukken, kerkgeloof of overlevering, tegen alle doctoren, bisschoppen of rabbijnen opgewassen was. Hij was een ervaren onderhandelaar, en werd meermalen in kiesche en moeilijke zendingen gebruikt door Willem de Zwijger, die steeds zijne gaven op prijs stelde, zijne vriendschap zocht, en zich op zijne trouw verliet. Hij was een welsprekend redenaar, en zijn gedenkwaardige aanspraak op de Rijksdag te Worms, om niet te spreken van andere proeven, had de duitsche vorsten van schaamte het hoofd doen buigen, toen hij de zaak der Nederlanden uit een onpartijdig en wijsgeerig oogpunt had beschouwd, en aangetoond dat die het groote vraagstuk van Europa was; dat Neder-Duitschland een deel van Duitschland was; dat het Protestantisme één en ondeelbaar was; dat de geheele Christenheid om een zelfde zaak streed: de overheersching tegen de volksvrijheid, het Pausdom tegen de Hervorming; en dat de

zeventien gewesten ondersteund moesten worden, nu zij zich opwierpen als een eeuwig bolwerk tegen Spanje, en dat anders ‘het brandmerk der schande Duitschland op het voorhoofd zou worden gedrukt;’ kortom, dat het rijk den oorlog op zijn drempel moest ontmoeten, zoo het niet wilde dat die het in huis zou komen opzoeken - eene voorspelling, die in vervolg van tijd door den afgrijselijken Dertigjarigen Oorlog is vervuld.

Marnix was een krachtig en oorspronkelijk dichter, want hij volbracht wat slechts weinigen gegeven is: hij dichtte een volkslied, dat, zoodra het bekend werd, in elk nederlandsch hart weerklink vond, en drie eeuwen lang heeft geschald, overal waar de nederlandsche taal gesproken wordt. Louter als letterkundig voortbrengsel beschouwd, bezit het ‘*Wilhelmus van Nassouwen*’ vele eigenschappen, die in een volkshymne onmisbaar zijn: diep grijpt het in het gevoel, innige vaderlandsliefde, sympathieke teederheid, gloeiende verontwaardiging drukt het uit, en daarbij voegt het een welluidende maat en schoone uitdrukkingen; en het heeft geklonken van millioenen lippen, en van geslacht tot geslacht.

De dichter was een moedig en onvermoeid krijgsman, vaardig in het handelen, nuttig in den raad, en hij had zich in menig heet gevecht onderscheiden. In de bloedige schermutseling van Maaslandssluis gevangen genomen, was hij een jaar opgesloten gehouden; en langer dan drie maanden had hij zoo als hij verklaarde, nooit het hoofd op het kussen neergelegd, zonder zijne ziel als voor de laatste maal aan zijnen Schepper aan te bevelen. Dagelijks had hij het bevel tot zijne onmiddellijke terechtstelling verwacht, en het doodvonnis was hij slechts ontkomen, doordat Willem de Zwijger liet afkondigen dat het edelste hoofd onder de spaansche krijgsgevangenen vallen zou, als wraakoffer voor zijn dood; zoodat hij eindelijk tegen den oudgedienden overste Mondragon uitgewisseld werd.

Van het allereerste begin van den opstand af, had hij in de voorste gelederen der vaderlanders gestreden. Hij werd gehouden voor den steller van het vermaarde *Compromis der Edelen*, dat oudste en allermerkwaardigste staatsstuk van het gemeenebest, en van andere gewichtige openbare oorkonden; aan de algemeene letterkunde schonk hij vele werken van europeesche vermaardheid waarvan zijn *Roomsche Bienkorf* het bekendste was.

Letterkundige, godgeleerde, staatsman, krijgsman, redenaar, dichter, hekelschrijver, voor alles had hij aanleg en in alles muntte hij uit. Hij was zelfs bekend om zijn dansen, en had een wel doordacht en wijsgeerig vertoog geschreven over de waarde van die tijdkorting, als een middel tot beschaving, en

als tegenwicht voor de grovere tafelenietingen, waaraan men in Duitschland en de Nederlanden te veel verslaafd was.

Ofschoon uit een oud savooisch geslacht gesproten, en meteen eenigszins zuidelijken aard, was hij te Brussel geboren, en Nederlander in zijn hart.

Een man van een belangwekkend, innemend voorkomen; met een gelaat, waarop veel van zijne boeiende en aantrekkelijke hoedanigheden te lezen waren; met kort krullend haar, dat een hoog, breed voorhoofd beschaduwde; met groote welwillendheid, sterke verbeeldingskracht en vlugge bevatting; groote, bruine, droefgeestige oogen, vol van teederheid; magere, ingevallen wangen, een hobbelige, vlaamsche neus; dunne, bewegelijke lippen; een smalle knevel, en een mageren spitsen baard - zoo zag St. Aldegonde er uit op zijn zeven-en-veertigste jaar, toen hij het bevel over Antwerpen in handen kreeg.

Met dat al, hoe begaafd, moedig, krachtvol hij ook was, is het nog te betwijfelen of hij wel de man was voor dat tijdstip en voor dien post. Hij was te gevoelig voor indrukken, en zonder wuft te zijn had hij, behalve het meesterschap over zijn vernuft, een karakter dat gemakkelijk omsloeg; voorzeker niet uit eigenbaat, maar omdat hij, wat zijn denkbeelden betrof, in zulk een hoogen en helderen kring scheen te leven, dat hij dikwijls door een fijnen en onzichtbaren invloed beheerscht en bewogen werd. Hoe het zij, zijn gedrag was somtijds onverklaarbaar. Hij had zich door den laaghartigen hertog van Anjou op zonderlinge wijze laten begoochelen, en uit het vervolg zal ons blijken, dat hij nog andere magnetische of tooverachtige invloeden ondervinden zou, die eertijds voor verdacht werden gehouden en zelfs tot op dezen dag raadselachtig bleven.

Hij bezat een levendige verbeelding, en was vatbaar voor ruime, overspannen verwachtingen. Soms helde hij tot groote wanhoop over. Zijne aard was te volmaakt; zulk staal was te fijn gepolijst om het rond te zwaaien tusschen de hydrakoppen, die hem thans omringden en waarvoor de verpletterende moker van willekeurig geweld somtijds noodig was.

Hij schoot misschien te kort in een gave, die geen opvoeding, geen beschaving verleen kon, en die alleen door goddelijk geboorterecht sommigen ten deel valt; in iets, waarvan de mensch gewillig het meesterschap erkent: *gezag*; die wonderbare invloed, die zoo ongekunsteld uit de kalme oogen van Willem den Zwijger straalde.

Evenwel zou St. Aldegonde al doen wat hij kon en al wat hij vermocht, zou ook van hem gevergd worden. Zijn toestand werd nog moeilijker gemaakt door de onwilligheid van sommigen van hen, die zijne plichten en roeping deelden.

‘Van den eersten dag tot den laatsten,’ zeide iemand, die

tijdens het beleg in Antwerpen woonde, ‘beging men in de stad ongeloofelijke fouten.’ Reeds lang was het duidelijk, dat Parma een beleg op het oog had. De Staten-Generaal hadden een rijke som toegestaan, waarvan Holland en Zeeland het grootste deel - tweehonderdduizend gulden opbrachten; de stad stond zelve ook een ruime bijdrage toe, en er werd bevolen om terstond een voorraad van levensmiddelen en krijgsbehoeften, minstens voor een geheel jaar aan te koopen en binnen de stad te brengen⁽¹⁾.

Willem Bloys, Heer van Treslong, admiraal van Holland en Zeeland, werd verzocht dit bevel ten uitvoer te brengen en zorg te dragen dat Antwerpen van leeftocht voorzien werd. Maar Treslong werd eensklaps lastig. Hij was een der oude Watergeuzen, een der aanvoerders van de woeste bende, die den Briel overweldigd had, en daarmee den grondslag had gelegd van de Republiek. Een doldriftig edelman, uit een vermogend geslacht, met aanzienlijke betrekkingen, weerbarstig van aard - een stoutmoedig zeeman, steeds gereed tot elk waagstuk, maar slecht bedeed met beleid of bekwaamheid in het besturen van zaken, had hij zich bij den dood van Oranje, wiens vaste hand noodig was geweest hem in toom te houden, aan losbandige en onwettige handelingen overgegeven. De onderhandeling met Frankrijk had diepen weerzin bij hem opgewekt, en daar hij wist dat St. Aldegonde met hart en ziel die verbintenis voorstond, maakte hij volstrekt geen haast om zijne bevelen omtrent Antwerpen uit te voeren⁽²⁾. Hij had ook een onbeduidend geschil met den president Meetkerke gehad; de prins van Parma, altijd op zulke kansen bedacht, werd weldra van Treslong's misnoegen verwittigd, en de woelzieke aard van dien admiraal was hem reeds lang bekend geweest. Alexander begon eensklaps zijn ijverzucht op te wekken en zijn ijdelheid te streelen door brieven en boden; hij hield hem voor, hoe het zaak voor hem zou zijn, om zich met den Koning te verzoenen, en beloofde hem groote belooningen en luisterrijke posten in 's Konings dienst. Zelfs de versiering met het Gulden Vlies werd hem voorgespiegeld. Natuurlijk liet de koene Hollander zich door die droombeelden, niet begoochelen, doch zonder twijfel sloot hij het oor niet geheel voor de stem van den verzoeker. Duidelijk blijkt het, dat hij zijn plicht verzuimde: de eene week voor en de andere na bleef hij te Ostende, waar hij op de Franschen schimpte, en menigen beker ledigde ter eere van Koningin Elizabeth. Eindelijk, nadat er veel tijd verlopen was, verbond hij zich Antwerpen van leeftocht te voorzien, indien men hem dertig *kromstevens* bezorgen kon - een bijzonder soort van

(1) LE PETIT, II. 500 en 516.

(2) STRADA, II. 332, seq.

vaartuigen, dat in Zeeland niet te vinden was. De kromstevens werden hem gezonden uit Holland. Toen hij daarop vernam dat de Staten-Generaal zijne nalatigheid gegispst hadden, werd hij nog onhandelbaarder dan ooit, en liet hij zich overal openlijk verluiden dat, indien men het hem te lastig maakte, hij een stuk zou bestaan dat alle vrouwen en kinderen in de Nederlanden van angst zou doen gillen en sidderen. Nooit liet hij er zich over uit, welke gruweldaad hij hierbij op het oog had maar intusschen ging hij naar Middelburg, waar hij zwoer dat geen enkele schuit met graan naar Antwerpen zou varen, vóór dat twee leden der overheid, die hem niet naar den zin waren, werden afgezet. Al dat razen en tieren moede, legden de Staten, die achterdocht opvatten omtrent zijne drijfveeren, eindelijk beslag op den Admiraal, en wierpen hem in de gevangenis. Hij werd van vele zware misdaden en wanbedrijven beschuldigd, en zijn leven zou er naar men meende, mede gemoeid zijn. Hij werd verdacht, en zelfs openlijk beschuldigd, van met Spanje te hebben geheuld; doch elk bewijs ontbrak.

‘Treslong is in hechtenis genomen,’ scheef Davison aan Burghley. ‘Men legt hem ten laste, dat door zijn talmen de vloot niet tot Antwerpen doorgevaren is. Men houdt hem verdacht van zich nog op andere wijze vergeten te hebben, te recht of te onrecht; dit zal uit zijn verhoor blijken. Ondertusschen zit hij in de algemeene gevangenis van Middelburg, een behandeling die men hem, zoo als gezegd wordt niet zou aandoen, indien men niet iets van belang tegen hem in te brengen had⁽¹⁾.’

Hij werd vervolgens door tusschenkomst van Koningin Elizabeth op vrije voeten gesteld, en bracht eenigen tijd in Engeland door. Naderhand werd er een gerechtelijk onderzoek tegen hem geopend, doch daar zich geen klager opdeed om de beschuldigingen tegen hem staande te houden, werd hij ten laatste vrijgesproken. Nooit werd hem weder een bevelhebberschap bij de zeemacht toevertrouwd, maar hij werd met de zeer winstgevende en gemakkelijk waar te nemen bedieningen van groot-valkenier en opperhoutvester van Holland begiftigd; en het schijnt dat hij zijne dagen in vrede en overvloed mocht eindigen⁽²⁾.

Hij werd als admiraal van Holland en Zeeland opgevolgd door Justinus van Nassau, een natuurlijken zoon van Willem de Zwijger, en een veelbelovend jong man, van weinig ondervinding.

(1) Davison aan Burghley en Walsingham, 28 Febr. 1585. MS. *State Paper Office*.

(2) STRADA, II. 332, seq. REYD., IV. 59. BOR, II, Boek XX. 570-594. WAGENAAR, VIII. 84-87. VAN METEREN, XII. 218.

Ook de generaal, graaf van Hohenlo, die als stadhouder van den jongen Maurits inderdaad opperbevelhebber was van der Staten krijgsmacht, veroorzaakte veel moeilijkheid. Deze duitsche edelman van aloude afkomst en vorstelijken rang, dapper tot vermetelheid toe, maakte zich een spel uit het gevaar, en reed op een plundertocht uit als op een pretje. Dikwijls was hij razend van dronkenschap, en altijd was hij woelziek en onbestendig, die welgemaakte losbandige *cavalier*, met zijn lange krullen die hem over de schouders golfden, met zijn indrukwekkend, aristocratisch gelaat en met zijn bevallige, kloeke gestalte; een koel hoofd en een vaste hand waren er noodig om hem te leiden, maar hoe geschikt hij ook was om elk stout waagstuk uit te voeren, toch onderwierp hij zich noode aan het gezag van een burgemeester. Terwijl de jonge Maurits nog onder voogdijschap stond - terwijl 'het spruitje opgroeide tot een boom' - was Hohenlo een gevaarlijk bevelhebber en een lastig stadhouder.

Met zulk een inrichting van het stedelijk bestuur en met zulke helpers had St. Aldegonde te doen, terwijl de bedriegelijke onderhandeling met Frankrijk langzaam uitgesponnen werd, en Parma stil en geduldig met zijne toebereidselen voortging.

De burgemeester, want St. Aldegonde, die niet van eerezucht beschuldigd kan worden, had de hem aangeboden waardigheid en titel van markgraaf van Antwerpen geweigerd, en had met inspanning van alle krachten den laatsten raad van Oranje ten uitvoer trachten te brengen. De wijze waarop die raad in Antwerpen ontvangen werd, leverde een treffend blijk op, hoe gebrekkig het beschreven regeeringsstelsel was.

Uit Delft teruggekeerd, had St. Aldegonde den Raad van Antwerpen doen bijeenkomen. Hij legde die vergadering de inlichting voor, die Oranje hem gegeven had, ten opzichte van Parma's bedoelingen. Hij zette ook het middel uiteen om deze te verijdelen, en drong zoo ernstig op de voorgestelde maatregelen aan, dat zijne mederegenten zich lieten overtuigen. Er werd bevel gegeven om den Blauwgarendijk door te steken, en St. Aldegonde werd verzocht, met eenige ingenieurs de plaatselijke gelegenheid op te nemen en zorg te dragen voor de onmiddellijke uitvoering van het plan.

Ongelukkig hielden nog vele andere colleges zitting, behalve den Raad van Schepenen, en hadden velen nog andere beweegredenen dan de vaderlandsliefde. Het slachtersgild hield een bijeenkomst zoodra het plan bekend was, en besloot zich uit al zijne macht tegen de uitvoering te verzetten.

De slachters waren inderdaad woedend. Twaalfduizend runderen graasden er op de weilanden, die op het punt stonden van onder water gezet te worden, en men noemde het onrede-

lijk, al dat goede vleesch en bloed op te offeren. In een zitting van den Raad, op den volgenden dag gehouden, verschenen zestien afgevaardigden van het slachtersgild, heesch van verontwaardiging. Zij hingen een tafreel op van de ontzettende schade, waarmede de voorgestelde onderwaterzetting de bezittingen van vele personen bedreigde: welige weiden, vruchtbare landhoeven, bloeiende haardsteden, rijke boomgaarden, zouden aldus plotseling in een barre woestijn worden herschapen. Bovenal schilderden zij, met gloeiende kleuren en natuurlijke, roerende welsprekendheid, de groote vernieling van rundvleesch af, die daarvan het onmiddellijk gevolg zou zijn, en zij beweerden - met schijn van waarheid - dat, zoo Parma werkelijk het oogmerk had om Antwerpen door hongersnood tot onderwerping te brengen, zijn plan zeker niet zou worden tegengewerkt door een voorbarige vernietiging van zulk gezond voedsel⁽¹⁾.

Dat de Schelde door den vijand afgesloten kon worden, was evenwel, volgens hun zeggen, een ongerijmd denkbeeld. Dat er een brug over geslagen kon worden, was de droom van een krankzinnige. Gesteld zelfs dat het mogelijk was een brug te slaan, en dat men zich kon voorstellen dat de Zeeuwen en Antwerpenaars met de handen in den schoot zouden zitten en toezien, terwijl het werk zijn gang ging, dan nog zou de bouw, als die voltooid was, aan de genade van den ijsgang in den winter en de ontzaglijke kracht van het getij der zee prijsgegeven zijn. De prins van Oranje zelf had bij een vroegere gelegenheid, toen Antwerpen spaansch was, een poging gedaan om de rivier door middel van houtvloten en schepen vol groote en zware steenen, die hij er in zinken liet, te verstoppem; doch alles was weggespoeld, als een dam van biezen, bij den eersten ijstdrift. Het was dwaas, te gelooven dat Parma ook maar in het minst aan zulk een maatregel dacht, en allergekst om te meenen, dat die met een goeden uitslag kon bekroond worden.

Zoo de slachters. Kort daarna kwamen zestien kolonels der schutterij, als vertegenwoordigers van dien tak der stedelijke regeering. Deze personen, door vele officieren van minderen rang vergezeld, hielden de stelling der slachters met vele heftige bewijsgronden staande. Een van de afdoendste hunner drangredenen was de verzekering dat de overheid vruchteloos beproeven zou om den dijk te vernietigen, aangezien de gewapende burgermacht dien maatregel met geweld, wat het ook kosten mocht, en zonder op eigen leven of dat van anderen acht te slaan, verhinderen zou.

(1) BOR, II, bl. 467, e.v. VAN METEREN, XII, bl. 216-218, e.v. HOOFT, *Vervolgh*, 4, e.v.

De hevigheid van den tegenstand, en de vrees voor een ernstigen doodelijken strijd op zulk een hachelijk oogenblik, werkten noodlottig op het plan. Men liet veel kostbaren tijd verloren gaan, en toen de ingezetenen eindelijk uit hunne begoocheling ontwaakten, kwam het berouw, zoo als meestal, veel te laat.

Want Parma had gehandeld, terwijl zijn tegenstanders aan het kraakeelen waren. Hij was wel beperkt in zijn hulpmiddelen, maar de werkeloosheid der Nederlanders, die nu ongeloofelijk schijnt, was in zijn voordeel. Zelfs St. Aldegonde geloofde niet aan de mogelijkheid om de brug te slaan; niemand in Antwerpen scheen daaraan te gelooven. ‘De aanstalten,’ zeide iemand, die toen in de stad woonde, ‘werden voor onzen neus gemaakt, en toch dreef elk den spot met de dwaasheid van het spaansche krijgshoofd’⁽¹⁾.

Bovendien beging men een zeer grooten misslag door Herenthals aan den vijand over te laten. De stad Antwerpen regeerde Brabant, en de Raad der handelshoofdstad zou veel beter gedaan hebben met dat kleine maar belangrijke plaatsje te ondersteunen, en zoo de verdediging zijner eigene stad langer te rekken. Mondragon zag die fout met blijdschap. ‘Men kan wel zien dat de prins van Oranje dood is,’ zeide die oudgediende krijger, toen hij in naam des Konings van het ver laten Herenthals bezit nam⁽²⁾.

Vroeg in den zomer had Parma in zijn krijgsverrichtingen wel onregelmatig moeten zijn. Toch had hij de oevers der Schelde overal met schansen bezaaid, en van lieverlede de vaart op die rivier in bedwang gekregen; zoo waren Gent, Dendermonde, Vilvoorde, Brussel en Antwerpen, van elkander afgezonderd, en allen buiten staat, elkander te hulp te komen. Beneden Antwerpen echter zou het tooneel van den grooten worstelstrijd zijn. Hier, op negen mijlen afstands van de stad, aan weerszijden van den stroom, lagen twee sterkten, aan de Staten behoorend: Lillo en Liefkenshoek. Het was voor den spaanschen bevelhebber noodzakelijk, beide te bemachtigen, eer hij aan de brug, waartoe hij het plan had ontworpen, kon beginnen.

Ongelukkig voor de Staten, waren de vestingwerken van Liefkenshoek, aan de vlaamsche zijde der rivier, niet geheel en al voltooid. Achthonderd man lagen daar in bezetting, onder den kolonel Jan Pettin van Atrecht, een oud vaderlandslievend officier van groote ondervinding. Parma zond, nadat hij zelf de plaats verkend had, er den beruchten burggraaf van Gent, thans markgraaf van Roubaix en Rijsburg, op af om het fort stor-

(1) LE PETIT, II 498, 499

(2) REYD., IV. 59.

menderhand in te nemen. De markgraaf beval een honderdtal manschappen uit zijn Walen-legioen, onder twee vertrouwde officieren, een poging tot overrompeling te doen, en, zòo zij niet slaagden, onverwijld terug te keeren. Zij slaagden echter: de honderd man drongen de sterkte binnen op een punt, waar de verdedigingswerken niet voldoende hersteld waren.

Zij werden onmiddellijk door van Rijsburg, aan het hoofd van zijn regiment, gevolgd. Wel was het een noodlottige dag, die 10de Juli, toen Willem van Oranje moest vallen door de hand van Balthazar Geraerts, en Liefkenshoek voetstoots werd ingenomen. Van de achthonderd Nederlanders binnen de vesting wist er nauwelijks een enkele te ontkomen. Vierhonderd werden er over de kling gejaagd, de anderen in de rivier gedreven, waar zij bijna zonder uitzondering verdronken. Van de koningsgezinden werd één man gedood, en twee of drie gekwetst.

‘Het heeft den Heer behaagd,’ schreef Parma vroom aan Filips, ‘dat wij er, met verlies van slechts één doode en twee of drie gekwetsten, binnen raakten en dat er in hetzelfde oogenblik bij de vierhonderd man neergesabeld werden, en dat er nog velen op de dijken omkwamen - zoodat ik geloof dat heel weinig er het leven afbrachten⁽¹⁾’. Enkelen werden gevangen genomen, en daaronder was de bevelhebber Jan Pettin. Hij werd terstond voor van Rijsburg gebracht, die zich bij den prins van Parma bevond. De markies trok den degen, trad op den gevangen kolonel toe, en stiet hem in koelen bloede het staal in het lijf. Pettin viel oogenblikkelijk dood. De prins toonde zich hierover misnoegd: ‘Gij zijt te driftig, Markies,’ zeide hij bestraffend, ‘veel te driftig⁽²⁾’. Maar van Rijsburg had wel geweten wat hij deed; toen hij nog burggraaf van Gent was had hij, in het vorige jaar, tegelijk met de koningsgezinden en met de tegenpartij heimelijke onderhandelingen gevoerd. De prins van Parma had zijne diensten het best willen betalen en daardoor in hem een allerkrachtigst werktuig gevonden om de onder werping der waalsche gewesten te voltooien. De prins wist evenwel niet, dat zijn dappere maar veile bondgenoot op het zelfde oogenblik in het geheim met Oranje onderhandeld had, en daar kolonel Pettin toevallig bemiddelaar was geweest bij die afgebroken onderhandeling, liep van Rijsburg gevaar dat zijn dubbelhartigheid aan den dag zou komen. De markies zorgde daarom, dat zijn gewezen bondgenoot niets kon navertellen; en indien de jaarboeken uit dien tijd hem niet belasteren, dan was dit niet de eerste maal dat hij zich zoo aan koelbloedigen

(1) Parma aan Filips, 15 Julij 1584. *Archivo de Simancas* MS. - Vergelijk BOR, II, bl. 469, volg. VAN METEREN, XII, f. 218. STRADA, II. 304, seq.

(2) ‘Troppa colera, Signor Marchese, è questa.’ VAN METEREN, t.a. pl.

moord schuldig maakte. Zijn drift was volstrekt niet overbodig geweest.

Het kasteel Lillo was bezet door antwerpsche vrijwilligers, de ‘jonge gezellen’ genaamd. Teligny, de dappere zoon van den beroemden La Noue *met den ijzeren arm*, voerde er het opperbevel; en hij had, behalve zijn burgers, een fransch vendel onder den kapitein Gascoigne en vierhonderd Schotten onder kolonel Morgan - misschien tweeduizend man te samen - tot zijne beschikking.

Mondragon, de held der beroemde onderzeesche tochten van Filipsland en Zierikzee, kreeg van Parma last om de vesting, het kostte wat het wilde, in te nemen. Met vijfduizend man - een groot deel der op dat oogenblik werkelijk dienstdoende spaansche krijgsmacht - legerde de grijze krijgsoverste zich voor het fort, terwijl hij bezit nam van het schoone buitengoed en de hoeve Lillo, waar hij zijn geschut plantte, om een geregeld vuur te openen. De plaats was echter sterker dan Liefkenshoek, en Teligny begreep hoe noodig het was om haar voor de Staten te behouden. Mondragon groef loopgraven, en Teligny tegenloopgraven. Het spaansche vuur werd dagelijks door de belegerden lustig beantwoord en nadat Mondragon vijftigduizend pond kruit verschoten had, bevond hij dat hij de sterkte geen letsel van belang had toegebracht, terwijl het aantal zijner troepen zeer gedund was. Mondragon legde minder drift aan den dag als bij vele vroegere gelegenheden; hij waagde volstrekt geen storm. Eindelijk deed Teligny, met eene aanzienlijke macht, een uitval. Er volgde een heet gevecht, waarin nog geen der beide partijen een beslissend voordeel had behaald, toen het verlaat in het kasteel werd opengezet, en de Schelde, door den vloed gezwollen, plotseling hare golven over de Spanjaarden uitstortte. Zoo tegelijk door het vuur uit het geschut der sterkte en door het water der rivier bestookt, waren zij genoodzaakt snel den aftocht te blazen. Zij trokken met zwaar verlies terug, maar hielden zich bijzonder dapper: tot aan de borst moesten zij door de golven waden en toch droegen zij hunne veldstukken den vijand voor den neus weg⁽¹⁾.

Drie weken lang had Mondragon voor het fort Lillo gelegen, en tweeduizend zijner krijgers waren in de loopgraven gesneuveld. De onderneming werd thans opgegeven; Parma beval vaste batterijen aan te leggen op de hoeve Lillo, bij Oordam, en op andere plaatsen langs de rivier, en ging bedaard met zijn zorgvuldig overlegd plan tot sluiting der Schelde voort.

Hijzelf lag bij de dorpen Beveren, Kalloo en Borght. Van de

(1) HOOFT, *Vervolgh*, 7, 8. STRADA, II. 304, *seq.* BOR, II. 469, *volg.* VAN METEREN, XII. 218.

tienduizend manschappen te voet en de zeventienhonderd ruiters, die op dat oogenblik zijn gansche macht uitmaakten, was ongeveer de helft bij hem gelegd, terwijl de overigen, onder graaf Pieter Ernst van Mansfeld, in den omtrek van Stabroek stonden. Dus had de prins zijne stelling op den linkeroever der Schelde, bijna tegenover Antwerpen gekozen, terwijl Mansfeld op den rechteroever, tien mijlen lager post had gevat. Van een zeker punt af, dicht bij Kalloo, wilde Alexander een versterkte brug slaan naar de overzijde. Als die voltooid was, zou alle gemeenschap met Zeeland over de rivier afgesneden zijn; en daar de omstreek van Antwerpen aan de landzijde thans onderworpen was, zou de stad geheel en al afgezonderd zijn. Indien de prins zijne brug kon verdedigen tot dat de hongersnood den tegenstand der burgers brak, dan moest Antwerpen hem in handen vallen.

Hij had zijn hoofdkwartier te Kalloo, en deze weinig bekende plaats onderging daardoor een zonderlinge gedaanteverwisseling. Een droomerig stil dorpje met een zedig kerktorentje, dat boven een groep populieren uitkeek, terwijl een half dozijn boerenwoningen, met ooievaarsnesten op de daken, hier en daar tusschen weilanden en boomgaarden verspreid lag, werd plotseling als het ware in een bloeiende, drukke stad herschapen; want behalve de witte tenten, waarmede het groene veldtapijt in alle richtingen bezaaid was, had het tooneel een tijd lang bijna een vreedzaam aanzien. Het geleek wel alsof er eene of andere groote onderneming van nijverheid op touw was gezet, en of de wereld op eens gekomen was tot het besef der voordeelen, door de ligging dier plaats aangeboden.

Een groot dok en arsenaal verrezen plotseling als een damp uit den grond; scheepsbouwmeesters, wapensmeden, smids, schrijnwerkers, timmerlieden en breeuwers waren er dag aan dag druk aan het werk, en een gedruisch en een gegons als van een vreedzame nijverheid hield geen oogenblik op. Van Kalloo af groef Parma een gracht van twaalf mijlen lang naar Steekene, terwijl honderden schansgravers bestendig met hamer en spade aan het werk waren, om die te voltooien. Langs dezen door kunst aangelegden waterweg kwamen, zoodra Gent en Dendermonde waren bezweken, vlotten en booten vol levensmiddelen en krigsbehoeften, bouwstoffen en wat er verder tot de groote onderneming vereischt werd, wat alles te Kalloo moest ontladen worden. Ofschoon al het werk slechts tot vernieling moest leiden, bleef het een gedenkteken van de geestkracht van een groot veldheer, en had het zeer nuttige gevolgen. De verbetering van den drassigen en barren grond van het Land van Waas dagteekent uit dien tijd; en de vruchtbaarste plek in Europa, die per vierkante mijl de grootste hoeveelheid

inwoners voedt, is niets anders dan het groote, sombere moeras, dat de prins van Parma toen voor zijn krijgsplannen droogmaakte en zoo in een lusthof herschiep. Drusus en Corbulo hadden, in de dagen van het romeinsche keizerrijk, aan hunne onbeschaafde vijanden een zelfden goeden dienst bewezen.

In Kalloo zelf werden al de scheepstimmerlieden, wapensmeden, metselaars, koperslagers, lijnslagers, ankersmeden, matrozen, bootslieden van Vlaanderen en Brabant, met een heirleger van bakkers, brouwers, en slachters, op uitdrukkelijk bevel van Parma bijeengebracht. Het kerkje werd de voornaamste werkplaats, en den ganschen dag, week op week, maand op maand, weergalmde die plek, waar men kort te voren niets anders hoorde dan de slaperige preek en het vrome kerkgezag eener dorps-godsdienstoefening, van het gedruis van zaag en hamer, van dissel en schaaf, van het geratel van raderwerk, van het geroep der schildwachten, van het gejuich van zeevolk⁽¹⁾.

Toch verliepen zomer en herfst, en nog was de brug nauwelijks begonnen. De vaart op de rivier - ofschoon belemmerd en gevaarlijk gemaakt door de schansen, die Parma aan beide oevers bezet hield - was nog open; en zoo lang de prijs van het graan in Antwerpen drie of viermaal zoo hoog bleef als in Holland en Zeeland, waren er tal van overmoedige schippers bereid om ladingen aan te voeren. Vloten van lichters, gedekt door oorlogsvaartuigen, tartten voortdurend het gevaar. Scherpe gevechten op het strand tusschen de bezettingen der nederlandsche en spaansche schansen, die in bonte mengeling de oevers bedekten, en allerbloedigste schermutselingen aan boord en op de dijken, en zelfs in den stroom, vielen telkens voor tusschen de woeste Zeeuwen en de stoutmoedige italiaansche en spaansche piekeniers. Menige achtergebleven kiel kwam den vijand in handen, en dan werden geregeld mannen, vrouwen en kinderen aan boord door de Spanjaards afgrijselijk verminkt; en zoo liet men hen, met afgehouden armen, beenen en ooren, in het schip, met het tij mede, naar de stad drijven, ten toonbeeld van het gevaar, aan dezen handel in leeftocht en krijgsbehoeften verbonden⁽²⁾.

Evenwel ging die nering steeds voort; en zij zou hebben voortgeduurd totdat Antwerpen voor langer dan een jaar was

(1) HOOFT, BOR, VAN METEREN, t.a. pl. LE PETIT, II. 509, *seq.* REYD., IV. 58, 59. STRADA, II. 321, *seq.* VAN KAMPEN, I. 482. BENTIVOGLIO, *Guerra di Fiandra*, P. II. L. III.

(2) 'Bien est vray qu'il en arrivoit *journellement* aucunes qui amenoient des hommes et des femmes, les uns tuez, les autres sans bras, ny jambes; mais tout cela n'empeschoit point le passage pourtant,' etc. LE PETIT, IV. 500. De geschiedschrijver was tijdens het beleg in Antwerpen.

voorzien geweest, indien de stedelijke overheid in hare wijsheid niet had goedgevonden om bevelen uit te vaardigen, die er paal en perk aan stelden. Den 25sten October werd er een telling gehouden, en bevonden dat het getal personen binnen de wallen negentigduizend bedroeg. Voor deze bevolking rekende men dat 300000 kwartieren of ongeveer 900000 schepels koren per jaar nodig zouden zijn. Het graan werd bij menigte ingevoerd, ondanks het aan dien handel verbonden gevaar; want in Holland kon men de tarwe krijgen voor vijftig gulden het last, die in Antwerpen vijf of zes gulden het kwartier, of omtrent twee gulden het schepel opbracht.

De overheden begingen nu eene dwaasheid, zoo groot dat niemand het voor mogelijk zou hebben gehouden, dat menschelijke wezens onder zulke omstandigheden zoo iets konden bedenken. Zij stelden een hoogsten prijs van het graan vast⁽¹⁾. De schippers, die met levensgevaar hun lading van Vlissingen naar Antwerpen gebracht hadden, bevonden bij hun aankomst dat men, in plaats van hen volgens de natuurlijke wetten van vraag en aanbod te betalen, van hen vergde dat zij hunne tarwe, rogge, boter en rundvleesch, voor eene bepaalde som zouden verkoopen, die de kamer van Schepenen had goedgevonden, als een redelijken prijs te beschouwen. Bovendien werd er besloten, om de opeenhooping van voorraad in de pakhuizen van partikulieren te beletten, dat alle graanverbruikers gedwongen zouden zijn, hun aankopen rechtstreeks van de schepen te doen. Deze twee maatregelen waren bijkans even noodlottig als de instandhouding van den Blauwgarendijk ten gerieve der vleeschhouwers. De winter en de hongersnood, die akelige spookgestalten, maten de stad met hunne holle oogen, en het graantarief stond nu ook nog als schildwacht aan de poort, om het binnenbrengen van toevoer te verhinderen. Die handel hield weldra op, en Parma zelf had tot afsluiting van de stad geen beter middel kunnen uitdenken.

Ondertusschen had men het land wijd en zijd onder water gezet; vele mijlen in de rondte zag het er treurig en verlaten uit. Men had de sluizen aan den Vlaamschen kant, bij Saeftinge, opengezet, zoodat, van Hulst af, het water vrij spel had, en het haast tot voor de poorten van Antwerpen stond. In een uitgestrekte en ondiepe zee waren de vruchtbare vlakten herschapen, terwijl kerktorens, toppen van hoge boomen, en hier en daar de tinnen van een enkel kasteel, nauwelijks boven de donkere golven uitstaken; boerenhoeven en schuren, geheele dorpen waren verdwenen. De hoge gronden van Den Doel, Kalloo en Beveren, waar Alexander zijn kwartier gevestigd

(1) REYD., IV. 59. BOR, VAN METEREN, t.a. pl.

had, bleven buiten bereik van den vloed. Veel lager stroomafwaarts waren, aan de overzijde der rivier, ook sluizen opengezet, en de zee had zich uitgestort over de groote, vlakke landstreek. De dorpen Wilmerdonk, Orderen en Ekeren lagen als eilanden in den oceaan, terwijl alle andere gehuchten, mijlen ver in den omtrek, geheel en al onder water stonden.

De Blauwgarendijk echter en zijn makker, de Kouwensteinsche, bleven steeds hardnekkig boven water en vormden reeds eerder een nog noodlottiger beletsel voor de gemeenschap tusschen Antwerpen en Zeeland, dan zelfs de heimelijk vorderende brug over de Schelde, waarmede de stad bedreigd werd, kon opleveren. Indien men Oranje's voorzichtigen raad gevolgd had, zou men de stad hebben kunnen behouden. Over de beide dijken, op wier vernieling hij met zulk een warmte aangedrongen had, zou de oceaan dan voortgestuwd zijn tot vlak bij de poorten van Antwerpen, en men had evenmin de vrije vaart der Nederlanders over zulk een groote oppervlakte kunnen beheerschen, als de Noordzee overbruggen.

Toen het te laat was, kregen de slachters, en de kolonels, en de kapiteins berouw. Met algemeene toejuiching werd in November het besluit genomen om te doen wat Oranje in Juni geraden had. Er werd bevel gegeven om den Blauwgarendijk en den Kouwenstein door te steken. Maar helaas! de tijd was reeds lang verstreken. Alexander van Parma was er de man niet naar om met zooveel kosten een brug te slaan over de rivier, en tegelijk te gedoogen dat een reeds bestaande slagboom vernietigd werd. De tijd was voorbij, dat men zulk een plan had kunnen volvoeren.

De Heer van Kouwenstein, wiens kasteel en heerlijkheid op en bij den daarnaar genoemden dijk gelegen waren, had bij herhaling der antwerpsche overheid dringend voorgehouden, hoe noodzakelijk het was dien dam door te steken, zelfs nadat die raad geweigerd had den buitensten dijk te slechten. St. Aldegonde, die sterk op den maatregel aandrong, betuigde dat hem het haar te berge gerezen was, toen hij, na zijn vruchteloos herhaald verzoek, het plan verwerpen zag⁽¹⁾. De Heer van Kouwenstein zwoer, misnoegd en verontwaardigd, de zaak van het vaderland af, en ging over tot Parma. De dijk viel in handen van den vijand. En nu liep van Stabroek af, waar de oude Mansfeld met zijn leger lag, dwars over al het onder water gezette land heen, dit groote bolwerk voort, versterkt door nieuwe staketsels en blokhuizen, goed bezet met spaansch geschut, pieken en haakbussen, tot aan den oever der

(1) MERTENS en TORP, *Geschiedenis van Antwerpen*, V. 206. PAPEBROCHII *Annales Antwerpienses*, IV. 100, seq.

Schelde, in de onmiddellijke nabijheid van het fort Lillo. Aan den hoek, waar deze dam met den hoofddijk van den rivieroever samenvalt, was een sterke schans opgeworpen, *het Heilig Kruis* (Santa Cruz) genaamd. Die schans en de geheele linie van den Kouwenstein hield Mondragon met ijzeren greep omkneld. Hem die te ontwringen zou geen kinderspel zijn. Vijf nieuwe sterke borstweringen op den dijk, waar vijf of zesduizend Spanjaarden legerden, maakten de onderneming hachelijker dan zij in Juni zou geweest zijn: men had de twaalfduizend runderen maar liever moeten prijs geven. Thans konden er wel twaalfduizend Hollanders mede heengaan, en nog zou de dijk boven water blijven.

Hier lag de sleutel van Antwerpen's toekomst.

Aan den anderen kant had de openzetting der saeftingsche sluis Parma arbeid uitgewonnen. Ook daar bleek het, dat Oranje goed gezien had. Kalloo lag nog hoog en droog, en Alexander, die aanvankelijk eenige zwaarigheid had ontmoet toen hij een vloot van dertig schepen, met geschut en andere onmisbare zaken geladen, van Gent over de Schelde in zijn legerplaats wilde laten komen, omdat die, eer zij hare bestemming kon bereiken, vlak voorbij Antwerpen moest, werd hierin geholpen door de overstroming en een scheur in den Borghterdijk, die hem thans een weg verschaft, waar langs zijne vloot, zonder iets met de stad te maken te hebben, in zegepraal te Kalloo aankwam⁽¹⁾.

St. Aldegonde, hoogst verbitterd door deze meesterlijke beweging van Parma, was het smaldeel met eenige gewapende vaartuigen uit de stad van nabij gevolgd. Een scherp gevecht had er plaats gegrepen, waarin de burgemeester, die door de zeeuwsche schepen, waarop hij gerekend had, niet behoorlijk werd ondersteund, de nederlaag leed. De admiraal Jacob Jacobsz. gedroeg zich bij deze gelegenheid zoo lafhartig, dat hij onder het antwerpsche gemeen den spotnaam van *Koppen gaet loopen* kreeg; en St. Aldegonde verklaarde, dat, indien die lafhartigheid het niet belet had, Parma's vloot hem in handen gevallen zou zijn. De burgemeester zelf ontkwam ter nauwernood het gevaar van gevangen te worden genomen en had zijn behoud alleen te danken aan de snelheid van zijn schip, *de vliegende Duivel*⁽²⁾.

Om den Spanjaarden in het vervolg zulke ondernemingen te beletten, wierpen de Antwerpenaars nu de schans van Teligny op, gelegen op den doorgestoken Borghterdijk, in het gezicht der Borghterschans, die de Spanjaarden in bezit hadden en die

(1) VAN METEREN, XII. 218. BOR, II. 501.

(2) HARAËI *Annal. Tum. Belg.*, III. 369.

juist tegenover de Hobokerschans lag. Hier in dien engen doortocht, vlak onder de wallen van Antwerpen, waar vriend en vijand zoo dicht mogelijk in elkanders nabijheid stonden, greep, van den aanvang tot aan het einde der belegering, menige bloedige schermutseling plaats.

Nog beschouwde men de brug als eene fabel en een hersenschim. Parma, zeide men, was van overmoed waanzinnig geworden. Hij kon even goed de Nederlanden onder het juk der Inquisitie brengen, als de Schelde aan toom leggen. De diepte en de breedte der rivier, de ijsgang van een noordschen winter, de nabijheid der zeeuwsche vloten, de bedrijvigheid der antwerpsche overheid, dat alles, meende men, gaf recht om de poging als ijdel te beschouwen⁽¹⁾.

En het had ook een meer dan voldoende waarborg tegen het gevaar moeten zijn. Ongelukkig evenwel heerschte er verdeeldheid van binnen, en was er bij de troepen geen krijgsoverste, in den Raad geen enkel uitstekend man, die genoeg invloed had om den ganschen last des oorlogs te torsen, en al de krachten van het gemeenebest te besturen. Oranje was dood; zijn zoon, die eens de grootste veldheer van Europa zou worden, was een zeventienjarige knaap, in naam Kapitein-Generaal maar inderdaad slechts een nieuweling in zijn toekomstig beroep. Hohenlo was woest, eigenzinnig en stijfhoofdig. De jonge Willem Lodewijk van Nassau, nu reeds een zeer bekwaam krijgsman, had in Friesland, waar hij stadhouder was, de handen vol en hij moest daar al zijn krachten inspannen om den spaanschen stadhouder en bevelhebber, den oudgedienden Verdugo, het hoofd te bieden. Een aanval op Zutphen trok de aandacht der Staten af, die op Antwerpen gevestigd had moeten zijn. De admiraal Treslong was, zoo als wij gezien hebben, weerbarstig, en daardoor de oorzaak van algemeen plichtverzuim op de vloot, en van eindelooze rampen voor het gemeenebest. En wat het ergste was: de Staten lieten zich verleiden tot werkeloosheid en weifeling door de onderhandeling met Frankrijk, die tusschen de voornaamste staatslieden in het land een scheuring te weeg bracht. Verscheidene duizenden fransche troepen onder Monsieur d'Allaynes werden dagelijks verwacht, doch daagden volstrekt niet op; en zoo geschiedde het dat, terwijl engelsch- en franschgezinden aanslagen en tegenaanslagen smeedden, terwijl een bedriegelijke onderhandeling deed wachten op voetknechten en oorlogschepen - de eenige middelen die Antwerpen op dat oogenblik hadden kunnen redden - de brug van Parma langzamerhand vorderde. Vóór dat de

(1) STRADA, II. 312, 313. seq. REYD., IV. 58, 59.

winter inviel, waren de voorbereidende ompalingen reeds voltooid.

Tusschen Kalloo en Oordam, aan de overzijde, had men in de bedding der rivier een zandbank ontdekt; de stroom was daar dus minder diep en het inheien der palen gemakkelijker dan op andere plaatsen. De Schelde was op dit punt vier-entwintig honderd voet breed en zestig voet diep. Aan den vlaamschen kant, dicht bij Kalloo, was een sterke schans aangelegd, St. Maria geheeten ter eere van de Heilige Maagd, aan wie het gansche beleg van Antwerpen van het begin af gewijd was. Op den tegenoverliggenden oever bevond zich nog zulk eene sterkte, naar den Koning de Filipsschans genaamd. Uit elk dezer twee versterkte punten was een gevaarte van zwaar timmerhout, op hooge palen rustend, zoover in den stroom uitgebouwd, dat de afstand tusschen de uiteinden eindelijk tot op dertienhonderd voet verminderd was. De daarop aangelegde weg - die uit stevige, goed aan elkander geklonken planken bestond - was twaalf voet breed, en sterke blokhuizen waren er langs geplaatst, om den geheelen toestel tegen aanval te beveiligen⁽¹⁾.

Tot dusver was het werk vrij gemakkelijk geweest. Maar het slaan van een brug over het nog open gebleven deel der rivier, waar de stroom het diepst en het sterkst was en waar de werking van het getij, van storm en van ijsgang, allergevuldigst zou zijn, scheen een wanhopige onderneming; want naarmate het werk vorderde, werd deze enge doorgang het tooneel van dagelijksche gevechten, op de brug, op schepen of in het water, tusschen de soldaten en matrozen van Parma en het Statenvolk. Ongelukkig voor de Nederlanders, bleef het altijd bij schermutselen. Indien men het omtrent een krachtigen, welberekenden aanval met een aanzienlijke krijgsmacht, van Holland en Zeeland aan de beneden-, en van de stad aan de bovenzijde had kunnen eens worden, dan had men, tot zeer laat in den winter, elk oogenblik de beste kans op een goeden uitslag gehad. Met een kloek aanvoerder tegenover zich had Parma, met weinig manschappen en zeer verlegen om geld, mogelijk binnen eenige uren den arbeid van verscheidene maanden voor altijd zien vernielen. Daarentegen werd de prins wakker ondersteund door zijn luitenant, den markies van Rijsburg, wien het toezicht over den bouw der brug in de kleinste bijzonderheden was opgedragen. Hij zat geen oogenblik stil. Stoutmoedig, onvermoeid, overal tegenwoordig, vergoedde hij althans, door geestkracht en schitterenden moed, het beruchte verraad, het vorige jaar door hem gepleegd, terwijl zijn treffend en nu aanstaand uiteinde, op

(1) BENTIVOGLIO, P. II. L. III. 288, *seq.*

het tooneel van zijn tegenwoordigen arbeid, het deed voorkomen, alsof hij daar, tot zijn eigen nagedachtenis, een prachtig gedenkteeken oprichtte, dat slechts van korten duur zou zijn.

St. Aldegonde, die, in Antwerpen opgesloten, door verdeeldheid binnen en onhandelbare ijverzucht buiten de vesten aan banden werd gelegd, deed al wat hij kon om de onderneming van den vijand te verijdelen en den moed der zijnen aan te wakkeren. Gedurende den geheelen herfst en in het begin van den winter had hij er bij de Staten van Holland en Zeeland op aangedrongen, dat zij van de lange winternachten, wanneer de maan niet scheen en bij stormweer, gebruik zouden maken om een poging te doen ten einde het werk van Parma te vernielen; doch de noodlottige, reeds vroeger gemelde invloeden strekten Antwerpen meer ten verderve, dan zelfs het genie van Farnese; de dringende verzoeken van den burgemeester hadden enkel schermutselingen zonder een vast plan en mislukte ondernemingen ten gevolge. Een groot ongeluk viel er voor bij een dier nachtelijke tochten. Teligny waagde zich buiten de stad in een roeiboot, bijna zonder geleide, om de Zeeuwen in kennis te stellen van een aanslag, dien men op het oog had en waartoe hun medewerking verlangd werd. Men had het plan opgevat om met de antwerpsche troepen een voorgewenden uitval tegen de schans Oordam te richten, terwijl de staatsche troepen uit het fort Lillo in hetzelfde oogenblik een aanval zouden doen op de schansen van den Kouwenstein; voor deze gewichtige onderneming werd de bijstand der zeeuwsche scheepsmacht ingeroepen. Doch het scheelde weinig of de dappere Teligny had zijn leven bij zijn stoutmoedigheid ingeschoten; en langen tijd moest de zaak der vrijheid zijne diensten missen. Het was beter geweest, een minder officier op die hachelijke maar ondergeschikte dienst uit te zenden. Het plassen der riemen werd in den donker gehoord; Teligny werd door een aantal gewapende booten vervolgd, aangevallen, zwaar in den schouder gekwetst en gevangen genomen. Wel wierp hij zijne brieven over boord, maar die werden uit het water opgevischt, aan Parma gebracht en ontcijferd, zoodat de beraamde aanval op den Kouwensteinschen dijk ontdekt werd, en dus vooreerst opgegeven moest worden. Wat Teligny betreft, hij werd als een schoone prijs naar het vijandelijk leger overgebracht, en kort daarna te Doornik gevangen gezet, waar hij zes jaren bleef - een jaar langer nog dan zijn vermaarde vader in den beruchten kerker te Bergen had moeten verkwijnen. Weinig rampen konden de Staten gevoeliger getroffen hebben dan het verlies van dezen schitterenden en trouwen franschen krijgsoverste, die, hoe jong ook, der Republiek reeds zeer veel waard geworden was; en St. Aldegonde werd streng berispt, dat hij zulk een uitstekend persoon

op die gevaarlijke onderneming had uitgezonden, en dat nog wel zonder toereikende bedekking⁽¹⁾.

Nog altijd was Alexander niet zeker van den uitslag van zijn werk. Hij had het vaste voornemen, Antwerpen te vermeesteren, maar nog achtte hij het mogelijk, dit bij verdag te doen. De raadselachtige staatkunde van Frankrijk bracht hem in de war; want het scheen niet waarschijnlijk, dat zooveel plechtigheid en schijnbare ernst op een nietig en schandelijk besluit kon uitloopen. Ook bleef hij lang onkundig van de geheime plannen van zijn meester; en dus kon hij de voornemens der ligue enkel gissen; hij was verstoken van de middelen, die vereischt werden om zijne grootsche onderneming de zegepraal te verzekeren; en hij was voortdurend bezorgd dat hij plotseling door een fransche overmacht zou worden aangetast. Indien op dat oogenblik de troon van Hendrik III door een man bekleed ware geweest, zou Parma's brugbouwen en dijkversterken - hoe kunstig ook - geheel en al vruchteloos zijn gemaakt. Ondertusschen deed hij, onzeker van den uitslag, maar onherroepelijk besloten, bij zijn voornemen te blijven, bij herhaling den Staten voorstellen tot verzoening, terwijl hij niettemin zijne plannen tot aanval gestadig voortzette.

Parma was werkelijk jegens de Nederlanders zachtmoedig, bijna teerhartig geworden. Hij had niet, zooals Alva, een zucht tot slaan en tot vernielen, tot uitdelging der weerspanningen en ketters te vuur en te zwaard, met de bijl, op de pijnbank en aan de galg. Op voorwaarde dat zij van het groote doel van den strijd afstand wilden doen, scheen hij werkelijk goed te vinden dat zij aan verdere tuchting ontkwamen; maar de godsvereering volgens het hervormd Geloof toe te staan, kon hem niet in de gedachten komen. Dat streed evenzeer met zijn geweten als met zijne staatkunde; hij was grootgebracht in de overtuiging dat de menschen alleen van de eeuwige verdoemenis konden gered worden door het geloof in de onfeilbaarheid van Rome's bisschop, en dat niemand dan de vertegenwoordiger van St. Petrus de sleutels van het eeuwige Paradijs in handen had. Bovendien voelde hij onwillekeurig dat in de godsdienstige vrijheid, door de Nederlanders gevorderd, de kiem verscholen lag van burgerlijke vrijheid; en al was die kiem niet grooter dan een korrel mosterdzaad, toch moest ze noodzakelijk terstond worden uitgeroeid; want het sprak van zelf dat het denkbeeld van burgerlijke vrijheid in het brein van den schitterenden veldheer van Filips II niet kon opkomen.

Den 13den November zond hij een brief aan de overheid en

(1) BOR, II. 507, 508. VAN METEREN, XII. 218. STRADA, II. 319, 320.

den Breeden Raad van Antwerpen. Hij beweerde daarin, dat de aanstokers van den afval niet het algemeene welzijn, maar hun eigen bijzondere belangen zochten te bevorderen. Vooral was dit steeds de drijfveer geweest van den prins van Oranje en van den hertog van Anjou, die God beide van de wereld had weggenomen om den Staten hun eigen zwakheid te doen inzien en de oppermacht van Filips, wiens voorspoed de Heer bestendig deed toenemen. Het was thans meer dan tijd voor de landsregeering, om acht te slaan op zichzelf en op de ellenden van het arme volk. De genegenheid, die hij altijd voor de Nederlanden gekoesterd had, waaraan hij zelf verwant was, en wat hij in zijn jeugd in die gewesten had genoten, hadden hem dikwijls bewogen om maatregelen voor te stellen, die hij, voor God en zijn geweten, het best in staat achtte om den vrede te herstellen. Doch zijne brieven waren verduisterd of verkeerd uitgelegd door wijlen den prins van Oranje, die niets beoogd had dan verwoesting te verspreiden over het land, en het bloed van onschuldigen te vergieten. Hij schreef nu andermaal en voor het laatst, in allen ijver en oprechtheid, om de overheden te smeeken, deernis te hebben met vrouwen en kinderen en met het ongelukkige vaderland, en nog een blik terug te werpen op den vrede en den voorspoed, dien zij vroeger in gehoorzaamheid aan Zijne Majesteit genoten hadden, en die te vergelijken bij de ellende, die sedert den afval zoo algemeen was. Hij vermaande hen, het oor te sluiten voor de verleidelijke woorden van lieden, die hen in een valschen waan zochten te brengen ten aanzien van de welwillendheid, van de vaderlijke zachtmoedigheid van hun geboren Vorst en heer, thans zelfs zoo groot dat hij niet aarzelde om hun andermaal zijn volle vergiffenis aan te bieden. Indien zij goedvonden te onderhandelen, zou hun alles worden toegestaan, wat met recht en reden kon worden verlangd. De prins besloot met de verklaring, dat hij zich tot dezen stap volstrekt niet gedrongen had gevoeld door ook maar het geringste wantrouwen aan den uitslag zijner krijgsaanstalten, maar eenvoudig door vaderlijke bezorgdheid voor de welvaart der Gewesten. Indien zij hardnekkig volhielden, zouden de voorwaarden der verzoening natuurlijk zeer tot hun nadeel veranderen, en zij aan zichzelf, niet aan hem, de ellende en de bloedstorting te wijten hebben, die er uit volgen zou⁽¹⁾.

Tien dagen later beantwoordde de overheid, in overleg met den Breeden Raad, Parma's brief mannelijk, uitvoerig en met

(1) Zie de brieven bij VAN METEREN, XII. 219; BOR, II. 502, 503. HOOFT, *Vervolgh.* 60.

de gebruikelijke doch overbodige geschiedkundige schets. Zij verzochten hem, te gedoogen dat zij de vaderlijke zachtmoedigheid in twijfel trokken van een Koning, die zoo lang met galg en rad in de weer was geweest. Met Parma's eigen moeder, zoo gaven zij den prins te verstaan, 'hadden de Nederlanders eens een verdrag gesloten, waarbij hun het recht gewaarborgd was om God volgens hun geweten te dienen; maar omdat zij dit verdrag gehandhaafd wilden zien, waren zij allen, zonder onderscheid, tot verdelging gedoemd en hun land was te vuur en te zwaard verwoest. Duizenden waren er omgebracht, zonder ooit een woord tot hun verdediging te kunnen inbrengen, van geen andere misdaad beticht, 'dan dat zij zich vergaderden om God alleen te bidden en aan te roepen, door de eenige Voorspraak en Middelaar Jezus Christus, volgens zijn woord en gebod.'

Het godsdienstige vraagstuk was de spil, waarom de opstand draaide; en er was niets hoegenaamd te hopen van een vorst, die, zelf een slaaf der Inquisitie, voor al wat hij deed de uitdrukkelijke vergunning van den Paus behoefde, en zich dus op minder onafhankelijkheid kon beroemen, dan Joden en Turken genoten. Daarom verwittigden de Antwerpenaars Parma, dat zij met Filips niets meer wilden te maken hebben en dat zij, uit aanmerking der buitengewone wijsheid, rechtvaardigheid en gematigdheid van den franschen Koning, hem de heerschappij over hun land hadden opgedragen, en zijne bescherming ingeroepen.

Zij brachten hulde aan het karakter van Farnese, die, na zich eeuwigdurenden roem met de wapenen te hebben verworven, zulk een vriendelijke en verzoenende gezindheid aan den dag legde. Zij betwijfelden niet dat indien hij invloed had kunnen uitoefenen, de koninklijke raadsvergaderingen tot beter en edelmoediger uitkomst zouden geleid hebben, en betuigden dat zij zich zonder uitstel in zijne armen zouden hebben geworpen, indien zij overtuigd waren geweest dat hij gemachtigd was, om dat ééne punt toe te staan, waarop alleen eene welslagende onderhandeling gegrond kon worden: godsdienstvrijheid. Zij hadden in dat geval over *geen andere voorwaarden willen spreken*, dan Zijne Hoogheid, in zijn wijsheid en goedertierenheid, goed zou hebben gevonden.

Bovendien werden zij, zoo als zij ten slotte opmerkten, door hun tegenwoordige verhouding tot Frankrijk, verhinderd om in eenige andere onderhandeling te treden, en konden zij naar zulke voorstellen niet luisteren, zonder te verdienen als bedriegers, godslasteraars en ondankbaren te worden geschandvlekt.

Daar zij gelijke verplichtingen hadden tegenover de Unie als tegenover Frankrijk, kondigden zij verder aan, dat Parma's

voorslagen aan de fransche regeering en aan de vergadering der Staten Generaal zouden worden voorgelegd.

Misschien zou er een tijd komen, dat het den Nederlanders kwalijk als lichtvaardigheid en godslastering zou kunnen worden toegeschreven, zoo zij de buitengewone rechtvaardigheid en wijsheid van den franschen Koning betwijfelden. Ondertusschen valt het niet te loochenen, dat zij hunnen beloften trouw hielden, en zich veel lieten welgevallen van hem, wien zij hun vertrouwen en hun hart geschonken hadden.

Parma antwoordde daarop met een anderen brief, gedagteekend 10 December. Hij verzekerde den burgers, dat Hendrik III veel te verstandig en een te goed vriend van Filips was, om hun opstand te ondersteunen. Mocht hij echter voor hen de wapenen willen opvatten, dan had de Koning van Spanje duizende middelen om al zijne pogingen te verijdelen. Wat de vraag omtrent den godsdienst betrof, die volgens hen de eenige oorzaak van den oorlog was, hij had geen lust om daar veel woorden over vuil te maken maar, volgens de voorstelling die hij zich in zijn eenvoudigheid maakte van de ware gezindheid van een Christen, kon hij onmogelijk gelooven dat het met de leer van Jezus, dien zij hun eenigen Middelaar noemden, of met de inspraak van hun geweten zou stroken, dat zij de wapenen opvatten tegen hun wettigen Koning, of brandden, roofden, plunderden, dijken doorstaken, hun vaderland te gronde richtten, en er alles het onderste boven keerden en het land in de diepste ellende stortten in naam van den godsdienst.

Met deze zedekundige beschouwing besloot de prins zijn brief, en liep de onderhandeling af. De laatste brief werd terstond aan de fransche regeering en aan de Staten-Generaal medegedeeld, en bleef onbeantwoord. Kort daarna waren de Nederlanden, Engeland, Frankrijk en Spanje verdiept in dat groote spel van bedrog, dat in de vorige hoofdstukken beschreven werd. Ondertusschen behoorden die van Antwerpen en Parma beide tot de partijen, die om den tuin geleid werden, en men liet hen hunne zaak met eigen hulpmiddelen uitvechten.

Nadat hij zijne poging had opgegeven om Antwerpen met zachte middelen te winnen, ging Alexander voort met zijn brug. Het is onmogelijk de standvastigheid en het vernuft niet te bewonderen, waarmede de prins in zijne plannen volhardde, den moed waarmede hij de karigheid en de veronachtzaming van zijn vorst verdroeg, en het medelijden dat hij voor zijn geduldige kleine heerschaar aan den dag legde. Zooveel geestkracht geeft hem aanspraak op vurige bewondering, terwijl de onverschilligheid zijner tegenpartij somtijds verontwaardiging opwekt. Wij loopen zelfs gevaar, van gunstig gestemd te worden voor de dwingelandij, wanneer die met zooveel genie wordt

voorgestaan en van tot onverschilligheid te vervallen voor de vrijheid van het mensdóm, als de heilige belangen dier vrijheid door eigenbaat, dwarsdrijverij en dwaasheid in gevaar worden gebracht.

Zelfs St. Aldegonde geloofde er niet aan, dat de brug kon voltooid worden. Hij vreesde eer dat de stad door stilstand van den handel, dan door gebrek aan dagelijksch voedsel te gronde zou gaan. Reeds na de inneming van Liefkenshoek en den dood van Oranje, had zulk een geweldige schrik de handeldrijvende burgers bevangen, dat zeventig of tachtig kooplieden, de hoofden der rijkste handelshuizen in Antwerpen, de stad ontvloden, alsof zij door de pest bezocht, of reeds in Parma's handen was. Al die uitgewekenen kregen bevel om, op straffe van verbeurdverklaring van hun eigendom, weder te keeren Weinigen echter gaven hieraan gehoor, want zij hadden, in spijt der gedreigde verbeurdverklaring, middel gevonden om hun goederen te gelde te maken en naar andere, veiliger plaatsen over te brengen. Holland en Zeeland zijn beschuldigd van onverschilligheid voor het lot van Antwerpen, omdat later de koopsteden dier Gewesten den uitgebreiden handel en de overgroote welvaart, door de brabantische handelshoofdstad verloren, aan zich trokken. Die beschuldiging was onrechtvaardig: reeds bij den aanvang van het beleg hadden de Staten van Holland tweehonderdduizend gulden ten beste voor het ontzet der stad; en daarenboven werd aan de rijke uitgewekenen de toelating op het grondgebied der Vereenigde Provinciën streng verboden, waardoor zij genoodzaakt werden zich in Duitschland of Engeland neder te zetten⁽¹⁾. Alleen de stilstand van den handel wekte de bezorgdheid van St. Aldegonde; hij kon niet onderstellen dat een groote en rijke stad, waar minstens twintigduizend burgers in staat waren om de wapenen te dragen, door een leger van acht of tienduizend man ingesloten zou worden. Indien hij grondig bekend was geweest met de ontberingen, waarmede Alexander te worstelen had, zou hij zich wellicht nog geruster gevoeld hebben omtrent den uitslag.

‘Wat mijn plan met de rivier de Schelde betreft,’ schreef Parma aan Filips, ‘zou ik gaarne Uwe Majesteit een teekening willen zenden van het geheele ontwerp; want het werk is van een te groeten omvang, om door brieven verklaard te worden. Hoe meer ik er over nadenk, des te meer verbaast het mij dat wij het er mede op zulk eene hoogte hebben gebracht; zoovele schansen, dijken, grachten, nieuwe uitvindingen, werktuigen en oorlogs-gereedschappen zijn er voor noodig geweest⁽²⁾.’

(1) BAUDARTII *Polemographia*, II. 24.

(2) De prins van Parma aan Filips II, 15 Januarij 1586. *Archivo de Simancas*, MS.

Hij lichtte vervolgens den Koning in, wat hij in geen enkelen brief verzuimde, omtrent zijn eigen verarmden, hulpeloozen staat. ‘Geld, geld, geld manschappen!’ was zijn bestendige kreet. Alles zou vruchteloos zijn, zeide hij, als men hem zoo in den steek liet. ‘Uwe Majesteit,’ zeide hij, ‘moet wel beseffen dat de onderneming voortaan uw eigen zaak is. Ik heb er tot nog toe getrouw het mijne aan gedaan; thans is het aan Uwe Majesteit, het werk ter harte te nemen, en het aan te grijpen met al de warmte, die een zaak waarmede uwe eigene belangen zoozeer gemoeid zijn, verdient.’

Hij kwam er voor uit dat hij, zonder vast vertrouwen op den bijstand van zijn vorst, het plan nooit zou hebben op touw gezet. ‘Ik beken dat het een groote onderneming is,’ zeide hij, en dat zij door velen als roekeloos zal veroordeeld worden. Zeker zou ik haar niet aanvaard hebben, als ik niet gerekend had op Uwer Majesteits volkomen ondersteuning.’

Doch Parma liep gevaar, van genoodzaakt te worden om het geheele plan, ofschoon reeds op het punt van uitvoer, wegens gebrek aan geld op te geven. ‘Het beloofde millioen,’ schreef hij, ‘is bij stukjes en beetjes gezonden, en met zooveel omslag dat ik geen tien kronen tot mijn beschikking heb. Hoe ik zelfs mijn handvol soldaten onderhouden moet - want het leger is zoo ingekrompen, dat Uwe Majesteit er over verbaasd zou staan - weet ik volstrekt niet. Het zou u roeren, als gij hun toestand zaagt. Zij hebben zooveel geleden als maar mogelijk is.’

Veel van de soldaten liepen dan ook weg en ontkwamen, berooid en wanhopig, naar Frankrijk, waar zij met de gewone onrechtvaardigheid hun aanvoerder, wiens hart geheel met hunne ellenden vervuld was, de schuld gaven van het vergrijp van zijn meester, wiens geest zich met andere ontwerpen bezig hield.

‘Hier zijn veel spaansche soldaten doorgetrokken,’ schreef Stafford uit Parijs, ‘zoo armoedig en naakt als ik ooit van mijn leven gezien heb. Er zijn er in de laatste veertien dagen tweehonderd tegelijk in de stad geweest, die vertellen dat in hun kamp groot gebrek aan levensmiddelen heerscht, en dat zij in geen vier-en-twintig maanden soldij ontvangen hebben. Zij varen hevig tegen den prins van Parma uit. Mendoza doet al zijn best om hem weg te krijgen, en hen geld te bezorgen⁽¹⁾.’

Stafford drong er bij zijne regeering sterk op aan, om zich tegenover de Spanjaarden even onverschillig te betoonen als Filips zelf geweest was. Door het leveren van toevoer aan het spaansche leger te verhinderen, kon Engeland, indien het niet

(1) Stafford aan Walsingham, 29 Dec. 1584 en 8 Jan. 1585, bij MURDIN, II 434.

meer doen wilde, althans door niets te doen tot het ontzet van Antwerpen medewerken. ‘Uit geen land,’ schreef hij aan Walsingham, ‘krijgen de Spanjaarden zoo veel toevoer als uit het onze. Engelsche booten, met levensmiddelen geladen, vallen bij zestien en zeventien tegelijk Duinkerken binnen.’

Dit was zeker niet in overeenstemming met de belangen, of met de welwillende verklaringen der engelsche ministers.

Op dien toevoer viel evenwel niet geregeld staat te maken; en hij kon ook niet verkregen worden dan voor een hoogen prijs, terwijl de beurs van den prins uitgeput was. Hij leefde bij den dag, en was verplicht om van iedereen die wat missen kon te leenen. Kooplieden, edelen, ambtenaren, werden allen verplicht om hem te helpen rondkomen met de schrale som, hem door den vorst toegelegd.

‘Het millioen is geheel verdwenen,’ schreef Parma aan zijn meester; ‘gedeeltelijk kwam het in handen van Verdugo in Friesland, van den markies van Rijsburg en andere heeren, ter voldoening van voorschotten. Er is geen penning voor de bezettingen over. Ik kan het geen maand langer volhouden, en zoo ik geen geld krijg, ben ik verplicht om het werk op te geven. Ik heb niet genoeg om mijn matrozen, schrijnwerkers, timmerlieden en andere ambachtslieden elke week te betalen, en allen zullen mij in den steek laten, als ik niet betaal. Ik zie geen uitweg meer, dan Uwer Majesteits hulp in te roepen. Anders moet de onderneming geheel en al mislukken⁽¹⁾.’

Mislukte zij, dan wiesch de prins zijne handen in onschuld en wierp hij alle verantwoordelijkheid van zich af. Hij had daartoe zonder twijfel het volste recht.

Den meesten toevoer kreeg hij uit 's Hertogenbosch, een der vier hoofdsteden van Brabant, dat nog de zijde des Konings hield ofschoon vele steden in de onmiddellijke nabijheid de zaak van het Gemeenebest omhelsd hadden. De Staten hadden lang gewenscht tot ontzet van Antwerpen bij te dragen door een aanval op Den Bosch. Indien het hun gelukte die plaats in te nemen, zou Parma wel gedwongen zijn om het beleg op te breken; bovendien had hij geen troepen over om af te zenden tot hare verdediging. 's Hertogenbosch was een sterk bevolkte, rijke, bloeiende stad, gelegen aan de Dieze, twee mijlen boven het punt waar zij met de Maas samenvloeit, en omtrent twaalf mijlen van Antwerpen. Het ontleende zijn naam aan een prachtig park en bosch, weleer het geliefkoosd lustoord der oude hertogen van Brabant, van wier verblijf er nog eenige sporen over waren. Het was een fraaie, welgebouwde plaats,

(1) De bovenaangehaalde brief van Parma in HS.

met twee-duizend deftige huizen, behalve nederiger woningen. De burgerij was vermaard om haar moed en bedrevenheid in den oorlog, te voet als te paard. Zij hadden, naar men zeide, meer behouden van de woestheid der oude Belgen, door Cesars gedenkschriften vermaard, dan de meesten hunner stamgenooten. In Den Bosch waren verder vele bloeiende fabrieken gevestigd: de lakenbereiders verzonden de voortbrengsels van hun weefgetouw door de gansche Christenheid en het bossche linnen was even beroemd als de bossche messen⁽¹⁾.

Het zou allergeukkigst voor de zaak der vrijheid zijn, als men zulk eene bloeiende en uitstekende stad, gelegen in het hart van het natuurlijk grondgebied der Vereenigde Staten, kon bemachtigen, en zodoende de geduchte aanstalten van Parma tegen Antwerpen verijdelen. Daarenboven was het bekend, dat men er geen spaansche of andere bezetting binnen de muren had, zoodat er geen andere tegenstand te vreezen was, dan die van de krijgshaftige burgers.

Graaf Hohenlo werd in het begin van Januari met deze gewichtige taak belast. Hij trok, na vooraf de omstreken te hebben opgenomen, een macht van vierduizend voetknechten en tweehonderd bereden lansknechten bijeen. Hij verliet zich voor het welslagen der onderneming grootendeels op kapitein Kleerhagen, een brusselsch edelman, wiens vrouw uit Den Bosch geboortig was, en die goed bekend was in de stad. In een donkeren winternacht trok Kleerhagen met vijftig uitgelezen soldaten naar de antwerpsche poort van 's Hertogenbosch, terwijl Hohenlo met zijn geheele krijgsmacht zoo dicht mogelijk bij de stad in hinderlaag lag.

Tusschen de ophaalbrug en de valdeur bevonden zich twee wachthuisjes, die men, onvoorzichtig genoeg, onbezet gelaten had. Kleerhagen geraakte met zijn vijftig volgelingen gelukkig in die schuilplaatsen, waar zij gedurende den nacht rustig verborgen bleven. Om acht uur in den volgende ochtend (20 Januari) haalde de wacht aan de poort de valdeur op, om de ronde te doen. Op hetzelfde oogenblik sprongen de vijftig Staatschen uit hun schuilhoek te voorschijn, joegen de wacht over de kling, en maakten zich van de poort meester. Niemand van de wachthoudenden bracht er het leven af, op een oud, verminkt burger na, die belast was geweest met het ophalen der valdeur, en, zwaar gewond, voor dood bleef liggen. Het vijftigtal riep onmiddellijk al die manschappen uit Hohenlo's hinderlaag te hulp, die in het bereik van hun stem waren, en drong toen, zonder dien bijstand af te wachten, in de grootste verwarring en op-

(1) GUICCIARDINI, *in voce*.

gewondenheid de stad binnen, terwijl zij: ‘victorie, victorie!’ riepen tot zij er heesch van werden. Een korporaal werd met twee man achtergelaten om de poort te bewaken. Ondertusschen kroop de oude gekwetste portier, bloedend en verminkt, in een donkeren hoek, waar hij zich onopgemerkt nederlegde om te sterven.

Kort daarna draafde Hohenlo de stad binnen, in volle wapenrusting gedost terwijl zijn lange lokken in den wind golfd, met omtrent tweehonderd ruiters kletterend achter hem, gevolgd door vijfhonderd piekeniers te voet.

Zeer onbeschoft, dwaas, en geheel in overeenstemming met zijn aard, had hij zijn volgelingen de plundering der stad toegestaan zoodra die ingenomen zou zijn. Zij gingen dus reeds aan het plunderen, eer de stad ingenomen was. Ternauwernood waren er vijf of zeshonderd man binnen getrokken, of zij verstrooiden zich, zonder op eenig bevel te letten, door de voornaamste straten en begonnen de deuren der rijkste huizingen open te loopen. Allerwegen hoorde men de kreten: ‘victorie! de stad is over! weg met de Spanjaarden!’ Vele burgers namen, van schrik verbijsterd, de vlucht, en lieten hun huizen aan de plundersaars over, terwijl ondertusschen het geschreeuw der aanvallers het oor bereikte van den korporaal die met zijn beide makkers ter bewaking der poort was achtergelaten. Uit vrees van hun rechtmatig aandeel in den buit er bij in te schieten, verlieten zij terstond hun post, om hun makkers na te loopen, zoo hard als hun beenen hen konden dragen.

Nu waren bij toeval - hoewel er geen bezetting in de stad lag - veertig boergoensche en italiaansche lansknechten en ongeveer dertig man te voet, den vorigen dag in de stad gekomen om een trein van koopwaren te dekken. De heer van Haultepenne, bevelhebber van Breda, een vermaard koningsgezind krijgsoverste, zoon van den ouden graaf Berlaymont die het eerst de verdedigers der Nederlanden met den naam van Geuzen begiftigd had, vergezelde hen op dezen tocht. De kleine bende stond reeds op het punt van op te zitten en te vertrekken, toen de plotselinge opschudding hen stoorde. Elmont, de bevelhebber der stad, was ook ter hulp gesneld, en had getracht om de burgers te verzamelen. Trouw aan hun alouden krijgsroem, hadden zij aan zijn verzoek gehoor gegeven, en Elmont sloot zich, met een sterke afdeeling gewapende burgers, bij Haultepenne's kleine ruiterbende aan. Eenige schoten werden er op rondzwervende drommen plundersaars gelost, en anderen werden in de nauwe straten vervolgd door deze, in vergelijking met de patriotten die de stad waren binnengedrongen, zoo geringe macht. De verdedigers hielden zich echter goed aaneengesloten, eendrachtig en vastberaden. De aanvallers, geheel

in wanorde en alleen op plunderen bedacht, werden uit elkander gejaagd. Toen zij door een gewapende en geregelde bende werden aangetast, stonden zij verbijsterd: men had hun gezegd dat er geen bezetting lag, en op eens zagen zij een uitgelezen schaar van spaansche lansknechten tegenover zich, aangevoerd door een der beroemste nederlandsche krijgsoversten van Filips. Zij verbeeldden zich dat Kleerhagen hen verraden had, en dat zij met voordacht in een hinderlaag waren gelokt. Door panischen schrik bevangen, waren de soldaten, eens verstrooid en achterdochtig, niet meer te hereenigen. Toen Hohenlo zag dat zijn vijfhonderd niets meer konden uitrichten, rende hij woedend de poort uit, om het overschot zijner troepen, dat buiten de vesten gebleven was, binnen te brengen. Het rijke 's Hertogenbosch was een te schoone prijs om zoo lichtvaardig op te geven; maar hij had beter gedaan, met te zorgen dat hij er zelf meester van was eer hij het den zijnen ter plundering overgaf.

Gedurende zijne afwezigheid nam de verbijstering toe. De staatsche troepen, geheel verward en verbaasd, en krachtig aangevallen, keerden den vijand den rug toe, en vloden hals over kop naar de poort, die zij waren binnengekomen. Doch, ongelukkig voor hen, was de gekwetste oude portier, zoodra de korporaal zijn post had verlaten, stervend nog op handen en knieën uit zijn schuilplaats in den toren te voorschijn gekropen, om met een zakmes de touwen der valdeur stuk te snijden, en, zoo op zijn post, den geest te geven. Zelden had de hand van een stervende een beslissender feit volbracht: de valdeur viel neder, zoodat de vluchtende plundersaars in den val zaten. Zij werden dicht op de hielen gevolgd door de opgewonden burgers, wier oude belgische krijgswaard geheel was ontwaakt, en die met karabijn en musket op hen vuurden, met knuppels en houwens onder hen rondsloegen, wakker aangevoerd door Haultepenne en Elmont, die in volle wapenrusting streden aan het hoofd hunner lansknechten. De ongelukkige staatsche soldaten waren des morgens zeer vroeg opgestaan, enkel om den wolf te scheren. Sommigen werden op straat gedood; anderen beklommen de wallen om zich hals over kop in de gracht te werpen; velen verdronken daarbij, en slechts zeer weinigen gelukte het, zoo te ontkomen. Justinus van Nassau sprong over de borstwering, en zwom gelukkig naar de overzijde. Kleerhagen, in den Kruistoren gejaagd, klom op den omloop, sprong, met harnas en al, in de rivier, en kwam, met de hulp van een schotsch soldaat, behouden aan wal. Ferdinand Truchses, een broeder van den verdreven keurvorst van Keulen, werd gedood. Vier of vijfhonderd der aanvallers - bijna allen die de stad waren binnengedrongen - en omtrent vijftig burgers schoten er het leven bij in.

Hohenlo kwam weldra terug, met kolonel Ysselstein en twee duizend versche manschappen. Doch zij stonden, zooals een tijdgenoot verhaalt, leelijk op hun neus te kijken toen de poort tot hun verbazing voor hunne oogen gesloten werd⁽¹⁾. De graaf had wel kunnen begrijpen, toen hij de stad uitreed om versterking te halen, dat het zaak was om de wacht, die - zoo als hij moest gezien hebben - verlaten was, weder te doen betrekken.

Zijn dwaasheid vloekend, keerde hij, zeer neerslachtig, en terwijl zijn handelwijs naar verdienste algemeen werd afgekeurd, naar Geertruidenberg terug. Zoo was die allerbelangrijkste onderneming, bijna met een schitterenden uitslag bekroond, rampspoedig en schandelijk mislukt. Alleen aan de roekeloosheid van den veldheer, en aan de begeerigheid, die hij zelf bij zijn soldaten opgewekt had, was die uitslag te wijten. Als hij, aan het hoofd zijner vier duizend man, de stad overweldigd had, zou niets hem weerstand hebben geboden: Haultepenne zou met zijn onbeduidende krijgsmacht gesneuveld of gevangen genomen zijn; de grondslag van Parma's grootsche krijgsbewegingen zou ondermijnd zijn, en Antwerpen was behouden gebleven⁽²⁾.

‘Eeuwige dank,’ schreef Parma aan Filips, ‘moet den Heer toegebracht worden. Ook Haultepenne komt groote dank toe. *Indien de opstandelingen in hunne onderneming tegen Den Bosch geslaagd waren, zou ik gedwongen zijn geweest om het beleg van Antwerpen op te geven.* De stad is, om hare sterkte en ligging, van bijzonder belang zoowel voor de onderwerping van Antwerpen als van Brussel; en waren de opstandelingen van Den Bosch meester geweest, dan zouden zij mij den toevoer hebben afgesneden.’ De prins beval Haultepenne vurig aan den Koning aan: hij verdiende een rijke *merced*. De ware held van den dag echter, de hoofdzaak der zege, was een arm, vertreden, ongenoemd slachtoffer: de portier die de touwen der valdeur van de antwerpsche poort had doorgesneden.

Hohenlo was diep gekrenkt door de schande, die hij op zich geladen had. Een tijd lang zocht hij verstrooiing en vergetelheid in een onmatig gebruik van sterken drank; doch zulk een man,

(1) LE PETIT, II. 506.

(2) Zie over den aanslag op Den Bosch LE PETIT, II. 505, 506; BAUDARTII *Polemogr.* II. 39; VAN METEREN, XII. 222; STRADA, II. 326, 327 (die, vreemd genoeg, Justinus van Nassau onder de gedooden noemt: ‘reperi inter eos, qui desiderati sunt, Ferd. Truchsesius, *et nothus Orangii filius*,’ etc. 327); BOR, II. 358; VAN WIJN op WAGENAAR, VIII. 84, volg.; Brief van Parma aan den Koning, 12 Febr. 1585.) *Archivo de Simancas* MS.)

dapper en kloek al was hij nog zoo roekeloos, verlangde weldra zijn goeden naam door verspoediger ondernemingen te herkrijgen. Er was genoeg te doen, en zelden bleef hij werkeloos.

‘Hollock (Hohenlo) is verleden Vrijdag van hier vertrokken,’ schreef Davison aan Walsingham; ‘hij wil alles doen wat hij kan om zijn goeden naam terug te krijgen, dien hij bij zijn aanslag op Den Bosch verloor; hij heeft zich dat zoo sterk aangetrokken, dat hij voor het oogenblik veel veranderd is⁽¹⁾.’

Ondertusschen begon de woelige Schelde, door winterstormen gegeeseld, voor Parma's onderneming een geduchter tegenpartij te worden dan de krijgsbewegingen zijner vijanden, of de hongersnood die onder zijn kleine heirmacht zulk een verwoesting aanrichtte. Het getij van den oceaan dreef ontzaglijke ijsschotsen den stroom op en af, die met donderend geweld tegen het paalwerk sloegen, en het met vernieling dreigden. Doch het werk stond pal. De palen, die de hoofden schraagden welke van weerszijden in den stroom waren aangelegd, had men vijftig voet diep in de bedding der rivier geheid; en zij beantwoordden aan hun doel. Maar in de tusschenruimte, twaalfhonderdveertig voet breed, was de stroom te diep om er palen in te heien; een brug moest er geslagen worden, dwars over den met ijs bezetten en door stormen beroerden vloed, in het hart van den winter, in het gezicht van een waakzamen vijand, met het vooruitzicht op een onmiddellijken inval van Frankrijk, waar men wist dat de afgevaardigden der opstandelingen op uitdrukkelijk verlangen van den Koning aan het onderhandelen waren; zij moest er gebouwd worden door half naakte, uitgehongerde soldaten en matrozen, die in jaren geen soldij ontvangen hadden, en voor een meester, die scheen te vergeten dat die mannen leefden.

‘Goddank,’ schreef Alexander, ‘het paalwerk staat vast, het ijs ten spijt. Nu zullen wij, als het den Heer belieft, spoedig de gewenschte vruchten zien, als Uwe Majesteit niet te kort komt in wat uw grootheid, uw christelijke zin, uw eigen belangen, u opleggen. Het is een groot en heldhaftig werk, Uwer Majesteits groote macht waardig. Wat mij betreft,’ ging hij voort, ‘ik heb alles gedaan wat van mij afhing. Uw eigen koninklijke hand moet voor het overige zorgen: voor manschappen namelijk, genoeg om er de posten mee te bezetten, en geld genoeg om hen daar te onderhouden.’

Hij liet zich in de sterkste bewoordingen uit over het gevaar, waarmede de zwakke en trapsgewijs verergerende toestand van zijn leger de zaak des Konings bedreigde. Zelfs zonder de

(1) Davison aan Walsingham, 12 Febr. 1585. (*State Paper Office MS.*)

samenspanning van Frankrijk met de opstandelingen, waarover hij zich, door zijne onkunde van den juisten staat der zaken, zeer bezorgd toonde, zou het, naar zijn zeggen, onmogelijk zijn, om de goede zaak zonder manschappen en geld vol te houden.

‘Ik heb mij zelven,’ zeide de prins, ‘nacht noch dag gespaard. Laat Uwe Majesteit mij de schuld niet geven, als onze toeleg mislukt. Ook Verdugo roept uit Friesland gedurig om manschappen - manschappen en geld.’

Evenwel, ondanks al die hinderpalen, werd de brug eindelijk voltooid. Op den 25sten Februari, den dag aan St. Mattheus gewijd, die Keizer Karel, Filips' vader en Alexanders grootvader zooveel geluk had aangebracht was, de Schelde voor goed afgesloten⁽¹⁾.

Van de schans *St. Maria* aan de zijde van Kalloo, en van de Filipsschans, niet ver van Oordam aan den brabantischen oever der Schelde, waren stevige stellingen aangelegd, die, op palen rustend, elk vijf honderd voet ver in den stroom uitstaken. De twee uiteinden werden nu door een vaste schipbrug verbonden. Die brug bestond uit twee en dertig pleiten, elk twee en zestig voet lang en twaalf voet breed, met tusschen elk paar een ruimte van twee en twintig voet, en allen aan den voor- en achtersteven en in het midden door vierdubbele boegseerlijnen en kettingen met elkander verbonden. Elke boot was aan den voor- en achtersteven met losse kabels ten anker gelegd; zware blokken met dwarsbalken waren op de booten geplaatst, en over die sterke onderlaag was de planken weg geworpen. Een dikke borstwering van nauw in elkander sluitende balken was aan weerszijden langs het gansche bouwwerk opgericht. Zoo reikte nu een doorlopende, goed versterkte brug van vierentwintig honderd voet lang, van den eenen oever naar den anderen. Elk der twee en dertig vaartuigen waarop het middelste deel van den bouw rustte, was een klein fort, van twee zware stukken geschut voorzien, waarvan het eene stroomop-, het andere stroomafwaarts gericht stond, bevatte twee en dertig soldaten en vier matrozen en was verdedigd door een borstwering, uit schanskorven van zeer groote dikte samengesteld.

De schansen *Filips* en *St. Maria*, ter weerszijden aan het einde der brug gelegen, hielden elk tien groote kanonnen en waren goed met soldaten bezet. Voor elk dier sterkten lag daarenboven een smaldeel van twintig gewapende vaartuigen met zwaar geschut; tien lagen er aan de zijde van Antwerpen en tien stroomafwaarts ten anker. Honderdzeventig groote

(1) Parma aan Filips, 27 Febr. 1585. (*Archivo de Simancas*, MS.)

kanonnen, het geschut der overige schepen en der schansen er onder begrepen, beschermden het gansche bouwwerk tegen elken aanval aan boven- of benedenzijde van den stroom.

Doch, behalve deze batterijen, was er nog een andere voorzorg genomen: ter weerszijden boven en beneden de brug lag, op een matigen afstand, een boogschot ongeveer, een zwaar vlot geankerd, drijvend op ledige tonnen. Elk vlot bestond uit zware balken, drie aan drie te zamen gebonden, terwijl de openingen door scheepsmasten en lichter latwerk waren aangevuld, en was langs den geheelen buitenkant met een tandvormig uitstek voorzien, dat uit stevige sparren bestond, die spits toeliepen en met scherpe ijzeren tanden en haken gewapend waren. Dus stond als het ware een dichtgesloten drom van speren steeds op wacht om den kostbaren bouw, dien zij omgaven, te beschermen. Alle schepen die van de zeeuwsche of de antwerpsche zijde kwamen, en de drijvende ijsschotsen, haast even geducht, waren genoodzaakt om eerst die gevaarlijke buitenwerken aan te tasten. Elk dier vlotten, die midden in den stroom dreven, was twaalf honderd twee en vijftig voet breed, zoodat zij de geheele schipbrug en een deel van het ingeheide paalwerk beschutten⁽¹⁾.

Dit was dan de beroemde brug van Parma. Men heeft dat grootsche bouwstuk wel eens met Cesar's vermaarde brug over den Rijn vergeleken; bedenkt men echter dat het romeinsche werk in den zomer werd aangelegd over een rivier, die slechts half zoo breed is als de Schelde en vrij van de storende werking van eb en vloed, en die stroomde door een land waarvan de bevolking geen weerstand bood; terwijl de gansche aard van het bouwstuk, dat enkel diende om een leger voor een enkele maal den overtocht te verschaffen, in degelijkheid en stevigheid ver achter stond bij Parma's brug, dan is het niet onredelijk, den palm toe te kennen aan den spaanschen veldheer die al de moeilijkheden van een winter in het noorden, van hevige eb en vloed uit zee, en van ondernemende en wanhopige vijanden, die hem van alle kanten bedreigden, te boven wist te komen.

De burgers bejammerden bitter hun eigen dwaasheid, toen zij eindelijk het werk voltooid zagen dat, in plaats van een droombeeld, werkelijkheid geworden was; toen zij de spaansche en italiaansche legioenen in flikkerenden wapendos langs den

(1) De bovenaangehaalde brief van Parma. Vergelijk STRADA, II. 312, *seq.*; BENTIVOGLIO, P. II. L. III. 988-990; VAN METEREN, XII. 218, *volg.*; BOR, II. Boek XX, bl. 590, *volg.* (met voortreffelijke plans, teekeningen en kaarten); BAUDARTII *Polemograph.* II. 22, *seq.* (met zeer goede koperen prenten.)

nieuwen weg zagen trekken, de woelzieke rivier als met voeten treden, en ooggetuigen waren van het plechtig krijgshaftig schouwspel, waarmede de landvoogd den goeden uitslag onder het gebulder van het geschut en de zegekreten van zijn leger vierde. Doch zelfs toen konden zij nauwelijks gelooven dat het werk door menschenhanden volbracht was; en zij riepen dat onzichtbare booze geesten te hulp waren geroepen om dit noodlottig werk, dat de menschelijke kracht te boven ging, te ontwerpen en te volbrengen. Zij vergisten zich. Het was niet het werk van geesten maar van één geest - van een enkel helder, verheven verstand, aan een vasten en onvermoeiden wil gepaard. Die geest was het vernuft van Alexander Farnese; en hij werd bijgestaan door de honderden booze geesten van afgunst, begeerigheid, ijverzucht, eigenbaat, wantrouwen en tweedracht, die niet in zijn kamp scholen, maar onder de gelederen van hen, die voor haardsteden en altaren streden.

En zoo had de prins in spijt van alle hinderpalen zijn doel bereikt. Hij was er terecht trotsch op, maar hij wist door hoevele gevaren hij omringd was, en hij voelde zich gekrenkt door zijn vorst. ‘De antwerpsche onderneming’ schreef hij aan Filips op den dag dat de brug voltooid was, ‘is zoo groot en heldhaftig dat ik, om haar recht te doen wedervaren, uitvoeriger zou moeten wezen dan ik wenschelijk acht, uit vrees van Uw Majesteit te vervelen. Al wat ik er van zeggen wil, is, dat de arbeid en zwarigheden dagelijks zoo groot zijn geweest, dat, indien Uwe Majesteit daarmede bekend was, zij hetgeen wij verricht hebben hooger zou schatten, *en ons niet zoo geheel en al vergeten, dat wij van honger liggen te sterven*⁽¹⁾.

Hij achtte den bouw op zichzelf onneembaar, mits hij van de middelen voorzien werd, om wat hij met zooveel moeite opgetrokken had, in stand te houden.

‘Het geheel is in zulk een staat,’ zeide hij, ‘dat het naar de meening van alle bevoegde krijgskundige beoordeelaars stand zal houden, al daagden ook geheel Holland en Zeeland op om onze staketsels te vernielen. Elke aanval zou voor hen gevaarlijk en nadeelig zijn, zoo duchtig kunnen wij ons grof en klein geschut laten spelen. Elke boot is met de uitstekendste kapiteins en soldaten bemand, zoodat, als de vijanden thans een poging mochten wagen om ons aan te vallen, zij met bebloede koppen zouden terugkeeren⁽²⁾.’

(1) ‘Y no nos tendria tan olvidados, ni permitiria dexarnos en tanta necesidad que no habemos sino de morir de hambre,’ etc. (Brief van Parma aan Filips, 27 Febr. 1585, MS.)

(2) Parma aan Filips, 27 en 28 Febr. 1585. (Archivo de Simancas MS.)

Ondanks zijn schijnbare zegepraal, werd Parma toch somtijds wanhopig. Zijne krijgsmacht was ingekrompen tot de schaduw van een leger, en moest bijna alleen van lucht leven. De ruitery was nagenoeg geheel verloren gegaan. De bezettingen in de verschillende steden leden hongersnood. De burgers hadden geen voedsel, noch voor de soldaten, noch voor zichzelf. ‘Wat de overige troepen betreft,’ zeide Alexander, ‘zij staan op een post, waar zij niets hebben om van te leven, behalve zout water en de dijken, en indien er geen wonder gebeurt, zal alle onderstand, dien Uwe Majesteit nog zenden mocht, te laat komen.’ Hij verzekerde zijn meester, dat hij het niet langer dan vijf of zes dagen kon uithouden, dat hij zijn volk langen tijd uit de hand in den tand gevoed had, en dat het hem weldra onmogelijk zou zijn om zijn troepen bij elkander te houden. Als hij ze niet afdankte, zouden zij wegloopen.’

De tafereelen, die hij ophing, waren allertreurigst, hij smeekte dringend om geld, maar nooit liet hij zich een woord ontvallen over zijn eigen toestand. Voor zijne soldaten alleen was hij bezorgd. ‘Zij moeten voedsel hebben,’ zeide hij. ‘Het is onmogelijk, hen langer met kruimels en brokken te voeden. Wat moet ik beginnen zonder geld? Ik heb niets, en ik zie geen kans om een enkelen gulden te krijgen.’

Zijn meester alleen mocht echter weten hoe de zaken stonden. Zijne brieven toonen, nu zij na drie eeuwen ontcijferd zijn, den bijna wanhopigen toestand aan, waarin de schijnbaar zegevierende veldheer verkeerde, en tevens hoe gemakkelijk zijne bestrijders, indien zij een goed aanvoerder gehad hadden en zelven trouw waren geweest, hem in de zee hadden kunnen jagen.

Doch tegenover die tegenstanders hield hij zich kalm, glimlachend en zegevierend. Een verspieder die uit de stad gezonden was om voor de bekommerde burgers berichten in te winnen, had toegang weten te krijgen tot zijne verschansingen, was gevangen genomen en voor den prins gebracht. Hij verwachtte natuurlijk dat men hem op staanden voet zou ophangen. Integendeel, Alexander beval dat men hem de geheele legerplaats zou rondleiden. De schansen, de staketsels, de brug, alles werd hem zoo zorgvuldig aangewezen en uitgelegd, alsof hij een bevriend bezoeker was geweest, die recht had op alle mogelijke inlichting. Men verzocht hem de stukken geschut in de schansen, op de brug, op de schepen, te tellen. Nadat hij het krijgstooneel goed onderzocht had, werd hij onder vrijgeleide naar de stad teruggezonden.

‘Keer terug tot wie die u gezonden hebben,’ zeide de prins. Deel hun alles mee wat gij gezien en geteld hebt, en hebt hooren uitleggen. Zeg hun, dat het beleg nooit zal opgeheven

worden, en dat deze brug mijn graf of mijn weg naar Antwerpen zal zijn⁽¹⁾.’

Thans kreeg het tooneel werkelijk een onheilspellend aanzien. Parma's hersenschim was een zichtbare, ontzettende werkelijkheid geworden. Daar stond de brug, waarmede de burgers onder het bouwen den spot hadden gedreven. Daar dreigde de Kouwenstein - zwart van geschut en geheel en al met schansen bedekt - dien de slachters met zooveel ijver hadden in stand gehouden. Uit het kamp van Parma te Beveren en Kalloo liep een groote versterkte weg dwars over de rivier en langs den noodlottigen dijk tot aan de verschansingen te Stabroek, waar Mansfeld's leger lag. De forsche Mondragon hield het Heilig Kruis en den geheelen Kouwenstein in zijn ijzeren vuist geklemd. Een keten van schansen, aangelegd en bezet door de strijdvoerende legers van vaderlanders en Spanjaarden, lag dicht opeengedrongen langs beide oevers van de Schelde, negen mijlen ver van Antwerpen tot Lillo; zij wisselden gedurig schoten met elkander. De gansche omtrek, vroeger zoo welig als een, lusthof, was in een woeste, winterachtige zee herschapen, waar kanonneerbooten en andere gewapende vaartuigen op en af voeren en met elkander streden boven overstroomde dorpen en boomgaarden, en tusschen half ondergedompelde torens en kerkspitsen. En toch verrees daar het groote bolwerk - dat als het tijdig vernield was al deze verwoesting tot een zegen zou hebben gemaakt - ongedeerd en onaangetast, als een voortdurende slagboom tusschen Antwerpen en Zeeland. De geest van den prins van Oranje scheen treurig en verwijtend uit den woesten waterplas te rijzen, als om de menschen te bestraffen, die voor zijn ernstige waarschuwingen doof waren geweest.

De inwoners van Brussel, toch al afgetobd en verdrietig, werden, nu de beuzelachtige uitkomst der fransche onderhandeling aan den dag kwam, wanhopend. De deftige en rijke stad had sedert lang in een allervernederendsten toestand verkeerd. Velen der ingezetenen poogden aan den hongersnood te ontkomen door de stad te verlaten. Van de vluchtelingen werden de mannen door de Spanjaarden of naar de stad terug gejaagd, of onder weg opgehangen. Van de vrouwen werden de rokken tot onder de knieën afgesneden, en zoo gelastten de belegeraars haar terug te keeren en te huis te verhongeren. Vele personen kwamen er van honger om. Moeders vergiftigden haar kinderen en zichzelf om den nog verschrikkelijker hongerdood te ontgaan. Eindelijk, toen Vilvoorde ingenomen was, toen men besepte hoe laaghartig de fransche Koning was, toen Parma's brug

(1) STRADA, II. 325, 326, 329, 330.

voltooid en de Schelde gebreideld was - den 13den Maart 1585 - gaf Brussel zich bij verdrag over, onder zulke voorwaarden als er te verwachten waren⁽¹⁾.

Ondanks deze voordeelen, was Parma toch in groote ongelegenheid, zoolang hij geen meester was over de zeekust van Vlaanderen. Ostende was op den duur een struikelblok voor hem. Hij luisterde daarom met genoegen naar een voorstel van La Motte, een der ervarenste en moedigste der waalsche koningsgezinden, om die plaats bij overrompeling aan te tasten. En bij den eersten aanval bereikte La Motte meer dan halverwege zijn doel: in den nacht van den 29sten Maart nam hij met tweeduizend man voetvolk en twaalfhonderd ruiters de geheele oude haven van Ostende in. Hij liet een vertrouwd waalsch officier achter om den reeds gewonnen post te bewaken, en keerde zelf terug om versterking te halen. Tijdens zijne afwezigheid leed zijne onderneming door dezelfde noodlottige oorzaak schipbreuk, die Hohenlo's aanslag op Den Bosch verijdeld had; de door hem achtergelaten soldaten verlieten hun post om de stad te plunderen. De officier die het bevel over hen voerde, sloot zich op dien strooptocht bij hen aan in plaats van hen hunnen plicht voor oogen te houden. De burgers vielen de aanranders aan, doodden er velen, en dreven de overigen op de vlucht. Bij zijn terugkeer vond La Motte alles in de grootste verwarring. Al zijne troepen, zelfs de soldaten die hij zoo pas ter versterking had medegebracht, waren buiten zichzelf van vrees. Hij doodde er verscheidenen met eigen hand, maar de troepen waren niet meer te hereenigen; zijn zegepraal was in een volkomen nederlaag overgegaan.

Woedend over de schandelijke uitkomst van een plan, waarvan men zooveel verwachting had, beval Parma dat de waalsche kapitein, wiens wangedrag zooveel onheil had veroorzaakt, op staanden voet moest worden opgehangen. 'Zulk eene schurkerij,' zeide hij, 'mag niet ongestraft blijven⁽²⁾.'

De prins kon onmogelijk een nieuwe poging doen tot be-

- (1) STRADA, *ubi supra*; VAN METEREN, XII. 22°; LE PETIT, II. 511. Een tijdsbestek van twee jaren werd den burgers toegestaan om te kiezen tusschen het Pausdom of eeuwige ballingschap. De stedelijke vrijheden zouden afhangen van het goedvinden des Konings. De huizen van kardinaal Granvelle en graaf Mansveld moesten weder opgebouwd en op nieuw van meubels voorzien worden.
- (2) Parma aan Filips II, 10 April 1585. (*Archivo de Simancas*, MS.) Vergelijk STRADA, II. 332, die zegt, dat drie officieren ter dood veroordeeld werden, doch dat allen de straf kwijt gescholden werd, om het dapper gedrag van een hunner. Alexander meldt den Koning in zijn brief, dat hij gelast had een er van onmiddellijk ter dood te brengen, tot voorbeeld voor de overigen.

machting van Ostende, want de burgers begonnen eindelijk te begrijpen, dat het noodig was alle krachten in te spannen. Het was duidelijk - nu de brug gebouwd en de Kouwenstein versterkt was - dat een van beiden vernield, of Antwerpen aan zijn lot overgelaten moest worden.

De Nederlanders hadden zich als het ware den geheelen winter in slaap gewiegd met den bedriegelijken droom van fransche opperheerschappij en franschen onderstand. Geen woorden kunnen een duidelijk begrip geven van de doodelijke werking van het langzaam vergift dier onderhandeling. In alle geval was die onderhandeling nu afgelopen en Antwerpen moest vallen, zoo de vrienden des vaderlands geen beslissenden slag waagden; men had in het geheim een aanval beraamd, doch eerst moesten er nog voorbereidende maatregelen genomen worden.

Het kasteel Liefkenshoek was een allerbelangrijkste post. De patriotten hadden voortdurend het gemis van die kostelijke bezitting betreurd, die, zoo als wij gezien hebben, op zulk een treurige wijs op Oranje's sterfdag verloren was gegaan. Het kasteel Lillo, dat juist daartegenover op den brabantischen oever der Schelde lag, was behouden gebleven, en dit was hun sterkste post. Als beide plaatsen in hunne macht waren, zou de vaart op de rivier, ten minste tot aan de brug, betrekkelijk veilig zijn.

Een plotselinge aanval werd er gedaan op Liefkenshoek. Den 4den April 1585 kwamen verscheidene zeeuwsche oorlogsschepen, onder aanvoering van Justinus van Nassau, den stroom opvaren. Zij werden uit het kasteel Lillo ondersteund door een afdeeling, onder bevel van graaf Hohenlo; beide krijgsoversten brandden van verlangen om de smet, die sedert den mislukten aanslag op Den Bosch op hun naam kleefde, uit te wisschen. Zij slaagden: Liefkenshoek werd bij den eersten aanval bemachtigd. Na weinige schoten hadden de vaderlanders een bres gemaakt; zij landden en sprongen over de wallen. De Walen en Spanjaarden namen de vlucht; velen hunner sneuvelden in het kasteel, en op de dijken; anderen kwamen in de Schelde om. De overwinnaars bemachtigden met dezelfde onstuimige drift de St. Antonieschans, die in de nabijheid, iets verder de rivier af, gelegen was. Zoo kregen zij al het land dat in die streek nog boven water was, Den Doel, in hun macht⁽¹⁾.

De dijk, waarop Liefkenshoek stond, liep stroomopwaarts naar Kalloo, dat nog geen mijl van daar lag. Daar was Parma's hoofdkwartier en de vermaarde brug. Maar bij de schans St. Maria, waar de brug aan den vlaamschen grond sloot, was de dijk doorgestoken. Op dat doorgestoken brok moesten zij, zonder een oogenblik tijdverlies, een borstwering opwerpen zoodra zij de

(1) LE PETIT, II. 511; STRADA, II. 333.

schansen zouden hebben bemachtigd, die zij het eerst moesten aantasten; dit was aan de aanvoerders der onderneming tegen Liefkenshoek door St. Aldegonde schriftelijk gelast. Uit zulk een bolwerk, vlak bij St. Maria gelegen, kon die schans, het staketsel, de geheele brug met al het geschut dat men uit Zeeland aanvoeren kon, gebeukt worden.

Doch Parma was hen voor. Ondanks zijn woede en schaamte dat spaansche krijgers schandelijk de belangrijke sterkte verloren lieten gaan, die Rijsburg negen maanden geleden op zoo schitterende wijze veroverd had, was hij de man niet om tijd te verspillen met vruchteloze klachten. Met zijn scherpen blik zag hij onmiddellijk wat er gedaan moest worden. In den eigen nacht, waarin Liefkenshoek verloren ging, zond hij een zoo sterke afdeeling als hij missen kon, met een menigte schansdelvers, in schuiten van Kalloo naar de overzijde. Bij het aanbreken van den dag stond een sterkte, van wier bolwerken de spaansche vlag wapperde, op het doorgestoken eind van den dijk. Daarna gaf hij bevel een der twee kapiteins, die in Liefkenshoek en de St. Antonieschans het bevel hadden gevoerd, op denzelfden dijk te onthoofden; de andere werd met schande uit den dienst weggejaagd⁽¹⁾. Ostende moest voor ditmaal uit de gedachten worden gezet, 'doch het was geen kleinigheid,' zeide Parma, 'dat wij ons dien eigen nacht op de gescheurde plek verschansten, en zodoende de opstandelingen verhinderden om iets te doen dat ons zeer ongelegen zou gekomen zijn⁽²⁾.'

Evenwel hadden de opstandelingen een aanmerkelijk voordeel behaald; en nu of nooit moest een reeds lang beraamde slag toegebracht worden.

Er woonde in Antwerpen een vernuftig Mantuaan, Gianibelli genaamd, die zich sedert lang had bezig gehouden met verschillende plannen om de stad van toevoer te voorzien. Hij had in den aanvang van het beleg de overheid dringend voorgehouden, hoe nuttig het was om een grooten voorraad van koren op te doen, toen dit nog niet te veel was opgeslagen⁽³⁾. Maar de mannen van het bewind hadden het hoofd vol van een groot schip, of drijvend kasteel, dat zij bezig waren te bouwen, en dat zij snoevend: Oorlogseinde, *Fin de la Guerre*, genoemd hadden. Wij zullen later meer van dat wonder vernemen. Gianibelli, die veel van den scheepsbouw wist, even-

(1) STRADA, II. 333, BOR, II. 596, en BENTIVOGLIO, P. II. L. III. p. 291, zeggen dat beide bevelhebbers onthoofd werden De prins zelf (Brief aan Filips, 10 April 1585, MS.) verhaalt het verlies der sterkten, zonder iets te zeggen van de straf der schuldigen.

(2) De even te voren aangehaalde brief van Parma.

(3) BOR, II. 500.

als van vele andere zaken, dreef den spot met het plan, dat op zichzelf reeds, vóór dat het werk voltooid was, zooveel geld kosten zou, dat de stad er vier maanden van had kunnen leven.

Gianibelli behoorde niet tot de patriotten. Hij was een knap man en werd door het onkundig gemeen nu eens voor een droomer, dan weer voor een heksenmeester aangezien. De zaak der vrijheid was hem even onverschillig als die der dwingelandij; hij was een groot liefhebber van de scheikunde en een werktuigkundige, die in theoretischen en practischen vestingbouw voor geen zijner tijdgenooten onder deed.

Hij was van Italië naar Spanje gegaan om Filips zijne diensten aan te bieden, en hem het voordeel te gunnen van vele vernuftige uitvindingen. De prikkelbare Italiaan had verontwaardigd een goed heenkomen gezocht, toen hij genoodzaakt werd om dag aan dag, met spottende hovelingen en onbescheiden ambtenaren, zijne opwachting te maken, en hij zich aan de vitterij van zoogenaamde deskundigen en oppervlakkige filozofen moest onderwerpen, terwijl hem steeds de gelegenheid ontzegd werd om zijne plannen bloot te leggen. Hij had toen aan de domheid, die zijn genie miskend had, wraak gezworen, en de gelofte gedaan dat de eerste maal dat de Spanjaarden weder den naam zouden hooren van den man, dien zij zich verstout hadden te bespotten, zij dien met tranen zouden hooren⁽¹⁾.

Hij legde thans den raad van Antwerpen een plan voor om met eenige schepen, die waarschijnlijk meer werking zouden doen dan het reusachtig *Oorlogseinde*, dat volgens zijn zeggen geheel mislukken moest, de brug te vernielen. Hij verlangde drie schepen, die hij uit de stadsvloot had gekozen: *de Oranje*, *de Post* en *de Gouden Leeuw*, van honderdvijftig, driehonderdvijftig en vijfhonderd ton. Behalve deze vorderde hij nog zestig platboomde pleiten, die hij, half ondergedompeld, met kabels en kettingen in den vorm eener halve maan aan elkander gebonden, de rivier wilde laten afdrijven, met een menigte ankers en enterdreggen, die overal boven water uitstaken. Dit samenstel was bestemd om tegen het vlot te werken.

Onkunde en ongeloof speelden hun gewone rol, en Gianibelli's verzoek werd afgeslagen. Men nam echter een halven maatregel en stond hem twee kleinere schepen van zeventig of tachtig ton toe. Ondanks deze karigheid, besloot de Italiaan met die bekrompen middelen een proef te geven van wat hij vermocht⁽²⁾. Twee bekwame werklieden van Antwerpen, een klokkenmaker, Bory genaamd, en een werktuigkundige, Timmerman, sloten zich bij hem aan⁽³⁾.

(1) STRADA II. 33, 4, 335.

(2) BOR, II. 596, volg.; HOOFT, *Vervolgh*, 91.

(3) BOR, HOOFT, t.a. pl.; STRADA, II. 335, seq.; VAN METEREN, XII. 223; BAUDARTII *Polemogr.*, II. 24-27, met zeer opmerkelijke ophelderende platen; BENTIVOGLIO, P. II. L. III. 291, 292; REYD., IV. 60. Brief van Parma aan Filips, 10 April 1585. (*Archivo de Simancas*, MS.)

Hij doopte de twee schepen: *de Fortuin* en *de Hoop*, en ging weldra aan het werk, om ze in drijvende vulkanen te herscheppen, die met de ebbe de rivier moesten afzakken en verderf zouden verspreiden waar de Spanjaards zich het veiligst achtten.

In het ruim van elk dier schepen, de geheele lengte door, was een stevige vloer gemetseld, één voet dik en vijf voet breed. Daar boven was een kamer gemetseld van witten steen, veertig voet lang, vierdehalve voet breed en hoog, en met wanden van vijf voet dikte. Dit was de krater. Die kamer werd gevuld met zeventuizend pond buskruit van een beter soort dan men tot dusver gekend had, dat door Gianibelli zelf toebereid was. Daarboven was een dak van zes voet dik, uit blauwe zerken samengesteld, die met de hoeken naar boven geplaatst waren. Boven dezen krater verhief zich een holle kegel of pyramide, van zware marmerplaten gemaakt, en met molensteenen, kanonskogels, marmerblokken, kettingkogels, ijzeren haken, ploegscharen gevuld. De open ruimte tusschen de kruitmijn en de wanden werd insgelijks aangevuld met straatsteenen, ijzeren staven en harpoenen. Het gansche werk was overdekt door een effen lichte vloer van planken en metselwerk, waarop zich een houtmijt bevond. Deze zou op een gegeven oogenblik aangestoken worden, om beide schepen het voorkomen te geven van branders, enkel bestemd om de brug in brand te steken. Op de *Fortuin* was een lange, zorgvuldig toebereide lont verbonden met de verborgen mijn, die op een nauwkeurig berekend oogenblik moest springen. De uitbarsting van den anderen drijvenden vulkaan werd geregeld door een vernuftig uitgedacht uurwerk, waardoor op den bepaalden tijd een aangeslagen vuursteen de massa buskruit, die beneden verscholen lag, moest aansteken.

Buiten deze twee helsche werktuigen, of zoogenaamde *helbranders*, werd een vloot van twee-en-dertig kleinere vaartuigen toegerust. Overdekt met teer, terpentijn en hars, en met ontvlambare stoffen gevuld, zouden die booten in afdeelingen van acht, om het half uur, tijdens de ebbe, van Antwerpen de rivier afzakken. Het doel was om zoo mogelijk het vlot uit den weg te krijgen, en de aandacht der Spanjaarden af te leiden, tot dat de *Fortuin* en de *Hoop* zouden afkomen op de brug.

De 5de April, de dag na de voorspoedige bestorming van Liefkenshoek en St. Antonie, was bestemd tot het afzenden der branders. Gianibelli's plan was om, zoodra het donker zou zijn, de twee-en-dertig kleinere vaartuigen, onder bevel van den admiraal Jacob Jacobsz., uit de nabijheid der Boerenschans, die dicht

bij de stadsvesten gelegen was, af te zenden. *Koppen gaat loopen* had echter geen nieuwe lauweren gewonnen, welke dien schandnaam konden overschaduwen. Hij hoorde niet tot Hollands zeehelden; hij was een zeer ongeschikt bevelhebber; juist de man om de uitvoering van het beste plan te bederven. Zoo begon *Koppen gaat loopen* dan ook aanstonds met een groven misslag. In plaats van de vooruit te zenden branders, bij geregelde tusschenpoozen, volgens afspraak, den stroom te laten afdrijven, zond hij ze allen hals over kop, zoo gauw als zij in de vaart konden gebracht worden, weg. Niet lang daarna zond hij hen de twee *helbranders*, de *Fortuin* en de *Hoop*, achterop. Zoo voer de gansche vloot bijna tegelijk uit.

Parma wist dat er te Antwerpen aanstalten gemaakt werden tot een aanval, maar niet hoe groot het gevaar was. Hij dacht bestookt te zullen worden door een vloot uit de stad, in vereeniging met een zeeuwsch smaldeel dat van beneden zou komen opzetten. Zoodra men de eerste vaartuigen dus, waarop het loopend vuur nog niet aangestoken was, van de stad zag komen afdrijven, riep hij oogenblikkelijk de zijnen met trommelslag en trompetgeschal onder de wapenen, en zijn gansche krijgsmacht werd op de brug, de staketsels en de naaste schansen in slagorde geschaard. Zoo brachten de voorbereidsels om het gevaar te ontduiken of te bestrijden de Spanjaarden in het verderf. Nadat Alexander herhaaldelijk de rivier overgestoken was, en uitvoerige bevelen gegeven had tot afwering van den verwachten aanval, vatte hij eindelijk post in het blokhuis op de vlaamsche zijde, bij het paalwerk en de schipbrug. Hij was omgeven door een groep hoofdofficieren, waaronder Rijsburg, Billy, Gaetano, Cessis en de Engelschman sir Rowland Yorke.

Het was een donkere, zachte voorjaarsavond. Terwijl de vloot langzaam de rivier afzakte, werd zij plotseling verlicht, daar elk schip, een vurige spookgestalte gelijk, in den donker ontvlamde. De golven der Schelde schenen te gloeien van den brand, terwijl de oevers door een bovennatuurlijken gloed verlicht werden. Het was een woest, trotsch schouwspel. De krijgslieden geschaard aan weerszijden van de rivier, langs de dijken en op de brug, met hun wapperende banieren, en hun speren en borstharnassen glinsterend in het sombere licht; de helsche vloot, door geen menschenhand bestuurd, die in vlammen gehuld, aan de luimen van wind en getij prijs gegeven, voortdobberde; de doodelijke stilte die het trompetgeschal en de kreten der krijgslieden had vervangen - de spookachtige gloed, die de duisternis verdreven had - het voorgevoel dat er een geheimzinnig gevaar dreigde, dat alles prikkelde tot spanning.

Een oogenblik kregen de Spanjaarden weder moed. Vele der kleinere vaartuigen dreven, het eene na het andere, plomp-

verloren tegen het vlot aan, waar zij in de haken en reusachtige speerpunten verward raakten, en langzaam verbrandden zonder belangrijke schade aan te richten. Anderen raakten op de banken in de rivier aan den grond, eer zij hun bestemming bereikten. Sommige zonken in den stroom weg.

Achteraan kwamen de twee helsche schepen, die ongestadig op den stroom dobberden, daar de stuurlieden zich natuurlijk toen zij de brug naderden in de booten geborgen hadden. Het flauwe vuur op het dek verlichtte te nauwer nood de donkere spookachtige rompen. Beide werden door den stroom ter zijde van het vlot gedreven, dat, zoo als thans bleek door een dwaling van den bouwmeester, slechts bestemd was om het drijvend deel der brug te beschermen. *De Fortuin* waggelde het eerst langs het vlot, klungelde onbeholpen langs den dijk, en raakte dicht bij Kalloo aan den grond, zonder tegen de brug aan te komen - een oogenblik van gespannen verwachting en de trage lont brandde op het dek uit; een flauwe en gedeeltelijke ontploffing volgde, waardoor weinig of geen schade werd aangericht.

Parma riep oogenblikkelijk allen op, die moed hadden om het geheimzinnig vaartuig aan boord te klampen. Aan het hoofd der waaghalzen stelde zich de koene Rowland Yorke⁽¹⁾, een Londenaar, van wien men later in de nederlandsche geschiedenis meer zou hooren. De schaar sprong in den verlaten en thans onschadelijken vulkaan, bluschte de vonken uit, die nog op het dek smeulden, en boorden met speren en lange polsstokken in de verborgen schuilhoeken der kiel. Er was echter weinig tijd voor die gevaarlijke nasporingen, en de drom maakte zich weldra uit de voeten en spoedde zich naar de brug.

De troepen van Parma, die zich op het staketsel samendrongen en over de borstwering keken, begonnen om de vertooning te lachen. Zij vonden het kinderspel, om een spaansch leger, met een veldheer als Alexander Farnese, met zulk machteloos vuurwerk te dreigen. Toch waren aller oogen angstig gevestigd op den anderen helbrander *de Hoop*, die thans tot zeer dicht bij de plaats zijner bestemming gedreven was. Terwijl hij zich voortbewoog tusschen het vlot en den oever, botste hij hevig tegen de brug op de Kalloosche zijde, dicht bij het blokhuis. Een dunnen rookwalm zag men kronkelen boven een flauw en smeulend vuur op het dek.

Eenige soldaten sprongen op Parma's last oogenblikkelijk aan boord van dit tweede geheimzinnige vaartuig, en trachtten de vlammen te blusschen zoo als men aan boord van *de Fortuin* had gedaan. Rijsburg hield van de brug af het toezicht.

(1) STOWE, *Chronicle of England*, ed. 1631, p. 700.

Op hetzelfde oogenblik kwam een vaandrig, De Vega geheeten, die bij den prins van Parma dicht bij het blokhuis stond, naar hem toe met het dringend verzoek om zich te verwijderen. Alexander weigerde dit; Vega, onwillekeurig bezorgd, viel voor hem op de knieën, trok hem aan zijn mantel, en smeekte er hem zoo hartstochtelijk om, dat de prins eindelijk toegaf.

Het was geen oogenblik te vroeg. Het uurwerk in *de Hoop* was beter geregeld dan de langzame lont in *de Fortuin*. Nauwelijks was Alexander bij den ingang der schans St. Maria, aan het einde van de brug, gekomen, of er werd een vreeselijke ontploffing gehoord. *De Hoop* verdween, tegelijk met de mannen die haar aan boord hadden geklampt, en met het blokhuis en zijn bezetting waartegen de brander was aangebots; een groot gedeelte der brug werd, met al de troepen die er hadden post gevat, in de lucht geslingerd. Het was het werk van een enkel oogenblik. De Schelde gaapte tot op den bodem toe, en wierp toen hare golven over de dijken, diep in de schansen, en ver over het land. De aarde trilde als schokte er een vulkaan in haar binnenste. Een woeste gloed verlichtte voor een enkel oogenblik het tooneel, en werd daarop door een stikdonkeren nacht vervangen. Huizen werden mijlen ver weggeslingerd; en geen levend wezen kon zich, zelfs op ver afgelegene plaatsen, op de been houden. De lucht werd vervuld met een regen van ploegijzers, grafzerken, marmeren kogels, en met de hoofden, armen, beenen, rompen van menschen. Granietplaten, door het brandend schip uitgebraakt, werden naderhand, op een mijl afstands, diep in de aarde bedolven gevonden. Een duizendtal soldaten werd in een seconde tijds vernietigd, terwijl velen van hen aan flarden gescheurd waren, zoodat geen lijk meer op een menschelijk overblijfsel geleek.

Rijsburg verdween, en eerst eenige dagen later vond men zijn lijk verward in een ijzeren ketting, die van een der booten van de brug in het midden der rivier afhing. De oude krijgsman Robles, heer van Billy, een portugeesch bevelhebber van uitstekende verdiensten en hoogen rang bij het leger, kwam eveneens om. Maanden daarna vond men zijn lijk, tusschen de planken der brug, toen die eindelijk weggeruimd werd; het werd herkend aan den gouden ketting van een eigenaardig maaksel, dien hij droeg. Parma zelf werd op den grond geworpen, bedwelmd door den slag van een paal, die hem tegen den schouder vloog. De page die achter hem stond en zijn helm droeg, viel zonder een wond neder, door de persing der lucht gedood.

De burggraaf van Brussel werd uit een boot aan de vlaamsche zijde geslagen, en kwam veilig en ongedeerd in een andere, in het midden van de rivier, te land. Kapitein Tucci werd, in

volle wapenrusting, uit een schans geslingerd, loodrecht in de lucht opgeworpen, en viel toen in de rivier. Hij had een koelbloedig gestel en was een goed zwemmer, en zeer vroom; zoo ontdeed hij zich behendig van harnas en helm, beval zich aan in de bescherming der Heilige Maagd, en kwam behouden aan wal. Een ander officier van Parma's lijfwacht, François de Liege, die op het Kalloosche eind der brug stond, steeg als een veer in de wolken op, vloog de rivier over, en kwam op den tegenoverliggenden oever te land, zonder eenig ander letsel dan dat zijn schouder uit het lid was. Hij verbeeldde zich (zoo als hij naderhand vertelde) dat hij in een kanonskogel veranderd was, toen hij zoo, als in een woedenden storm voortgejaagd, door den stikdonkeren dampkring voer⁽¹⁾.

Men had afgesproken dat de admiraal Jacob Jacobsz. onmiddellijk na de ontploffing der branders, een achtriems boot zou afzenden om op te nemen hoe groot de schade was. Als er een bres gemaakt en de doortocht naar de stad open was, zou hij eenige vuurpijlen afsteken; op dat sein zou een vloot, te Lillo op post, zwaar gewapend, geladen met toereikenden voorraad om in de behoefte der Antwerpenaars te voorzien, en gereed om oogenblikkelijk onder zeil te gaan, zich met geweld een weg door de rivier banen.

Het werk was gelukt. Er was een bres gemaakt van tweehonderd voet. Indien de ervarenste loods uit Zeeland aan het roer had gestaan van *de Hoop*, met een uitgelezen bemanning onder zijn bevel, had hij het vaartuig niet zorgvuldiger kunnen sturen, dan de wind en het getij het nu hadden gedaan. De brander had het vlot, dat in den weg lag, vermeden, en was, alsof hij het er op toe had gelegd, naast de brug komen te liggen. Het schip was op het juiste oogenblik in de lucht gesprongen. Alles wat de Mantuaansche toovenaar voorspeld had, was gebeurd. De vermaarde brug was middendoor gebroken, en duizend uitgelezen manschappen - de keur van Parma's leger - waren in de lucht geslingerd. De landvoogd zelf lag bedwelmde op de brug, die, volgens zijn zeggen, zijn zegeteeken of zijn graf

- (1) De hoofdbronnen, door ons bij het bovenstaand verslag dezer beroemde onderneming gebezigd, zijn die, welke reeds vroeger vermeld zijn, namelijk: de brieven in HS. van den prins van Parma in het Archief van Simancas; BOR, II. 596 e.v.; STRADA, II. 334, *seq.*; VAN METEREN, XII. 223; HOOFT, *Vervolgh.* 91; BAUDARTII *Polemographia*, II. 24-27; BENTIVOGLIO, P. II, L. III. 291, 292; REYD., IV. 60; MARTENS en TORFS, *Geschied. van Antw.*, V. 223 e.v.; PAPEBROCHII *Ann. Antw.*, IV. 100, *seq.*; en anderen. - Ik heb het onnoodig geacht ze stap voor stap aan te halen; want al de verhalen komen, afgezien van eenige onvermijdelijke en weinig beduidende afwijkingen, onderling overeen. De uitvoerigste bijzonderheden vindt men bij STRADA en BOR.

zou zijn. Zijn voornaamste bevelhebbers waren dood, en al die nog in leven waren, van verbazing verstomd en verblind. De vloot lag kant en klaar, met de zeilen geheschen en de riemen in de roeigaten, om al wat er van de prachtige brug over was te vernielen, en om Antwerpen te verlossen en te doen zegepralen.

Niemand sliep er in de stad. De ontploffing had de vesten doen dreunen, en duizenden menschen verdrongen zich op straat. Het was een oogenblik van schitterende zegepraal. *De Hoop* had aan de verwachting voldaan, en het werk, waar Parma zeven maanden aan besteed had, was in een oogenblik vernield. St. Aldegonde en Gianibelli stonden in de Boerenschans aan den oever der rivier. Zij hadden de ontploffing gevoeld en gehoord, en zagen thans in de duisternis uit, naar de gewenschte vuurpijlen.

Geen vuurpijl steeg er op. En het moet, zelfs na verloop van drie eeuwen, elk hart, dat voor de vrijheid klopt, grieven als men aan de bittere teleurstelling denkt, waardoor die groote onderneming mislukte. De oorzaak lag in de ongeschiktheid en lafhartigheid van den admiraal Jacob Jacobsz., die door de ontploffing als verlamd was, de boot heenzond doch haar terugkeer niet afwachtte. Ook de matrozen waren ontsteld door het gebeurde en kwamen, na een korte poos te hebben rondgezwalkt, terug met het leugenachtig bericht, dat er niets was uitgericht, en dat de brug nog gaaf en ongeschonden was. St. Aldegonde en Gianibelli waren woedend, toen zij begrepen hoe dom de admiraal gehandeld had, en wenschten hem in hun hart de galg toe, die hij dan ook wel verdiende. De Italiaan vooral betreurde het, dat het welslagen van zijn vernuftig plan door de domme streken van den onbekwamen Vlaming geen vruchten droeg.

Daarentegen was er aan de andere zijde een man, die voor geen gevaar terugdeinsde. Men hield Alexander voor dood, zoodat er algemeene verslagenheid heerschte. Men wist dat hij een oogenblik vóór de ontploffing in het blokhuis had gestaan, waartegen *de Hoop* was aangebotst. Na de eerste verschrikkelijke oogenblikken vonden de soldaten hun veldheer in overspannen toestand liggen, op den drempel der St. Mariaschans, met het bloote zwaard in de hand, terwijl Cessia zijne knieën omvat hield, en Gaetano, door een slag op het hoofd bedwelmd, naast hem lag uitgestrekt⁽¹⁾.

Parma kwam het eerst bij, en sprong overeind. Met den degen

(1) Dat is de uitvoerige schilderij die STRADA er van ophangt, II. 342; en ofschoon de prins in zijn eigen brieven, geschreven van het tooneel der gebeurtenis, en in het Archief van Simancas bewaard, van het voorval geen melding maakt, ben ik toch geneigd om mij te verlaten op de zeer rijke bouwstoffen, die de begaafde Jezuït bezat, bijzondere brieven namelijk uit dien tijd, van spaansche officieren die den oorlog bijwoonden - welke brieven, helaas! denkelijk voor altijd verdwenen zijn.

in de vuist, snelde hij terstond naar de brug en zag hoe die vreeselijk uit elkander geslagen was, en dat de rivier en de oever met de verminkte lijken zijner krijgslieden als bezaaid waren. Hij verwachtte, dat de vloot, die beneden lag, zich oogenblikkelijk met geweld een weg zou banen, het overschot zijner troepen zou vernielen, de verwoesting der brug voltooien, en daarop met rijkelijke versterking en toevoer naar Antwerpen zou varen. En Alexander zag in, dat die onderneming slagen moest. Terwijl hij van oogenblik tot oogenblik den aanval verwachtte, behield hij zijn moed en opgeruimd voorkomen, hoe wanhopig hij ook was.

Het werk, waaraan hij den ganschen winter gearbeid had, scheen vernietigd, en hij zou zich naar alle gedachten genoodzaakt zien om het beleg op te breken. Toch ging hij in persoon alle gelederen langs, van post tot post, zorgde voor de gekwetsten, en sprak hun die ongedeerd waren gebleven moed in.

De nacht verstreek, zonder dat men van den verwachten aanval iets merkte. Hij liet zijn volk de dobberende booten, palen en latten bijeenzamelen, en haastig en tijdelijk - ten minste in schijn - het verwoeste deel der brug herstellen. En zoo hield hij zich den ganschen nacht bezig, ofschoon hij elk oogenblik verwachtte het zeeuwsche geschut te zullen hoeren. Toen het morgen werd, en het bleek, dat de Nederlanders onmachtig of ongezind waren om meer voordeel te behalen, was de landvoogd weder even zeker van zijne zaak als ooit. Hij ging terstond aan het werk om zijn groot kunstgewrocht in alle deelen te herstellen, en had - vóór dat hij weder gestoord kon worden - de schade, die er aan was toegebracht, verholpen.

Eerst drie dagen later vernam men in Antwerpen den afloop, toen Hohenlo een bode afzond, die onder de brug zwom, nauwkeurig den stand van zaken opnam, en - nu het te laat was - verslag brengen kwam van de behaalde maar verloren zegepraal. De teleurstelling was zeer groot. *Koppen gaat loopen* had de hoop en verwachting van vele schranderder en kloeker mannen dan hij in rook doen vervliegen.

Groot was het verlies, dat Parma en de Koning in den markies van Rijsburg en De Billy, een trouw, ervaren en moedig veldheer, leden: Parma zeide: 'Beide waren steeds gereed om in dienst van Uwe Majesteit hun plicht te doen. Zij wonnen mij in al mijn beslommeringen veel moeite uit. Maar,' ging de prins op vromen toon voort, 'zeggen wij den Heer voor

alles dank, en nemen al wat uit Zijne hand komt als een genadegift aan⁽¹⁾.

Alexander had inderdaad reden om het verlies van Robert de Melun, burggraaf van Gent, markies van Roubaix en Rijsburg, te betreuren. Hij was een knap krijgsman, en bezat een groot vermogen, dat in het laatst van zijn leven nog aanzienlijk vermeerderd was door de verbeurdverklaring der bezittingen van zijn oudsten broeder te zijnen voordeele, een maatregel, waaraan de Koning, op Parma's voorspraak, zijne toestemming had verleend. Die broeder was de vaderlandslievende prins van Espinoy, dien wij kort geleden aan het hoofd van der Staten bezending naar Frankrijk hebben gezien. En Rijsburg was Alexander dankbaar; want, behalve dien buit, op zijn broeder behaald, had hij door tusschenkomst van zijn grooten beschermer twee Markgraafschappen gekregen, en de hoogste posten bij het leger. Terwijl hij tegenover alle anderen onbeschoft, hoogmoedig en terugstootend was, was hij voor Parma steeds hartelijk, waakzaam, gediensig. Hij had zijn meester zonder eenig gemoedsbezwaar gediend als een man, die geen vermoeienis, geen vrees, geen wroeging, geen natuurlijke genegenheid kende, die geduldig het toezicht kon houden over al de bijzonderheden van een groot oorlogsplan, of een uitgestrekte staatkundige samenspanning leiden; door een barsch voorkomen of door omkoopning, door zich aan het hoofd te stellen van een hopeloos pogen, door een gevangene in koelen bloede te vermoorden, of door in den gloeienden krater te springen van hetgeen een zeevulkaan scheen, maakte hij zich meermalen verdienstelijk. Hij had onschatbare diensten bewezen in de onderwerping der waalsche gewesten, en in het maken der brug over de Schelde, twee lichtpunten in Alexander's leven. Hij was thans afgetreden van het tooneel waarop hij zulk een krachtige en schitterende rol had gespeeld, en vond, in een ketting verward, zijn graf in den stroom der rustelooze rivier.

En in dezen rampvollen nacht was Parma, als altijd, zijnen vorst trouw gebleven. 'Wij verwachtten,' zeide hij, 'dat de opstandelingen ons oogenblikkelijk na de ontploffing van alle kanten zouden aanvallen. Doch al de onzen bleven zoo verbaasd door het ongehoorde voorval, dat zeer weinigen begrepen wat er gaande was. Ik vond het geraten om - ondanks het gevaar om mij bloot te geven - het volk aan te sporen om niet weg te loopen. Ik deed dit, en herstelde de toegebrachte schade een weinig, doch niet zoo, dat - als de vijand ons toen aangevallen had - *wij niet in het grootste gevaar zouden verkeerd hebben*. Ik bleef niet in gebreke om mijn plicht te doen, zoo als

(1) Parma aan Filips, 10 April 1585. (*Archivo de Simancas*, MS.)

ik altijd hoop te doen: doch ik zeg hier niets meer van hetgeen er toen voorviel of van hetgeen ik gedaan heb, omdat het mij niet goed staat daarvan te spreken⁽¹⁾.’

Ondanks het mislukken van den aanslag, hielden de patriotten goeden moed, en stelden onophoudelijk pogingen in het werk om Parma's verschansingen te vernielen. Hunne aanslagen tegen de brug, hoewel krachtig genoeg om den spaanschen aanvoerder voortdurend bezorgd te doen blijven, brachten echter lang niet zooveel schade toe als bij de gedenkwaardige gelegenheid, toen de mantuaansche ingenieur en de nederlandsche uurwerkmaker al hun vernuft hadden uitgeput. Toch wemelde het verdronken land van de vaartuigen der opstandelingen, die nu eens dezen, dan weder een anderen post bedreigden, en zich soms ook uit de voeten maakten; want nagenoeg de gansche kleine krijgsmacht van Parma had aan de twee uiteinden der brug post gevat. Vele branders werden er van tijd tot tijd op afgezonden, doch Alexander liet eenige wachtbooten, met zeisen en haken gewapend, geregeld voor de vlotten af en aan roeien, om dezen tegen alle aanranding te beschermen.

Groot was de ontsteltenis onder de Spanjaarden, als een dier helsche branders, zoo als zij die noemden, op hun brug scheen af te komen. Zij konden niet vergeten, dat *de Hoop* een duizendtal der beste soldaten van het leger in den tijd van een oogenblik in de lucht had doen springen. Dat had natuurlijk op de overgeblevenen een pijnlijken indruk gemaakt. Onbeschrijfelijk vermoeiend waren de wachten. Haast niemand van de belegeraars kon aan slapen denken. Voortdurend werden er tusschen de patriotten seinen en torenlichten en vuurpijlen gewisseld - geen dag of nacht verstreek er, dat men niet een onderling afgesproken aanval der Antwerpenaars van boven, en der Hollanders van beneden, met kanonneerbooten, branders en drijvende kruidmijnen, en ander duivelsch oorlogtuig, te gemoet zag.

‘Wij zijn altijd op onze hoede,’ schreef Parma: ‘met de wapenen in de hand. Iedereen, ik zelf zoo goed als de overigen, moet bijkans elken nacht, en het grootste deel van den dag, de wacht betrekken⁽²⁾.’

Hij wist zeer goed dat er altijd het een of het ander in gereedheid werd gebracht; en de bezorgdheid, die zijn stoutmoedigen, oudgedienden krijgers bijna het hart in de schoenen deed zinken, bewees dat de Mantuaan zich niet geheel en al vruchteloos ingespannen had. Het beeld der antwerpsche duivelsschepen stond in het hart der Spanjaarden gegrift, als iets bovennatuurlijks, waartegen menschelijke dapperheid niets ver-

(1) Zie de boven aangehaalde Brief.

(2) Parma aan Filips, 6 Mei 1585. (*Archivo de Simancas*, MS.)

mocht; en de dag was niet ver af - een van de gedenkwaardige dagen der wereldgeschiedenis, waarvan het lot van Engeland, Spanje, Holland en de gansche Christenheid afhing - dat het gezicht van een half dozijn brandende schepen, en de kreet: 'de antwerpsche branders!' den uitslag van eene allergewichtigste onderneming zouden beslissen. De slag, door den onbekenden Italiaan aan de antwerpsche brug toegebracht, zou, ofschoon hij toen geen uitwerking had, eenige jaren daarna, op een ruimer veld, scherp gevoeld worden.

Ondertusschen waren de zorg en waakzaamheid in het kamp der belegeraars groot. 'Zij zijn nooit werkeloos in de stad,' schreef Parma; 'zij geven voortdurend blijk van hunne hartnekkigheid en onverzettelijkheid en blijven steeds werktuigen uitdenken. Dagelijks zien wij de eene of andere nieuwe uitvinding te gemoet. Van onze zijde trachten wij hunne pogingen tegen te werken door alle *menschelijke* middelen, die in onze macht zijn. Toch beken ik dat ons *bloot menschelijk verstand* niet in staat is om in de plannen van hun *duivelsch genie* door te dringen; want wij hebben hier zulke vreemde en nieuwe dingen gezien, dat onze oudste soldaten nooit iets dergelijks hebben bijgewoond.'⁽¹⁾

Bovendien zag Alexander dat hijzelf dagelijks al zwakker en zwakker werd. Zijn krijgsmacht was tot de schaduw van een leger ingekrompen. Zijne soldaten, waren slecht gevoed, half gekleed, onbetaald, en hadden zich vreeselijk overwerkt. Hij was verplicht alle troepen, waarover hij te beschikken had, rondom Antwerpen samen te trekken. Ondernemingen tegen Ostende of krijgsverrichtingen in Friesland en Gelderland, hoe wenschelijk ook om de krachten van den vijand te verdeelen, waren zoodoende geheel onmogelijk geworden.

'Ik heb mijn ruitery en voetvolk van Ostende teruggeroepen,' schreef hij, 'en Don Juan de Manrique is gelukkig behouden te Stabroek aangekomen met duizend fiksche Duitschers, evenals de commissaris-generaal der ruitery die talrijke troepen uit het open veld medebracht. Maar wij blijven jammerlijk zwak - en kunnen niet ondernemen wat er gedaan behoort te worden. Als de vijand sterker was, of als de Franschen ons lastig wilden vallen, zou Uwe Majesteit zien, van hoeveel belang het geweest zou zijn bij tijds op zulke voorvallen bedacht te zijn geweest. En ofschoon onze bureu de veren laten hangen, en, terwijl zij er op uit zijn elkander te vernielen, ons met rust laten, hebben wij toch nog genoeg te doen. Het zou van groot voordeel zijn den vijand af te leiden in Gelderland en Friesland, omdat in dat geval de Hollanders, als zij den vijand zoo dicht bij hun

(1) Parma aan Filips, 25 Mei 1585. (*Archivo de Simancas*, MS.)

eigen grenzen zagen, verplicht zouden zijn om Antwerpen niet meer te ondersteunen. Treurig is het, te zien hoe ons leger verzwakt is. Het is de tijd van het jaar dat men ziekte verwachten kan en het beleg van Antwerpen kan nog lang duren. Als wij niet spoedig versterking krijgen, zal het slecht met ons afloopen. Ik smeeke Uwe Majesteit om de zaak wel te overwegen, en niet te dralen met de middelen aan te geven om het kwaad te verhelpen.’

Er was geen twijfel aan dat Zijne Majesteit de zaak wel zou overwegen, indien daarmee alles afgedaan was. Filips was juist de man om te overwegen; doch even zeker was het dat het aangeven van de middelen om het kwaad te verhelpen zou worden uitgesteld. Ondertusschen liet men Alexander en zijn hongerlijdende, maar heldhaftige kleine krijgsmacht strijden zoo goed als zij konden.

Aan zijne klachten kwam geen einde; zij waren gegrond doch vruchteloos. Met al de troepen, die hij bijeen kon brengen door uit den omtrek van Gent, Brussel, Vilvoorde, en uit alle bezettingen, elken man te lichten dien men missen kon, was hij nog niet sterk genoeg om zijn eigen posten te bewaken. Van een poging om de belangrijke sterkten, die de opstandelingen kortgeleden in Den Doel bemachtigd hadden, te heroveren, kon volstrekt geen sprake zijn. De tafereelen, die hij ophing van zijn leger, waren allertreurigst. De Spanjaarden waren door ziekte zeer verminderd: de Italianen en Duitschers waren in niet veel beter toestand. ‘Wat de Walen betreft,’ zeide Parma, ‘zij loopen weg, zoo als altijd. Een der voornaamste gevaren, waaraan ik bloot sta, is dat de fransche burgeroorlogen thans mijn soldaten over de grenzen zullen lokken; het land daar is zooveel rijker, en levert zooveel meer ter plundering op⁽¹⁾.’

In de weinige weken, die onmiddellijk op den vermaarden tocht van *de Hoop* en *de Fortuin* volgden, had men dan ook een menigte aanslagen tegen de brug ondernomen. Men wilde de koningsgezinden om den tuin leiden, door hunne aandacht op de brug gevestigd te houden, terwijl er aanstalten werden gemaakt tot een grooten aanval op den Kouwenstein. Die sterke voormuur was een nog geduchter beletsel dan de brug, voor de gemeenschap tusschen de belegerde stad en hare bondgenooten. Als men dien dijk bemachtigd en vernield had, zou voor alle zeeuwsche schepen de vaart geopend zijn.

Weldra zou er een aanval op den Kouwenstein plaats hebben, in het gezicht van Parma; want deze noodlottige dijk moest zonder uitstel genomen worden. Het groote bolwerk was drie

(1) Parma aan Filips, 6 Mei 1585, in HS.

mijlen lang: het strekte zich van Strabroek in Brabant, bij welk dorp de troepen van Mansfeld gelegerd waren, over het onder water gezette land tot aan de linie der Schelde uit. Van daar, langs den dijk der rivier en over de brug naar Kalloo en Beveren, waar Parma's krijgers lagen, liep een onafgebroken verschanste weg, omtrent drie mijlen lang; zoodat de twee afdeelingen van de krijgsmacht der belegeraars, die vier mijlen van elkander verwijderd lagen, door deze gewichtige verschansing onderling verbonden waren.

Indien de Kouwenstein kon worden doorgestoken, zouden de wateren, die thans door dat groote bolwerk in twee uitgestrekte meeren verdeeld waren, in een enkele onafgebroken zee te zamen vloeien. Daarenboven zou de Schelde, naar men dacht, in dat geval tot haar oud kanaal door Brabant terugkeeren, haar tegenwoordige bedding verlaten, en zodoende de vermaarde brug op het droge zetten. Een wijde, bevaarbare waterplas zou dan tusschen Antwerpen en de zeeuwsche kusten stroomen, en Parma's brug, het werk van zeven maanden zou even nutteloos worden als het gebroken speelgoed van een kind.

Alexander had de noodzakelijkheid ingezien om den Kouwensteinschen dijk te behouden. Al wat hij kon doen met de schrale strijdmacht, waarover hij te beschikken had, had hij gedaan. Hij had beide zijden van den dijk, over de geheele lengte, met een borstwering van dicht naast elkander ingedreven palen omzoomd. Hij had den ganschen omvang met planken en staketsels versterkt. Aan het einde bij de rivier, waar de Kouwenstein met den grooten dijk der Schelde samenliep, was een sterke schans, het Heilige Kruis genaamd, opgericht, waarover aan Mondragon het bevel was opgedragen⁽¹⁾. Behalve deze, waren er nog, op een onderlingen afstand van omtrent een mijl, drie andere schansen op den dijk aangelegd. De St. Jacob schans lag het dichtst bij Mondragon, bij het kasteel Kouwenstein; het bevel er van was opgedragen aan Camillo Bourbon del Monte, een italiaansch officier, die er trotsch op was dat hem het koninklijk bloed van Frankrijk door de aderen vloeide, en geneigd was om bij elke gelegenheid zijn hooge afkomst door zijn daden te staven⁽²⁾. Daarop volgde de St. George, soms de Zwarte schans genoemd; zij was door La Motte gebouwd, en stond thans onder den spaanschen bevelhebber Benites. De derde heette de Palenschans omdat zij door staketsels in het water geschraagd werd, daar er geen aarde genoeg was om het werk te dragen. Zij was toevertrouwd aan de zorg van kapitein Gamboa. Deze kleine kasteelen waren, om zoo te zeggen, uit het water en op het

(1) STRADA, II. 345, 346.

(2) DE THOU, VIII. 428.

water, en onder een heet vuur uit de schansen en uit de schepen des vijands, dat den schansgravers geen rust liet, in het leven geroepen⁽¹⁾.

‘Het is een zeer moeilijk werk,’ zeide Parma. ‘De opstandelingen vuren voortdurend uit hun vaartuigen op onze soldaten, terwijl die er aan arbeiden. Het verdronken land wemelt van hunne booten; zij schuimen overal waar het hun lust, terwijl wij niets vermogen. Wij zijn verplicht geweest deze schansen zonder bouwstof en zonder ruimte aan te leggen, terwijl wij het land, dat voor de grondslagen vereischt werd, eerst moesten maken, door er bundels van horden en aarde heen te brengen. Het is ongeloofelijk hoeveel vermoeienis en angst er mede gepaard gaat. Niemand kan 's nachts slapen; geen officier, geen soldaat, die niet voortdurend de wacht betreft. Zij worden tot hun harden arbeid aangemoedigd, door dat zij zien dat ik er in deel, als een van hen. Wij hebben nu den dijk goed in orde gebracht, zoodat wij in staat zijn de vijanden duchtig te ontvangen, wanneer zij lust hebben om te komen⁽²⁾.’

Geheel aan het uiterste eind, aan de landzijde van den Kouwenstein, bevond zich een andere sterkte, de Stabroekerschans genaamd, die den geheelen dijk bestreek, in de nabijheid van Mansfeld's hoofdkwartier.

Gebouwd op een smalle en zelfs op korten afstand nauwelijks zichtbare strook lands, terwijl de donkere golven wijd en zijd er om heen rolden, hadden deze kleine sterkten het voorkomen van droomgestalten, daar zij eer kasteelen geleken, tusschen lucht en water zwevende, dan degelijke sterkten - eerder een bedriegelijke luchtspiegeling, dan wezenlijke voorwerpen. Het werk, dat zij te verrichten hadden, was echter ver van denkbeeldig.

Van tijd tot tijd was zoowel de brug als de dijk door een reeks van aanvallen bestookt geworden, waarvan sommige ernstig gemeend, andere slechts voorgewend waren; doch Alexander was niet in staat om zijn volk met zijn eigen waakzaamheid te bezielen. Den 7den Mei deed de vloot, van Lillo uit, een duchtigen aanval op den Kouwenstein. Graaf Hohenlo en de kolonel IJselstein stonden aan het hoofd der onderneming. De schildwachten op het uitgekozen punt - die in den laatsten tijd zoo dikwijls verontrust waren geworden door een vijand, die meestal zoo snel den aftocht blies, dat zij moede en onverschillig waren geworden, - werden bij het aanbreken van den dag overrompeld en afgemaakt. ‘Om de waarheid te zeggen,’ schreef Parma, ‘de schildwachten sliepen.’ Vijf honderd Zeeuwen, met

(1) STRADA, *ubi supra*. BOR, II. 597, 598.

(2) Parma aan Filips, 6 Mei 1585. (*Archivo de Simancas*, MS.)

eene sterke bende schansdelvers, beklommen den dijk, tusschen de St. George en de Palenschans. De aanval mocht met geen goed gevolg bekroond worden. De medewerking der antwerpsche vloot, waarop men volgens afspraak gerekend had, bleef door een misverstand achterwege: St. Aldegonde had eenige leden der Kamer van Ammunitie in de hoofdkerk doen post vatten, met last om drie vuurpijlen af te steken, als zij een seinvuur zagen, dat hij in de schans Tholouse zou aansteken. Zij die op wacht stonden zagen toevallig een legervuur in de nabijheid voor het afgesproken teeken aan, en lieten de vuurpijlen opstijgen. Hohenlo, die daaruit opmaakte dat de schepen op het punt waren om van Antwerpen onder zeil te gaan, haastte zich om van Lillo op te varen. Hij deed zijn plicht, en vatte post op den dijk, maar daar hij geen toereikende macht had kon hij zich daar niet handhaven. De antwerpsche vloot liep niet uit. Men fluisterde zelfs dat de misslag met opzet en niet bij toeval was begaan, en men onderstelde dat de Antwerpenaars den uitslag van Hohenlo's aanslag wilden afwachten, voor zij zich er aan waagden om zijn lot te deelen. Zoo dacht Farnese, hetgeen bleek uit zijn brieven aan Filips; doch het komt ons waarschijnlijk voor dat hij zich vergiste. De Zeeuwen dolven het onderspit. Uit de St. George en de Palenschans tegelijk werd er op hen gevuurd; de kogels vielen dicht onder hun schansdelvers, vóór dat zij den tijd hadden om genoeg aarde op te werpen, en de geheele schaar was spoedig gedood of van den dijk verjaagd. Die het ontkwamen, bliezen den aftocht zoo goed als zij konden, en verloren vier schepen en drie- of vierhonderd man.

‘Veertig opstandelingen lagen dood op den dijk,’ zeide Parma, ‘en honderdvijftig, op zijn minst, zijn daarenboven verdronken. De vijand bekent een veel aanzienlijker verlies te hebben ondergaan, dan ik aangeef, maar ik houd er niet van om bijzonderheden op te geven, waarvan ik mij niet zelf heb kunnen vergewissen: en ik weet niet hoe velen er op de schepen gesneuveld zijn⁽¹⁾.’

Deze onderneming was evenwel slechts een voorspel van den grooten aanslag, die thans werd op touw gezet. Op den 26sten Mei zou er wederom, door de Antwerpenaars en Hollanders, volgens onderlinge afspraak, een allerhardnekkigste aanval gedaan worden op den Kouwenstein. Ditmaal, hoopte men, zou er geen misverstand plaats grijpen omtrent de seinen. ‘Het was zulk een gewaagd en wanhopig plan,’ zeide Parma,

(1) Parma aan Filips, 25 Mei 1585. (*Archivo de Simancas*, MS) Vergelijk BOR, II. 598, 599. STRADA, II. 348, 349. LE PETIT, II. 512. VAN METEREN, XII. 224. BENTIVOGLIO, P. II, Lib. III. 294.

‘dat er geen gegronde reden voor ons scheen te bestaan om te gelooven, dat zij het zouden uitvoeren; maar zij hadden plechtig besloten om liever te sterven dan van hun voornemen af te zien⁽¹⁾.’

Tweehonderd schepen waren er bijeengebracht, deels onder bevel van Hohenlo en Justinus van Nassau, om van Zeeland de rivier op te varen; deels onder St. Aldegonde om van Antwerpen onder zeil te gaan. Hun bestemming was de Kouwensteinsche dijk. Sommige dier schepen waren met leeftocht geladen, andere met schanskorven, horden, takken, zakken zand en wolbalen, en verderen voorraad om in allerijl verschansingen aan te leggen.

Zondag morgen den 26sten Mei om twee uur, een half uur vóór den dageraad, zoodat het bleeke licht der afnemende maan nog flauw in de lucht zichtbaar was, ontdekten de schildwachten - die ditmaal niet sliepen - als zij naar den kant van Lillo zagen, vier lichten op de golven, die naar hen toe kwamen. Terstond werd er alarm geslagen, en weldra begonnen zich de Spanjaarden op den dijk in slagorde te scharen, niet zonder tegenzin, daar zij nog altijd met schrik vervuld waren voor de duivelsschepen.

De branders dreven langzaam nader, en botsten eindelijk hevig tegen de staketsels aan. Met teer, pek, hars en kruit bedekt, lagen zij daar een korte poos lustig te vlammen, te flikkeren, te ontploffen, totdat zij eindelijk, zonder letsel te doen, uitbrandden. Een van de twee redenen, waarom zij waren afgezonden was om het paalwerk in brand te steken - maar dit gelukte niet. Het andere doel was bereikt; want de vijand, die wederom een vuurregen van zerken en ploegscharen verwachtte, en wien het ontzettend uiteinde van zoovele makkers nog versch in het geheugen lag, had sidderend in de schansen de wijk genomen. Ondertusschen zag men bij den gloed dier reusachtige toortsen een groote menigte kanonneerbooten en andere vaartuigen de loodkleurige golven klieven en langzamerhand den dijk naderen. Het was de vloot van Hohenlo en Justinus van Nassau, die sedert den vorigen avond tien uur gezeild en geroeid had. De brandende schepen lichtten hen voor op den tocht, terwijl de Spanjaarden er zich door van hunne posten hadden laten verjagen.

De ruimte, waar binnen de booten aanlandden, strekte zich een kwartier ver tusschen de St. George- en de Palenschans uit, en eenige Zeeuwen, met den admiraal Haultain, bevelhebber van Walcheren, aan het hoofd, sprongen op den dijk. Ondertusschen waren de koninklijke troepen, toen zij zagen dat de branders onschadelijk waren, uit hun schansen voor

(1) Parma aan Filips, 26 Mei 1585. (*Archivo de Simancas*, MS.)

den dag gekomen om zich te hereenigen. Haultain en zijne Zeeuwen zagen zich, toen zij voor goed den dijk beklommen hadden, in de ijzeren omarming van verscheidene houderden Spanjaarden. Na eene korte worsteling, man tegen man, deinsden de aanvallers achteruit van den dijk, en namen de wijk in hunne booten. De admiraal Haultain glipte uit toen hij den wal verliet, miste een touw dat hem toegeworpen werd, viel in het water en verdronk: hij zonk door de zwaarte van zijn harnas. De vijanden, die hen vervolgden, sprongen tot aan de borst in den modder op den barm van den dijk, en zetten den strijd voort. De booten openden een heet vuur, en er greep eenige minuten een felle schermutseling plaats, met onzekeren uitslag. De Zeeuwen begonnen het te kwaad te krijgen, toen juist in dat hachelijk oogenblik van de andere zijde van den dijk een wapenkreet werd gehoord, en men de antwerpsche vloot snel zag te hulp komen. De Spanjaarden waren dus door den vijand ingesloten, en het was hun onmogelijk de landing der Antwerpenaars te beletten. Onder de eersten die aan wal sprongen bevond zich St. Aldegonde⁽¹⁾ - de dichter, redenaar, psalmberijmer, burgemeester, rechtsgeleerde, schrijver van godsdienstige strijdschriften - die thans, van top tot teen gewapend, zijne manschappen in het heetst van het gevecht aanvoerde. Dit werd met een gelukkigen uitslag bekroond, want St. Aldegonde sloeg de Spanjaarden geheel uit het veld. De vereenigde macht van Antwerpen en Zeeland landde nu. Drieduizend man stonden er toen tusschen de St. George- en de Palenschans.

St. Aldegonde had den ongelukkigen *Koppen gaat loopen* bij zich en alle manschappen, die er van de Engelschen en Schotten in Antwerpen gemist konden worden, onder Balfour en Morgan. Met Hohenlo en Justinus van Nassau kwam Reinier Kant, die even te voren Paulus Buys als advokaat van Holland opgevolgd was. Behalve dezen kwamen er nog twee mannen, misschien in dezelfde boot, van wie de wereld veel zou hooren, en wier namen onafscheidelijk zouden verbonden blijven, zoolang er eene nederlandsche geschiedenis zal bestaan: de eene was een vlasharig, achttienjarig jongeling met een goed voorkomen, de andere een veertigjarig man met een vierkant gelaat en zware wenkbrauwen - prins Maurits⁽²⁾ en Johan van Oldenbarnevelt.

- (1) 'Monsr. St. Aldegonde was een der eersten.' Brief van kapitein Thomas James aan Walsingham, 16-26 Mei 1585. (*State Paper Office*, MS.) De engelsche krijgsman had geen bijzondere gaaf van beschrijven, maar hij had den ganschen dag op den dijk gevochten, en zond dien zelfden nacht een ruw verslag van het gebeurde naar Engeland.
- (2) Graaf Maurits was hier, met verscheidene leden van de Staten, zegt kapitein James, in den boven aangehaalden brief.
Over Oldenbarnevelt's aanwezigheid bestaat eenige twijfel. Mijne opgaaf berust op het gezag van een HS. uit dien tijd, doch ongelukkig is dat stuk verloren geraakt. De bekende levensbeschrijvers van den grooten staatsman en de geschiedschrijvers van dien tijd verzwijgen het feit, indien het er een is. Het is echter zeker, dat vele leden van de Staten-Generaal op de vloot van Hohenlo medekwamen, en het is niet waarschijnlijk dat Oldenbarnevelt achterbleef. Zijne tegenwoordigheid wordt bepaald door iemand vermeld, doch het staat den lezer vrij daaraan geen geloof te hechten, als hij verkiest.

De staatsman had met sterken aandrang het recht van den zoon van Willem de Zwijger op het stadhouderschap van Holland en Zeeland zoeken geldig te maken, en was als het ware zijn leidsman op het staatstoneel geweest. Hijzelf had meer dan eens te voren de wapenen gedragen; zoo nam hij onder Batenburg het musket op schouder, en vergezelde dien bevelhebber op zijn stouten, maar rampspoedigen tocht tot ontzet van Haarlem. Doch zoo was het leven der nederlandsche opstandelingen.

Diplomatische zendingen, waarbij de pen gevoerd, rechtsgronden bijgebracht, aanspraken gehouden moesten worden, wisselden met zeer krachtigen hardenarbeid in belegerde steden of in het open veld af, waar men met italiaansche musketiers en spaansche piekeniers te doen had. En hier nam de jonge Maurits zijn eerste degelijke les in de kunst, waarin hij eenmaal een zoo uitstekend meester zou zijn. Het begin was moeilijk. Voor een eerstbeginnende was het lang geen gemakkelijk werk, op deze strook lands, nauwelijks zes schreden breed, met een groot diep water aan weerszijden, een post te vernietigen, nog kort geleden door den beroemdsten veldheer der eeuw versterkt en door het voetvolk van Spanje en Italië bezet.

Zulk een post aan te vallen was, zoo als Alexander verklaard had, een zeer gewaagd en wanhopig besluit van de Staten. ‘Zoowel soldaten als burgers,’ zeide Parma, ‘houden zoo hardnekkig als honden vol om de kans te wagen⁽¹⁾.’

De patriotten wierpen thans voor den post, dien zij zoo schitterend veroverd hadden, van de wolbalen, zakken zand, horden, planken, en andere stoffen, die zij hadden medegebracht, snel een borstwering op; terwijl de schansdelvers, zonder een oogenblik voor het groote doel waartoe zij gekomen waren te laten verloren gaan, op den ijzerharden bodem van den dijk aanvielen, dien met spade, houweel en schop openreten en de aarde rondom opgroeven en in de hoogte wierpen, als bevers.

Maar de bevers mochten niet ongestoord voortwerken. De aanzienlijke en vastberaden strijdmacht van Antwerpenaars en Engelschen, Hollanders en Zeeuwen, bewaakte de sterkten, die snel verrezen, en de pioniers, die zoo manhaftig bezig waren met delven; maar de vijand was niet werkeloos. Uit de St.

(1) Parma aan Filips II, 6 Junij 1585. (*Archivo de Simancas*, MS.)

Jacobusschans, die het dichtst bij de St. George lag, kwam Camillo del Monte met een sterke bende Spanjaarden te hulp. Er had een vreeselijk gevecht plaats, voet tegen voet, borst tegen borst, met speer en pistool, zwaard en dolk. Nooit, sedert den aanvang van den krijg, was er hardnekkiger gevochten dan thans op die smalle landtong. Parma zeide, ‘van weerszijden werd er met de dapperste volharding gestreden. Soldaten en burgers geleken wel dolle bulhonden⁽¹⁾.’ Hollanders, Italianen, Schotten, Spanjaards, Engelschen, sneuvelden bij hoopen. De strijd had plaats bij de borstweringen, die nog niet voltooid waren, en bij de schansdelvers, die het lot van Antwerpen door hun spaden en schoppen in handen hadden. Velen der werklieden dolven zichzelf een graf en vielen in de bres. Op dat strookje lands was de hoop van vele duizenden gevestigd; dat in tweeën te splitsen, de golven van den oceaan naar Antwerpen door te laten, en aldus de groote stad zegevierend aan Filips' vuist te ontwringen - dat was het doel, waartoe de drieduizend man op dien Meimorgen waren komen opdagen. De Spanjaarden wilden dat beletten, en den grooten, hun toevertrouwden schat behouden. Terwijl zij de karabijnen in elkanders gezicht losten, soms met elkander worstelden of te zamen van de glibberige helling van den dijk in de zwarte golven rolden, en terwijl het geschut van de vloot der opstandelingen en uit de koninklijke sterkten donderde en de musketten knetterden, streden Spanjaarden en vaderlandsvrienden een uur lang, terwijl de schansdelvers, te midden van al de verwarring en het rumoer, steeds voortgroeven.

Eindelijk behaalden de vaderlanders de overhand. Zij hielden zich staande in hunne borstweringen, dreven de Spanjaarden, na een groote slachting, aan de eene zijde naar de St. Georgeschans, en aan de andere naar de Palenschans terug, en veegden de geheele baan, tusschen die twee punten, schoon. Zij hadden het middelste deel van den dijk in hun bezit: de groote Kouwenstein, de eenige sleutel op de poorten van Antwerpen. Zij tastten daarop de Palenschans aan. Gamboa, die daar het bevel voerde, was zwaar gekwetst; vele andere officieren waren dood of stervende; de buitenwerken waren in de macht der Hollanders; de dunne palen, waarop de sterkte in het water rustte, werden duchtig gebeukt: de overwinning was bijna behaald.

En thans juichte men. De bevers hadden hun werk volbracht, de dam was doorgebeten, het zilte water stroomde als een rivier door den doorgestoken dijk. Eenige oogenblikken later

(1) Parma aan Filips, 26 Mei 1585.

voer een zeeuwsch vrachtschip, met leeftocht beladen, zegevierend op dien waterplas, thans niet langer eene binnenlandsche zee. De overwinning was behaald; zij moest nu verzekerd worden door den noodlottigen slagboom in stukken te verbrijzelen en hem onder de golven te begraven. Als de landtong volkomen onder water was gezet, als de Schelde in haar oude bedding was teruggevoerd, als Parma's vermaarde brug nutteloos geworden was, als de gemeenschap te water tusschen Antwerpen en Holland hersteld was, dan zouden de Spanjaarden geen andere keus hebben, dan als ratten in hun schansen te verdrinken, of het beleg op te geven. Dit alles kon gebeuren. De Kouwenstein was in de macht der Nederlanders. De Spanjaarden waren uit het veld geslagen, het geschut was tot zwijgen gebracht. Voor een lange poos zouden de opstandelingen ongemoeid blijven, en zij rekenden zich veilig⁽¹⁾.

‘Wij dachten drie uren lang dat alles veilig was’, zegt kapitein James, een engelsch officier, die aan den strijd deelnam, en dien denzelden dag aan Walsingham op ruwe krijgsmanswijze beschreef. Doch op het oogenblik der overwinning bleek het dat zoowel de aanvoerders der Hollanders als der Antwerpenaars onberekend voor hunnen post waren. Met diep leedwezen moet men toegeven, dat niet de roekelooze Hohenlo, maar de begaafde St. Aldegonde den zwaarsten misslag beging. In de ure des gevaars hadden beiden zich zeer moedig en beleidvol gedragen. In het oogenblik der zegepraal lieten zij zich door kinderachtige uitgelatenheid wegslepen. Met een haast, die even berispelijk als ongeloofelijk schijnt, sprongen beide aanvoerders in het eerste het beste schip, dat over den dijk gevaren was, ten einde in persoon de mare der overwinning naar Antwerpen te brengen en al de klokken te doen luiden en vreugdevuren te ontsteken. Zij voerden Ferrante Spinola, een doodelijk gekwetst italiaansch hoofdofficier, mede als een zegeteeken uit den slag, en een scheepslading rundvleesch en meel, als een onderpand van het naderend ontzet.

Terwijl de overwinnaars dus hun zegepraal waren gaan genieten, waren de overwonnelingen, ofschoon in het nauw en tot zwijgen gebracht, nog niet gezind om in hun nederlaag te berusten. Zij wisten zelfs niet dat zij overwonnen waren; wel hadden zij zich genoodzaakt gezien om het slagveld te verlaten,

(1) VAN METEREN, XII. 224. BOR, II. 599, 600. HOOFT, *Vervolgh*, 97-99. BENTIVOGLIO, P. II, L. III. 297, *seq.* STRADA, II. 354-367. BAUDARTII *Polemographia*, II. 27-30. LE PETIT, II. 514. Kapitein Thomas James aan Walsingham, 16-26 Mei 1585. (*State Paper Office*, MS.) Gilpin aan Walsingham, 17-26 Mei 1585. (*Ibid.*) Parma aan Filips II, 26 Mei 6 Juni 1584. (*Archivo de Simancas*, MS.)

en de patriotten hadden zich op den dijk verschanst; maar noch de St. George-, noch de Palenschans was bemachtigd geworden, hoewel de laatste in dreigend gevaar verkeerde.

De oude graaf Pieter Ernst van Mansfeld - een grijze krijgsman, die zijn kindsheid, jeugd, mannelijken leeftijd en ouderdom in het vuur had doorgebracht - voerde op de landzijde van den dijk het bevel in de schans van Stabroek, in wier nabijheid zijn geheele afdeeling gelegd was. Toen hij zag hoe de oorlogskans stond riep hij den krijgsraad bijeen. De vaderlandsvrienden hadden een groot stuk dijk bemachtigd; dat was zeker. Konden zij er in slagen om in den loop van den dag dien dam geheel en al te slechten? Hoe kon men hen in dat geval de plaats doen ontruimen, voordat het werk volbracht was? Het was moeilijk hun stelling aan te tasten. Drieduizend Hollanders, Antwerpenaars, Engelschen - 'allen dolle bulhonden', volgens Parma - die boosaardig de tanden lieten zien, met een honderd en zestig zeeuwsche schepen, die aan weerszijden van den dijk gereed waren den aanvallers de volle laag te geven, waren een geduchte tegenpartij om onder de oogen te zien.

'Ware Alexander maar een half uur te velde!' zuchtte een der spaansche officieren in den krijgsraad. Maar Alexander was meer dan vier mijlen daar van daan, en het was twijfelachtig of hij van het noodlottig voorval iets wist. Doch hoe zou men hem een bode zenden? Wie kon door die doodsvalei tot hem doordringen? Zou het niet het best zijn te wachten tot dat de avond viel? Als het duister was kon men iets beproeven, dat bij daglicht hopeloos zou zijn. Men was angstig en er heerschte een groot verschil van meening toen Camillo Capizucca, kolonel van het italiaansche legioen, het woord nam. Hij voer hevig uit tegen de lafhartigheid om òf op Parma òf op het vallen van den avond te wachten. 'Wat helpt het al', vroeg hij, 'of wij, wat ons te doen staat, uitstellen tot het donker wordt, of tot de veldheer komt? In elk geval geven wij den vijand tijd genoeg om den dijk te vernielen, en de stad voor goed te ontzetten. Wat dan? Dan zullen onze krijgslieden, daardoor ontmoedigd, òf van een vruchteloos strijd afzien òf een zekeren dood tegemoet gaan.' Na dus zeer duidelijk den toestand te hebben verklaard waarin men zich bevond, zeide hij verder, dat hij noch voor zich, noch voor zijn legioen, iets boven het overige gedeelte van het leger wilde voor hebben. Hij meende niet dat er in tijd van gevaar meer op de Italianen te rekenen viel, dan op anderen; maar dit wist hij, dat niemand ter wereld den prins van Parma zoo innig was toegedaan als hij. Het lag niet in zijn aard om die gezindheid te laten blijken, door met de armen over elkander achter een muur te wachten tot dat

de prins kwam om de zijnen uit het nauw te helpen: hij wilde zijne Italianen op staanden voet tegen den vijand aanvoeren - in de eerste gelederen, als anderen verkozen hem te volgen; of alleen, zoo de overigen liever wilden wachten tot dat er een beter aanvoerder kwam.'

De woorden van den Italiaan deden de harten van allen, die hem hoorden, kloppen. Op Capizucca volgde in rang zijn veldmaarschalk, die den beroemden naam Piccolomini droeg - de vader van den hertog Ottavio, van wien men later zooveel zou hooren in al de gruweltooneelen van dat gedeelte uit het treurspel van den tachtigjarigen krijg, waarvan thans het voorspel ten tooneele werd gevoerd, en dat de dertigjarige oorlog zou heeten. De veldmaarschalk ondersteunde met warmte het voorstel van den kolonel. Mansfeld, door zulk een geestdrift onder zijn officieren gestreeld, gaf aan hunnen wensch, die ook de zijne was, gehoor. Er waren zes vendels van het italiaansch legioen in zijn leger, terwijl de overigen, onder bevel van zijn zoon, graaf Karel, verre van daar op de brug hadden post gevat. Vroeg in den morgen, vóór dat de doortocht over den dijk gesloten was, had de oudgediende partijganger, die de ooren spitste als hij kruit rook, een middel gevonden om zijn zoon een boodschap te zenden.

'Karel,' waren zijne woorden, 'jongen, van daag moet gij overwinnen of barsten'⁽¹⁾.

De oude Pieter Ernst oordeelde dat de lang uitgestelde aanval dien ochtend uit alle macht moest gedaan worden, en dat het voor 's Konings troepen noodzakelijk was, op de brug zoowel als op den dijk, hun stelling te handhaven. Piccolomini liet nu driehonderd zijner Italianen oprukken - allen uitgelezen oudgediende krijgers - en bracht hen in slagorde naar Mansfeld. De krijgsoverste kreeg op hetzelfde oogenblik nog een kleine, maar onverwachte versterking. Een deel van het spaansche legioen, dat lang onder Pedro Pacchi had gestaan, lag aan het uitsterste punt van de verschansing van Strabroek, verscheidene mijlen van daar. Door het schieten in de verte verontrust, en gissende wat er voorgevallen was, rukte don Juan d'Aquila, de kolonel, die er het bevel over voerde, zonder een oogenblik tijdverlies aan het hoofd van al de troepen, die hij kon bijeenbrengen - omtrent tweehonderd man - naar het hoofdkwartier van Mansfeld op. Hij werd vergezeld door Cardona, Gonzales de Castro, Toralva en andere aanzienlijke officieren. Bij hunne aankomst stond Capizucca juist gereed om zich naar het slagveld te spoeden. Er rees een geschil over den voorrang tusschen

(1) 'Charles, mon fils, il te faut vaincre, ou crever.' LE PETIT, II. 514.

de Italianen en de Spanjaarden. Capizucca had het eerst het voorrecht verlangd om voor te gaan, en wilde zijne aanspraak niet aan den nieuw aangekomene afstaan. De Spanjaarden wilden niet volgen, waar zij meenden recht te hebben om voor te gaan. De strijd begon warm te worden, toen Aquila zijn italiaanschen mededinger bij de hand greep, met de betuiging, dat het thans geen oogenblik was waarop vrienden onderling mochten strijden. Hij zeide: 'Laat ons te zamen het werk volbrengen, en onze slagen niet op ons hoofd maar op dat van de vijanden doen neerkomen.' Dit maakte een einde aan den twist. Italianen en Spanjaarden vielen allen - zoo als zij in slagorde stonden - op de knieën, zonden een kort gebed op tot de Heilige Maagd, en trokken in de best mogelijke stemming langs den dijk op. Het dichtst bij de Stabroeksche schans, van waar zij uitgingen, lag, op nagenoeg een mijl afstands, de Palenschans, die de aanvallers bijna bemachtigd hadden, en tusschen deze en de St. Georgeschans, weder eene mijl verder op, had hun gansche strijdmacht post gevat.

De troepen onder Capizucca en Aquila bereikten spoedig de Palenschans, en vielen de belegeraars aan, terwijl de bezetting, die door de onverwachte hulp moed had gekregen, een krachtigen uitval deed. Er had een kort, scherp gevecht plaats, en aan weerszijden sneuvelden er velen; doch eindelijk namen de Nederlanders de wijk naar hun eigen verschaning, en de sterkte was gered. Zij werd oogenblikkelijk *Victoria* herdoopt, en de koninklijke troepen maakten zich gereed om het verschanste leger der opstandelingen aan te tasten, waar nog steeds aan het doorsteken van den dijk gewerkt werd. Op hetzelfde oogenblik hoorde men van het andere einde van het bolwerk over den ganschen dijk een juichkreet opgaan. Van de schans van het Heilig Kruis, aan den kant der Schelde, werd plotseling - als door een electrieken schok - het gewenschte bericht medegedeeld, dat Alexander in het leger was⁽¹⁾.

Het was zoo. Nadat hij den halven nacht als gewoonlijk op de been geweest was, en langs zijn brug, waar hij altijd aangevallen dacht te zullen worden, de ronde had gedaan, was hij in zijn kwartier te Beveren eenige uren gaan rusten. Bij het aanbreken van den dag door het gebulder van het geschut gewekt, had hij in allerijl zijn harnas aangedaan; hij was te paard, en met tweehonderd piekeniers, naar het slagveld gereden. Op de brug was hij opgehouden door een smaldeel der antwerpsche vloot, dat gelast was aan dien kant den vijand bezig te houden; hij verdreef hunne schepen met geschut, gaf graaf Karel

(1) STRADA, *ubi supra*.

van Mansfeld bevel om de korte vermaning van den ouden Pieter Ernst niet te vergeten en spoedde zich daarna in allerijl naar den Kouwenstein. Toen hij bij de schans van het Heilig Kruis aankwam, vernam hij van Mondragon wat er gaande was.

Drieduizend opstandelingen hadden op den dijk post gevat; de Palenschans stond wankel; uit schepen aan weerszijden van den dijk werd er op de spaansche schansen gevuurd; het zilte water stroomde reeds door de gemaakte bres. Het werk van zeven maanden arbeids was, naar allen schijn, verloren. De vaart was reeds open van de zee tot Antwerpen, de Kouwenstein was in handen der opstandelingen. Doch voorbarige wanhoop lag niet in Alexanders natuur. 'Ik kwam,' zeide hij tot Filips in een brief, dien zelfden avond geschreven, 'ik kwam juist van pas'⁽¹⁾. Iemand van minder zelfvertrouwen zou mogelijk gedacht hebben, dat hij verscheidene uren te laat gekomen was. Terwijl hij alle manschappen had medegebracht, die van Beveren en van de brug konden gemist worden, gebod hij thans Camillo del Monte nog eenige veldstukken van het Heilig Kruis en St. Jacobus naar de St. Georgeschans over te brengen. Tegelijk moest er uit al de schansen scherp gevuurd worden op de vloot der opstandelingen⁽²⁾.

Mondragon werd met een honderdtal musketiers en piekeniers zoo spoedig mogelijk naar St. George gezonden. Niemand kon er beter op zijn plaats zijn. De oude krijgsman, de held van eenige der gedenkwaardigste wapenfeiten, die de geschiedenis ooit te boek gesteld heeft⁽³⁾, baande zich te voet al vechtende een weg, als een jong vaandrig, die zijn eerste lauweren nog behalen moest. En waarlijk, het gold hier geen looze bewegingen, door een meester in de krijgskunst op een afstand bestuurd. Het was een scherpe worsteling van hand tot hand en oog tot oog - een Homerisch treffen, waarin de aanvoerders hun recht om te bevelen door persoonlijke heldenmoed moesten behouden. Alexander, die plotseling - als bij eene tooneelvertooning - toen de slag verloren scheen, als een godheid uit de wolken nederdaalde, zou door de kracht van zijn arm de geestdrift rechtvaardigen, die zijn naam steeds had opgewekt. Na met een vluchtigen blik den geheelen toestand te hebben overzien, gaf hij kort en goed de noodige bevelen, terwijl hij de gelederen doorging, en zijne troepen op de doeltreffendste wijze in slagorde stelde. Hij zeide weinig, maar wat hij zeide maakte altijd indruk: 'Wie mij van daag niet wil volgen, heeft

(1) Zie de boven aangehaalde brief in HS.

(2) STRADA, II. 360.

(3) STRADA, *ubi supra*.

nooit gevoel van eer gehad, en God of den Koning had hij nooit lief⁽¹⁾.’ De Spanjaarden en Italianen - als door een tooverbazuin uit den slaap gewekt - verlangden vurig om tegen de opstandelingen te worden aangevoerd. En nu trokken de koningsgezinden van de beide kanten van den dijk naar het middelste gedeelte voort, dat door de patriotten bezet was. Terwijl Capizucca en Aquila bezig waren bij de Victoriaschans, baande Parma zich een weg van het Heilig Kruis naar St. George. Te voet, met zwaard en schild gewapend, en met een maliënkolder aan, trok de veldheer aan het hoofd van zijn volk langs den dijk, omringd door Bevilacqua, Bentivoglio, Manriquez, Sforza, en andere dappere bevelhebbers van naam. Langs de afhellende zijde van hun smal pad moesten zij soms tot aan de borst door het water, door dat gevaarlijk pad afgedamd; en hij betwistte elken duim gronds aan de verstrooide scharen der patriotten, die langzaam naar hun verschanst leger terugdeinsden, en aan de antwerpsche en zeeuwsche schepen, wier kogels vielen in de gelederen der koninklijke troepen. Eindelijk bereikte hij St. George. Van het behoud van dien post hing zeer veel af; want Parma had reeds het gewenschte bericht ontvangen, dat de Palenschans - thans de Victoriaschans - ontzet was. Hij beval oogenblikkelijk een buitenborstwering van wolbalen en zakken zand recht voor St. George op te werpen, en plantte een batterij om de verschansingen van den vijand te beschieten. Hier zou de eindbeslissing plaats hebben.

De vaderlanders en de Spanjaarden waren dus bij elkaar in een ruimte van een mijl lang, die zich tusschen St. George en de Palenschans uitstreckte. Op dat smalle strookje lands in zee, nauwelijks zes schreden breed, streden meer dan vijfduizend man met elkander op leven en dood - geen groot strijdperk voor zoovele worstelaars. De vaderlanders hadden, vóór dat zij op weg togen, plechtig de gelofte afgelegd, om den dijk te vernielen en Antwerpen te verlossen, of anders te sterven. Zij bleven hun gelofte trouw. Nooit hadden de oude Batavieren of Nerviërs de Romeinsche legioenen hardnekkiger weerstand geboden, dan hunne afstammelingen op dezen noodlottigen dag het wereldberoemde spaansche voetvolk deden. Het gevecht op den Kouwenstein zou in de krijgsgedenkboeken van Spanje en Holland herdacht worden. Nooit, sedert het gordijn voor het nederlandsche treurspel het eerst werd opgehaald, was er feller gestreden⁽²⁾.

(1) Zie de *Opkomst van de Nederlandsche Republiek*, IIde Deel, IIIde Hoofdst., en Deel III, Hoofdst. III.

(2) ‘Mihi tanto accuratius dicendum,’ zegt STRADA, ‘quanto raro alias in Belgio audacior loco, aut fallacioris alternatione victoriae, aut nobilioribus audentium exemplis, aut praesentiorae caelitum ope, dimicatum est,’ etc. II. 349.

Terugdeinzen was onmogelijk. Er was nauwelijks plaats voor de lansstooten en dolksteken, en de strijders waren zoo dicht opeengepakt, dat de dooden haast niet op den grond konden vallen. Het waren tweegevechten op leven en dood, en de drassige dijk was weldra glibberig van bloed.

Van beide kanten, zoowel onder Capizucca en Aquila, als onder Alexander, werden de verschansingen der patriotten eindelijk aangetast, en toen de koninklijke soldaten bij menigte vielen aan den voet der borstwering, die zij bestormden, gingen hunne makkers, waar zij er kans toe zagen, op de lijken staan. Driemaal werden de aanvallers met zwaar verlies teruggeslagen, en na elke nederlaag werd de aanval met kracht hernieuwd, terwijl binnen de verschansingen de schansdelvers met spade en houweel steeds bleven voortzwoegen, zonder zich door het rumoer om hen heen te laten afschrikken.

Een vierde krachtige aanval werd wakker afgeslagen door de Antwerpenaars en Hollanders, die zich achter hun borstweringen samendrongen en den vijand koen onder de oogen zagen. Kapitein Heraugiere - van wien men later meer hooren zou - hield van tweehonderd man er slechts dertien over⁽¹⁾. Onder vele vendels der patriotten zoowel als in de spaansche gelederen, was het verlies even groot geweest, en wederom zwichtten de spaansche en italiaansche piekeniers voor de stalen gelaatstrekken en duchtige slagen der Hollanders.

Het gevecht had ruim anderhalf uur geduurd, toen eindelijk bij den vijfden storm een zonderlinge en raadselachtige verschijning de geestdrift der Spanjaarden deed toenemen. Men zag de gestalte van den aanvoerder van het oude spaansche legioen, don Pedro Pacchi, die eenige maanden te voren bij het beleg van Dendermonde gesneuveld was, aan het hoofd van zijn regiment, in zijn welbekende wapenrusting, en met de bewegingen die hem bij zijn leven eigen waren, den aanval leiden⁽²⁾. Nooit werd deze zeldzame zinsbegoocheling op een bevredigende wijze verklaard, doch zij verspreidde zich wijd en zijd door de gelederen, en had in die bijgeloovige eeuw evenveel invloed als de waarheid. De afdeinzende Spanjaarden hereenigden zich onder de aanvoering van den spookbevelhebber en vielen op nieuw de borstwering der vaderlanders aan. Toralva, die op den rug van een zijner soldaten klom, was de eerste, die in de verschansingen sprong. Het volgende oogenblik lag hij met eene hopelooze kwetsuur op den grond, doch hij werd door Capizucca aan het hoofd van eene vastberaden bende op den voet gevolgd. De

(1) VAN METEREN, t.a. pl.

(2) STRADA, II. 364.

borstwering werd genomen, maar de woedende strijd duurde nog voort. Bijna op hetzelfde oogenblik evenwel zag men verscheidene der vaderlandsche schepen de touwen, waaraan zij vast lagen, wegwerpen, en van wal steken. Andere schepen waren deerlijk gehavend door het heete vuur, dat men op Alexanders bevel op de vloot gericht had. De ebbe liet den bevelhebber der overige schepen geen andere keus over dan de wijk te nemen, of in handen van den vijand te vallen, als deze de overwinning behaalde. Indien zij de kans gewaagd hadden, zou misschien de onderneming met een goeden uitslag bekroond zijn geworden, terwijl het besluit dat zij nu namen noodlottig bleek te zijn.

‘Wij hebben overwonnen,’ riep Alexander, terwijl hij wees op het aflopend water. ‘De zee laat de goddelooze ketters in den steek. Ontneemt hun nu hun laatste hoop, en snijdt hun den terugtocht naar de vertrekkende schepen af⁽¹⁾.’ De Spanjaarden merkten spoedig hun voordeel op terwijl de moed der patriotten eindelijk begon te zakken. De kans was verloren. Gedurende eene voorbijgaande zegepraal hadden de aanvoerders van den tocht hun volgelingen den rug gekeerd, en thans, nadat er zooveel heldenmoed was aan den dag gelegd, had het geluk hen ook begeven. De hardnekkige tegenstand verkeerde in wanhopige verbijstering, en nu volgde er een wilde jacht langs den met bloed bevleekten dijk. Sommigen werden door lansstooten en musketkogels gedood, anderen werden in het water gejaagd, velen stikten in den modder aan de schoeiingen van den dijk. De vluchtelingen, die zich een weg zochten te banen naar de wegvarende schepen, werden door de Spanjaarden vervolgd, die hen, met het zwaard tusschen de tanden, achterop zwommen en midden in de golven met hen een strijd aangingen op leven en dood.

‘En zoo maakten zij de opstandelingen allen af,’ zeide Parma, ‘die zich in onze macht bevonden; en ik sta u borg, dat mijne soldaten het verlies hunner wapenbroeders duchtig wreekten⁽²⁾.’

De Engelschen en Schotten, onder Balfour en Morgan, waren de allerlaatsten om den post te verlaten, dien zij zeven uren lang zoo manhaftig verdedigd hadden. De eerlijke hopman James, die tot het laatste toe gevochten had, en het gebeurde nog dien zelfden nacht zoo kort mogelijk beschreef, was van meening dat de vloot alleen was weggevaren om een betere stelling in te nemen. ‘Zij staken van wal om des te meer ruimte te hebben

(1) STRADA, II. 365.

(2) Parma aan Filips II, 26 Mei 1585, MS.

om op den vijand te schieten,' zeide hij; 'maar de Hollanders en Zeeuwen, die den vijand zagen komen opzetten, en zich verbeeldten dat onze galeien hen in den steek wilden laten, lieten hun streng los. De Schotten, die hen de wijk zagen nemen, lieten ook hun streng los. De vijand vervolgde hen; de Engelschen hielden stand om hem af te slaan, en kwamen meerendeels om door het zwaard. Bij dezen schandelijken aftocht sneuvelten of verdronken er wel tweeduizend man.' De ronde Engelschman was terecht verontwaardigd, dat een onderneming, die op het punt had gestaan van met goed gevolg bekroond te worden, door het wegloopen der aanvoerders verijdeld was. 'Wij hadden den dijk op drie plaatsen doorgestoken,' zeide hij; '*maar verlieten hem allerschandelijkst bij gebrek aan een aanvoerder*'⁽¹⁾.

De arme *Koppen gaat loopen*, wiens domme streken bij vorige gelegenheden zooveel onheil gesticht hadden, boette die thans met den dood; de admiraal Haultain was, zoo als wij gezien hebben, bij het begin van den strijd verdronken⁽²⁾; Justinus van Nassau slaagde er bij het einde van het gevecht in, om naar de schepen de wijk te nemen: ook hij sprong in het water, toen de nederlaag beslist was; doch, daar hij in een ondiepte te land kwam, was hij in staat om zich tusschen de biezen en waterleliën schuil te houden, tot dat hij zijn harnas uitgetrokken had; daarna zwom hij naar een boot, die hem naar Lillo bracht. Roelke van Diest, een officier van naam, was zoo in het gelaat verminkt, dat hij verplicht was voor het overige van zijn leven een masker te dragen⁽³⁾.

Dronken van vreugde door de overwinning, sloot Parma voor het geheele leger Capizucca in zijne armen en betuigde hem in warme bewordingen zijn bewondering over zijn gedrag. De italiaansche kolonel en zijn spaansche mededinger Aquila werden door hem ernstig aan Filips aanbevolen, als mannen, die aanspraak hadden op belooning en bevordering. De gewonde Toralva werd naar Alexanders eigen kwartier gebracht, en in Alexanders eigen bed gelegd, waar hij bleef tot hij hersteld was, waarop hij - als een onderscheiding, die hij hoog waardeerde - het harnas kreeg, dat de prins op den dag van den slag gedragen had. Parma zelf ging, zoodra de strijd afgelopen was, met zijn hoofdofficieren regelrecht van het veld naar het dorpskerkje van Stabroek, waar hij nederknielde en vurig dankte voor de over-

(1) James aan Walsingham, in het boven aangehaalde HS.

(2) Dit blijkt uit den brief van kapitein James. Volgens andere opgaven zou de admiraal bij de algemeene nederlaag op het einde van den slag omgekomen zijn.

(3) VAN WIJN op WAGENAAR, VIII. 40.

winning. Het eerste wat hij vervolgens deed was den gescheurden dijk, die op vele plaatsen beschadigd doch niet hopeloos vernield was, te herstellen; en daarvoor werden, onder andere bouwstoffen, de lijken der opstandelingen bij honderden in de spleten geworpen, die zij met eigen hand gedolven hadden⁽¹⁾.

Zoo eindigde het gevecht van acht uren op den Kouwenstein. ‘Het feest duurde tusschen de zeven en acht uren,’ zeide Parma, ‘en aan weerszijden werd er zoo dapper gestreden, als men in lang niet gezien had⁽²⁾.’ ‘Duizend van 's Konings troepen waren er gesneuveld, en tweemaal zooveel patriotten; en de uitslag van den strijd was tot het allerlaatste oogenblik onzeker.’

‘Ook van de onzen zijn er meer omgekomen dan ik wenschte,’ schreef Alexander aan Filips. ‘Het was zulk een harnekkig gevecht dat ik zelden in mijn leven bekommerder ben geweest over den uitslag in Uwer Majesteits belang. De uitslag heeft aan een zijden draad gehangen.’ Meer dan ooit waren versterkingen noodig, en alleen door een wonder was de overwinning eindelijk met zulke schrale hulpmiddelen behaald. ‘Het is een lange, moeitevolle, kostbare en zeer gevaarlijke oorlog,’ zeide Parma, toen hij de rechten, welke Capizucca en Aquila, op bijzondere gunst verworven hadden, in het licht stelde; ‘want er valt altijd te vechten, en er zijn kasteelen noch andere belooningen, zoodat de soldaten, als zij geen bevordering krijgen, den moed zullen verliezen.’ Twee-en-dertig van de schepen der opstandelingen geraakten aan den grond, en vielen den Spanjaarden in handen, die zoo vele uitmuntende veldstukken bemachtigden. De uitslag was allerontmoedigenst voor de vaderlanders.

Ondertusschen - zoo als wij gezien hebben - hadden Hohenlo en St. Aldegonde Antwerpen bereikt, buiten adem door de haast om hun overwinning te verkondigen. Zij hadden op het hoofd groepen van opgewonden burgers ontmoet, die de twee aanvoerders, welke dus met lauweren overdekt van het slagveld kwamen, gretig ondervroegen, en met beide ooren luisterden naar al de bijzonderheden der overwinning. De arme stervende Spinola werd in zegepraal vertoond; de scheepslading levensmiddelen werd met vreugde ontvangen, en groote toebereidselen werden er gemaakt om den overvloedigen toevoer, die er volgen zou, in de dokken en pakhuizen op te nemen. Seinen en vreugdevuren werden er ontstoken; de klokken van alle torens lieten haar vroolijkste toonen hooren; het geschut bulderde, niet alleen in Antwerpen zelf, maar ook te Amsterdam en in andere meer afgelegen steden. Er werd op het stadhuis den zegevierden Hohenlo een prachtig gastmaal aangeboden. De belijders van het hervormd geloof be-

(1) STRADA, II. 364, 367.

(2) Parma aan Filips II, in het boven aangehaalde HS.

tuigden hun warmen dank; fel werden de katholieken bedreigd. Sommigen wilden hen allen voetstoots ophangen, anderen hen in de Schelde verdrinken; de bezadigsten stelden voor hen uit de stad te jagen, zoodra het beleg opgebroken zou zijn - een gebeurtenis die niet lang meer zou uitblijven.

Hohenlo, aan het hoofd van de feesttafel geplaatst, meende de oorlogsgod in eigen persoon te zijn. Om hem heen zaten de beminlijkste dames uit Antwerpen, die zijne dapperheid met haar liefste lachjes beloonden. De graaf ledigde volle bekers op haar gezondheid, op den voorspoed der vaderlandsvrienden, en op den ondergang der koningsgezinden; terwijl men hem onder het drinken en jubelen door trompetten en trommelen, en het vroolijk klokkengelui buiten, hulde bracht. De overwinnaar was zoo vroolijk en heusch, dat, hij een ander gastmaal aankondigde tegen den volgenden dag, om Antwerpens gelukkige verlossing op nieuw te vieren, en de schoone dames om hem heen uitnoodigde om wederom den disch met hare aanwezigheid op te luisteren. De dame die het dichtst bij hem zat zou, naar men zegt, zuchtend geantwoord hebben, dat, indien haar voorgevoel haar niet bedroog, de dag van morgen wel niet zoo heuchelijk zou zijn, als die van heden, want dat zij meende dat het feest wat voorbarig was⁽¹⁾.

Nauwelijks had zij uitgesproken, of men hoorde onheilspellende geruchten op straat. Eenigen van hen, die in het doodelijk gevecht gespaard bleven, brachten de noodlottige tijding dat alles verloren was, dat de dijk weder hernomen was, dat de Spanjaarden de overwinning hadden behaald, en dat de patriotten in de pan gehakt waren. Eenige gekwetsten en stervenden werden in de feestzaal gebracht. Hohenlo sprong op van den feestdisch - die op zulk een akelige wijs gestoord was - terwijl hij uitgejouwd en gehoond werd. Hij werd op straat uitgescholden en moest zich eenigen tijd schuil houden, uit vrees voor de woede van het gemeen.

Parma was niet zonder reden verheugd over den gelukkigen uitslag van den strijd. Hij schreef het volgende aan Filips, dat nog denzelfden nacht met een bijzonderen renbode werd gezonden. 'Heden, Zondag den 26sten Juli, heeft het den Heer behaagd Uwe Majesteit een groote overwinning te doen behalen. Onder dezen allergewichtigsten samenloop van omstandigheden laat het zich gemakkelijk denken, dat de beste uitkomsten, die men wenschen kan, verkregen zullen worden, indien Uwe Majesteit zich bereid verklaart om het noodige te doen. Ik wensch Uwe Majesteit geluk, en ben der Voorzienigheid dankbaar⁽²⁾.'

(1) MERTENS en TORFS, V. 242.

(2) Zie de boven aangehaalde brief.

Daarna gaf hij Filips haastig een schets van den slag, waarbij hij met grooten lof van Capizucca en Aquila, Mondragon en Vasto, en vele andere officieren, melding maakte, en hen voor een belooning en voor bevordering aanbeval; kortom, hartelijk en ernstig prees hij allen, die tot de overwinning bijgedragen hadden, behalve zich zelf, hoewel zij hoofdzakelijk aan hem kon worden toegeschreven. ‘Wat den goeden ouden Mansfeld betreft,’ schreef hij, ‘hij gedroeg zich zijner waardig, en verdient dat Uwe Majesteit hem in het bijzonder laat bedanken, en hem eenige vleiende woorden in het Spaansch schrijft, waarop hij veel prijs zou stellen.’ Alexander meende dat Filips er wel aan zou doen, als hij Mansfeld, tot loon voor zijne veeljarige, trouwe diensten, het Graafschap Biart schonk⁽¹⁾.

Het gevecht op den Kouwenstein maakte aan den krachtigen wederstand van Antwerpen een einde. Eenige dagen te voren was het monsterschip, dat zooveel tijd en geld had gekost, eindelijk van stapel geloopt. Men noemde het het Oorlogseinde en voor zoover Antwerpen er in betrokken was, scheen men een dubbelzinnig spel gespeeld te hebben, met het dien naam te geven: een grooter schip had men nog nooit gezien; het had vier masten en drie roeren. De verschansingen waren tien voet dik; de marsen tegen de musketschoten bestand. Het voerde twintig van de grootste kanonnen, en vele andere kleinere veldstukken waarvan de onderste reeks bijna gelijk met het water lag. Duizend man zouden er op geplaatst worden, en het werd zoo door kurken en tonnen geschraagd, dat het onder alle omstandigheden zeker drijven zou. Het was dus een groot drijvend kasteel, dat niet in den grond kon worden geboord, en volkomen schootvrij was. Ongelukkig evenwel wilde het, ondanks de vier masten en drie roeren, niet voort; het bleek een groote, onhandelbare tobbe te zijn, die al de spotternijen, die er toen het gebouwd werd - hetgeen bijna even lang duurde als het beleg - op waren afgeschoten, volkomen rechtvaardigde⁽²⁾.

- (1) Ibid. - Het verhaal van deze merkwaardige gebeurtenis is hoofdzakelijk geput uit de ongedrukte brieven van Parma aan Filips, op de schouwplaats zelve geschreven, van eenige Engelschen, die ook ooggetuigen waren, en uit een zorgvuldige vergelijking van geschiedschrijvers uit dien tijd. Zie BOR, II. 599, 600. VAN METEREN, XII. 224. HOOFT, *Vervolgh*, 97-99. BENTIVOGLIO, P. II. L. III. 297, *seq.* wiens broeder, de markies Hippolito Bentivoglio, zich in den slag onderscheidde, en bij gevolg door Parma met een vendel lancers begiftigd werd. STRADA, II. 354-357. BAUDARTII, *Polemographia*, II. 27-30. LE PETIT, II. 514 WAGENAAR, VIII. 80. VAN WIJN op WAGENAAR, VIII. 33, 40; en anderen.
- (2) STRADA, II. 353. BAUDARTII, *Polemog.*, II. 30, met een voortreffelijke prentverbeelding, VAN METEREN, BOR, HOOFT, en anderen, t.a. pl.

De Spanjaarden noemden het ‘de *Bullebak*’ - een gedrocht om kinderen bang te maken⁽¹⁾. De vaderlandsvrienden doopten het ‘de Olifant, de Antwerpsche Dwaasheid, Verloren Geld,’ en gaven het nog vele dergelijke benamingen. Voor het geld dat het gekost had, zeiden zij, had men een maand lang een legertje kunnen onderhouden, of de gansche stad drie maanden lang van levensmiddelen voorzien. Eindelijk, op het laatst van Mei, eenige dagen vóór den slag op den Kouwenstein, vertrok het uit Antwerpen over het ondergeloopen land, met het doel om al de spaansche schansen weg te vagen, en een einde aan den oorlog te maken. Doch het liep er al spoedig slecht mee af, daar het, na een uur lang onbehouden gedobberd te hebben, in de nabijheid van Oordam op het zand vastraakte, terwijl de matrozen en soldaten een goed heenkomen zochten, en, toen zij in de stad terugkwamen, bespot werden⁽²⁾.

Twee dagen na het gevecht op den Kouwenstein, zond Alexander eenige troepen af onder graaf Karel van Mansfeld om bezit te nemen van den grooten Bullebak. Op de boot waarin graaf Karel, de graaf van Aremborg en zijn broeder Barbançon, en vele andere aanzienlijke vrijwilligers zich bevonden, gebeurde een ongeluk: een vaatje kruid, dat toevallig ontplofte, wierp Aremborg in het water, waar hij ongedeerd weer uit kwam, en beschadigde Mansfeld vreeselijk in het gezicht. Deze toevallige ontploffing - de eenige schade, die het Oorlogseinde ooit den vijand toebreacht - verhinderde de overige deelgenooten van den tocht niet om van het schip bezit te nemen, en het in zegepraal bij den prins van Parma te brengen. Nadat de Spanjaarden het nauwkeurig bekeken en er om gelachen hadden, werd het gesloopt, terwijl het geschut, de krijgsbehoeften en andere voorwerpen van waarde er uitgenomen werden - en ziedaar het einde van het Oorlogseinde⁽³⁾.

Die onnutte geldverspilling - in strijd met het oordeel en dringend verzoek van vele voorname personen - was slechts een staaltje van de moeilijkheden, waarmede St. Aldegonde, van den eersten dag van het beleg tot op den laatsten, had moeten worstelen. Iedereen in de stad had zich geroepen geacht om zijn oordeel uit te brengen over de gepaste middelen van verdediging. Verschil van karakter en meening, losbandige volksmacht, regeeringloosheid, waren niet het wenschelijkst bestuur voor een stad, die door Alexander Farnese belegerd werd. Wij hebben gezien hoe onherstelbaar de goede zaak reeds in

(1) ‘Caranjamaula.’ STRADA, l.c.

(2) BAUDARTIUS, LE PETIT, STRADA, *ubi supra*.

(3) STRADA, II. 368.

den aanvang benadeeld werd door de onbeschofftheid der slachters, en hoe manhaftig St. Aldegonde zich tegen hun baatzucht en tegen die van hun vrienden verzet had. Hij had de duizende bezwaren, die van dag tot dag om hem heen oprezen, uit den weg pogen te ruimen, doch zijne beste bedoelingen werden voortdurend miskend, zijne ijverigste pogingen steeds verijdeld. In Antwerpen had men machtig veel met het geld op, en de handel - toch al van nature angstvallig, vooral als die door agenten uit den vreemde wordt gedreven - was dikwijls oorzaak van zeer verachtelijke lafhartigheid.

Van tijd tot tijd had men zich bedreigingen veroorloofd tegen den burgemeester, die, door Antwerpens verdediging te rekken, oorzaak was van den volkomen ondergang van een handel, die zich over de gansche wereld uitbreidde en van het verval der rijkste stad in de Christenheid. Ook school het grauw - opgeruid door de katholieke ingezetenen - dikwijls te zamen om brood te vorderen. 'Brood, brood, of vrede!' schreeuwden baldadige lieden, die St. Aldegonde op de hielen volgden en zijn huis belegerden; maar de burgemeester had zijn best gedaan, met zijn welbespraakte tong en persoonlijken moed, om de meesten zijner medeburgers met zijn eigen edelen geest te bezielen. Hij had lang op de onderhandeling met Frankrijk gesteund. De nadeelige invloed van de trouweloosheid van het Hof van Valois was groot. De geschiedschrijver Le Petit, die tijdens het beleg in Antwerpen woonde, was met een geheime zending naar Parijs afgevaardigd, en had de gezanten der Staten uit St. Aldegonde's naam ernstig verzocht, om toch, indien het mogelijk was, eer het te laat zou zijn, hun best te doen manschappen en geldelijken onderstand te verkrijgen. Spoedige hulp, hoe, gering ook, zou misschien kunnen verhinderen dat Antwerpen en de overige steden van Brabant en Vlaanderen den vijand in handen vielen. Na de terugkomst van dien zendeling had de burgemeester, die door zijn verslag weer nieuwe hoop had gekregen, vele krachtige toespraken in den raad gehouden, en geruimen tijd den zinkenden moed der burgers staande gehouden⁽¹⁾.

De treurige afloop van de onderneming tegen de brug en tegen den Kouwensteinschen dijk, hadden thans Antwerpen voor goed het hart gebroken. Aan het laatste ongeluk hadden St. Aldegonde en vooral Hohenlo schuld. Toch bleven de Staten van Holland trouw aan de Unie en aan de vrijheid. Ondanks de zware kosten, die zij gemaakt, en het verlies aan manschappen, dat zij geleden hadden, drongen zij er vurig en ernstig op aan om tegen-

(1) LE PETIT, II. 505.

stand te blijven bieden; en zij beloofden, uiterlijk binnen drie maanden een leger op de been te brengen van twaalfduizend man voetvolk en zeventienduizend ruiters, om de stad te ontzetten, of er om te komen⁽¹⁾. Het gezantschap, dat naar Engeland afgevaardigd was om Koningin Elisabeth de Souvereiniteit aan de bieden, zond bemoedigende brieven naar Antwerpen, waardoor de overheden vernamen, dat er schikkingen waren gemaakt om hen gewapenderhand te hulp te komen; Elisabeth zelf schreef er over⁽²⁾.

‘Ik verneem,’ zeide die vorstin, ‘dat gij tengevolge van het sluiten der Schelde waarschijnlijk zult onderhandelen met den prins van Parma, hetgeen weinig vruchten zal dragen, wat de instandhouding uwer privilegiën betreft. Met het oog op de warme vriendschap, die er altijd tusschen deze kroon en het Huis van Oostenrijk heeft bestaan, van welks Staten uw land een der belangrijkste is, en aangezien mijne handeldrijvende onderdanen altijd meer voorrechten in de Nederlanden genoten hebben, dan in een ander land, heb ik besloten u dadelijk hulp te zenden. De bijzonderheden van het plan zult gij van uwe afgevaardigden vernemen; doch weet verzekerd dat gij door mij nimmer verlaten of vergeten zult worden.’

De onderhandelingen met Koningin Elisabeth - zoo gewichtig voor de Nederlanden, voor Engeland en voor Europa - die op de beuzelachtige diplomatische verrichtingen aan het fransche hof volgden, zullen in een volgend hoofdstuk worden uiteengezet.

De moed der handelshoofdstad, die reeds lang aan het verflauwen was, scheen eindelijk gebroken te zijn. Wanhoop vervulde aller harten. Het gemeene volk klaagde, de overheden krakeelden. Den Breeden Raad ontmoedigden de onophoudelijke geschillen en verdeeldheden. Zes van de acht kolonels der schutterij waren er voor om, wat het ook kosten mocht, vol te houden, terwijl de meerderheid der tachtig hoplieden de stad bij verdrag wilde overgeven. Het gepeupel was oproerig, dreigde en vorderde tot elken prijs vrede en brood. Holland deed vele beloften, en meende het oprecht; maar men was er zeer teleurgesteld, en daardoor verbitterd geworden. Het was duidelijk, dat er met rassche schreden een beslissing naderde, en dat de overgaaf onvermijdelijk was, tenzij er uit Holland of Engeland onmiddellijk hulp kwam⁽³⁾. La Noue was na vijfjarige gevangenschap eindelijk tegen graaf Filips van Egmont uitgewisseld geworden. Die edelman, stamhouder van een oud geslacht, neef van de Koningin van Frankrijk, voelde zich gekrenkt, omdat men hem

(1) VAN METEREN, XII. 225.

(2) BOR, II. 607-609.

(3) LE PETIT, II. 518. BOR, II. 610-613.

tegen een eenvoudig hugenootsch heer uitleverde - al was die heer dan ook de beroemde La Noue *met den ijzeren arm* - maar hij wilde liever zijne waardigheid opofferen, dan gevangen blijven. Er kwam nog bij dat van La Noue een borgtocht gevorderd werd van honderdduizend kronen - waarvoor de Koning van Navarre aansprakelijk bleef - dat hij nimmer weder in de Nederlanden de wapenen zou voeren, behalve op bevel van den franschen monarch; terwijl van hem geene dergelijke verzekering verlangd werd. La Noue bezocht den prins van Parma te Antwerpen om afscheid te nemen, en werd met de beleefdheid ontvangen, waarop hij aanspraak had door zijn verheven karakter en aanzien. Alexander schepte er vermaak in, om hem al zijne vestingwerken te toonen, en hem het gansche belegeringsplan open te leggen, en La Noue was er verbaasd over. Hij verklaarde naderhand dat de werken voortreffelijk en onneembaar waren, en dat hij, al was hij aan het hoofd van twaalfduizend man buiten de vesten geweest, zich verplicht zou hebben gevoeld alle denkbeeld van ontzet te laten varen⁽¹⁾. 'Antwerpen kan u niet ontgaan,' bekende de oude hugenootsche krijgsman, 'maar zal u weldra in handen vallen. En als gij uw intocht doet, zou ik u raden uw degen aan de poort op te hangen, en de bemachtiging van die stad als de kroon van uwe overwinningen te beschouwen.'

'Gij hebt gelijk,' antwoordde Parma; 'en velen mijner vrienden hebben mij denzelfden raad gegeven, doch hoe zal ik, die levenslang tot den dienst van mijn Koning verbonden ben, van het tooneel kunnen aftreden?'

Dat was de meening van La Noue, een man gehecht aan den hervormden godsdienst en de burgerlijke vrijheid, bevoegd om over krijgszaken een meening te uiten. Pas uit een vernederende gevangenschap ontslagen, hetgeen Filips reeds vroeger had willen doen, onder voorwaarde dat hij zich de oogen zou laten uitsteken⁽²⁾ - zal niemand hem van partijdigheid voor dien vorst of voor zijn vertegenwoordiger verdenken.

Hoe ernstig de Staten van Holland en de engelsche regeering de stad wenschten te redden en de Nederlanders met gegronde beloften bemoedigden, toch heerschte er lauwheid onder de overheden in Zeeland. De bevelhebbers der zeeuwsche scheepsmacht, waarvan men zoo groote verwachtingen gekoesterd had, waren eindelijk ontmoedigd. Zij zonden den admiraal Justinus van Nassau een door hen onderteekend geschrift waarin zij beweerden dat er op de Schelde thans te veel droge en gevaarlijke

(1) GROEN VAN PRINSTERER, *Archives* etc I. 77-80.

(2) AMIRAUT, *Vie de La Noue*, 280-298; *Opkomst van de Nederlandsche Republiek*, III Deel, Afdeel VI, Hoofdst. IV.

plaatsen waren, en dat de stille zomernachten - die zooveel verschilden met de lange, buiige winternachten - te kort waren voor een poging tot ontzet van de stad⁽¹⁾.

Er was dus wel reden om den moed te verliezen. St. Aldegonde begreep dat de laatste hoop op redding voor Antwerpen in rook vervlogen was, evenals de mogelijkheid om één vereenigd nederlandsch gemeenebest in stand te houden. De waalsche gewesten waren reeds verloren; Gent, Brussel, Mechelen hadden zich ook bij verdrag overgegeven, en als Antwerpen viel moesten Brabant en Vlaanderen bezwijken. Er zou geen voormuur meer, over zijn om Holland zelf te redden. De burgemeester werd wanhopig. Hoewel hij een nationalen vrijstaat niet langer mogelijk achtte, meende hij toch de godsdienstvrijheid door onderhandeling met Filips II te kunnen verzekeren. Twintig jaar lang had hij aan Oranje's zijde geworsteld voor het plan, dat hij nu moest laten varen. Nu was zijn doel om voor Antwerpen een gunstig verdrag te maken en tegelijk Holland, Zeeland en de Vereenigde Provinciën weder onder de heerschappij van den Koning van Spanje te brengen. Nu deed zich de man, die een zoo uitstekende, en zoo standvastige rol onder de nederlandsche vrijheidsvoorstanders gespeeld had, geheel anders voor. Daarom zullen wij hem zorgvuldig bij elken stap op het pad der onderhandelingen, dat hij nu ingeslagen was, en waarin het antwerpsche drama zijn ontkenning zou vinden, volgen. Daarbij speelden aan den eenen kant de prins van Parma, als vertegenwoordiger van de dwingelandij en het pausdom, aan den anderen St. Aldegonde, die levenslang de kampvechter der hervorming was geweest, de hoofdrollen.

De burgemeester zat in groote verlegenheid. Dagelijks hadden er opschuddingen plaats. Oproerig volk belegerde zijn deur en vroeg onder woeste kreten en valsche aantijgingen om brood. Een talrijke en woelzieke menigte deed hem eens in eigen persoon op de paardenmarkt geweld aan, toen hij haar uiteen wilde doen gaan⁽²⁾. Parma had hoop gegeven op vergiffenis onder redelijker voorwaarden, dan men verwachten kon, en had zeer handig met, verscheidene kleine omstandigheden zijn voordeel gedaan, om den burgers vertrouwen op zijn welwillendheid in te boezemen. Zoo had een ziekelijke oude dame in de stad, die zich verbeeldde niet buiten ezelinnemelk te kunnen, haar bediende de stad uitgezonden om die met gevaar van zijn leven voor haar te halen. De jonge man werd gevangen genomen en bij Alexander gebracht, door wien hij als een verspieder dacht gestraft te worden. De prins schonk hem niet alleen de vrijheid,

(1) VAN METEREN, XII. 225,

(2) BOR, II. 605, 606. HOOFT, *Vervolgh*, 108.

maar ook een ezelin, en belaadde het dier met patrijzen en kapoenen, als een geschenk voor de zieke. De overheden, die op het vernemen van het voorval in hoofdschheid niet wilden onderdoen, zonden een wagen vol ouden wijn en uitgelezen banket als een geschenk aan Alexander terug, en baanden door deze uitwisseling van lekkernijen den weg tot een minnelijke onderhandeling⁽¹⁾.

De toestand van St. Aldegonde was hoogst moeilijk geworden. Het net was dicht om de stad toegetrokken. De brug scheen onneembaar, de groote kouwensteinsche dijk was in handen van den vijand, en nu waren al de kleine sterkten in de onmiddellijke nabijheid van Antwerpen - Borght, Hoboken, Santecroix, Stralen, Berghen en de overige - in zijne macht gekomen. Volgens een staat van de granen, op den 1sten Juni gemaakt, was er per hoofd gemiddeld een pond brood daags om eene maand, of een half pond om twee maanden mede rond te komen⁽²⁾. In Leiden had grooter hongersnood geheerscht maar de moed zakte meer en meer bij de burgers, die neergedrukt waren door de laatste teleurstellingen. Het was den burgemeester nu duidelijk dat de tijd voor de overgaaf gekomen was.

‘Ik had de stad,’ zeide hij⁽³⁾, ‘geruimen tijd zonder eenige belangrijke opschudding of groote bloedstorting, in staat van verdediging gehouden - een stad, die zooveel inwoners telde, grootendeels kooplieden of ambachtslieden, wier geheele nering te niet was gegaan, die geen winkelwaren meer hadden en van alle geriefelijkheden des levens en middelen van bestaan verstoken waren. Ik had dit gedaan ondanks het groot verschil in karakters en meeningen en de losbandigheid van het volk, ondanks een verwarde regeeringloosheid, met zulk een groot aantal bevelhebbers, waarvan de meesten onbedreven in den oorlog waren - terwijl ik zelf zeer weinig gezag bezat, en van schepen, krijgs- en bootslieden slecht voorzien was, en er slechts weinig kans bestond om door den een of anderen Vorst van buiten, of door meer bezetting van binnen ondersteund te worden; en onder al deze omstandigheden spande ik alle krachten in om het uiterste te doen tot behoud van de stad, zoowel wat het inwendig beheer betrof als door de wapenen ter zee en te land, zonder op te zien tegen arbeid of gevaar.

Ik weet zeer goed dat er velen zijn, die, ver van het oorlogs-

(1) STRADA, II. 372.

(2) VAN METEREN, XII. 224. *volg.*

(3) MARNIX DE STE ALDEGONDE, *Commentaire sur les affaires d'Anvers*, 1585. Zie de *Notices historiques et bibliographiques sur Philippe de Marnix*, par Albert La Croix et François van Meenen, Bruxelles, 1858. *Oeuvres de Philippe de Marnix, précédées d'une Introduction* par Edgar Quinet.

tooneel verwijderd, hunne wijsheid willen luchten door over anderen de vierschaar te spannen, en daarbij hun vonnis alleen op den uitslag gronden. Maar ik wil rechtvaardig en billijk beoordeeld worden. Ik vorder recht om mijne eer tegen al wie mij belasteren te verdedigen; en men moet bedenken dat ik niet de eerste ben, en ook niet de laatste zal zijn, op wien men ten onrechte een smet geworpen heeft. Alle personen, die zich met staatsaangelegenheden bezig houden, staan daaraan bloot; maar ik onderwerp mij aan Hem, die alle harten kent, en over allen regeert. Ik neem Hem tot getuige, dat ik Hem, niet alleen wat Antwerpen betreft, van mijn vroegste jeugd af met de meeste oprechtheid gediend en in het belang van het volk gehandeld heb, zonder op mijn eigen bijzondere belangen acht te slaan.'

De goede naam van St. Aldegonde liep thans ernstig gevaar. Het karakter van een groot man moet altijd nauwkeurig beschouwd en onderzocht worden; des noods, moet het tegen laster verdedigd, maar altoos duidelijk in het licht gesteld worden.

St. Aldegonde was ontwijfelbaar een man van talent. Nooit had op zijn naam de smet van baatzucht of onedele eerezucht gekleefd. Hij had de Vereenigde Nederlanden vele schitterende diensten bewezen. Er zou nu een groote verandering in zijn staatkundig gedrag komen, en daarom is het noodig een blik te slaan in zijn karakter.

In het begin van Juni zond Richardot, president van den Raad van Artois, op bevel van Alexander van Parma, St. Aldegonde een brief met het voorstel, om een geheim onderhoud te hebben met den prins.

Den 8sten Juni antwoordde St. Aldegonde daarop, dat hij bereid was tot het onderhoud, maar dat hij als burgemeester genoodzaakt was om het voorstel aan de stedelijke overheid mede te deelen. Hij gaf tevens de hoop te kennen, dat Parma de gunstige gelegenheid zou aangrijpen, die zich thans voordeed, om met al de vereenigde gewesten een verdrag aan te gaan. Een afzonderlijke overeenkomst met Antwerpen, waarbij Holland en Zeeland uitgesloten bleven, zou, meende hij, aanleiding geven dat die stad ontvolkt werd, en haar handel en fabriekwezen te niet gingen, terwijl zich thans aan den prins de gelegenheid voordeed 'om zich een onsterfelijken naam te maken door het gansche land tot een vrijwillige en vaardige gehoorzaamheid aan Zijne Majesteit terug te brengen.' Hij stelde voor om een aantal gemachtigden uit Antwerpen mede te brengen, om met Alexander te onderhandelen⁽¹⁾.

(1) Correspondance de Richardot avec Marnix de Ste Aldegonde (*Archivo de Simancas* MS.)

Den 11den Juni gaf Richardot in antwoord daarop zijn eigen en 's prinsen leedwezen te kennen, dat het onderhoud niet kon plaats grijpen met den burgemeester alleen; doch dat hij het groot belang der opgegeven redenen inzag en dus berustte in den voorslag om een talrijke bezending te ontvangen. Drie dagen daarna kwam St. Aldegonde, na geheime raadpleging met eenige vertrouwde personen, tot andere gedachten: hij gaf aan een geheim mondgesprek onder vier oogen met Parma de voorkeur, en verzocht om een pas. De pas werd dientengevolge denzelfden dag bezorgd, met betuiging van Alexander's bijzondere tevredenheid en met een aanbod van Richardot, om zelf als gijzelaar in Antwerpen te komen voor den tijd dat de burgemeester in Parma's kamp te Beveren zou zijn⁽¹⁾.

St. Aldegonde stond derhalve gereed om den volgenden dag (15 Juni) op weg te gaan, doch ondertusschen was de zaak uitgelekt. Een geheim mondgesprek, op zoodanige wijs beraamd, werd door de burgers voor uiterst verdacht gehouden. Men hoorde veel bittere aantijgingen tegen den burgemeester, en de ontevredenheid openbaarde zich in hevige uitbarstingen van toorn. 'Aldegonde is Parma gaan bezoeken,' zeide een der burgers, 'hetgeen veel misnoegen wekt, omdat men vreest dat hij een verdrag zal sluiten naar den zin en het goedvinden van Zijne Hoogheid, en zich voor de zaak des Konings laten omkoopen. Hij zegt dat het een onheil zou zijn een groot aantal burgers te zenden. Verleden Zondag (16 Juni) hield de Breede Raad zitting. De predikanten kwamen in de vergadering, en wonden de burgers door godsdienstige betoogen zoo op, dat allen het stadhuis uitstormden met de kreet: wij willen geen vrede maar oorlog⁽²⁾!'

Men had recht om dit te verlangen, maar ongelukkig waren de Antwerpenaars niet altijd zoo krachtig geweest in hun verzet tegen Parma. Op het oogenblik echter waren zij woedend, om het heimelijk voornemen van St. Aldegonde. Het voorgestelde verdrag, dat het gepeupel weken achtereen met woest geschreeuw van den burgemeester geëischt had, werd nu aan schaamteloze omkooping toegeschreven. Men meende dat de burgemeester door spaansche dukaten was overgehaald om te doen, wat hij tot

(1) Richardot aan Marnix, 11 Juni 1585, MS.

(2) 'Aldegonde dit qu'il veult aller, ce que plusieurs des bourgeois ne veulent, à cause qu'ils craignent qu'il feroit l'accord selon l'appetit et volonté de son Alteze, estant gaigné par force d'argent. Disant etre malheur qu'il y aillent douze bourgeois. - Les predicans ont entré au conseil le dimanche passé, et ont tellement animés les bourgeois, par démonstrances de leur religion, que les bourgeois, sortant du conseil. crioient à haulte voix qu'ils ne desiroient paix mais hen la guerre.' Brief in HS., zonder dagtekening, in de *Archives Royales de Belgique*. 1585.

nogtoe geweigerd had. Een zekere Van Werne was eenige dagen te voren voor eigen zaken met een vrijgeleide van Parma uit Antwerpen naar Holland gegaan. St. Aldegonde had hem het plan, dat toen op til was, niet medegedeeld, maar hij had hem vergund om een geheim mondgesprek met graaf Mansfeld te vragen. Indien dat werd toegestaan, moest van Werne zeggen dat, indien de Vereenigde Gewesten zeker waren van een godsdienstvrede, het, naar de meening van St. Aldegonde, mogelijk zou zijn om Holland en Zeeland en de overige provinciën over te halen om weer trouw aan den Koning te zweren. Van Werne hing, na zijn terugkomst in Antwerpen, deze heimelijke onderhandelingen aan de groote klok, waardoor het plan van St. Aldegonde om alleen naar Parma te gaan in duigen viel. ‘Dit heeft het volk achterdocht gegeven,’ schreef de burgemeester aan Richardot, ‘en ik vrees voor moeilijkheden. De Breede Raad heeft zitting gehouden, maar ik weet niet wat daar voorgevallen is, en ik durf er niet naar vragen⁽¹⁾.’

St. Aldegonde's beweegreden om een geheim mondgesprek te zoeken was, volgens zijn eigen bekentenis, dat hij op het voornaamste punt van zijn eersten brief, het voorstel tot een algemeene schikking, geen antwoord gekregen had. Om de beraadslagingen te bespoedigen, was hij genegen geweest om dat voorstel in het geheim te bespreken. ‘Maar thans,’ zeide hij tot Richardot, ‘nu de zaak, zoowel door verschillende ter kwader uur uitgestrooide geruchten en geschriften als door de komst van den heer Van Werne al te ruchtbaar geworden is, heb ik het geen zaak gevonden om op weg te gaan, zonder er kennis van te geven aan de leden van den Raad, niet als onderwerp van overweging, maar als een besluit dat reeds genomen was⁽²⁾.’

Hij zeide verder dat er, juist zoo als hij voorzien had, zwaarigheden waren ontstaan. De overheden wilden van geen algemeene overeenkomst hooren, en daarom moest er eenigen tijd verloopen, eer het hem mogelijk zou zijn er mee aan te komen. Hij verzocht Richardot om Alexander te verzekeren, dat hem de zaak ernst was. ‘Niet uit lichtvaardigheid vertraag ik deze zaak. Ik wil alles doen wat in mijn vermogen is om verlof te krijgen ten einde mij naar de legerplaats van Zijne Hoogheid

- (1) Marnix aan Richardot, 16 Juni 1585. (*Archivo de Simancas* MS.) ‘De ce que s'y est passé, je l'ignore, sans l'oser demander,’ etc.
- (2) ‘Mais comme l'affaire a esté par trop divulguée, tant par divers rapports et écrits semés mal à propos, comme par la venue du Sr. Van Werne, je n'ay trouvé faisable de me mettre en chemin, sans le communiquer aux membres, non pas toutefois en forme de délibération, mais comme nue chose que nous avons résolue.’ Marnix aan Richardot, in het boven aangehaald HS.

te begeven, en ik hoop mijn doel te bereiken. Indien het mij niet gelukt, moet het toegeschreven worden aan het volk; want ik voor mij wensch vurig al de Gewesten weder onder het gebied van Zijne Majesteit te brengen.'

In antwoord daarop gaf Richardot den volgenden dag, ook uit naam van Alexander, spijt, doch geen verwondering te kennen over het ontvangen bericht. Zooveel hoofden zooveel zinnen, zeide hij, en alle menschen waren niet voor rede vatbaar. Evenwel werden de burgers gewaarschuwd, de zachtmoedigheid van Parma niet verkeerd uitleggen, daar hij liever met zijn geheele leger om wilde komen, dan Antwerpen niet veroveren. 'Wat den Koning betreft,' zeide Richardot, 'hij zal eer al zijne kroonen nederleggen, dan de onderneming opgeven⁽¹⁾.' Van Werne werd door hem van alles vrijgesproken, en voorgesteld als iemand, die oprecht den vrede wenschte. Richardot had hem slechts in algemeene bewoordingen gemeld, dat er brieven gekomen waren van St. Aldegonde, die een vredelievende gezindheid ademden. De koningsgezinden waren geheel onschuldig aan de geruchten en geschriften, die op zulk een ongelegen oogenblik in de stad waren verspreid. Het was evenwel wenschelijk, de onderhandeling niet te lang uit te stellen, daar anders Antwerpen zou kunnen verloren gaan vóór dat een algemeene overeenkomst met Holland en Zeeland kon getroffen worden. Hij verzocht St. Aldegonde, om alle bezorgdheid omtrent Parma's gezindheid, wat hem of de gemeente betrof, uit het hoofd te zetten. 'Kortom, mijnheer,' zeide hij, 'stel u gerust. Zijne Hoogheid is in geen opzicht over u ontevreden, en zal niet gemakkelijk verontwaardigd worden op dit arme volk⁽²⁾.' Hij verzekerde den burgemeester, dat men hem niet verdacht van lichtvaardigheid of van geneigdheid om de zaak op de lange baan te schuiven, maar hij zeide bezorgd te zijn over de dreigende houding, die men in Antwerpen tegen hem aangenomen had. 'Want de volksregeeringen,' zeide hij, 'zijn vol van duizenderlei kwade kansen, en het zou mij leed doen, als u iets kwaads wedervoer⁽³⁾.'

Zoo had het den schijn dat St. Aldegonde de man was, die de verzoening van Holland en Zeeland met den Koning wenschte tot stand te brengen. Het plan om, tegelijk met Antwerpen al de

(1) Richardot aan Marnix, 17 Juni 1585, MS. 'Mettra toutes ses couronnes plutot qu'abandonner cette entreprise,' etc

(2) 'Bref, Monsieur, mettez-vous à repos. Car son Altesse n'est en rien mal satisfaite de vous, ni facile à concevoir quelque indignation contre ce pauvre peuple.' (Het aangehaalde HS.)

(3) 'Car les gouvernemens populaires sont plains de mil hazards, et il me desplairoit infiniment que vous cussiez mal.' (Ibid.)

Vereenigde Gewesten onder de spaansche heerschappij terug te brengen, was van hem uitgegaan, en had, van den aanvang af, bij de overheden van Antwerpen, bij den prins van Parma en zijn raadslieden, en bij de Staten van Holland en Zeeland tegenstand gevonden. De heftige vertoogen van de predikanten, de leden van het stedelijk bestuur en de burgers tegen St. Aldegonde en zijn plan tot een geheime bijeenkomst, maakten de uitvoering onmogelijk.

‘Aldegonde, de burgemeester van Antwerpen,’ schreef Parma aan Filips, ‘heeft acht dagen geleden een poging gedaan om eenige onderhandelingen aan te knopen voor een overeenkomst met die stad, en zijn verlangen te kennen gegeven om in eigen persoon bij mij te komen, hetgeen ik hem toegestaan heb. Hij zou dat gedaan hebben Zondag II., den 16den dezer, maar hij heeft eenige opschudding onder het volk, die daaruit ontstaan was, aangevoerd als verontschuldiging om de bijeenkomst uit te stellen⁽¹⁾.’

De koningsgezinden voelden zich zeer teleurgesteld door dezen onbevredigenden uitslag. ‘Dat snoeven en ongepaste schelden van sommigen onder u,’ schreef Richardot tien dagen later, ‘zal het gansche land in het verderf storten, en den prins toornig maken. Die goede, ijverige vaderlanders zijn zelf de oorzaak geweest van al deze onlusten, en van den ondergang van hun beklagenswaardig vaderland; beklagenswaardig zeg ik, omdat het zulke misgeboorten heeft voortgebracht.’

Ondanks hetgeen er voorgevallen was, gaf Richardot te kennen, dat Alexander steeds bereid bleef om te onderhandelen. ‘En als gij, mijnheer,’ zoo besloot hij zijn brief aan St. Aldegonde, ‘die tegenwoordig door velen onzer vrienden minder gunstig beoordeeld wordt - alsof gij er op uit waart om ons om den tuin te leiden - rondborstig en openhartig te werk wilt gaan, zoo als ik vertrouw dat gij doen zult, dan mogen wij nog op een gunstigen uitslag hopen⁽²⁾.’

De burgemeester werd door beide partijen verdacht. De Antwerpenaars voeren tegen hem uit, alsof hij zich door spaansch goud had laten omkopen; de koningsgezinden beschuldigden hem van de bedoeling om den Koning te verschalken. Het was daarom niet waarschijnlijk dat beide partijen in hun gissingen gelijk hadden.

Eindelijk vond men goed dat er door den Breeden Raad gemachtigden werden benoemd om met Parma in onderhandeling

(1) Parma aan Filips II, 20 Juni 1586. (*Archivo de Simancas* MS.)

(2) Richardot aan Marnix, 30 Juni 1585. Ce sont ces bons et zeleux patriotes qui ruynent leur miserable patrie, miserable dis je, d'avoir produit tels avortons.’ (*Archivo de Simancas* MS.)

te treden. St. Aldegonde verwittigde Richardot, dat hij hen vergezellen zou, als hij tijd had. Hij betuigde dat hij in de gansche zaak oprecht en rondborstig te werk ging. ‘Men tracht mij te belasteren,’ zeide hij, ‘zoowel aan de eene als aan de andere zijde, maar ik zal door mijne onschuld al mijn lasteraars het zwijgen opleggen. Indien Zijne Hoogheid ons eenige vrijheid van godsdienst wilde toestaan, durf ik trouw te beloven⁽¹⁾.’

Vier dagen later begaf Aldegonde zich zelf met de heeren van Duffele, van Schoonhoven en Adriaan Hessel naar Parma's kamp te Beveren, als gemachtigden van de antwerpsche overheid. Zij werden door den prins beleefd ontvangen, en bleven drie dagen bij hem te gast. Toen werden de voorwaarden van een verdrag tusschen Alexander en zijne raadslieden aan de eene zijde, en de vier gemachtigden aan de andere, uitvoerig besproken. De afgevaardigden poogden in de eerste plaats, 's prinsen toestemming te verkrijgen tot drie punten van groot belang. Er moest godsdienstvrijheid worden toegestaan; de citadel mocht niet weder opgebouwd, en geen vreemde bezetting toegelaten worden. Daar het besluit van den Koning evenwel vast stond om in geen dezer punten het geringste toe te geven, kon de beraadslaging tot geen afdoende uitkomst leiden. Behalve de openlijke bijeenkomsten, waarbij al de onderhandelaars tegenwoordig waren, had Parma nog met St. Aldegonde een geheim onderhoud, dat meer dan vier uren duurde. De burgemeester trachtte den prins met al de welsprekendheid, waarvoor hij beroemd was, duidelijk te maken, dat de harten der Antwerpenaars niet alleen, maar ook van de Hollanders en Zeeuwen op dat oogenblik gemakkelijk konden gewonnen worden. Geef hun godsdienstvrijheid, en neem er de proef van om hen met zachtheid, en zonder spaansche bezettingen te regeeren: dan is de weg gebaad tot volkomen verzoening van al de Gewesten met Zijne Majesteit.

Alexander, die de onverzettelijkheid van zijn meester op deze drie punten kende, was beleefd, maar stellig in zijne verklaringen. Hij ried den opstandelingen aan, liever hun zwakheid tegenover de onuitputtelijke hulpbronnen van den Koning, de onmogelijkheid om hulp uit Frankrijk te krijgen, en de lastige uitstelzucht van Engeland in aanmerking te nemen, dan tijd te verspillen met vruchteloos op verandering van spaansche staatkunde te wachten. Hij gaf ook zijdelings aan St. Aldegonde te verstaan, dat zijn fortuin gemaakt was, en dat hij alles van de goedheid van Zijne Majesteit te hopen had, indien hij zijn best wilde doen om 's Konings plannen ten uitvoer te brengen⁽²⁾.

(1) Marnix aan Richardot, 5 Juli 1585. (*Archivo de Simancas* MS.)

(2) STRADA, II. 379. Vergelijk BOR, II. 606. HOOFT, *Vervolgh*, 109.

De prins was zoo welsprekend dat hem, om zijn eigen woorden te gebruiken, hetgeen hij zeide voor deze bijzondere gelegenheid door den Heer ingegeven scheen. St. Aldegonde werd door het karakter van Parma als met een tooverslag en door een geheimzinnige kracht geboeid. Hij verklaarde naderhand dat hij dikwijls met vele welsprekende lieden had omgegaan, maar dat hij nooit iemand gekend had, die meer overredingskracht bezat dan de prins van Parma. Hij kon gerust van hem zeggen wat Hasdrubal van Scipio had gezegd: dat men nog dieper indruk van Farnese kreeg als men hem zelf zag dan wanneer men alleen van zijn roemrijke daden hoorde.

‘De burgemeester en de drie gemachtigden,’ schreef Parma aan Filips, ‘zijn tot den 12den Juli hier geweest. Wij spraken over het verdrag en zij vertrokken zeer voldaan; vooral Aldegonde, met wien ik een uitvoerig onderhoud onder vier oogen had van meer dan drie uren, waarbij ik hem zeide wat God mij in ons belang ingaf, zoo goed als mijn zwakte en de afmatting van de derdendaagsche koorts mij dat toestond⁽¹⁾.’

Ofschoon St. Aldegonde en zijne ambtgenooten zeer voldaan heengingen, hadden zij kort na hun terugkeer reden om zeer neerslachtig te zijn. Noch de overheden noch de burgers wilden luisteren naar het voorstel om van de drie opgegeven punten af te zien, hoe veel redenen men er ook voor opgaf, en hoe men Parma's welwillendheid ook afschilderde. De burgemeester werd het mikpunt van den laster, zoodra het geheime mondgesprek dat hij gehad had bekend werd; de burgers riepen luid, dat hij terecht moest worden gesteld en dat zijn hoofd in een zak aan Filips moest gezonden worden, opdat de verrader den vorst, met wien hij zich zocht te verzoenen, zoo spoedig mogelijk zou ontmoeten.

Onmiddellijk na hun terugkomst deden de afgevaardigden aan de overheden, de kolonels en kapiteins der schutterij en de dekens der gilden van hunne zending verslag. Den volgenden dag, den 15den Juli, ofschoon het Zondag was, kwam de Breede Raad bijeen, en St. Aldegonde hield een lange toespraak, waarin hij - zoo als hij schreef aan Richardot - al wat hij met Alexander besproken had verhaalde. Men beloofde Parma den volgenden Dinsdag antwoord te zenden, doch de burgemeester gaf zeer weinig moed op een overeenkomst.

‘De blijdschap waarmede wij bij onze terugkomst verwelkomd werden,’ zeide hij, maakte plaats voor algemeene teleurstelling en verslagenheid, zoodra de uitslag bekend was. De weigering van godsdienstige vrijheid, zoowel als 's prinsen tegenzin om de beide andere punten in te willigen, heeft alle gemoederen,

(1) Parma aan Filips II, 30 Juli 1585. (*Archivo de Simancas MS.*)

zelfs die der Katholieken, niet weinig ontstemd. Een citadel en een bezetting worden als de ondergang en de verwoesting eener groote handelsstad beschouwd. Ik heb alles gedaan wat ik kon, om hen te bewegen tot het aannemen van de voorwaarden die de prins wil toestaan, en heb in algemeene bewoordingen over zijn welwillende bedoelingen gesproken. De burgers blijven altoos naar vrede verlangen. Indien Zijne Hoogheid beide godsdiensten in zijne bescherming had willen nemen, zou hij misschien alle harten gewonnen hebben, en zouden al de gewesten tot gehoorzaamheid teruggekeerd zijn, terwijl de vergevensgezindheid en grootmoedigheid van Zijne Majesteit door de geheele wereld bewonderd zouden zijn⁽¹⁾.

Het schijnt dat Aldegonde zich geen juist denkbeeld vormen kon van het karakter van Filips en andere personen, met wie hij te doen had, en van de algemeene teekenen des tijds. Hij had zich door Parma's persoonlijk voorkomen laten verblinden, en hij sprak thans van Filips II, alsof de gruwelijke dwingelandij, die deze twintig jaren lang op de Nederlanden uitgeoefend had, het gevolg van toevallige omstandigheden, onafhankelijk van zijn wil was geweest, waar gemakkelijk verandering in kon komen - alsof Nero in een oogenblik in een Trajanus herschappen kon worden. Wel kon geen tijdgenoot zien in de diepste schuilhoeken van de ziel des Konings, zooals thans, na verloop van drie eeuwen, maar men wist toch genoeg van hem om over zijn 'vergevensgezindheid en grootmoedigheid' te kunnen oordeelen.

'Indien Zijne Majesteit,' schreef St. Aldegonde, 'van het jaar zes en zestig af den weg der verdraagzaamheid had willen inslaan, zou zijne regeering in gezegende gedachtenis gebleven zijn en men zijn wijsheid, goedertierenheid en geluk hebben geroemd.'

Dit moge waar zijn, maar toch kon een verdraagzame Filips in het jaar 1585, St. Aldegonde niet bestaanbaar toeschijnen.

'De Keizers,' ging de burgemeester voort, 'die onmiddellijk op Tiberius volgden, droegen het hunne hij om eerst den goeden Trajanus, die ook een Spanjaard was, en vervolgens Antoninus, Verus en de overigen, wijsheid en bedachtzaamheid te leeren⁽²⁾. Als gij meent, dat deze stad, door de verbanning van eenige personen, gewillig de belijdenis van het Hervormd geloof zal laten varen, bedriegt gij u zeer, Gij zult mettertijd zien, dat de verbanning van dezen godsdienst ontvolking en een droevig verval van deze bloeiende stad tengevolge zal hebben. Doch dit zij

(1) Marnix aan Richardot, 15 Juli 1585. MS.

(2) 'Les premiers empereurs après Tybere rendirent sages et advisez premierement le bon Trajan, aussi Espagnol, et puis Antonin, Verus,' etc. (Ibid.)

zoo als God het wil. Ondertusschen zal ik het mogelijke doen om de burgers te overreden om zich met Zijne Majesteit te verzoenen. De Breede Raad zal weldra een antwoord geven, en dan zullen wij een gezantschap afvaardigen. Wij zullen Holland en Zeeland uitnoodigen om zich met ons te vereenigen, doch er is weinig hoop op hunne toestemming.'

Zeker was er weinig hoop op hunne toestemming. St. Aldegonde was thans aan het werk om het verdrag voor Antwerpen tot stand te brengen, zonder het minste voorbehoud van godsdienstvrijheid - die Parma duidelijk geweigerd had toe te staan - en het was niet waarschijnlijk dat Holland en Zeeland na een harden twintigjarigen strijd, en met uitzicht op ondersteuning van Engeland, thans te overreden zouden zijn om van het groote doel van den strijd af te zien.

Eerst na verloop van een maand zonden de overheden van Antwerpen hun voorstellen aan den prins van Parma. Den 12den Augustus, echter begaf zich St. Aldegonde, met dezelfde drie heeren die de eerste zending hadden meegemaakt en met zeventien anderen naar het leger te Beveren. Hier werden zij zeer beleefd ontvangen, en gastvrij onthaald door Alexander, die hun naar de vormen opgemaakt ontwerp van artikelen voor een verdrag aannam, en Richardot, Pamele en van der Burgh met de taak belastte om hem daarvan verslag te doen. Ondertusschen werden er vele lange toespraken gehouden, en hadden er verscheidene bijeenkomsten plaats, nu eens van al de een en twintig afgevaardigden en den prins; dan weder meer geheime, waarbij alleen Aldegonde en een of twee zijner ambtgenooten tegenwoordig waren. Het was, van de eerste bijeenkomst in de vorige maand af, duidelijk geweest, dat de onderhandeling niets baten zou zoolang de antwerpsche regeering niet bereid was om van al de oorspronkelijke voorwaarden af te zien. Alexander had niet veel lust en geen de minste macht om iets in te willigen.

'Tot nogtoe,' schreef Parma den 30sten Juli, 'zijn zij nog ver van het nemen van een eindbesluit; zij doen buitensporige eischen, want zij willen een zekeren vorm van gewetensvrijheid hebben, en volstrekt geen bezetting⁽¹⁾.'

De beraadslagingen konden dan ook, nadat de afgevaardigden aangekomen waren, hoe hoofsch ook gevoerd, bezwaarlijk voor beide partijen bevredigend zijn. 'De artikelen werden door al de afgevaardigden grondig overwogen,' schreef Alexander, 'en ik sprak in het bijzonder met Aldegonde, een geleerde en staatsman,⁽²⁾ en met twee of drie anderen. Ik deed al wat ik kon om hun hunne dwalingen te doen inzien, en om hen vertrouwen

(1) Brief in HS., van 30 Juli 1585.

(2) Parma aan Filips, 25 Augustus 1585. MS.

te schenken in de goedertierenheid van Zijne Majesteit, in de hoop dat zij zouden inwilligen wat voor de belangen van den katholieken godsdienst en de veiligheid der stad noodzakelijk was. Zij hoorden al wat ik te zeggen had gewillig aan, en zonder krachtige tegenbedenkingen in het midden te brengen, behalve wat den godsdienst, en vooral wat de citadel en de bezetting betrof. Aldegonde deed veel moeite om mij te bewijzen, dat het voor een groote, rijke koopstad verderfelijik zou zijn, als zij onder bedwang van een vreemde krijgsmacht werd gesteld. Als zij door den nood gedwongen werden om zich thans te onderwerpen, zouden de ingezetenen kort daarop de plaats moeten verlaten, en een der prachtigste en machtigste steden der wereld zou verloren gaan. Op dat punt waren katholieken en ketters het volkomen eens. De afgevaardigden verklaarden als uit eenen mond, dat zij iets wat zoo verderfelijik en verfoeilijik was, als een citadel en een bezetting, aan hun lastgevers niet durfden voorstellen. Ik antwoordde, dat, zoolang Holland en Zeeland afvallig bleven. Uwe Majesteit genoodzaakt zou zijn zich door een dezer beide middelen van. Antwerpen te verzekeren; ik beloofde dat de stad van dien last ontslagen zou worden zoodra Holland en Zeeland onderworpen waren. St. Aldegonde het zich door die verklaring niet uit het veld slaan, maar, in de hoop van de anderen te overtuigen, of met den wensch om te doen zien dat hij zijn best had gedaan, verlangde hij dat ik hem voor den Raad van State gehoor verleen zou. Ik stond dat verzoek toe, en St. Aldegonde hield een uitvoerige en sierlijke aanspraak, met het doel om mij van mijn opzet af te brengen⁽¹⁾.

Indien de opgaven, die omtrent die lange en sierlijke redevoering tot ons gekomen zijn, geloof verdienen dan scheen de geestdrift van den burgemeester voor Alexander snel in vergoding te ontaarden.

‘Wij zijn niet hier, onoverwinnelijke vorst,’ zeide hij, ‘om de lang volgehouden verdediging van onze haardsteden te verontschuldigen. Wie zou, van zulke gematie belegeraars, voor de machtigste stad in de Nederlanden eenig gevaar hebben kunnen duchten? Gij zelf zoudt van onze zijde grooter gemakkelijikheid eer gewenscht dan goedgekeurd hebben; want de dappere kan den vreesachtige niet achten. Wij kenden uw troepenmacht, wij hadden hongersnood in uw leger ontdekt, wij wisten hoe gering uwe scheepsmacht was, wij hadden gehoord van de oneenigheid in uw leger, wij verwachtten dagelijks te hooren van een algemeene muiterij onder uwe krijgers. Konden wij gelooven, dat gij met tien of elfduizend man in staat zoudt zijn om de stad te water en te land in te sluiten, het platte land van

(1) Parma aan Filips II, in het hierboven aangehaalde HS.

Brabant tot onderwerping te brengen, alle hulp af te snijden, zoowel van de naburige steden, als van de machtige gewesten Holland en Zeeland, en zonder scheepsmacht onze sterke vloten, die zich tegen den dijk richtten, te keeren? Voorwaar, indien gij hoofd waart geweest van vijftigduizend soldaten, en elk soldaat honderd handen had gehad, zou het nog voor onmogelijk gehouden zijn, dat gij zooveel aanvallen te gelijk, op verschillende plaatsen, wederstond. Wat gij gedaan hebt, houden wij alleen voor mogelijk omdat wij het hebben gezien. Gij hebt de Schelde in uw macht, en er een brug over gemaakt, ondanks den krachtigen stroom, de geduchte macht van den ijsgang, de gedurige gevechten met onze vloten. Wij vernielden uw brug en richtten een groote slachting onder uwe troepen aan. Wij bestormden den groeten dijk, staken dien door, en baanden zoo een weg voor onze schepen. Gij sloeg ons, die overwinnaars waren, op de vlucht, hersteldet het verwoeste bolwerk, en sloot den weg tot ontzet wederom voor ons af. Al wat genie en kunst vermochten, brachten wij ten uitvoer; aarde, water, den hemel, ja de hel riepen wij te hulp. En toch, ondanks al onze oorlogslisten, hebben wij u niet alleen niet van onze vesten kunnen verdrijven, maar zagen wij u zelfs op hetzelfde oogenblik andere steden innemen. Gij, Vorst, gij hebt iets grooters volvoerd, dan alles waarvan de geschiedenis gewaagt! Dikwijls verloor een veldheer, terwijl hij de eene stad belegerde, de andere, die verder afgelegen was. Maar gij hebt, terwijl gij Antwerpen belegerdet, tegelijk Dendermonde, Gent, Nijmegen, Brussel en Mechelen bemachtigd⁽¹⁾.

Dit alles, en nog veel meer, droeg de burgemeester in bloemrijke taal ter eere van Farnese voor; en de lofspraak was volkomen verdiend. Het paste hem echter niet om op zulk een oogenblik den lof uit te bazuinen van hem, wiens overwinning het verval van de godsdienstvrijheid en van de nationale onafhankelijkheid der Nederlanden had beslist. Zijne ambtgenooten zullen zich zeker geërgerd hebben, toen zij zulken uitbundigen lof hoorden toezwaaien aan den vertegenwoordiger van Filips, en het is niet te verwonderen, dat St. Aldegonde, die reeds niet zeer gezien was, van dat uur af snel in de volksgunst daalde. Het geheele beleg op te geven, als tegenstand niet baten

(1) De redevoering wordt medegedeeld door STRADA, (II. 374-376), die meer papieren van Farnese had, dan waarschijnlijk ooit in het bezit zullen zijn van eenig ander schrijver. Het is mogelijk dat iets van de hoogdravende weligheid der toespraak op rekening is te stellen van de verbeelding der geschiedschrijvers; doch de Jezuit is in het algemeen zeer nauwkeurig in het overschrijven en het vertalen der diplomatische oorkonden die op zijn held betrekking hebben Onder HHSS. van de Simancas bevindt zich geen omstandig verslag van dit bijzonder onderhoud tusschen den prins en Marnix; en ik heb mij daarom op STRADA verlaten.

kon, was te verschoonen; maar den overwinnaar zooveel hulde te brengen ging zeker alle palen en perken te buiten.

Nadat hij deze plechtige lofspraak op den overwinnaar had uitgebracht, deed hij Alexander koelbloedig het voorstel om hem Antwerpen af te staan. ‘Zoolang als men op godsdienstvrijheid staat kan maken en zeker zijn van met citadel noch bezetting te worden bezwaard,’ zeide hij, ‘zoolang zal Antwerpen de schitterendste en bloeiendste stad der Christenheid blijven; maar verwoesting en ontvolking zullen de gevolgen zijn, als de tegenovergestelde staatkunde bovendrijft.’ Het was echter zeker, dat er evenmin van godsdienstvrijheid als van het voorrecht om met geen kasteel of bezetting bezwaard te worden, spraak kon zijn. Filips en Parma waren steeds op deze drie punten onverbiddelijk.

Toen de burgemeester zijn rede geeindigd had,’ schreef Alexander aan zijn vorst, ‘besprak ik de zaak afzonderlijk met hem tot in kleine bijzonderheden.’

Het punt van den godsdienst werd spoedig prijsgegeven, daar St. Aldegonde het nutteloos woordverspillen vond, over vrijheid van geweten nog iets meer te zeggen. Wat de bezetting betrof werd er echter een voorstel gedaan, dat de prins aannam, omdat men de voorwaarde er van gemakkelijk zou kunnen ontduiken. ‘Aldegonde wilde,’ zeide Parma, ‘een bezetting in de stad dulden, die bestond uit Walen en Duitschers en die wèl grooter mocht zijn dan een lijfwacht. Ik nam dat aan, omdat het op hetzelfde als een bezetting neerkwam, en ook, omdat het mij, als de wet veranderd is, geen moeite kosten zal om de burgerij in bedwang te houden en de citadel weder op te bouwen.’

Voorts gaf de prins de redenen op, die hem bewogen het verdrag toe te staan op voorwaarden, die zijns inziens voor de belegerden gunstig waren. De herfst was ophanden. Reeds hadden stormen geheele vaartuigen over den dijk heengezet; de opstandelingen in Holland en Zeeland rustten hun vloten uit - met veel nieuwe schepen en vuurwerken vermeerderd - om wederom een wanhopigen aanval op de staketsels te doen, en zij hadden groote kans om te slagen, want er werden binnen kort hulpbenden uit Engeland verwacht: en om al deze redenen, had hij besloten, zich aan de voeten van Zijne Majesteit te werpen en diens goedertierenheid in te roepen. ‘En voorts moet uit de wijze, waarop men deze gemeente behandelen zal, het welzijn en de gerustheid der overige steden volgen⁽¹⁾.’

Deze redenen waren zeker afdoende; en onder de omstandigheden, die door Alexander aldus beknopt werden opgegeven, zou het voor de patriotten niet mogelijk geweest zijn om het

(1) Brief van 25 Aug 1585, hierboven aangehaald.

uit te houden, totdat de toegezegde hulp van Holland en Engeland kwam. De brug had den winter geen wederstand kunnen bieden; want de spaansche officieren in Antwerpen hebben meermalen verklaard dat de ijsschotsen, waarmede de Schelde voldreef, onvermijdelijk twintig bruggen zouden verbrijzeld hebben, indien er zoo vele waren geweest⁽¹⁾. De prins hoefde zich niet bij Filips te verontschuldigen, dat hij het voorgestelde verdrag aannam. Hij had de overwinning deugdelijk behaald, tenzij plundering, moord en schennis, waarvan Alva's overwinningen doorgaans vergezeld gingen, onder de onmisbare zegeteekenen van eene spaansche zegepraal moesten gerekend worden.

Men had de behoefte, die er in de stad aan levensmiddelen bestond, goed voor den vijand verborgen gehouden; want drie dagen na de overgaaf was er tot geen prijs in Antwerpen brood te krijgen, en Alexander verklaarde dat hij nooit zulke lichte voorwaarden zou hebben toegestaan, als hij van den werkelijken stand der zaken kennis had gedragen⁽²⁾.

De artikelen van overgaaf, die Parma met de afgevaardigden overeengekomen was, werden den 9den Augustus aan den Breeden Raad voorgelegd. Zij vonden veel tegenwerking, daar vele leden der regeering en andere personen van invloed groote verwachtingen koesterden van de onderhandeling met Engeland, en begonnen te vertrouwen op de beloften van Koningin Elizabeth. De redetwist begon warm te worden, toen sommige leden van den Raad een blik wierpen uit de vensters der groote zaal van het stadhuis en een oproerige troep volk op straat zagen samenscholen⁽³⁾. Woedende kreten om brood gingen er op, en eenige personen met uitgeteerd gelaat werden naar voren gedrongen als toonbeelden van den heerschenden hongersnood, en om de noodzakelijkheid van het verdrag te bewijzen. Zoo stond het stedelijk bestuur voortdurend onder den dwang van het grauw. Soms schold men den burgemeester voor een verrader, die zich zelven en het land aan de Spanjaarden verkocht had, en bestormde men hem met verwenschingen, omdat hij plotseling een schandelijken vrede wilde sluiten. Op andere oogenblikken weer werd hij beschuldigd van brieven te hebben verdicht, die beloften van onderstand van de Koningin van Engeland en de Staten van Holland inhielden, met geen ander oogmerk dan om de foltering van den oorlog te rekken⁽⁴⁾. Bij deze gelegenheid had het gepeupel, dat voor den vrede was, de overhand, en bereikte het zijn doel. De leden van den Raad die het rumoer

(1) LE PETIT, II. 502.

(2) VAN METEREN, XII. 225. BOR, II. 609.

(3) LE PETIT, II. 518.

(4) BENTIVOGLIO, P. II. L. III. 292.

hadden gezien stoven de zaal binnen met een hartverscheurend verslag van de woede des volks; de regeeringsleden en kolonels, die zich het ijverigst tegen het voorstel hadden verzet, veranderden plotseling van meening, en de Breede Raad nam de artikelen van overgaaf met algemeene stemmen aan.

Oogenblikkelijk liet met het venster openen, en het besluit openlijk afkondigen. Het gepeupel stroomde daarop, uitzinnig van vreugde, over straat, rukte de wapenborden van den hertog van Anjou af, die nog op de gevels der openbare gebouwen waren blijven prijken, sedert diens tijdelijk verblijf in de Nederlanden, en stelde daarvoor met verwonderlijke snelheid het wapenschild van Filips II in de plaats. Zoo plotseling sloeg het antwerpsch gemeen van onbeschaamde volkswoede tot warme verkleefdheid aan de regeering over.

De artikelen waren over het algemeen beter dan men ze had kunnen verwachten. De eenige hoop voor Antwerpen en voor het groot gemeenebest der Nederlanden was, dat, zoo de stad tot den laatsten ademtocht volgehouden had, Engeland en Holland, die thans verbonden waren, tijd hadden om haar te redden. Dit was mogelijk. Indien Antwerpen door den geest van Leiden bezielde en Willem van Oranje nog in leven geweest was, dan had men dat spaansche wapenschild, dat nu zoo haastig werd uitgestoken, misschien nooit weder op den gevel van een nederlandsch gebouw zien prijken. Brabant zou dadelijk een gewichtig deel van een grooten, onafhankelijken vrijstaat geworden zijn, in plaats van tot zelfs in deze eeuw nog als een onderhoorig gebied van eene buitenlandsche mogendheid te verkwijnen. Maar daar de Antwerpenaars nu eenmaal geen roeping voelden om martelaars te worden, wilden zij de namelooze gruwelen ontkomen, zoo dikwijls door steden ondervonden, die aan de woede van het krijgsvolk waren prijsgegeven. Het strekt Alexander Farnese tot eeuwige eer - als men denkt aan het lot van Naarden, Haarlem en Maastricht in de dagen van Alva, en dat van Antwerpen zelf bij de afgrijselijke 'Spaansche Furie' - dat er geen tooneelen van geweld en schennis voorvielen in de volkrijke en bloeiende stad, die eindelijk, na hem zoolang getrotseerd te hebben, aan zijne genade was overgegeven.

De burgerlijke en godsdienstige vrijheid werd in het stof getreden, de handel en nijverheid te gronde gericht, het voornaamste gedeelte der burgerij in hopelooze ballingschap gezonden, maar de achtergebleven ingezetenen werden niet in koelen bloede geslacht.

Het verdrag werd den 17den Augustus geteekend: Antwerpen zou tot de oude gehoorzaamheid terugkeeren; al het verledene zou volkomen vergeven en vergeten zijn; alle uitgeweken of

gebannen Koningsgezinden zouden in hun bezittingen hersteld worden; kloosters, kerken, en de goederen der kroon, zouden aan de vorige eigenaars worden teruggeven; de ingezetenen mochten geen anderen godsdienst uitoefenen, dan den Katholieken. Zij, die zich daaraan niet wilden onderwerpen, mochten twee jaren in de stad blijven, om hunne zaken te regelen en hunne bezittingen te gelde te maken, mits zij zich in dien tijd voor ‘allen aanstoot tegen den ouden godsdienst’ wachtten - een zeer onbepaalde en onbevredigende voorwaarde. Alle krijgsgevangenen zouden ontslagen worden, behalve Telnghy. Het stedelijk bestuur moest vierhonderdduizend gulden boete betalen, en de staatsche bezetting mocht de stad met wapenen en bagage en alle krijgseer verlaten⁽¹⁾.

Dit verdrag gaf meer voldoening aan de hongerige Antwerpenaars, dan aan de vrijheidslievende partij der Nederlanders. Heftig voer men tegen St. Aldegonde uit, dien men een vuigen verrader noemde. Zeker is het, wat ook zijne drijfveeren mogen geweest zijn, dat hij geheel en al van houding veranderd was. Want Antwerpen niet alleen had hij met den Koning van Spanje willen verzoenen, maar ook Holland en Zeeland, en al de overige onafhankelijke gewesten. De vroegere kampvechter der vrijheidslievende partij, de eerste onderteekenaar van het ‘Compromis,’ de boezemvriend van Willem de Zwijger, de dichter van het Wilhelmuslied, kwam nu in een gedrukte verdediging van zijn gedrag tegen den laster openlijk voor zijne overtuiging uit, ‘dat onderdanen onmogelijk met een zuiver geweten, onder welke omstandigheden ook, tegen Filips, hun Koning, de wapenen konden opvatten⁽²⁾.’ Indien hij altijd die meening gekoesterd had, moet hij veel gewetenswroegingen gehad hebben gedurende zijn twintig jaren van muiterij. Thans was hij in het geheim werkzaam om de plannen van Parma in de hand te werken, en de onderhandeling met Engeland te dwarsboomen. Onbegrijpelijk verblind, meende hij dat het mogelijk zou zijn godsdienstvrijheid voor de afvallige gewesten te verwerven, ofschoon hij er in toegestemd had om die in Antwerpen op te offeren. Wel is waar was het hem niet vergund om de geheime brieven van Filips aan Parma te lezen, maar wat lag er in het karakter des Konings - welke verzekering was er ooit gegeven door

(1) BOR, II. 610-613. HOOFT, *Vervolgh*, 111-116. STRADA, II. 378-383. Vergelijk voor de geschiedenis van het beleg. dat hij ‘het gedenkwaardigste van de wereld’ noemt, HERRERA, *Hist. Gen. del Mundo*, P II. L. XIV. Cap. 13-16, en L. XV. C. 1-4, 28, 29. Zie ook DE THOU, IX. L. 80 en 81. BENTIVOGLIO; P. II. L. III; en de vroeger aangehaalde bronnen.

(2) STRADA, II. 379.

den landvoogd - om te doen gelooven dat zulk een inwilliging mogelijk was?

Wat St. Aldegonde ook denken mocht, zeker is het dat Filips niet van plan was om zijn staatkunde te veranderen. Hij verdacht in het eerst den burgemeester van de onderhandelingen met een verraderlijk doel te willen rekken. ‘Het is duidelijk,’ schreef hij den 17den Augustus, ‘dat de nood Antwerpen gedwongen heeft tot de tegenwoordige onderhandeling, en even duidelijk is de arglistigheid van Aldegonde, die, onder voorgeven van tegelijk over de onderwerping van Holland en Zeeland te handelen, de zaak poogde te rekken; waarom gij er zeer wel aan gedaan hebt dat plan te verijdelen, en hem bij het punt van Antwerpen te doen blijven. Ik ben hoogst tevreden over de schranderheid en behendigheid, waarmede dit alles behandeld is⁽¹⁾.’

De Koning was er over tevreden, dat hij van Parma hoorde dat men weldra in de Nederlanden zou ophouden vrijheid van godsdienst te verlangen.

‘Hoe hardnekkig zij ook vrijheid op het punt van godsdienst verlangen,’ zeide hij, ‘zullen zij er toch eindelijk toe gebracht worden om zich tevreden te stellen met dat, wat de andere steden die tot de gehoorzaamheid teruggekeerd zijn, verkregen hebben; want dit moet in alle geval gebeuren zonder aarzelen, of eenige wijziging toe te staan⁽²⁾.’

Wat Brussel, Mechelen en Gent ‘verkregen hadden,’ was bekend. Den ketters was de keus gegeven tusschen verzaking van hun godsdienst of eeuwige ballingschap en dit zou met Holland en Zeeland ook het geval zijn, als die gewesten weer tot gehoorzaamheid wilden terugkeeren. En toch liet St. Aldegonde zich door het denkbeeld van een godsdienstvrede begoochelen.

In een anderen, zeer gewichtigen brief van dezelfde dagteekening, legde Filips zijne staatkunde duidelijk bloot. De prins van Parma, volstrekt niet zoo dweepziek als zijn meester, had zich een woord laten ontvallen over de mogelijkheid om den Hervormden godsdienst in de plaatsen, die men op de opstandelingen heroveren zou, voor onbepaalden tijd te dulden, lang genoeg om de ketters hun dwalingen te doen inzien.

‘Eenige deftige, wijze en vrome mannen,’ schreef de Koning aan Alexander, hebben u, naar ik zie, laten blijken dat huns inziens de tijd, dat ketters geduld worden, niet bepaald behoeft te worden; doch mij zou het leed doen om aan die verdraagzaamheid geen perk gesteld te zien. In de eerste plaats moet de Katholieke godsdienst aangenomen worden en mag er geen andere uitgeoefend worden. En ik duld geen de minste toegeef-

(1) Filips II aan Parma, 17 August. 1585. (*Archivo de Simancas* MS.)

(2) Filips aan Parma, 17 Aug., het boven aangeh. HS.

lijkheid of wijziging op dit punt, en ik sta geen gewetensvrijheid, of *religionsfried*, of iets dergelijks toe, maar ieder zal gehouden zijn om uitsluitend den roomsch Katholieken godsdienst uit te oefenen⁽¹⁾.’

Dit was duidelijk genoeg, en nooit was er van wege de regeering iets gezegd waardoor men aan eenige wijziging zou kunnen gelooven in de beginselen, waarnaar Filips steeds had gehandeld. Die vorst beschouwde zich als geboren om de ketterij te onderdrukken, en hij had zich dan ook levenslang met die taak bezig gehouden.

Evenwel wilde de Koning, zooals Alexander in zijne onderhandelingen met Antwerpen, en vroeger in het verdrag met Gent, Brussel en andere plaatsen had aangeduid, wel gedoogen dat er geen huiszoeking bij de ketters werd gedaan, binnen het tijdsbestek, dat hun was toegestaan om tusschen het Pausdom en de ballingschap eene keus te doen.

‘Wel mag men,’ zeide Filips, ‘nalaten om te onderzoeken wat de ketters, *gedurende het gezegde tijdsbestek*, binnenshuis doen, of als zij onderling in stilte en zonder vertoon van openbare uitoefening hunner dwaalleer bij elkander komen; en die oogluikende toelating en verschooning, om hen niet ter dood te brengen of te tuchtigen, al mochten zij ook tot een slecht voorbeeld voor anderen minder ingetogen leven dan zij behoorden te doen, moet ruim worden opgevat.’

Daar het zijn vurige wensch was om te zorgen dat geen tweede geslacht van ketters het eerste opvolgde, gaf hij zich de moeite om Parma dringend last te geven om katholieke schoolmeesters en -meesteressen, met uitsluiting van hervormde onderwijzers, op al de scholen der herwonnen gewesten aan te stellen, ten einde alle knapen en meisjes in het ware geloof te kunnen opvoeden.

En dit was de man, van wien St. Aldegonde zich verbeelden kon dat hij een godsdienstvrede zou kunnen verkrijgen.

Tien dagen na de teekening van het verdrag deed Parma zijn zegevierenden intocht binnen Antwerpen; doch, volgens overeenkomst, verschoonde hij de burgers van spaansche en italiaansche krijgers, daar zijn troepen uit Duitschers en Walen bestonden. Door zijn lijfwacht begeleid, en omgeven door oudgediende krijgsbevelhebbers, waaronder de hertog van Aerschot, de prins van Chimay, de graven Mansfeld, Egmont en Aremberg, trok Alexander statig naar de veroverde stad. Hij werd bij de Keizerspoort opgewacht door een weidschen zegewagen, waarin de Stedemaagd van Antwerpen zat, die prachtig was uitgedost,

(1) Ibid.

en door een schaar van schoone maagden vergezeld werd. De stedemaagd verwelkomde den overwinnaar met een kus, droeg een gedicht te zijner eere voor, en gaf hem de sleutels der stad over, waaronder er een was van goud, dien de prins onmiddellijk aan zijn halsketting vastmaakte, waaraan hij de Ridderorde van het Gulden Vlies droeg, die hem pas, onder groote plechtigheden vereerd was.

Op het plein, de Meir genaamd, hadden de Genuezer kooplieden twee zuilen van scheepssnebben opgericht, die elk een reusachtig beeld droegen: het eene stelde Alexander van Macedonië, het andere Alexander van Parma voor. Voor het Huis van Portugal bevond zich een ontzaglijk groote feniks, die met zijn vleugelen de geheele straat overdekte; en in andere gedeelten der stad zag men oorlogschepen, olifanten, dromedarissen, zeemonsters, draken en andere gedrochtelijke zegeteekenen. Op de markt stonden zeven koperen standbeelden, die de zeven planeten voorstelden, en een achtste dat Bacchus verbeelden moest; en mogelijk waren er uit de fabelleer goede redenen voor aan te voeren, waarom de god van den wijn, tegelijk met zulk een groot gedeelte van ons zonnestelsel, door Jacob Jongeling in koper gewrocht was ter eere van Alexander's overwinning, ofschoon de sleutel van het raadsel verloren is⁽¹⁾.

Men had de hoofdkerk bewierookt en met wijwater besprenkeld, om de heilige plaats, die zoo kort geleden door de hervormde godsdienstoefening bezoedeld was, te reinigen; en men had de protestantsche kansels, die daar gestaan hadden, duchtig met roeden gegeeseld, en ze daarna verbrand⁽²⁾. De optocht kwam de gewijde kerk in, waar een prachtig *Te Deum* werd gezongen; en, na veel kanongebulder, klokkengelui, vertooningen met fakkellicht en vuurwerk, begaf de prins zich eindelijk naar het paleis, dat men voor hem in gereedheid had gebracht. De feesten, die de koningsgezinden ter eere van hun overwinning gaven, duurden drie dagen achtereen. Uit naburige plaatsen was een menigte nieuwsgierige toeschouwers na de stad gestroomd, die onvermoeid was in het aanschouwen van de brug, van de schansen, en van de treurige overblijfselen van het, gevecht op den Kouwensteinschen dijk.

Intusschen maakte het spaansche en italiaansche krijsvolk, dat in eerbewijzen aan hun opperhoofd voor niemand wilde onderdoen, en deel wilde nemen aan het feest, waarop het dan ook recht had, aanstalten tot een zonderlinge, romaneske vertooning. De brug, die, zooals men wist, eerstdaags zou afge-

(1) BOR, II. 622. HOOFT, *Vervolgh*, 117. STRADA, II. 383, *seq.* VAN METEREN, XII. 225. MERTENS en TORFS, V. 258.

(2) LE PETIT, II. 519.

broken worden, werd met triomfbogen, groen en bloemen versierd; de staketsels, borstweringen en schansen, werden met kransen en dichterlijke opschriften ter eere van den prins getooid. De soldaten trokken al dansende en zingende, met rozen en leliën en groen getooid, over de brug en langs den dijk onder het geroffel van trommels en het geschetter van trompetten, en vuurden hun karabijnen af. Ook ontbrak het die feestvertooning aan geen passend slot; want Alexander, die in deze ongedwongen vroolijkheid behagen schiep, begaf zich naar de brug, waar zijn leger, dat op zulk een grillige wijs in een horde van Faunen en Saters herschapen was, den veldheer in verrukking ontving. Daarna werd aan de soldaten op de brug een luisterrijk gastmaal gegeven. De gansche brug, van den vlaamschen tot den brabantischen oever - zoo kort geleden nog het tooneel van bloedige gevechten en van nachtelijke verwoesting, door helsche werktuigen teweeggebracht - was door een tooverroede veranderd in een tafereel van landelijke, arkadische vroolijkheid, en van tafels voorzien, die met keurige spijzen beladen waren. Hier zaten deze krijgshaftige gestalten, met bloemen omkranst, rustig feest te vieren, terwijl de aanzienlijkste bevelhebbers van het leger, om hun genoeg te geven, aan de maskerade deel namen, hen lekkernijen gaven en hunne bekers met wijn deden vullen⁽¹⁾.

Toen deze feestelijkheden waren afgeloopen, nam Parma ernstige zaken ter hand. Bij het bespreken der artikelen van overgaaf had de wederopbouw van de beruchte citadel hevige tegenkanting ontmoet. Die sterkte was altijd beschouwd geworden, niet als een bolwerk der stad tegen een vreemden vijand, maar als een vijandelijk werktuig tegen de inwoners. De leden van de stedelijke regeering, de deken en hoofdliden van alle gilden en broederschappen, waren terstond door Parma afgezet geworden, zoodat overal Katholieken voor ketters in de plaats waren gesteld⁽²⁾. Het was dus niet moeilijk om een verandering van gevoelen te brengen in den Breeden Raad. Wel is waar hadden noch Pausgezinden, noch Calvinisten veel genoeg in het vooruitzicht dat krijgsgeweld het burgerlijk beheer zou vervangen, maar door hun warme verkleefdheid aan de regeering, en door de zegepraal van den ouden godsdienst, vergaten zij den volslagen ondergang, waartoe de stad zou worden veroordeeld door hun toestemming. Champagny, die zich een naam gemaakt had door zijn heldhaftige ofschoon vruchteloze pogingen om Antwerpen van de dreigende 'spaansche Furie,' door die citadel ontstaan, te redden, werd thans tot bevelhebber der stad benoemd, en ijverde zeer voor het wederopbouwen

(1) STRADA, II. 387.

(2) Parma aan Filips II, 30 Sept. en 11 Nov. 1585. (*Archivo de Simancas* MS.)

van die gehate sterkte. ‘Champagny heeft mij met zijn welbespraaktheid en behendigheid bijzonder geholpen,’ schreef Parma, ‘en den Breeden Raad overgehaald om het voorstel te doen tot wederopbouwning der citadel. Het kan nu dus geschieden door de burgers zelven, zonder dat Uwe Majesteit of ik, het schijnen te verlangen⁽¹⁾.’

Dit was waarlijk een zegepraal van ‘welbespraaktheid en behendigheid,’ en een stad kon zich niet dieper vernederen, dan door goedsmoeds voor den overwinnaar te knielen, en hem te vragen om het juk weer op de schouders te mogen nemen. ‘Dus is het besluit omtrent de heropbouwning van het kasteel nu genomen,’ zeide Parma, zonder dat men er mij in noemen kan.

Iets later merkte hij op, dat ‘men razend hard aan de citadel werkte en dat die over een maand sterker zou zijn dan ooit te voren.’

De sterkte verrees onder de handen der koningsgezinden bijna even snel uit hare puinhoopen als zij, nog slechts weinige jaren geleden, door de vaderlanders geslecht was. De oude grondvesten waren nog over, en blokken huizen, die op het puin waren opgetrokken, werden omvergehaald, ten einde de bouwstoffen weder voor het kasteel te gebruiken⁽²⁾

De burgers verzochten in hun verarmden en ellendigen staat ootmoedig, dat de kosten van den bouw der citadel gedeeltelijk mochten gevonden worden uit de vierhonderdduizend gulden, die zij bij het verdrag als boete moesten betalen. ‘Dat verwondert mij niet,’ zeide Parma, ‘want de ongelukkige stad is zeer arm *nu de ketters er uit zijn gegaan*⁽³⁾.’ Spoedig bleek het dat de aanwezigheid van die ketters en gewetensvrijheid voor alle menschen onmisbare vereischten waren voor den bloei der groote wereldstad. Haar verval was het werk van een oogenblik. Alle winkeliers en ambachtslieden verlieten de stad, die de zetel van den handel was geweest; en in de plaats daarvan kreeg men een citadel, en Jezuïten in de stad. Op uitdrukkelijk bevel van Filips werd de zoo pas verdreven orde in Antwerpen en in de gehoorzame Gewesten hersteld, en alle scholen en collegiën onder haar bijzonder toezicht geplaatst. Geen kinderen konden voortaan onderricht ontvangen dan van geestelijken⁽⁴⁾. Dat was een dwangmiddel, nog krachtiger dan de citadel. In die sterkte werden vooreerst Walen en Duitschers in bezetting gelegd. ‘Ik heb de burgers nog niet kunnen bewegen,’ zeide Parma, ‘om spaansche bezetting in te nemen; en

(1) De boven aangehaalde brief van 11 Nov. 1585.

(2) STRADA, II. 394.

(3) De boven aangehaalde brief in HS.

(4) STRADA, II. 389.

dat verwondert mij niet, daar het gebeurde hen nog levendig voor den geest staat' - dit sloeg op de spaansche Furie - 'en zij de menigvuldige muiterijen opmerken, die tegenwoordig voorvallen. Ik hoop echter spoedig de Spanjaarden even goed te doen ontvangen als de landzaten zelven⁽¹⁾.'

Men kan begrijpen hoe voldaan Filips was over de behaalde zegepralen. Hij was Alexander dankbaar, en prees zijn gedrag bij den aanval op de brug en den slag van den Kouwenstein; maar berispte hem liefderijk, dat hij zijn leven zoo onbedachtzaam in de waagschaal had gesteld. 'Ik weet geen woorden,' zeide hij, 'om u te bedanken zooals gij dat verdient, en ik zal dus niets anders zeggen, dan dat ik u ernstig aanraad om voor uw eigen veiligheid te zorgen; want daaraan is meer gelegen dan aan al het overige⁽²⁾.'

Toen hem de overgaaf der stad gemeld was, gaf hij wederom zijne tevredenheid te kennen, maar op bijna koelen toon. 'Van zulk een hardnekkig volk,' zeide hij, 'was niet meer te halen, dan er van gehaald is: daarom kan men met het verdrag genoeg nemen⁽³⁾.' Wat hij er meer van had willen halen, zou moeilijk te zeggen zijn; want het volk was geheel en al uitgemergeld, en de doode stad werd voortaan aan haar lot overgelaten om onder den doodelijken pestwalm van een vreemde bezetting en van een heirleger Jezuïten te verrotten. 'Mogelijk zal het met de zaken van den godsdienst spoedig beter gaan,' zeide Filips. Het ging er inderdaad, in den zin dien hij bedoelde, spoedig beter mede; Antwerpen werd een woestenij, zoo als St. Aldegonde voorspeld had dat het geval zou zijn.

De Koning was echter lang zoo kalm niet geweest, toen hij de tijding van de overgaaf te Madrid kreeg. Integendeel: zijn oudste hovelingen hadden hem nog nooit zoo vroolijk gezien.

Toen hij het eerst van de roemrijke overwinning bij Lepanto had gehoord, waren zijn gelaatstrekken en houding onbewegelijk gebleven, en had hij in de kapel de vrome oefeningen voortgezet, die door den bode van Don Juan gestoord waren geworden. Maar toen hij het bericht van den St. Bartholomeusmoord kreeg, had hij even groote blijdschap aan den dag gelegd, als hij liet blijken over den val van Antwerpen. 'Nooit,' zeide Granvelle, 'heeft 's Konings gelaat zoo van vreugde geblonken, als toen hij de brieven in de hand hield, die de overgaaf meldden⁽⁴⁾.' Zij waren hem gebracht toen hij zich ter rust begeven had; maar zijn vreugde was zoo groot dat hij niet in

(1) Brief in HS. van 11 Nov. 1585.

(2) Filips II aan Parma, 5 Juli 1586. (*Archivo de Simancas* MS.)

(3) Filips aan Parma, 5 Sept. 1585. (*Archivo de Simancas* MS.)

(4) STRADA, II. 388, 389.

bed kon blijven. Hij vloog de kamer uit, zoodra hij ze gelezen had, en snelde naar het vertrek van zijn teeder beminde dochter, Clara Isabella, waar hij luid aan de deur klopte, en door het sleutelgat deze woorden uitgilde: ‘Antwerpen is ons!’ waarop hij in aller ijl naar zijn kamer terugkeerde.

In Spanje was men algemeen van oordeel, dat met de bemachtiging dezer stad aan den tegenstand der Nederlanden een einde was gemaakt. Holland en Zeeland zouden, naar men dacht, zonder lang aarzelen de voorwaarden aannemen, die Parma hun door bemiddeling van St. Aldegonde aangeboden had; en met de onderwerping dier twee Gewesten zou de spaansche heerschappij zich over het gansche land uitbreiden. Bij het opmaken der instructie voor Carlo Colonna, een spaansch bankier die met een bijzondere zending naar de provinciën vertrok, merkte de geheimschrijver Idiaquez op, dat hij weldra naar Spanje zou terugkeeren, omdat de prins van Parma op dat oogenblik bezig was met een einde aan den oorlog te maken.

De tijd zou leeren of Holland en Zeeland even handelbaar waren als Antwerpen, en of er niet nog eenige slagen zouden worden geleverd, voor dat er aan den nederlandschen oorlog een einde kwam. Ondertusschen was Antwerpen vastgeketend, terwijl de beschermgeest van den handel, aan wien de stad haar voorbeeldeloozen bloei te danken had, thans de vlucht nam naar landen, waar burgerlijke en godsdienstige vrijheid een veilig toevluchtsoord vonden.

Marnix van St. Aldegonde⁽¹⁾

De gewezen burgemeester scheen besloten te hebben om de staatkunde van die Nederlanders tegen te werken, die de heerschappij over de Vereenigde Gewesten aan de engelsche Koningin wilden opdragen. Hij was ernstig voor een verdrag met Frankrijk geweest, want voor dat land had hij altijd een bijzondere voorliefde gekoesterd. Hij was nooit een vriend geweest van Engeland, en hij bemerkte al spoedig dat men zoowel daar als in de Nederlanden - terecht of ten onrechte - wegens de overgaaf van Antwerpen hoogst verontwaardigd op hem was.

‘Ik heb een lang onderhoud met Villiers gehad,’ schreef sir John Norris aan Walsingham: ‘hij keurt St. Aldegonde's handelwijs af, doch schrijft die aan vrees, en niet aan boos opzet toe. Hoewel het hem verboden was in Holland te komen, en er door de vloot op hem gelet werd, begaf St. Aldegonde zich heimelijk naar Dordrecht, waar men zegt dat hij tegengehouden is; maar ik vrees dat men hem aan het woord zal laten komen, en dan zal hij zeker veel kwaad stichten⁽²⁾.’

St. Aldegonde's voornemen was om, zoodra tot de overgaaf van Antwerpen besloten was, zijn uiterste best te doen om al de onafhankelijke Gewesten tot de oude gehoorzaamheid terug te brengen. Liever spaansch dan engelsch, was zijn onwrikbaar besluit. Godsdienstvrijheid was zijn lievelingswensch; maar nog vuriger wenschte hij het land er voor te bewaren om Elizabeth in handen te vallen.

‘De prins van Parma heeft zulk een vaste hoop,’ schreef een van Walsingham's zaakgelastigden, Richard Tomson, ‘dat

- (1) Daar al wat tot opheldering strekt van den loopbaan en het karakter van dezen uitstekenden man in Nederland voortdurend belangstelling verdient, heb ik hier, in den vorm van een aanhangsel, vele gewichtige en tot dusver onuitgegeven bijzonderheden bijeengebracht, die hoofdzakelijk uit de Archieven van Simancas en uit de *State Paper Office* en het britsch Museum te Londen zijn geput.
- (2) Sir John Norreys aan Walsingham, 24 Aug. (O.S.) 1585. (*State Paper Office MS.*)

Aldegonde zijn woord zal houden om de thans nog vijandelijke landschappen tot volkomen onderwerping te brengen, dat de Spanjaarden zoo vast op den man vertrouwen, alsof hij nimmer tegen hen was geweest. Men zegt dat hij omtrent de helft dezer maand naar Zeeland en Holland vertrokken is, om te doen wat hij beloofde; en ik geloof des te meer dat hij door en door spaansch geworden is, omdat het gerucht loopt dat hij de overgaaf van Antwerpen verhaast heeft, nadat hij bericht gekregen had van de nadering der engelsche hulpbenden⁽¹⁾.

Natuurlijk was men in de onafhankelijke Gewesten verontwaardigd op allen, die men meende dat zich als werktuigen hadden laten gebruiken tot de onderwerping der groote steden van Vlaanderen. Famars, bevelhebber van Mechelen; van den Tempel, bevelhebber van Brussel; Martini, die in het verdrag van Antwerpen de hand had gehad, werden allen in Holland in hechtenis genomen. 'Naar ik hoor,' zeide Parma, 'zal men zeer streng met hen te werk gaan, waarom St. Aldegonde ook, ofschoon hij zijn vrouw en kinderen naar Holland gezonden had, het niet gewaagd heeft er zelf heen te gaan. Het blijkt dat men daar een dreigende houding tegen hem aanneemt, doch hij wil er heengaan, om zich van hetgeen men hem ten laste legt te zuiveren. Ofschoon hij mij zegt, dat hij, zonder meer toe te staan op het punt van godsdienst dan vroeger, op geen goeden uitslag hoopt, vertrouw ik toch dat hij goede diensten zal bewijzen, ondanks de moeilijkheden waarmee hij te kampen heeft. Van mijne zijde zal ik alle krachten inspannen, en naar ik hoop niet geheel vruchteloos, zoo niet vóór, dan ten minste ná dat die menschen de Engelschen even moede zullen geworden zijn, als zij het de Franschen waren⁽²⁾.'

Omtrent die wederkeerige kwalijkgezindheid tusschen de Engelschen en den burgemeester kan geen de minste twijfel bestaan. De regeering der Koningin was volkomen bekend met zijne pogingen om de onderhandeling met de Nederlanden te dwarsboomen, en die gewesten met Spanje te verzoenen. Toen de graaf van Leicester - zooals wij spoedig zullen zien - derwaarts kwam, begreep hij spoedig welk standpunt St. Aldegonde innam, en hoe groot zijn invloed was.

'Ik schreef reeds iets van St. Aldegonde om hem te verdedigen,' schreef Leicester; 'maar dit is zeker, ik heb het afschrift van zijn eigen brieven, door hem, nog geen twee dagen vóór mijne komst, hierheen gezonden om den vrede te bewerken; en van daag heeft mij iemand, die hem wel lijden mag,

(1) Richard Tomson aan sir Francis Walsingham, 29 August. 1585. (O.S.) (*State Paper Office MS.*)

(2) Parma aan Filips II. (*Archivo de Simancas MS.*)

gezegd, dat hij onze landgenooten een onverzoenlijken haat toedraagt. Het spijt mij⁽¹⁾.’

Aan den anderen kant was de Koningin zeer verontwaardigd op den man, dien zij voor den omgekochten dienaar van Spanje aanzag. Zij beschouwde hem als een afvallige, die des te gevaarlijker was, naarmate zijne vorige diensten luisterrijker waren geweest. ‘Het misnoegen van Hare Majesteit tegen St. Aldegonde neemt toe,’ schreef Walsingham aan Leicester, ‘en zij neemt het kwalijk dat hij niet op bevel van uwe Lordschap in hechtenis genomen is⁽²⁾.’ De oud-burgemeester was van plan zijn best te doen om de verzoening van al de Vereenigde Nederlanden met Spanje tot stand te brengen; en de Koning had hem een goede belooning beloofd, indien hij slaagde. Maar het is zeer onwaarschijnlijk, dat St. Aldegonde het loon ooit aangenomen heeft, of dat hij ooit voornemens is geweest het aan te nemen. Toch doet het pijnlijk aan, hem ijverig pogingen te zien doen om zijn eigen werk te vernietigen en nog grievender is het dat hem hiervoor groote belooningen waren aangeboden. Men had Willem de Zwijger ook veel beloofd en men beproefde trouwens, ieder die aan het bewind was om te koopen; maar wanneer de aangezochte persoon blijkbaar de belangen van hen, die hem wilden omkoopen, voorstond, is het ook niet te verwonderen dat hij een groote verdenking op zich laadde.

‘Ik vind het niet kwaad,’ schreef Filips aan Parma, ‘dat gij die onderhandeling met St. Aldegonde, om hem voor ons te winnen, hebt aangeknoopt, daar zoodoende Holland en Zeeland weder in onze macht kunnen komen. Ik laat geheel aan u over wat gij hem wilt aanbieden; mits hij zijn loon niet krijgt voor dat het werk zijn beslag heeft⁽³⁾.’

Maar het werk was zoo gemakkelijk niet, en St. Aldegonde gaf niets om het voorgehouden lokaas. Hij was echter verblind genoeg om te vertrouwen, dat hij in staat zou zijn om zoowel den tegenstand van Holland en Zeeland tegen het gehaat gezag van Spanje, als den innigen afkeer, dien Filips voor gewetensvrijheid koesterde, te overwinnen.

Kort na het verdrag van Antwerpen vroeg hij een pas aan, om die twee gewesten te bezoeken. De vergunning om daar te komen werd hem geweigerd. Eerlijke lieden uit Antwerpen, zeide men hem, zouden altijd welkom zijn, doch men ried hem en de zijnen af om te komen, wegens de kwade geruchten, die

(1) *Correspondence of Robert Dudley, Earl of Leycester, in the years 1585 and 1586, edited by John Bruce.* Printed for the Camden Society 1844; pag. 27, 28: 15/25 Dec. 1585.

(2) *Leycester correspondence, by BRUCE*, p. 36: Dec. 1585.

(3) Filips II aan Parma, 5 Sept. 1585. (*Archivo de Simancas MS.*)

er over hem in omloop waren⁽¹⁾. Er was evenwel een aanzienlijke partij in die landen - of Parma liet het zich wijsmaken - die voor de verzoening met Spanje was. Indien de gewezen burgemeester gehoor kon verkrijgen, hield hij het voor waarschijnlijk dat zijn welsprekendheid veel zou uitwerken.

‘Wij hebben pogingen gedaan om met Holland en Zeeland onderhandelingen aan te knopen,’ schreef Alexander aan Filips. ‘Gelderland en Overijssel geven blijken van welgezindheid, maar Ik heb geen krijgsvolk genoeg om weldenkenden moed, en kwalijkgezinden vrees in te boezemen. In Holland en Zeeland is het volk zeer geneigd tot verzoening, mits men wat toegeeflijk is op het punt van godsdienst; maar de regenten verzetten er zich tegen, omdat zij door en door slecht zijn, en zich op de hulp van Engeland verlaten. Als men wat wil inwilligen op godsdienstig gebied, zal er zeker, en spoediger dan men denkt, eene schikking tot stand komen. Toch ben ik, in zulk een kiesche zaak, verplicht om geheel en al naar goedvinden van Uwe Majesteit te handelen⁽²⁾.’

Daarop beschreef hij nauwkeurig het standpunt en de bedoelingen van den burgemeester.

‘Holland en Zeeland,’ zeide hij, ‘hebben St. Aldegonde een pas geweigerd en laten hem hunne ontevredenheid blijken, omdat hij Antwerpen zoo spoedig heeft overgegeven. Zij weten dat hij bij het volk en bij de kettersche predikanten veel invloed heeft, en zij zijn zeer bang voor hem, omdat hij tot den vrede overhelt, die in strijd met hunne belangen is. Zij beproeven daarom, mijne onderhandelingen met hem te dwarsboomen. Deze hebben zich tot dusver slechts tot algemeene voorstellen beperkt. Ik heb hem trachten te bewegen om de verlangde diensten te bewijzen, zonder mij er over uit te laten of er op het punt van godsdienst eenige inwilliging mogelijk is. *Hij is overtuigd, dat men, eindelijk op godsdienstig gebied eenige voldoening krijgen zal*, en daarom meent hij dat de vrede zoo goed als gesloten is, daar er omtrent de overige punten geen twijfel bestaat. Hij heeft zijn vrouw naar Zeeland gezonden, en denkt zelf naar Duitschland te gaan, waar hij, zoo als hij zegt, zooveel goede diensten bewijzen wil, als hij maar kan. Hij hoopt dat de Nederlandsche gewesten hem spoedig niet alleen zullen uitnoodigen, maar smeeken om tot hen te komen; en in dat geval belooft hij mij wonderen te doen.’

Daarop bracht Alexander hulde aan St. Aldegonde, en daar zijn brief aan den Koning in cijferschrift was, mag men veronderstellen dat hij, de man die het meest bevoegd was om

(1) BOR, II. 615. HOOFT, *Vervolgh*, 116.

(2) Parma aan Filips II, 30 Sept. 1585. (*Archivo de Simancas* MS.)

over het karakter van dezen belasterden staatsman een juist oordeel te vellen, meende wat hij schreef.

‘St. Aldegonde biedt mij wonderen aan,’ zeide hij, ‘en ik heb hem daarvoor eene zeer rijkelijke belooning toegezegd; doch, hoe arm hij ook is, is hij niet baatzuchtig, maar uiterst hardnekkig in zijn geloofsbegrippen.’

De prins twijfelde niet aan St. Aldegonde's oprechtheid, want oprechtheid was een hoofdtrek van 's mans karakter. Zijn woord was hem heilig, en hij had zijn woord gegeven dat hij zijn best zou doen om een verzoening der Nederlanden met Spanje te bewerken, en de pogingen van Engeland te vrijdelen. ‘Door bemiddeling van St. Aldegonde en anderen,’ schreef Parma, ‘zal ik dag en nacht doen wat ik kan, om de onderwerping van Holland en Zeeland tot stand te brengen. Ik ben er van overtuigd dat zij de Engelschen, die nu aankomen, spoedig wars zullen zijn en uit moedeloosheid, en uit gebrek aan wapenen of geld, buiten staat zullen geraken om het lang uit te houden. Door deze verbintenis met Engeland, en door het besluit der Koningin om ons tegen te werken, worden de zaken echter ingewikkelder, en wordt de regeering van Holland en Zeeland in haar verzet tegen het volk gestijfd.’

Van al die onderhandelingen kwam echter niets. Al was St. Aldegonde baatzuchtig geweest - en wij hebben het tegendeel bewezen - dan had hij toch nooit de belooning kunnen krijgen, omdat die op Filips' last niet mocht uitbetaald worden, voor zij verdiend was. Het is jammer dat wij hem als staatsman niet dezelfde hulde kunnen toebrengen. Ook is het zeker dat hij, niet zonder reden, lang onder verdenking bleef. Hij was het voorwerp van vele lasterlijke aantijgingen. Antwerpen was gevallen, en het noodzakelijk gevolg was de verslapping van zijn handel en nijverheid. Deze werden overgebracht naar het nieuw, vrij nationaal, onafhankelijk, bloeiend gemeenebest, dat op de ‘eilanden’ ontstaan was, die Parma en St. Aldegonde vruchteloos weer hadden getracht te onderwerpen. Weinige jaren na de onderwerping van Antwerpen bleek het uit statistieke opgaven, dat bijna alle fabrieken van linnen, grof en fijn laken, serge, bombazijn, gouden borduurwerk en kostbaar geweven tapijtwerk zijde en fluweel, waren overgebracht naar de steden van Holland, die in bloei en welvaart toenamen, terwijl de vlaamsche en brabantse steden niets dan dieven en bedelaarsspelonken geworden waren. St. Aldegonde luisterde naar Parma's voorstellen omdat hij er deze treurige maar onvermijdelijke gebeurtenissen door hoopte af te wenden, omdat hij er aan wanhoopte om al de Nederlanden anders verbonden te zien, dan in dienstbaarheid en omdat hij een diepgeworteld wantrouwen had opgevat tegenover Engeland. Hij had eene algemeene verzoening

met Spanje trachten te bewerken, en het eenig gevolg van zijne pogingen was de smet, dien hij zelf op zijn beroemden naam wierp.

Hij gaf een geschrift tot verdediging van zijn gedrag, en een omstandig verhaal van het beroemde beleg in het licht. Zijn verdediging werd toen niet voldoende geacht, maar zijn verhaal blijft een der zuiverste en geloofwaardigste bronnen voor de geschiedenis dezer gewichtige gebeurtenissen. Zijne zaak kwam nooit tot een openlijk rechtsgeding, maar hij bemerkte tot zijn bitter verdriet, dat hij een noodlottigen misslag had begaan, en dat het met zijn staatkundigen invloed voor altijd gedaan was. Hij schreef een aantal vertrouwelijke brieven aan aanzienlijke personen, waarin hij de beschuldiging tegen hem met verontwaardiging van zich wierp, en op een onderzoek aandrong. Onder anderen merkte hij in een brief aan graaf Hohenlo op, dat het hem verbaasde en griefde dat al wat hij voor zijn vaderland gedaan en geleden had, in één uur vergeten was. In plaats van lof en dank had hij niets dan berisping en laster geoogst, omdat de menschen steeds naar de uitkomst, niet naar verdiensten, plegen te oordeelen. Dat het gemeene volk zoo onrechtvaardig was, zeide hij, was niet te verwonderen, maar van mannen als Hohenlo had hij betere verwachtingen. Hij beweerde dat hij Antwerpen van een tweede ‘spaansche Furie’ en van den ondergang, die het boven het hoofd hing, gered had - een stad, waar eigenlijk geen krijgsvolk lag, en waar zijn persoonlijk gezag zoo gering was, dat hij nauwelijks al zijn meesters en gebieders kon tellen. Zoo iemand het land ooit goede diensten had bewezen, dan hield hij het er voor, dat hij dit door het verdrag gedaan had. Toch verklaarde hij dat hij dezelfde Filips van Marnix was en blijven zou, die hij altijd geweest was, dat hij God, den waren godsdienst en zijn land even trouw zou blijven dienen als hij altijd gedaan had, hoewel hij den krijg en de aanhoudende aanzoeken van vreemde heeren en vorsten om de opperheerschappij moede was. Hij had nu plan om zich naar zijne goederen in Zeeland te begeven, waar hij had besloten het beheer zijner goederen op zich te nemen, en zich niet meer met staatszaken in te laten, daar hij er door zijne landgenooten met ondank voor beloond was geworden. Graaf Maurits en de Staten van Holland en Zeeland gaven hem echter in hun brieven zeer duidelijk te verstaan, dat de algemeene verontwaardiging zoo sterk was, dat het niet geraten voor hem was om het land te bezoeken⁽¹⁾.

Toen de Nederlanden en Engeland door verdrag verbonden

(1) BOR, II. 614. 615.

waren konden zij niet anders dan verontwaardigd zijn op den man, die zulke krachtige pogingen had gedaan om dat bondgenootschap te verhinderen. De Engelschen voelden zich diep beleedigd. Aldegonde had zich stelselmatig tegen hunne ontwerpen verzet, en aan zijn vooroordeel tegen hun land en aan zijn wantrouwen tegen hun bedoelingen, schreven zij den val van Antwerpen toe. De zaakgelastigde Davison gaf, toen hij na het sluiten van het engelsch verdrag naar Holland teruggekeerd was, terstond zijn achterdocht te kennen tegen den oud-burgemeester, en zijne bezorgdheid voor het gevaar, dat men van zijne aanwezigheid in de vrije gewesten te duchten had.

‘Sommigen doen al hun best,’ zeide hij tot Walsingham, ‘om St. Aldegonde, onder voorwendsel van hem gelegenheid te geven tot zijne rechtvaardiging, hierheen te doen komen. Dit is hem totnogtoe geweigerd, en de gevolgen, indien hij er in slagen mocht voordat de zaken tusschen de Staten en Hare Majesteit op vasten voet zijn gebracht, zijn moeilijk te voorzien; want men heeft reden om te vermoeden, dat zijn reis voor deze arme landen niet zeer voordeelig zou zijn, daar die op zijn best genomen ten doel heeft om de eene of andere algemeene verzoening met Spanje voor te stellen.’

Niet zonder grond maakten de Engelschen en Hollanders zich bezorgd over de mogelijkheid om hunne plannen omvergeworpen te zien door den man, dien zij als bemiddelaar tusschen Spanje en de afvallige Gewesten kenden, en dien zij er van verdachten dat hij zich door den katholieken Koning als werktuig zou laten gebruiken. Er was uitgestrooid dat Filips zich had laten bewegen om godsdienstvrijheid te beloven, indien er eene verzoening tot stand kwam. Wij hebben gezien dat Parma hiertoe wel geneigd was, en dat hij ernstig aan Marnix de mogelijkheid voor oogen hield om zulk een gunst te verkrijgen, ofschoon de prins door 's Konings geheime brieven overtuigd moest zijn, dat die meening een hersenschim was.

‘Martini heeft een verhoor ondergaan,’ schreef Davison, ‘en bekend dat hij met anderen hier gekomen is op last van den prins van Parma, en met medeweten van St. Aldegonde, die hem eerst naar Villiers en vervolgens naar anderen verwezen heeft, om raad en hulp te verkrijgen; dat het doel dier zending was om de leden hier over te halen tot den vrede. De prins van Parma belooft verdraagzaamheid op godsdienstig gebied, hoewel hij bekent er nog geen volmacht voor te hebben; maar hij heeft er uitdrukkelijk over aan den Koning geschreven en *is er zeker van dat hij haar met de eerste post ontvangen zal*; hetgeen ook door Rowland York gemeld is. Indien dit bekend was geworden, vóórdat de zaken hier met Hare Majesteit geklonken waren en voor er maatregelen genomen waren tot haar

geruststelling, kan UEd. begrijpen hoeveel verwarring er door zou zijn ontstaan⁽¹⁾.’

Eindelijk, toen Marnix bemerkte, dat de verdraagzaamheid niet ‘met den eersten koerier den besten’ uit Spanje zou aankomen, en dat zulk een zegen volstrekt niet per brief te wachten was, begon hij den misslag te begrijpen, dien hij had begaan. Lichtgeloovig had hij aan Parma het oor geleend; stijfhoofdig was hij tegenover Elizabeth geweest, en vurig verlangde hij nu om zich van de beschuldiging van omkoopning te zuiveren, die in Holland en Engeland tegen hem was ingebracht. Daar hij zichzelf van geen andere schuld dan van lichtgeloovigheid en vooroordeel bewust was, en meende dat zijn verkleefdheid aan den hervormden godsdienst hem tegen allen laster behoorde te beschermen, verlangde hij er naar, zijn eer te zuiveren, en Engeland, hoewel te laat, recht te doen wedervaren. Hij vertrouwde dat rechtschapen mannen, zoo als Davison en zijn ambtgenooten in Engeland, hem als eerlijk man zouden erkennen. Hij verliet zich, niet zonder reden op het engelsche eergevoel, en toen hij op zijn landgoed te Souburg bij Vlissingen aangekomen was, schreef hij den gezant van Elizabeth een brief, waarin hij zijn verlangen te kennen gaf om zijn naam van de daarop geworpen smet te zuiveren.

‘Het verheugt mij zeer,’ zeide hij, ‘dat ik, toen ik hier kwam om mij te verdedigen tegen de valsche en boosaardige aantijgingen, die men tegen mij ingebracht heeft, vernemen mocht dat gij van wege Hare Majesteit hier aangekomen waart, en dat graaf van Leicester spoedig verwacht werd. Ik zie nu dat God rechtvaardig is, en nooit de zijnen verlaat. Nooit heb ik in 's lands dienst mijzelf ontsien, en ik zou mijn leven, als het mogelijk was, duizendmaal voor mijn land hebben willen opofferen. Voor dat alles is berisping en laster mijn loon, om de misslagen, die vroeger door anderen begaan zijn, te dekken. Ik hoop u echter spoedig te komen verwelkomen, en met u over dit alles uitvoerig te spreken. Daar ik mij wil rechtvaardigen voor die heeren, die mij te goed hadden moeten kennen om aan zulke laaghartige aantijgingen geloof te slaan, verzoek ik u om mijn vrijspraak of veroordeeling - indien ik die verdiend heb - uit te stellen tot de komst van lord Leicester⁽²⁾.’

(1) Davison aan Walsingham, 4/14 Sept. 1585. (*State Paper Office MS.*)

(2) St. Aldegonde aan Davison, 30 Oct./9 Nov. 1585. (*State Paper Office MS.* - De brief is in het fransch.)

Walsingham koesterde altijd hoge gedachten van St. Aldegonde's rechtschapenheid. ‘Je pourrais à bon droit estre taxé,’ schreef Marnix in antwoord op een brief van sir Francis, ‘ou de stupidité, ou d'ingratitude - d'autant plus qu'en une commune opinion, mesmes de ceux qui estoient plus proche tesmoins de mes actions, et avoyent plus de commodité d'en pouvoir juger à la vérité, si ils en enseut voulu prendre la peine, il vous a pleu, en estant beaucoup plus esloigné, et plus environné de préjugés, maintenir constamment l'impression qu'aviez une fois conceue de mon intégrité. - Et pleut à Dieu que j'eusse pu avoir gens de qualité et de jugement tels qu'est V.S. ou spectateurs, ou juges de mes conseils et procédures. Je m'assure qu'en lien de blâme, que, ou les ignorans ou les malicieux m'ont mis sus, j'en enses rapporté louange et gloire. Tant y a que rends graces encore pour ce jour d'huy à mon Dieu, de ce qu'en ces grandes extrémités, environné de tant de difficultés, il ne m'a oncques si avant privé de son esprit, que je n'aye toujours en mon seul but et la gloire de son nom et la conservation de ses églises. Ce que je vous prie de croire et vous assure qu'en cette résolution je désire vivre et mourir.’ Marnix van St. Aldegonde aan Walsingham. 6-16 Mei 1586, gedagteekend van Souburg. (*State Paper Office MS.*)

‘Graaf Maurits,’ schreef de gezant en de raadsheer Wilkes, een jaar later, uit Utrecht, ‘is hier bij het volk bemind en geacht om de verdiensten van wijlen zijn vader: dien hij (voor zoover ik oordeelen kan) vermoedelijk in wijsheid en zelfstandigheid zal gelijken. Ik kan niet

Zoo zou een schuldige niet geschreven hebben. Toch maakten, zijne woorden niet onmiddellijk een diepen indruk op hen die hem hoorden. Hij was in het geheim op zijn landgoed te Souburg gekomen, nadat hij vooraf zijne merkwaardige Apologie in het licht gegeven had, en op verlangen van de engelsche regeering, werd het hem onmiddellijk verboden zijn huis te verlaten. Men kon niet verwachten dat het vertrouwen in de bedoelingen van een staatsman, die op zijn minst genomen grove vergissingen begaan had, spoedig herleven zou. Wel verre van terug te deinzen voor een onderzoek, waarbij zijn leven zelfs gevaar zou hebben geloopt, indien de tegen hem ingebrachte beschuldigingen op waarheid waren gegrond geweest, vorderde hij stoutmoedig, dat men hem tegenover zijne beschuldigers verhooren zou, om zijn gedrag voor de gansche wereld te verklaren. ‘Gisteren avond, Mijnheer, vernam ik bij het sluiten der poorten,’ schreef Davison aan Walsingham, terwijl hij hem het zoo pas aangehaalde briefje van Marnix toezond, ‘dat St. Aldegonde nog geen uur geleden heimelijk aan het hoofd aan de andere zijde van Rammekens geland was, en zich begeven had naar zijn huis te Souburg, nadat hij zich den weg had gebaand door een

bemerken dat men eenige de minste vrees behoeft te koesteren, dat hij zich door eenigerlei drangreden zou laten verleiden om anders dan door Hare Majesteit zijn bevordering te zoeken; en *St. Aldegonde wordt hier, in strijd met de meening door Hare Majesteit van hem gekoesterd, door allen als een goed vaderlander beschouwd, en als iemand, die om zijn bekwaamheid en wijsheid verdienen zou in haar dienst genomen te worden, hoewel ik bemerk dat men (om den aanstoot weg te nemen dien zulks aan Hare Majesteit geven mocht) er genoeg mede neemt om van zijne diensten geen gebruik te maken.*’ Wilkes aan de Heeren van den Raad, 20 August. 1526. (*State Paper Office MS.*)

Apologie, die hij zoo pas tot zijne verdediging in het licht gegeven heeft, en waarvan ik tot nog toe slechts één exemplaar heb kunnen machtig worden dat ik UEd. hierbij zend. Van daag, terwijl ik aan het middagmaal zat, zond hij mij zijn zoon met eenige regels, waarvan ik hierbij een afschrift voeg en waarin hij mij van zijn aankomst verwittigde (die hij wist dat ik al vroeger vernomen had), en tevens zijn verlangen te kennen gaf om mij te zien en te spreken, indien de Staten voor wie hij verschijnen zou om zich van de beschuldigingen te zuiveren, die hij, volgens zijn zeggen, niet verdiende, hem zooveel vrijheid zouden willen toestaan. Dienzelfden ochtend zond de Raad van Zeeland, die van zijn aankomst kennis gegeven had, den pensionaris van Middelburg en dien van deze stad naar hem toe, om de redenen van zijne komst te vernemen, en hem te verzoeken, in zijn huis te willen blijven en zich te wachten om zich mondeling of schriftelijk met iets hoegenaamd te bemoeien, totdat zij zijne zaak nader overwogen en een besluit genomen zouden hebben. Om zich te verdedigen trad hij in een breedvoerig en bijzonder onderhoud met de afgevaardigden, beschuldigde zijne vijanden van laster en leugen en verklaarde zich bereid om elk gerechtelijk onderzoek en elke straf te ondergaan, volgens de wet, indien hij aan de hem ten laste gelegde misdaden schuldig bevonden werd. Hij verzekerde dat zijne komst geen andere reden had, dan om zich te rechtvaardigen, en om zijn eer en goeden naam te redden; en dat hij daarvoor elk gevaar, dat hij bij dien stap mocht loopen, licht had geacht⁽¹⁾.

Marnix was eindelijk tot het besef gekomen, dat hij het slachtoffer der spaansche veinzerij was geweest, en dat Alexander Farnese het werkelijk niet in zijne macht had om die vrijheid van godsdienst in te willigen, waardoor een verzoening tusschen Holland en Filips mogelijk zou zijn. ‘Terwijl men,’ zegt Davison, ‘dacht dat St. Aldegonde namens den prins van Parma eenige vredesvoorslagen kon doen, verzekerde hij daarentegen, dat de prins volstrekt niet gemachtigd was om de godsdienstvrijheid te waarborgen en dat hij ook zelf, zonder die voorwaarde, geen verdrag zou willen aanraden; hij voegde er een aantal andere bijzonderheden tot zijne verontschuldiging bij. Onder anderen billijkte en prees hij, in zijn toespraak, den weg, die ingeslagen was met Hare Majesteit, als het eenige veilige redmiddel voor deze verdrukke landen; en voegde er bij hoezeer de tijding daarvan - vooral sedert onze bezetting deze stad binnenge trokken is (waaraan men vroeger niet geloofde) - den vijand verontrust, die alles doet wat hij kan om het gerucht daarvan

(1) Davison aan Walsingham, 1/11 Nov. 1585. (*State Paper Office MS.*)

te smoren, en zich nog troost met de hoop dat, ondanks de partijschappen en verdeeldheden, die hij met opzet aanstookt, ondanks de ijverzucht onder de steden, vooral van Holland en Zeeland (waar hij zich overtuigd houdt dat hij eenigen geneigd zal vinden tot verzoening), ondanks de ongeregelde heden onder ons volk, zich nog voor hem de gelegenheid zal opdoen om voordeel te behalen. Ik merk dat die heer hier vele vrienden heeft, die zoo tamelijk van zijne onschuld overtuigd zijn, hoewel zijne Apologie niet zeer afdoende is. Hoe het zij, het is maar goed dat het verdrag met Hare Majesteit gesloten is, en dat de pandsteden vóór zijne komst bezet zijn, hetgeen hem, indien hij kwalijkgezind mocht zijn, òf van gedachten zal doen veranderen, òf althans in bedwang houden. Ik zal mijn uiterste best doen om hem nog nauwkeuriger te leeren kennen en begrijpen.

Toen Marnix eindelijk de schellen van de oogen waren gevallen, was het niet te verwonderen dat het vertrouwen, hetwelk hij thans begon te stellen in de staatkunde van Engeland, niet aanstonds met dezelfde gevoelens beantwoord werd door den staatsman, wien de leiding dier staatkunde was toevertrouwd. ‘Hoezeer St. Aldegonde zich ook van alle schuld tracht te zuiveren,’ zeide Davison, ‘verdenkt men hem toch van gevaarlijke bedoelingen. *Ik heb gedaan wat ik kon om hem buiten alle openbare zaken te houden, maar zoo dat het niet den schijn had, alsof het van mij uitging.*’ En wederom schreef hij: ‘St. Aldegonde is nog steeds in onze buurt op zijn landhuis tusschen deze stad en Middelburg en men doet hem geen overlast aan. Hij heeft vele begunstigers, en bewijst, vrees ik, geen goede diensten. Hij wenschte zijne zaak uittestellen tot de komst van lord Leicester, voor wien hij zich, zooals hij zegt wenscht te verantwoorden⁽¹⁾.’

Deze bedekte handelwijs was door den gezant gevolgd, overeenkomstig de wenschen van zijn regeering. Men hield het voor noodig St. Aldegonde tot dat de graaf kwam in verzekerde bewaring te houden, maar oordeelde het verkieslijker dat die maatregel van de Staten zelven uitging, dan dat het op last der Koningin geschiedde. Davison handelde op hoog bevel toen hij door onderhandsche pogingen Marnix voor een tijd lang van zijne vrijheid zocht te berooven. ‘Laat hem, bid ik u, toch vooral in goede verzekering blijven,’ schreef Leicester⁽²⁾, die er zich ongerust over maakte dat iemand van zooveel invloed, en zijns inziens zoo kwalijkgezind, op vrije voeten zou zijn,

(1) Brief van Davison, 11/21 Nov. 1585. *State Paper Office MS.*)

(2) Leicester aan Davison, 10/20 Nov. 1585. (*State Paper Office MS.*)

doch die tevens geneigd was om onpartijdig zijn vroeger gedrag na te gaan, en hem volgens den uitslag van het onderzoek recht te doen wedervaren. ‘Men houdt het voor gepast,’ schreef Walsingham aan Davison, ‘dat gij uw best doet om St. Aldegonde buiten aanraking met anderen te houden, hetgeen, dunkt mij, zoo zou moeten worden aangelegd, dat het den schijn had alsof die dwang van de Staten uitging. En toch wil men, liever dan dat hij vrij blijft om onderhands aanslagen te smeden, dat gij u zelf openlijk aan het hoofd stelt om hem met alle mogelijke middelen onder toezicht te stellen van den een of anderen, welgezinden vaderlander, tot dat de graaf komt, en zijn zaak kan onderzocht worden⁽¹⁾.’

Dit was echter zoo gemakkelijk niet, want niet te vergeefs had hij twintig jaar lang de vrijheidszaak roemrijke diensten bewezen; vele edeldenkenden toonden den grooten man, die in de netten van den laster verstrikt was, hun warme deelneming. Dat de man, die een onderzoek veeleer uittartte, dan hij het zocht te ontduiken, in de gevangenis geworpen werd, alsof hij een booswicht was, dien men betrapt had op het oogenblik dat hij gereed stond om zich uit de voeten te maken, scheen een wreede en overtollige maatregel. Maar Davison en anderen vreesden steeds den man, dien zij voor teleurgesteld hielden omdat zijn plannen waren mislukt. ‘Wat de inhechtenisneming van Aldegonde betreft,’ schreef Davison aan lord Burghley, ‘die de secretaris mij gelast had: ik vrees dat dit zeer moeilijk zal zijn, om de menigte vrienden en begunstigers die hij heeft en die van zijne onschuld overtuigd zijn, doch ik heb verscheidene hunner ondershands zoeken te winnen, en men heeft mij beloofd er den een of anderen maatregel voor te zullen nemen, wat ik niet voor gemakkelijk houd zoolang graaf Maurits zich hier bevindt. Wat St. Aldegonde betreft, ik heb voortdurend reden om hem verdacht te houden van neiging tot een vrede, die onze plannen benadeelen zou; hij ziet naar een gelegenheid uit om er mede voor den dag te komen, daar hij zich, naar het schijnt, met de hoop vleit op *telle quelle liberté de conscience*, waartoe de prins van Parma en eenigen van zijn Raad, volgens zijn zeggen, den Koning ernstig hebben aangezocht. Dit schijnt dan ook de eenige gepaste en gemakkelijke weg voor hen, om godsdienst en vrijheid dezer arme landen te onderdrukken. Als zij daardoor eenmaal, als een noodzakelijk gevolg van den vrede, de macht herkrege hebben om de wetten in de afzonderlijke steden te vernieuwen en te veranderen, kunnen de regenten, die geheel onder hun macht staan, alles, om zoo te zeggen,

(1) Minuut van Walsingham, 19/20 Nov. 1585. (*State Paper Office MS.*)

het onderste boven keeren; en als op die wijze, zoo niet het geheele land, althans het grootste gedeelte er van dienstbaar is gemaakt, zal het overige zooveel te minder moeite kosten. Dat zijn de gevolgen, die mannen van oordeel hier verwachten, als onze vredestitchers de overhand mochten behouden⁽¹⁾.’

St. Aldegonde was van zijn achterdocht tegen Engeland genezen; en eindelijk zou zijn waar karakter de nevelen van argwaan en laster doen verbleeken.

Op zekeren winterochtend in 1585, twee dagen na Kerstmis, deed kolonel Morgan, een echte inboorling van Wales, dien wij op den Kouwensteinschen dijk en elders als een dapper krijgsman leerden kennen, en die thans aan het hoofd van de bezetting van Vlissingen stond, eene wandeling buiten de poort, om een zeeluchtje te scheppen. Op die wandeling ontmoette hij een heer, die zich met een stok in de hand naar de stad spoedde, en die niemand anders was dan de zwaar beschuldigde St. Aldegonde. Zij raakten dadelijk in gesprek. ‘Hij kwam,’ zeide Morgan, ‘op eene behendige wijze bijna onmerkbaar op staatszaken, en sprak eindelijk over het belangrijkste punt: dat Hare Majesteit de Vereenigde Gewesten ondersteunde, wat, volgens hem, een groote stap vooruit was, als men naging hoe voordeelig of dit was voor het verdrukte volk dat vertrouwen kon op den waardigen man, dien zij hier geplaatst had, en zijn aanzien in eere moest houden, zooals dat toekwam aan den stadhouder van zulk een groote vorstin als Hare Majesteit⁽²⁾.’

‘Daar hij er zelf dus de gelegenheid toe aanbood,’ ging de rechtschapen Morgan voort, ‘sprak ik breedvoerig met hem deels om te zien, waarop die inleiding moest neerkomen, deels om hem, wat Antwerpen betrof, te polsen.’ En zoo ging het gesprek, dat woord voor woord nog dienzelfden dag opgeteekend werd, dien winterochtend nu drie eeuwen geleden, voort. Uit die eenvoudige oorkonde - die onopgemerkt en veronachtzaamd onder het stof van staatsstukken begraven lag - rijzen de gestalten van den doorluchtigen Vlaming en den stoutmoedigen kolonel uit Wales na een driehonderdjarigen slaap, voor ons op. Terwijl de gure Decemberwind over de golven der Noordzee gierde, en beiden langs de kust wandelden, spraken zij het volgende:

Morgan. ‘Ik beschuldig u dat gij te weinig vertrouwen steltet in de hulp, die Hare Majesteit beloofde. Het was van groot

(1) Davison aan Burghley, 29 Nov./9 Dec. 1585. (*State Paper Office MS.*)

(2) Sir Thomas Morgan aan sir Francis Walsingham, 1/11 Januari 1585. (*State Paper Office MS.*)

belang, om die aan te nemen toen die zoo goedgunstig werd aangeboden.’

St. Aldegonde. ‘Ik gaf den Staten van haar vorstelijk aanbod kennis, die dit zoo koel opnamen en er zoo onverschillig onder waren, dat het te laat werd om er voordeel van te trekken. Ik voor mij, ik erken het, dacht, dat zij, op raad van den een of ander, wel op haar besluit zou terugkomen. Ik dacht dat omdat zij zoolang in vrede geleefd had, dat ik het voor onmogelijk hield dat zij dien zou vaarwel zeggen. Doch gesteld dat zij er toe zou kunnen besluiten, dan was het met Antwerpen toch zoo treurig gesteld, dat men vreezen kon, dat de stad bezweken zou zijn, voor er hulp kon komen. Ik verzeker u dat de toestand der stad veel erger was dan iemand, buiten mij en enkele vertrouwde personen, wist. Het gebrek aan levensmiddelen was veel grooter dan men durfde zeggen, uit vrees dat de smalle gemeente, als zij merkte dat de hongersnood op handen was, wanhopig worden en niet geduldig op de een of andere gelukkige gebeurtenis zou willen wachten. Want de talrijke bevolking was ongeloofelijk verdeeld; sommigen waren Martinisten, anderen Papisten, weer anderen geen van beide, doch allen waren geneigd tot partijschap, zoodat de toestand binnen de stad even afgrijselijk was als die er buiten.

Morgan. ‘Maar u vergeet dat er een voorstel door den krijgsraad gedaan werd om alle eenvoudige ambachtslieden met vrouw en kinderen de stad uit te zetten, daar zij allen voedsel moesten hebben, maar niet in staat waren om tot de verdediging bij te dragen.’

St. Aldegonde. ‘Ach zoudt gij dan willen dat ik mij aan den dood van zoovele onnoozelen schuldig had gemaakt, wier leven, even goed als dat der aanzienlijksten, aan mijne zorg was toevertrouwd? Zou ik mij voor God hebben kunnen verantwoorden, als die vermoorde schepsels tegen mij waren opgestaan en mij hadden aangeklaagd, dat de hoop op Antwerpens bevrijding voor het bloed van zoo vele onnoozele zielen was gekocht? Dat nooit! - Er zou een worm aan mijn geweten hebben geknaagd, wat mij veel bitterder en pijnlijker zou zijn gevallen, dan het mij gebaat kon hebben, als ik de heele wereld had gewonnen.

Morgan ging voort met op verschillende punten te wijzen, die het karakter en de drijfveeren van Marnix verdacht hadden gemaakt. Stuk voor stuk werden zij door Marnix beantwoord, zoo dat hij zijn tegenpartij, die hem wantrouwde, overtuigde van zijn edelmoedig gedrag.

St. Aldegonde (met geestdrift). ‘Ik verzeker u dat ik plechtig gezworen heb Hare Majesteit te dienen; dit zal ik doen waar en wanneer het haar behaagt. Ik wil er bovendien bijvoegen, dat ik dikwijls het plan heb gehad om naar Engeland

over te steken om mij te verdedigen, doch uit vrees dat zulk een stout besluit Hare Hoogheid mishagen zou, heb ik er van afgezien en besloten te wachten, tot dat het den Heer gelegen komt mij eene betere gelegenheid te geven. Want daar ik niet weet hoe ik bij haar sta aangeschreven, zou ik mij niet gaarne zonder vergunning tot haar begeven; doch zoo het haar believen mocht mij te bevelen om voor haar te verschijnen, zou ik met de meeste blijdschap gehoorzamen, en mij voldoende verantwoorden op ieder punt dat men mij ten laste legt. Daarna zou ik land en goed en leven prijs geven, om mijn gehechtheid aan Hare Hoogheid te toonen.'

Morgan. 'Ik moet u ronduit zeggen, dat, als gij uit den grond van uw hart meent wat gij zegt ik niet twijfel of Hare Majesteit zal gemakkelijk te overreden zijn om gunstige gedachten van u op te vatten. Ik zal sir Francis Walsingham kennis geven van alles wat wij besproken hebben.'

'Hierover,' zeide de kolonel - toen hij volgens zijn belofte het gehouden gesprek in al zijne bijzonderheden voor den secretaris opteekende - 'scheen hij niet slechts tevreden, maar innig verheugd. Daarom verzoek ik UEd. hier eenige regels over te willen schrijven, opdat ik hem iets van uwe gedachten zou kunnen mededeelen. Ik heb daarover reeds geschreven aan sir Philip Sidney, bevelhebber van Vlissingen, en hem verzocht om Zijne Excellentie den graaf van Leicester, terstond van de zaak kennis te geven.'

De wakkere Morgan was door de ernstige taal en het voorkomen van den gevallen staatsman van zijn argwaan genezen. De uitslag van het onderhoud deed beiden eer aan.

'Zoo beantwoordde hij,' schreef Morgan aan sir Francis, 'alle tegenwerpingen, van de eerste tot de laatste, zoo grondig en degelijk, dat ik geloof dat zelfs zijne vijanden als zij hem hadden hooren spreken, volkomen overtuigd zouden zijn van zijn onschuld. En daar ik mij vroeger door oppervlakkigheid heb laten verleiden om ongunstig over hem te denken - ben ik thans, nu ik alles nauwkeuriger overwogen heb, eenigszins van meening veranderd; niet zoozeer door zijn wijze van spreken, als wel door de kracht van zijn godsdienstige overtuiging, waarin hij standvastig en onwankelbaar blijft. Wel een reden om hem van alle verraderlijke aanslagen vrij te spreken; maar aangezien ik hierin geen raad mag geven, laat ik de zaak geheel aan UEd.'s meening over. Alleen dunkt mij (onder voorbehoud van uw beter oordeel) dat het zaak zou zijn, hem of als vriend in dienst te stellen, of als vijand van ons te verwijderen, daar het bekend is dat hij een man van handelen is. En,' voegde Morgan er bij, 'dit was al wat er tusschen ons verhandeld werd.'

Toch bleef hij een geruimen tijd op den achtergrond⁽¹⁾. Toen de engelsche regeering aan het eind van het jaar 1585 in Holland was gevestigd, bleef hij nog steeds een voorwerp van achterdocht.

‘Aldegonde is hier,’ schreef sir Philip Sidney uit Vlissingen aan Leicester; ‘een man die onder zware verdenking staat, doch door niemand is aangeklaagd. Hij sluit zich op in zijn huis, en bemoeit zich, voor zoo ver ik weet met niets, en verlangt dat zijne zaak voor uwe Lordschap gebracht wordt; en daarom wil ik, terwijl ik hem zoo goed mogelijk in het oog houd, zijn vrijspraak of veroordeeling aan Uwe Lordschap overlaten⁽²⁾.

In een anderen brief sprak sir Philip weder van St. Aldegonde als ‘iemand van wien hij veel goeds dacht maar wien hij toch niet geheel en al vertrouwde⁽³⁾.

Leicester zelf maakte zich uiterst bezorgd over de zaak; innig bevreesd voor de plannen van een man, dien hij zulk een booze gezindheid toeschreef, verlangde hij ernstig dat hij de tuchting niet ontging, die hij volgens hem verdiende.

‘Wat St. Aldegonde betreft,’ schreef hij aan Davison, ‘het spijt mij dat zijn huis niet bewaakt wordt. Ik verzoek u ernstig de regeering te bewegen om hem een wacht te geven; want ik weet dat hij een gevaarlijk en stoutmoedig man is, en zich verbeeldt het nog te zullen winnen, want hij heeft den prins van Parma veel beloften gedaan. Ik wou dat hij op het kasteel Rammekens zat, of dat Russel zich met de zorg over hem belastte, wien ik dan zou aanbevelen om goed op hem te passen, tot dat ik kom. Gij moet hieromtrent van Hare Majesteit gelijken last gekregen hebben; want zij denkt dat hij in veilige verzekering is. Indien dat niet zoo is, moogt gij wel oppassen dat niet alles het onderste boven wordt gekeerd, want hij heeft vele vrienden⁽⁴⁾.’

Doch zeer spoedig na zijn overkomst vond de graaf bij nader onderzoek goed, geheel van batterij te veranderen. Nadat hij zich, ondanks zijn vroegere vooroordeelen, even als de rechtschappen engelsche kolonel, van 's mans oprechtheid overtuigd had, en zich verzekerd hield dat er in de gezindheid van Marnix wat de verbintenis met Engeland betrof, eene verandering gekomen was, wendde Leicester dadelijk zijn invloed aan om de vooroordeelen, die de Koningin tegen Marnix koesterde, weg te nemen.

(1) BOR, II. 610-614. HOOFT, *Vervolgh*, 116, 117. WAGENAAR, VIII, 83, 84.

(2) Sir Philip Sidney aan den graaf van Leicester, (britsch museum, *Galba*. C. VIII. 213. MS.)

(3) Sir Philip Sidney aan den graaf van Leicester, 19 Febr. 1586. (britsch museum, *Galba*. C. IX. p. 93.

(4) Leicester aan Davison, 18/20 Nov. 1585. (*State Paper Office MS.*)

‘Thans een enkel woord ten voordeele van St. Aldegonde,’ zeide hij in een van zijn eerste brieven uit Holland: ‘Ik verzoek Hare Majesteit haar oordeel op te schorten tot mijn eerstvolgenden brief. Als de man is wat hij thans schijnt, zou het jammer zijn hem te verliezen, want dan is hij zeer vriendschappelijk gezind. Hare Majesteit zal denken, vrees ik, dat ik mij in deze zaak gemakkelijk laat bevredigen of overreden, doch ik vertrouw zoo te handelen dat zij er mij later voor bedanken zal. In alle geval, als hij zijn diensten aanbiedt, kan men er genoeg op aan, want *hij heeft meer dan iemand in het gansche land den naam, dat hij zijn woord houdt, als hij het gegeven heeft*. Zijn ergste vijanden hier raden mij om hem voor ons te winnen, want een gegronde reden om hem te veroordeelen bestaat er volstrekt niet. Hij zou gaarne naar Engeland gaan en hij verheft Hare Majesteit om hetgeen zij gedaan heeft tot in de wolken, en bekent, dat hij dit vroeger, zelfs al had een engel het hem verkondigd, niet zou hebben kunnen gelooven⁽¹⁾.’

Dit was zeker een edele hulde, die zoo onwillekeurig, als het ware, aan het karakter van den boosaardig belasterden staatsman werd toegebracht: ‘men kan op zijn woord staat maken, als hij het gegeven heeft.’ Is het te verwonderen dat Oranje op hem gesteund had, dat Alexander hem voor zich had zoeken te winnen? Wat doet het ons bitter leed, dat zijne vooroordeelen tegen Engeland eerst uit den weg werden geruimd, toen het voor Antwerpen, en voor het nut dat het vaderland van hem had kunnen trekken, te laat was. Indien zijn goede engel werkelijk voor hem verschenen was en hem had doen gelooven aan dat ‘werk van hare Majesteit,’ toen zijn oor geopend was voor de verleidelijke lokstem van Parma, dan had het lot van België, gelukkiger kunnen zijn, dan thans het geval is geweest.

De Koningin kwam niet gemakkelijk van haar vooroordeelen terug. Zij geloofde - niet zonder reden - dat St. Aldegonde's tegenwerking zoowel voor Engeland als voor de Nederlanden noodlottig was geweest; en zij verlangde dat hij gevangen gezet en als doodschuldig werd aangeklaagd. Hare raadslieden begonnen langzamerhand, de zaak uit een gunstiger oogpunt te beschouwen, en deernis te krijgen met den ongelukkigen toestand van een man, die zich vroeger zoo onderscheiden had.

‘Ik liet sir Christopher Hatton,’ schreef Walsingham aan Leicester, ‘den brief zien dien St. Aldegonde aan uwe lordschap geschreven heeft; die doet in zijn hart lezen en elk rechtschapen man, die de zeldzame begaafdheden van dien edelman in aanmerking neemt, medelijden krijgen met zijn ellendigen staat, en den wensch koesteren om hem troost en verlichting te

(1) BRUCE, *Leycester Correspondence*, p. 33, 34.

verschaffen, waartoe de onder-kamerheer Hanton zijne medewerking heeft toegezegd. Ik heb St. Aldegonde's brief aan den lord schatmeester (Burghley) gezonden, die vroeger zeer ongunstig over hem dacht, in de hoop dat het inzien van dien brief hem daarover eenigszins berouw zal doen krijgen. Ik heb zijne lordschap ook verzocht, indien hij het goedvindt, Hare Majesteit van gezegden brief inzage te geven⁽¹⁾.

Maar zijn schoone staatkundige loopbaan was gesloten. Hij leefde lang genoeg om zich van den laster te zuiveren en zijne vijanden te beschamen; maar de noodlottige misslag, dien hij had begaan, door op zulk een gewichtig en beslissend oogenblik de zijde van Spanje en niet die van Engeland te kiezen, was nimmer te herstellen. Hij herwon de achting der braafste en uitstekendste personen in Europa, maar nog in de kracht des levens onttrok hij zich aan het staatsleven. De in bijzonderheden omschreven omstandigheden hadden het hem onmogelijk gemaakt aan het hoofd van het bewind te komen, en het was hem ook onmogelijk om een ondergeschikte rol te spelen. Hij liet zich nu en dan tot enkele diplomatische zendingen gebruiken, maar op godgeleerdheid en letterkunde legde hij zich voortaan in de eerste plaats toe. Hij zocht - om zijn eigen woorden te gebruiken - zich nog dieper dan ooit van den geest der Hervorming te doordringen, om het jonge geslacht met die innige liefde voor die godsdienstleer te bezielen, die de leidstar van zijn eigen leven was geweest. Hij sprak dikwijls al zuchtende van zijn gedwongen verbanning uit het gebied, waarop hij zich zijn gansche leven door zoo roemrijk had onderscheiden; bejammerde bitter dat zijn hoop op eene groote nationale vereeniging tusschen Noord en Zuid, die hij in zijne jeugd en op mannelijken leeftijd gekoesterd had, verdwenen was; en hij gewaagde soms met wrevel van den laster, die hem de gelegenheid had afgesneden om zich verder nuttig te maken. Hij had een uitstekende rol kunnen spelen in dat machtig gemeenebest, dat zoo krachtig en schitterend uit de moerassen van Holland en Zeeland verrees, maar het lot en de laster en zijn eigen dwaling hadden het anders beslist.

‘Uit het oord mijner ballingschap, -’ zeide hij, ‘want ik heb vast besloten om mij te verwijderen, ik weet niet waarheen, naar Duitschland, of Polen misschien - zal ik de rampen van mijn vaderland aanzien. Wat mij het meeste leed doet, is, dat ik niet meer in staat ben dat vaderland met raad en daad bij te staan⁽²⁾.’ Hij toog niet in ballingschap, maar bleef meestal op zijn landgoed te Souburg, waar hij zich met den landbouw

(1) BRUCE, *Leycester Correspondence*, p 31, 34.

(2) *Commentaire sur les affaires d'Anvers*.

bezig hield. Veel voortreffelijke werken, van den eersten rang in dat tijdvak op letterkundig gebied waren de vrucht van zijn wel besteedde uren; en de naam van Marnix van St. Aldegonde zal altijd in eere gehouden worden door de vrienden van wetenschap en letteren, door allen, die oprecht naar burgerlijke en godsdienstige vrijheid verlangen. Op verzoek der Staten van Holland, nam hij in 1593 de taak op zich om de Heilige Schrift uit het oorspronkelijk te vertalen, en hij hield zich tevens ernstig bezig met een geschiedenis van het Christendom, als parel onder zijn letterkundige werken. De man, wiens degen op menig slagveld voor de vrijheid gestreden had, wiens tong volkshoopen en gemeenteraden in bedwang had gehouden, wiens vernuft duizenderlei gedaanten had aangenomen om de dwingelandij te bestrijden, bluschte nu de koortsachtige drift van zijn jeugd en mannelijken leeftijd in hebreuwsche en grieksche letteroefeningen uit. Altoos blijft hij een grootsche en edele gestalte, die onze innigste deelneming wekt, omdat wij hem door krachtigen, maar eenzamen en treurigen, harden arbeid voor den misslag in zijn staatkundige loopbaan, die hem tot een afgezonderd leven doemde, zien boeten. Werken, altijd werken, was de eerste behoefte van zijn leven. Rust in de andere wereld - '*Repos ailleurs*' - was van jongsaf zijn lievelingsspreuk, waaraan hij levenslang getrouw bleef.

De groote en brave man, wiens leven aan edele daden rijk was geweest, en die zich wel niet van het pad der deugd, maar van dat der gezonde staatkunde, door zijn eigen vooroordeelen en door de tooverkracht van een nog schitterender verstand dan het zijne, had laten afbrengen, genoot in zijn afzondering al het goede, dat uit wakkeren en degelijken arbeid en uit de hoogachting van de edelste zijner tijdgenooten voor hem kon voortspruiten.

'Ik hoor,' zeide La Noue, 'dat St. Aldegonde door de Hollanders en Engelschen verdacht is geworden. Dat doet mijn leed, want hij is iemand, die op staatkundig gebied uitblonk. Ik heb hem altijd als een ijverig voorstander van zijnen godsdienst en zijn vaderland gekend, en gaarne getuig ik van hem, *dat zijn handen en hart zuiver zijn*. Als dit niet het geval was, dan zou ik het geweten hebben. Na hetgeen er met hem gebeurd is, heb ik minder spijt van de belofte, die ik heb moeten afleggen om nimmer weder in de Nederlanden de wapenen aan te gorden. Want ik dacht: nu deze man, die onder uwe landgenooten zooveel invloed en aanzien heeft, hoe goed hij ook zijn plicht gedaan heeft, toch den laster niet heeft kunnen ontgaan en buiten dienst gesteld is, wat zouden zij dan wel met mij gedaan hebben, die een vreemdeling ben, indien ik in hun dienst gebleven ware? De consul Terentius Varro verloor door zijne schuld den slag van Cannae; maar toen hij, in Rome teruggekeerd, aanbood om zijn leven op te offeren

voor het gemeenebest, dat op den rand van den ondergang was, werd hij goed ontvangen, omdat hij aan het vaderland niet had gewanhoopt. Men kan St. Aldegonde niet verwijten, dat hij Antwerpen verloren deed gaan, want hij gaf het over, toen het niet meer te redden was. Die woorden worden mij afgeperst door het medelijden dat ik heb met verdienstelijke mannen, die zonder reden door hunne medeburgers slecht worden behandeld. Even als het, onder deze vreeselijke stormvlagen, plicht is, om landverraders streng te straffen, moeten wij de goede vaderlanders eeren, en hun hunne misslagen niet te streng aanrekenen en elkander aanmoedigen om het goede te doen⁽¹⁾.

Hoe zonderling ons dit ook toeschijnt, werd een verzoening der Nederlanden met Filips door andere ervaren en schrandere vaderlanders, behalve Marnix, niet voor onmogelijk gehouden. Zelfs Oldenbarnevelt maakte, toen hij den post van advocaat van Holland aanvaardde, de voorwaarde dat hij in dienst zou blijven, totdat de gewesten der Unie weder met Spanje zouden vereenigd zijn⁽²⁾.

Er was nog een ander beroemd persoon in den vreemde, die steeds hulde deed aan het karakter van den nederlandschen staatsman in rust. Te midden der ellende van Frankrijk troostte zich Duplessis-Mornay dikwijls door St. Aldegonde te schrijven.

‘Bij het verdriet, waarin mij 's lands zaken dompelen,’ schreef hij aan St. Aldegonde, ‘vind ik geen anderen troost dan het verkeer met de goeden, en onder de goeden houd ik u voor een der besten. Met zulken wil ik liever zuchten, dan hartelijk lachen met anderen. Doe mij, bid ik u, de eer om mij lief te hebben en te gelooven dat ik u hoogacht. Deel mij iets mede van hetgeen gij in uw eenzaamheid doet; want ik vermoed dat uw wildernis vruchtbaarder en weliger is dan onze best bebouwde streken. Beschouw mij als iemand, die in den nood dezer tijden dreigt te verzinken, maar die zijn toevlucht zoekt in de eenzaamheid⁽³⁾.’

Zoo bracht Marnix in de eenzaamheid, doch met zulke mannen tot vrienden, uit 's lands dienst ontslagen, doch steeds bezig, terwijl hij met zijne gansche ziel en al zijne krachten zijn dagelijksch werk deed, de vijftien jaren door, die hem nog overschoten. Hij stierf te Leiden in het jaar 1598, terwijl hij onafgebroken arbeidde aan zijne nederlandsche vertaling van het Oude Testament, en aan het groot staatkundig, godgeleerd werk, tevens strijd- en hekelschrift over het verschil der gods-

(1) Groen van Prinsterer, *Archives* etc. I. 79, 80.

(2) Willems, *Mengelingen*, p. 389.

(3) *Mémoires et Correspond.* de Duplessis-Mornay, VI. 35.

diensten, dat, hoewel onvoltooid, het luisterrijkste gedenkteeken blijft van zijn letterkundig genie. Op den leeftijd van zestig jaren ging hij eindelijk heen ter ruste, die hij zich op aarde ontzegd had. ‘Repos ailleurs.’⁽¹⁾

- (1) Ik moet vermelden dat in een van Parma's brieven aan Filips een enkele plaats voorkomt, waarin van Marnix op eenigszins verdachte wijs melding wordt gemaakt. Zonder de reeds aangehaalde duidelijke verklaring van Farnese, waarmede deze de belangeloosheid van den burgemeester huldigt, en hem afschildert als iemand die boven baatzuchtige berekeningen verheven is, zou de opmerking, waarvan hier sprake is, nog pijnlijker indruk maken. Zes maanden na den val van Antwerpen, berichtte de prins aan zijn vorst, dat St. Aldegonde nog niet naar Duitschland vertrokken was, maar zich nog in Zeeland ophield, waar men hem op prijs stelde, doch geen gezag opdroeg. ‘De regeering,’ voegde Farnese er bij, ‘wantrouwt hem, daar zij hem ziet overhellen tot die partij, die hij, zoo ik mij niet bedrieg, als hij kan, zal helpen; en als hij de Engelschen niet reeds in het land gevonden had, zou men, geloof ik, hem niet zoo hebben gadeslagen en zou hij iets goeds tot stand gebracht hebben. Ik blijf niet in gebreke van aan hem, zoowel als aan de overige bemiddelaars die mij geschikt voorkomen, boodschappen te zenden, en mijn best te doen om hen in hun goed voornemen te versterken, en op dezelfde wijs zal ik blijven handelen, en dag en nacht een wakend oog houden^(§)

- (§) Parma aan Filips II, 28 Febr. 1586. (*Archivo de Simancas* MS.)

Men heeft gezien dat Farnese door Filips gemachtigd was om Marnix aanzienlijke belooningen aan te bieden, onder voorwaarde dat zij niet zouden worden uitgereikt, vóór dat de verlangde dienst bewezen was. Daarentegen verzekerde de prins den Koning in het geheim, dat de man, dien zij zoo gaarne voor zich wilden winnen, door geen lokaas te vangen was. Na de getuigen zorgvuldig en in gemoede gehoord te hebben, moet ik een gunstig oordeel vellen over de handelingen van Marnix.

- (§) Parma aan Filips II, 28 Febr. 1586. (*Archivo de Simancas* MS.)

Zesde hoofdstuk

Staatkunde van Engeland. - Nederlandsche gezanten in Engeland. - Samenkomst van Ortel en Walsingham. - Onderhoud met Leicester. - Geheime samenkomst met de Koningin. - Brieven van de Staten-Generaal. - Slechte uitwerking van Gilpin's brief. - Loven en bieden tusschen de Koningin en de Staten. - Waarborgen door Engeland gevorderd. - Englands machteloosheid. - Karakterschets der Engelschen. - Paul Hentzner. - De gezanten te Londen. - Hun karakter. - Oldenbarnevelt. - Ontvangst te Greenwich. - Aanspraak van Menin. - Antwoord der Koningin. - Memorie der gezanten. - Beraadslagingen met de Ministers. - Tweede toespraak der Koningin. - Derde toespraak der Koningin. - Sir John Norris in Holland. - Karigheid van Elisabeth. - Davison's werkzaamheid. - De onderhandelingen gerekt. - Vriendschappelijke gezindheid van graaf Maurits. - Brieven van hem en Louise de Coligny. - Davison door de Koningin gekweld. - Ontevredenheid van Leicester. - Zijn hevige klachten. - Gierigheid der Koningin. - Verlegenheid van Davison. - Oorlogsverklaring van Elisabeth. - Sir Philip Sidney komt te Vlissingen.

Wij hebben gezien dat Engeland een wakend oog hield op de onderhandelingen tusschen Frankrijk en de Nederlanden. Hoewel het zich - voor deze eeuw van kuiperij - jegens beide partijen eerlijk gedragen had, was het misschien toch niet ontevreden over de uitkomst. Daar er van het geliefkoosde denkbeeld om een drieledig verbond tot stand te brengen geen sprake kon zijn, was het zoo klaar als de dag, dat het, nu of nooit, moest optreden om te beletten dat de Vereenigde gewesten weder in handen van Spanje vielen. De toekomst was duidelijk genoeg te voorspellen, en het was zeer waarschijnlijk dat, indien Holland zich op den duur wist te verdedigen, Filips trachten zou zijne afvallige onderdanen weder tot onderwerping te dwingen door eerst Engeland te veroveren. Het was daarom volkomen zeker, dat dit rijk de kosten en gevaren, die aan de ondersteuning der Nederlanden verbonden waren, op zich moest nemen; doch het troostte zich tegelijk met de gedachte dat zijn

machtige overbuur niet nog machtiger zou gemaakt worden door de inlijving dier gewichtige landen bij zijn eigen gebied.

Zoodra de afgevaardigden in Frankrijk bepaald, en vrij smadelijk, door Hendrik III en zijn moeder afgewezen waren, berichtte de engelsche regeering onmiddellijk aan de Staten, dat zij een bondgenoot zouden hebben. Koningin Elisabeth evenwel wilde die heerschappij niet aanvaarden, die zij zich toch gaarne zag aanbieden; en haar gemachtigde in Den Haag, en meer andere geheime zaakgelastigden, waren in het voorjaar van 1585 even druk bezig als Des Pruneaux het in den vorigen winter voor Frankrijk was geweest, om te maken dat zij door een plechtige bezending om hulp werd aangezocht.

Van den aanvang af gingen echter de nederlandsche staatslieden en de engelsche Koningin van verschillende gezichtspunten uit. De Hollanders verlangden er naar om hare onderdanen te worden; want de Vereenigde Gewesten kenden, al hadden zij zich reeds tot een onafhankelijk gemeenebest gevormd, de macht niet, die in hun boezem verscholen lag. De voornaamsten des lands - zij die weldra de eerste staatslieden in de nieuwe orde van zaken zouden zijn - deinsden huiverend voor de regeeringloosheid terug, die men aan elken regeeringsvorm buiten het koningschap onafscheidelijk verbonden achtte, en zochten onder een vreemden sceppter bescherming voor en tegen het volk. Aan den anderen kant waren zij niet gezind om voor de terugbetaling der gelden, die men van Elisabeth in voorschot krijgen mocht, groote en gewichtige, versterkte steden, als Vlissingen, Den Briel en andere, te verpanden. Zij wilden de schuld liever met de heerschappij, dan met geld, afdoen. De Koningin daarentegen gaf aan geld de voorkeur boven de heerschappij, en was volstrekt niet geneigd om de zuinigheid aan de eerezucht op te offeren. Zij was van plan om een voordeeligen koop te sluiten met de Staten, wier zaak de hare was, en wier verzoek om onderstand zij heimelijk had uitgelokt, en een zeker aantal soldaten, voor zulk een kort tijdsbestek als mogelijk was, te beloven, die op hare kosten zouden dienen, en daarvoor een zeer rijke verzekering te verkrijgen in den vorm van pandsteden.

Te bedreven in staatkunde om niet de bepaalde noodzakelijkheid in te zien van ten laatste in het veld te komen en de Nederlanders te helpen, wilde zij nog een zomer langer het masker van preutschheid en behaagzucht blijven dragen, dat haars inziens het geschiktst was om de Nederlanders tot onderwerping aan hare wenschen te brengen. Haar raadslieden waren wel geneigd om zich op hetzelfde standpunt te plaatsen. Blijkbaar moesten die landen, nadat de onderhandeling met Frankrijk mislukt was, of engelsch, of spaansch, worden; maar Elisabeth, al begreep zij dat zij zich uit wanhoop weder in de armen van

haar mededinger konden werpen, liet hen een poos op den rand van den ondergang - die waarschijnlijk ook haar ten verderve zou zijn geworden - waggelen, in de hoop hen er toe te brengen om zich onvoorwaardelijk aan hare voeten te werpen. Er lag vrouwelijke list in die staatkunde, en zij had, als menige onoprechte handelwijze, het gewenschte gevolg. Daar de staatslieden van het gemeenebest ondertusschen begrepen dat het de Koningin aanging, als het huis van haar buurman in brand stond, twijfelden zij er niet aan, dat zij haar tot bondgenoot zouden krijgen. Het was jammer, dat onder zulke omstandigheden niet wat meer rondborstigheid de tallooze overtollige diplomatische vormen verving.

Gilpin, een hoogst schander zaakgelastigde van de engelsche regeering in Zeeland, hield sir Francis Walsingham volkomen op de hoogte van de gezindheid der ingezetenen van die provincie jegens Engeland. Daar hij op den duur met staatslieden van grooten invloed omging, kon hij den Raad in Engeland belangrijke hulp bieden in het staatkundig spel waarbij niets minder dan de kroon van Engeland gewaagd werd.

‘In mijn omgang,’ zeide hij, ‘met bijzondere personen van aanzien, trof ik groote genegenheid aan voor Hare Majesteit, maar toch gaat die genegenheid met zekere koelheid gepaard. Zij voeren aan dat zaken van zooveel belang rijpelijk en grondig overwogen moeten worden, terwijl sommigen hunner de oude snaar aanroeren, dat Hare Majesteit, om de veiligheid van haar eigen staat, des te meer zorg moest dragen voor den hunnen alhier⁽¹⁾.’

Hij beijverde zich ook zeer om de diplomatische koketterie aan te prijzen bij eene vorstin, die daartoe geen aansporing noodig had. ‘Hoe minder de menschen hier,’ zeide hij, ‘bemerken dat Hare Majesteit te bewegen zal zijn om hun bescherming op zich te nemen, des te meer bereid zullen zij zijn om het haar te verzoeken en des te ruimer voorwaarden zal men in het verdrag kunnen stellen. Want als zij zien dat het van haar uitgaat, meenen zij dat de grootheid van Spanje's Koning voor de veiligheid van onze landen en voor die van Hare Hoogheid te duchten is. Maar als zij Hare Majesteit zelven komen aanzoeken, en als zij in den waan kunnen worden gebracht, dat zij om de macht van gezegden Koning niet geeft, maar in staat en bij machte is om haar eigen rijken te verdedigen, dan geloof ik inderdaad dat men hen er toe zal kunnen brengen, om alle voorwaarden in te willigen, die Hare Majesteit zou kunnen stellen.’

Het was voorzeker eene eeuw van staatslisten, waarin niets de moeite waard scheen dan wat door bedekte middelen ver-

(1) Gilpin aan Walsingham, 6/16 Maart 1585. (*State Paper Office MS.*)

kregen werd, en waarin men het onmogelijk achtte dat twee partijen zich verbonden, anders dan als tegenstanders, die geloofden dat de een geen voordeel bij den handel hebben kon, als de andere niet bedrogen werd. Dit was noch een goede zedeleer, noch een gezonde staatkunde, en de gevolgen van zulke knoeierijen waren noodlottig. In overeenstemming met dit stelsel van loosheid, gaf de zaakgelastigde te kennen, dat het naar zijn inzien ‘goed en noodig was, dat de engelsche regeering eenigen tijd zocht te winnen,’ en nog iets langer draalde, om te zien, welke maatregelen de Staten zouden nemen tot hun verdediging, en met hoeveel bekwaamheid en hulpbronnen zij tot het voeren van den oorlog zouden voor den dag komen. Als de Koningin te gretig was, zouden de Nederlanders belust worden, ‘om hunne macht, als het ware, over te dragen, zonder toch het roer uit de hand te geven.’

Intusschen maakte het land zoowel als het volk, dat weldra in zulk een gewichtige betrekking tot Engeland zou komen te staan, op Gilpin een gunstigen indruk. ‘De menschen hier,’ zeide hij, ‘zulien zich door eerlijke middelen laten overhalen om elk redelijk voorstel of verzoek in te willigen. Deze zeeuwsche eilanden zijn Hare Majesteit en al den heeren van haren Raad genoeg bekend. Maar wat hun regeering betreft, kan ik verklaren, dat, die ondanks deze beroerten nooit beter is geweest dan thans. Zij volgt in zekeren zin ééne lijn, en is uiterst bedachtzaam in het nemen van een besluit; doch als het eens genomen is, en zij haar woord gegeven heeft, zal zij het tot het uiterste houden.

Zoo was dus de aard van het volk, want niemand was beter bevoegd om daarover te oordeelen dan Gilpin. Zou het dan niet beter geweest zijn, dat de Engelschen - die ook te allen tijde gezind waren ‘om hun eens gegeven woord te houden,’ en om hen te achten, die zich door denzelfden karaktertrek onderscheidden - aanstonds met de Nederlanders de handen hadden ineengeslagen voor eene zaak, waarbij beide natiën zoo veel belang hadden?

Zoodra de stellige weigering van Hendrik III in Engeland bekend was, schreven Leicester en Walsingham terstond naar de Nederlanden. De graaf zag reeds in het verschiet een luisterrijken prijs voor zijne eigene eerezucht schitteren, hoewel hij te hooghartig, misschien te grootmoedig, maar zeker veel te loos was, om te laten blijken, wat er in zijne ziel omging. ‘Mr. Davison,’ schreef hij, ‘gij zult uit de brieven van den heer secretaris bemerken, hoe de Franschen met deze menschen omgegaan hebben. *Zij hebben loon naar verdienste*; toch denk ik nog, als zij er van harte en ernstig naar willen zoeken, dat de Heer hun een veel beter bescherming aangewezen heeft. Doch gij

moet *het zoo aanleggen dat zij hun eigen best moeten zoeken* ofschoon wij er ook in deelen zullen. Zij kunnen nu, als zij met kracht handelen willen en flink uit den hoek komen, in een beteren toestand geraken dan waarin Frankrijk hen ooit zou hebben kunnen brengen⁽¹⁾.

Op dat oogenblik hielden twee diplomatieke zaakgelastigden van de Staten in Engeland verblijf - Jacques De Gryse, dien Paulus Buys vroeger beschreven had als iemand die zich zonder behoorlijke machtiging met staatszaken bemoeid had, en Joachim Ortel, een zeer ervaren en verstandig man, die Engelsch sprak en schreef als een geboren Engelschman, en met de gewoonten en het karakter der Engelschen grondig bekend was. Zoodra de berichten uit Frankrijk waren aangekomen, liet Walsingham, 18 Maart 1585, Ortel bij zich komen, en beiden hielden toen een lang gesprek⁽²⁾.

Walsingham. - Wij hebben zoo even brieven ontvangen van lord Derby en sir Edward Stafford, gedagteekend van den 13den Maart. Wij vernemen daaruit dat uwe afgevaardigden - tegen alle gedachten en geheel in strijd met de groote verwachtingen die men koesterde - verleden Zondag van den Koning van Frankrijk hun beslissend antwoord gekregen hebben. Hij verklaart hun dat hij om den tegenwoordigen toestand van zijn rijk niet in staat is om de bescherming der Nederlanden op zich te nemen; doch genegen is om, als zij het goedvinden en de Koningin van Engeland dien stap wil ondersteunen, een gezantschap ter bemiddeling naar Spanje af te vaardigen, ten einde den Koning te verzoeken om den toestand der Nederlanden ter harte te

(1) Leicester aan Davison, 8/18 Maart 1585 (*State Paper Office MS.*)

(2) *Memorie van Ortel en de Grise*, 24 Maart 1585. HS. van het Haagsch Archief.

Het is noodig, eens en vooral, te verklaren, dat geen persoon in den tekst een enkel woord in den mond is gelegd, dan wat men volgens de beste ooren ooggetuigen weet dat hij gezegd of geschreven heeft. Het staat den geschiedschrijver niet meer vrij - zoo als eertijds, van den tijd van Livius tot op dien van den kardinaal Bentivoglio, het geval was - redevoeringen, brieven en gesprekken te *verdichten*. Waar mijn geschiedverhaal tot gemak van den lezer in een dramatischen vorm gegoten is, zijn de woorden - niet louter de kern, maar *ipsissima verba* - uit geloofwaardige oorkonden samengelezen. Brieven en aanspraken zijn dikwijls in den tekst uit verschillende talen - uit het latijn, fransch, hollandsch, spaansch, italiaansch en duitsch - overgebracht; in de engelsche bronnen is de spelling en de zegswijze in een nieuwerwetsch gewaad gestoken. Maar de lezer kan verzekerd zijn, dat men hem nooit bij denkbeeldige gesprekken doet tegenwoordig zijn, die hoe aangenaam en leerrijk ook in andere werken, in die, welke van geschiedkundigen aard zijn, volstrekt niet op hunne plaats zijn.

Hier, bij voorbeeld, is het verslag van het gesprek ontleend aan het *Rapport*, door den zaakgelastigde Ortel aan de Staten-Generaal gedaan, dat in de Koninklijke Archieven van Den Haag bewaard wordt.

nemen, en de eene of andere eervolle schikking tot stand te brengen.

‘Daarenboven heeft de Koning van Frankrijk M. de Bellievre naar lord Derby en den heer Stafford gezonden, en Bellievre heeft tot die gezanten een lange toespraak gehouden. Hij vertelde hun alles wat op het oorspronkelijk verdrag tusschen de Staten en Monsieur, 's Konings broeder, betrekking had, en al wat er van dien dag af tot heden toe voorgevallen was, en besloot, na vele en verschillende redenen te hebben opgegeven, met de verklaring, dat de Koning zich voor het oogenblik met de Nederlanden niet bemoeien kon, en hoopte dat Hare Majesteit hem dat niet ten kwade zou duiden.

De gezanten zeggen verder, dat zij een bijeenkomst hebben gehad met uwe afgevaardigden, die over dit antwoord van den Koning, waarop zij in het geheel niet verdacht waren, uiterst gebelgd zijn, en luide klachten aanheffen, vast besloten om zich zoo spoedig mogelijk van daar te begeven. De gezanten hebben hen op het hart gedrukt dat eenigen hunner hunne terugreis over Engeland zouden nemen.’

Ortel. - ‘Er moeten dadelijk krachtige maatregelen genomen worden en in deze aangelegenheid mag niets onbeproefd blijven. Het is raadzaam om zoo spoedig mogelijk een onderhoud te hebben met de voornaamste raadslieden der Koningin, en hun den tegenwoordigen toestand der Nederlanden ernstig onder het oog te brengen. Zij weten hoeveel vertrouwen de Staten hebben in Engeland, en moeten nu, daar zij de Nederlanden welwillend gezind zijn in dezen dringenden nood al hun invloed bij Hare Majesteit aanwenden.’

Walsingham (eenigszins wrevelig). - ‘De handelwijs van het fransche Hof is allerverderfelijkt geweest. Men heeft uw gezanten opgehouden, met ijdele hoop gevoed, en daarop smadelijk weggezonden, zoodat het beste deel van het jaar verloren ging; en thans zal het zeer moeilijk zijn in allerijl een toereikende macht van ruitery en voetvolk, met zoo veel andere benoodigdheden bovendien, bij elkander te krijgen. Daarentegen heeft de vijand, *die van den aanvang wist welke uitkomst in Frankrijk te wachten was*, zijn best gedaan om eerder dan gij in het veld te zijn. Voeg hierbij dat deze fransche onderhandeling aan andere vorsten ergernis gegeven heeft. *Dit is het geval met Hare Majesteit.* Het spijt de Koningin, niet zonder reden, dat de Staten niet alleen haar vriendschappelijke en goedhartige aanbiedingen versmaad hebben, maar tevens steeds getracht hebben haar in dezen oorlog ter verdediging der Nederlanden te wikkelen, die haar verscheidene millioenen zou gekost hebben, zonder dat zij daarvoor de geringste zekerheid kreeg. Daarentegen heeft men aan anderen, vijanden van den godsdienst, op wie geen staat te

maken viel - die zich nooit voor de Staten verdienstelijk hadden gemaakt, of hen in den nood ondersteund, zoo als zij wel heeft gedaan - de heerschappij zonder eenig voorbehoud aangeboden.'

Ortel (zonder zich door dezen onrechtvaardigen en eenigszins verraderlijken uitval van zijn stuk te laten brengen). - 'Wat er met Frankrijk verhandeld is, was onder goedkeuring en met volkomen voorkennis van Hare Majesteit, zoolang Zijne Excellentie, hoogloffelijker gedachtenis (Willem van Oranje), nog in leven was. Zoo ver waren de zaken reeds gekomen, en de Gewesten waren het zoo goed eens dat het onraadzaam zou geweest zijn om in de staatkunde tweedracht te stoken. Het was onze plicht bij elkander te blijven, en te onderzoeken, wat de Koning van Frankrijk, na zulke menigvuldige aanbiedingen door M. Des Pruneaux en anderen, en in verscheidene zijner eigen brieven, van plan was te doen. Tevens hielden wij, ondanks deze onderhandelingen, steeds bijzonder het oog op Hare Majesteit. Wij koesterden een blijmoedig vertrouwen dat zij ons nimmer verlaten, en van hulp of raad versteken zou en bedenken dat deze zaken niet uitsluitend de Nederlanden aangaan, maar voor haar en alle andere vorsten van de Religie niet minder gewichtig zijn.'

Na dit gesprek, gingen de secretaris en de zaakgelastigde flink aan het werk. Zij spraken af bij de voornaamste leden van den Raad alle mogelijke pogingen in het werk te stellen, om de Koningin over te halen om 'in dezen verschrikkelijken nood de Gewesten niet aan hun lot over te laten, maar hun in hun moeilijken toestand goeden raad te geven en te helpen.'

Het Parlement had echter juist op dat oogenblik zoo veel te doen, dat het onmogelijk was onmiddellijk het verlangde onderhoud te doen plaats hebben.

Den 20sten Maart hadden *Ortel* en *De Gryse* andermaal met *Walsingham* een gesprek, in het paleis van Greenwich. De secretaris gaf blijken van de warmste en oprechtste genegenheid voor de Nederlanden, en ried aan dat een der twee zaakgelastigden terstond naar huis zou keeren om aan de Staten zonder tijdverlies de bereidwilligheid van Hare Majesteit te betuigen om de bescherming des lands, en de handhaving van den hervormden godsdienst en der oude voorrechten, op zich te nemen. Niet dat zij haar eigen voordeel zocht, of naar die heerschappij hunkerde, die men zoo pas te voren aan een vorst van den tegenovergestelden godsdienst aangeboden had, maar om haar teedere bezorgdheid voor het protestansch geloof aan den dag te leggen, en haar oude bondgenooten en burens te helpen. Maar, daar zij die bescherming niet aanvaardde kon, zonder zich in een gevaarlijken oorlog met den Koning van Spanje te wikkelen, waarin zij niet alleen het bloed harer onderdanen, maar ook minstens

twee millioenen gouds zou moeten opofferen, was het niet meer dan billijk dat de Staten haar eenige steden als borgtocht gaven. Die steden zouden worden toevertrouwd aan zekere heeren in haar dienst, die daartoe zouden benoemd worden: mannen van geboorte, en aanzien; protestanten, aan het hoofd van goede, trouwe en wel betaalde bezettingen, die een eed zouden afleggen om ze nimmer aan den Koning van Spanje, of aan iemand anders hoegenaamd, buiten toestemming der Staten, over te leveren. Van haren kant zouden de Provinciën zich bij eede moeten verbinden om geen verdrag met den Koning aan te gaan, zonder goedkeuring van Hare Majesteit. De pandsteden zouden aan de Staten worden teruggegeven, zoodra al de gelden, die tijdens den oorlog voorgesloten mochten worden, waren afbetaald.

Den volgenden dag hadden de zaakgelastigden een onderhoud met den graaf van Leicester, die even vriendschappelijk gestemd was voor hunne zaak, als Walsingham. ‘Hare Majesteit,’ zeide de graaf, ‘is zeer verontwaardigd op den Koning van Frankrijk, omdat hij de Nederlanden zoo lang om den tuin geleid, en de afgevaardigden zoo smadelijk weggezonden heeft. Maar,’ ging hij voort, ‘het is geheel uw eigen schuld, daar gij uw hoop zoo geheel en al in hem gesteld hebt, dat gij andere vorsten, en in het bijzonder Hare Majesteit, geheel en al hebt vergeten. Doch ondanks al wat er gebeurd is, wil zij bepaald de zaak der Nederlanden handhaven. Wat mij betreft, ik ben bereid om er alles voor op het spel te zetten, en mij met andere heeren te vereenigen, ten einde Hare Majesteit over te halen om tot ondersteuning van uw vaderland haar uiterste best te doen.’

Even als Walsingham, gaf hij te kennen, dat het leveren van pandsteden onontbeerlijk was, en ried ook aan dat een der twee zaakgelastigden zich dadelijk naar huis zou begeven, om te bewerken dat er zoo spoedig mogelijk een gezantschap aan Hare Majesteit afgevaardigd werd. ‘Zij moeten de uitgestrekste volmacht medebrengen,’ zeide de graaf, ‘om haar de noodige waarborgen te geven, en plechtig om hare bescherming te verzoeken; want het zou ongepast en beneden hare waardigheid zijn, indien zij verplicht werd, zichzelf aan te bieden, zonder door de andere partij daartoe aangezocht te worden.

Ten slotte beloofde Leicester, na vele betuigingen van zijn goedwilligheid, hen den volgenden dag ten hove te zien, waar hij de Koningin in persoon over de zaak zou spreken en trachten te bewerken dat ook zij haar te spreken kregen. Ondertusschen zond hij een der voornaamste heeren van zijn gevolg naar de zaakgelastigden om hun gezelschap te houden en van dienst te wezen. Deze persoon, die “iemand van rang, en lid van het Parlement” was, gaf hun nuttige inlichtingen en de verzeke-

ring, dat de stemming in Engeland zeer gunstig voor de Nederlanden was, en dat het vertegenwoordigend lichaam der natie zich de zaak zeer krachtig aangetrokken had. Dat lichaam had Hare Majesteit ten sterkste aangespoord om de bescherming der landen stoutmoedig op zich te nemen, en zich bereidwillig getoond om haar de noodige gelden daartoe te verstrekken. “En als één bijdrage niet genoeg mocht zijn,” zeide hij, “kan zij er drie, vier, vijf of zes krijgen, of zooveel als zij noodig mocht hebben.”

Denzelfden dag hadden de zaakgelastigden een onderhoud met den lord schatmeester, Burghley, die dacht als Walsingham en Leicester. “De Koningin,” zeide hij, “was, voor zoover hem bewust was, volkomen bereid tot de bescherming der Gewesten; doch men moest haar die, met de noodige waarborgen, en zonder tijdverlies, plechtig opdragen.”

Den 22sten begaven zich Ortel en De Gryse volgens afspraak naar het hof te Greenwich. Terwijl zij daar op de Koningin wachtten, die naar buiten gereden was, spraken zij weer met Walsingham, die nog krachtiger dan ooit vóór hen gestemd was, en die hun verzekerde, dat Hare Majesteit volkomen bereid was om de bescherming der landen te aanvaarden, zoodra die haar aangeboden zou worden. “Binnen eene maand na de teekening van het verdrag,” zeide hij, zouden de troepen op de plaats hunner bestemming zijn, onder bevel van een man van rang en aanzien en van den protestantschen godsdienst, die den Staten welkom zou zijn.’ Terwijl zij hierover spraken, reed de Koningin, met den graaf van Leicester en andere heeren, het hofplein op. Zeer kort daarop werden de zaakgelastigden voor haar ontboden, en werd hun verlof gegeven om haar de aangelegenheden der Nederlanden voor te leggen. Zij betreurde den toestand der landen, en zeide met weinig woorden dat zij genegen was om hun te hulp te komen, mits de Staten volkomen vertrouwen in haar stelden. De gezanten deden daarop het aanbod om oogenblikkelijk maatregelen te nemen om al hare vorderingen in te willigen zoodra zij die zouden weten; en daar de Koningin, door zoovele heeren en eene menigte volk omgeven was, beval zij hun dienzelfden namiddag in haar afzonderlijke vertrekken by haar te komen.

Bij dat onderhoud was niemand tegenwoordig, dan Walsingham en de lord-kamerheer Howard. De Koningin toonde zich ‘vast besloten’ om zich de belangen der Nederlanden aan te trekken. ‘Zij was altijd zeker geweest,’ zeide zij, ‘dat de fransche onderhandeling geen andere uitkomst zou hebben dan nu zoo pas was gebleken. Zij besepte ten volle welk een machtig vijand zij zich op den hals zou halen - die haar gemakkelijk in Schotland en Ierland kwaad kon brouwen; maar toch wilde zij, als de Staten rondborstig en vrijgevig met haar wilden

handelen, hen onder haar bescherming nemen. Zij verzekerde den zaakgelastigden, dat zij hen, als onmiddellijk een gezantschap met behoorlijke volmacht en onder redelijke voorwaarden aan haar afgevaardigd werd, niet zou ophouden en tijd doen verbeuzelen, zoo als in Frankrijk het geval was geweest, maar hen ten spoedigste wederom zou afvaardigen, en dat zij van haar goede gezindheid blijk zou geven. Daar zij, met het bloed en de rust harer onderdanen tevens haar schatkist daarbij op het spel zette, wilde zij dit niet doen, dan onder behoorlijke waarborgen⁽¹⁾.

Dien ten gevolge begaf zich De Gryse naar de Nederlanden, met beleefde en hartelijke brieven van de Koningin, terwijl Ortel in Engeland bleef. In zoo ver was de weg gebaad en de zaak op het touw gezet; en Walsingham, die van het begin af de zaak der Nederlanden met warmte had voorgestaan, voelde zich verlicht, nu het hem vergund werd, in ronde taal zijn hart uit te spreken. Loos en geslepen, waar het er op aankwam een vijand, die een doodelijken slag dreigde toe te brengen, een vlieg af te vangen, was hij als mensch en als staatsman geneigd om met allen, die hij zijne vrienden noemde, rondborstig om te gaan.

‘Mijnheer De Gryse vertrekt op het oogenblik,’ schreef hij aan Davison, om te trachten of hij de Staten bewegen kan hierheen gezanten af te vaardigen, en is van ruimer instructiën voorzien, dan bij de onderhandeling met den franschen Koning. Daar Hare Majesteit echter vreest dat zij in dezen benarden stand van zaken, en door hun wanhopen om dien te boven komen, zich uit radeloosheid Spanje in de armen zullen werpen, wil zij dat gij of - schoon ik u door Burnham gelast heb om hun, *alleen alsof het van uzelfen kwam*, hoop te geven op de verlossing - nu uit haar naam, eenigen der geschiktste personen die gij kent, de verzekering geeft, dat Hare Majesteit, veel eer dan hen te laten omkomen, er toe wil overgaan om hen onder haar bescherming te nemen.’ Hij voegde er bij, dat het een volstrekt vereischte was, dat de Staten van hunne zijde ‘zoodanige toereikende waarborgen en verzekeringen aanboden, als zij redelijker wijze verlangen kon⁽²⁾’.

Zoo goed werd de zaak aangelegd dat de Staten-Generaal den 22sten April aan de Koningin een brief zonden, waarin zij haar berichtten dat het verlangde gezantschap op het punt stond van op reis te gaan. ‘Daar wij erkennen,’ zeiden zij, ‘dat er geen vorst of mogendheid is aan wien wij meer verplichting hebben dan aan Uwe Majesteit, zijn wij van plan u alleroetmoedigst

(1) *Memorie* van de Grise en Ortel, in het boven aangehaalde HS.

(2) Walsingham aan Davison, 13/23 Maart 1585. (*State Paper Office MS.*)

te verzoeken, de heerschappij over deze Gewesten te willen aanvaarden, en de ingezetenen aldaar als uwe zeer ootmoedige dienaars en onderdanen te beschouwen.’ Zij voegden er bij, dat zij hoopten dat de Koningin zoo spoedig mogelijk een krijgsmacht zou zenden van vier of vijfduizend man, met het doel om het beleg van Antwerpen te doen opbreken⁽¹⁾.

Met denzelfden renbode werd een gelijkkluidende brief aan den graaf van Leicester afgezonden⁽²⁾.

Den 1sten Mei kreeg Ortel bij de Koningin gehoor, om haar de brieven der Staten-Generaal te overhandigen. Hij hoorde dat er zoo even stukken waren aangekomen van Davison, van zeer bemoedigenden en aangenamen inhoud. De Koningin was in een goede luim. Zij nam den brief van Ortel aan, las dien oplettend, en bewaarde een geruime poos het stilzwijgen. Daarop verzekerde zij hem, dat haar genegenheid jegens de Nederlanden in het minst niet veranderd was, en bedankte zij de Staten voor het vertrouwen, dat zij in haar stelden. ‘Het is onnoodig,’ zeide de Koningin, ‘telkens op nieuw mijn gevoelens bloot te leggen. Gij moet de Staten verzekeren dat zij zich nimmer bedrogen zullen zien in het vertrouwen, dat zij in mijn goede bedoelingen gesteld hebben. Laat hen oprecht met mij omgaan, zonder een achterdeur open te houden. Niet dat ik naar de heerschappij over de Nederlanden streef, want ik wensch alleen hun voorrechten en aloude vrijheden te handhaven, en die tegen de gansche wereld te verdedigen. Laat hen dus rijpelijk overwegen, met welk een oprechtheid ik hunne zaak omhels, en hoe ik mij, zonder iemand wie het ook zij te vreezen, zeer machtige vijanden op den hals haal⁽³⁾.’

Daarna had Ortel een onderhoud met Leicester, waarbij ook de graaf hem verzekerde, dat de gezindheid van Hare Majesteit jegens de Vereenigde Gewesten in het minst niet veranderd was. ‘Wat mij betreft,’ zeide hij, ‘ik ben bereid, als Hare Majesteit van mij gebruik wil maken, in persoon over te komen, en leven, goed, en alle hulp, die ik van mijne vrienden krijgen kan, voor den uitslag te wagen. Ja, zoo van ganscher harte, dat ik den Heer bid mij slechts genadig te zijn, zoolang ik deze zaak getrouw dien.’ Hij voegde er nog de waarschuwing bij, dat de afgevaardigden, die men benoemen zou, met onbeperkte volmacht moesten komen, opdat de goede voornemens

(1) Lettre des Etats Generaux des Provinces Unies à la serenissime Reyne d'Angleterre, 21 Avril 1585. (HS. van het Haagsch Archief.)

(2) Lettre des Etats au Comte de Leicester, 21 Avril 1585. (HS. van het Haagsch Archief.)

(3) Brief van Ortel aan de Staten-Generaal, 8 Mei 1585. (HS. van het Haagsch Archief.)

van Hare Majesteit niet door hun eigen schuld mochten vertraagd worden.

Vervolgens legde Ortel een bezoek af bij Walsingham op diens landgoed Barn-Elms, waar hij door ziekte gekluisterd werd gehouden. Sir Francis verzekerde den zaakgelastigde, dat hij alle pogingen zou inspannen, door brieven aan Hare Majesteit, en door mondelinge boodschappen van zijn schoonzoon, sir Philip Sidney, om den goeden uitslag der onderhandeling te bevorderen; en hij betuigde diep leedwezen, dat hij bij zulk een gewichtige gelegenheid verhinderd was ten hove te verschijnen.

Zoo gingen de zaken naar wensch en het allergewichtigste punt, het zenden van engelsche hulpbenden tot ontzet van Antwerpen eer het te laat was en vóór dat het verdrag tusschen beide landen nog zijn beslag had, was bijkans ingewilligd geworden. Juist op dat oogenblik echter, 'wilde het ongeluk,' zeide Ortel, 'dat er een brief van Gilpin kwam. Ik geloof niet dat hij er iets kwaads mede bedoelde, doch de uitwerking was allerverderfelijkt⁽¹⁾. Hij berichtte, dat men den 10den Mei een nieuwen aanslag op den Kouwensteinschen dijk voor had, dat er aan den goeden uitslag niet te twijfelen viel, en dat het beleg van Antwerpen zoo goed als opgebroken was. Dien ten gevolge zeide lord Burghley mij in tegenwoordigheid van lord Leicester dat Hare Majesteit besloten had den uitslag van die onderneming af te wachten. Het was te laat om troepen marschvaardig te maken, die reeds den 10den Mei met de manschappen der Staten konden samenwerken, en daar het zoo zeker was dat Antwerpen zou ontzet worden, was er geen dringende reden om zich te haasten. Ik beklagde mij bitter bij deze heeren en andere raadslieden der Koningin, dat zij zoo op den brief van een enkel persoon op haar besluit terugkwam, zonder acht te slaan op de berichten der Staten-Generaal, die zeker hun eigen zaken wel beter verstonden dan iemand anders, maar Hare Majesteit laat zich van haar besluit niet afbrengen.'

Van alle zijden werden er op dit oogenblik onberekenbare misslagen begaan. Het voorbarig oplaten der drie vuurpijlen van den toren der hoofdkerk, op den 10den Mei, had dus niet alleen den eersten aanval op den Kouwenstein, maar ook de tweede en meerbelovende onderneming doen mislukken. Indien de vierduizend koene Engelschen, daar aangeworven, die tijdig genoeg hadden kunnen overkomen om tot die groote onderneming mede te werken, op dien noodlottigen dijk naast de Hollanders, Zeeuwen en Antwerpenaars hadden gestaan, zou Antwerpen

(1) 'Nu zijnde in al desen geoccupeert, voert het ongeluck zeker missive van den Secretaris Gilpin uijt Middelbourg, daartoe, hoewel ick nijet en dencke tzelve uyt eenich malitie bij hem geschiet te zijn,' enz. (Ibid.)

bijna zeker ontzet hebben kunnen worden, en geheel Vlaanderen en Brabant zouden voor altijd samengesmolten zijn met het onafhankelijk gemeenebest, dat op die wijze eensklaps een ontzagwekkenden omvang zou hebben verkregen.

Het was eene grove misslag aan den kant van St. Aldegonde, dat hij bij zulk een gewichtige gelegenheid in de hoofdkerk mannen op wacht zette, op wier oordeel hij zich niet volkomen verlaten kon. Het was dom van Gilpin, hoe verstandig hij zich overigens doorgaans toonde, dat hij vóór den aanval zich in zulk een opgewonden geest uitliet. Maar Koningin Elisabeth beging den ergsten misslag van allen, door hare medewerking op te schorten op het oogenblik zelf dat die, gelijk bij de uitkomst bleek, de meeste kans had om een beslissenden invloed uit te oefenen. Het was van het begin tot het einde een opeenstapeling van domheden; maar bovenal verderfelijk was de dwaling, waartoe zich de groote Koningin door haar stijfhoofdige karigheid, een karaktertrek waardoor haar eigen belang herhaaldelijk in de waagschaal werd gesteld, verleiden liet.

En thans begon men van weerszijden lang en breed te loven en te bieden, op eene wijze, die weinig eervol voor beide partijen was. Het koninkrijk Engeland en de Gewesten die zich van Spanje afgescheiden hadden, werden door een onweerstaanbare wet van staatsbelang tot elkander aangetrokken. Hunne ineensmelting scheen natuurlijk en bijkans onvermijdelijk; en als zoodoende een stevig bolwerk voor den protestantschen godsdienst tot stand was gekomen, had het tegen de groote katholieke ligue, die zich aan Spanje vastklemde, kunnen opwegen. Het was te bejammeren dat de engelsche en nederlandsche regeeringen nu de houding aannamen van handelaars, die met elkander een voordeeligen koop zochten te sluiten, in plaats van zich te gedragen zoo als het twee belangrijke Staten paste, van wier doen en laten in dat gewichtig tijdsgewricht het wel en wee der Christenheid afhing. Het is alleszins waar dat voor Engeland het gevaar groot was, doch dat gevaar had men in elk geval kunnen zien aankomen. Filips moest getrotseerd worden, en door de zaak der Nederlanden als haar eigen zaak te omhelzen, nam Elisabeth - zooals de Koning van Zweden terecht opmerkte - de kroon van haar hoofd en waagde die in de twijfelachtige kans van den oorlog⁽¹⁾. Zou het dan niet beter geweest zijn, nadat zij eens en vooral haar besluit genomen had, indien zij alle voordeelen zoowel als alle hachelijke kansen van het gewaagde spel, waaraan zij genoodzaakt was deel te nemen, vaardig aangegrepen had? Doch zij kon tot nog toe geen geloof hechten

(1) CAMDEN, 321.

aan de onbegrijpelijke laagheid van Hendrik III. ‘Ik vroeg Hare Majesteit, op den 3den Mei,’ zeide Ortel, ‘of het, met het oog op deze uitgebreide krijgstoerusting in Frankrijk, geen zaak was om zeer voorzichtig te zijn. Want naar veler meening straalde door dat alles heen een groot ontwerp - een algemeene samenspanning van de gansche Christenheid tegen den hervormden godsdienst. Zij antwoordde mij, dat zij tot dusver niet bemerken kon dat dit het geval was. ‘Ook kon zij niet gelooven,’ zeide zij, ‘dat de Koning van Frankrijk lafhartig genoeg zou zijn om zich zoo door de Guises te laten beleedigen⁽¹⁾.’

De tijd zou weldra leeren hoe die ongelukkige vorst beleedigingen placht op te nemen, en bewijzen welk eene dwaling Elisabeth had begaan met aan zijne flauwhartigheid te twijfelen. Ondertusschen verstreek de tijd, en de Nederlanden bleven onder de staatsstormen rillen en beven. Zij hadden behoefte aan den vollen zonneshijn, die door de behoedzaamheid der Koningin te lang achter de wolken bleef. Want Walsingham had last om van wege de engelsche regeering koel te zijn tegenover de Staten. Davison kreeg verlof om terug te keeren; ‘maar’ zeide sir Francis, ‘Hare Majesteit wil niet hebben, dat gij de gemachtigden, uit de Nederlanden vergezelt: gij moet ze of vooruit reizen, of volgen, want men mag niet denken dat hunne overkomst het werk van Hare Majesteit is⁽²⁾.’

Alsof Hare Majesteit het er niet reeds lang bepaald op toegelegd had om hen te doen komen, en alsof het Filips iets kon schelen - als de verbintenis tusschen Engeland en Holland eenmaal gesloten was - van welke zijde het eerst de uitnoodiging tot die verbintenis gekomen was!

‘Ik heb mij voor mijn gezondheid van het hof naar mijn landgoed begeven,’ zeide Walsingham, ‘maar ik vind hen, in wier oordeel Hare Majesteit het grootste vertrouwen stelt, zoo lauw voor de zaak, dat ik niet veel hoop koester dat er iets van komen zal; maar, daar de harten der Koningin in Gods hand zijn, die ze leiden kan en zal naar Zijn welbehagen, zou ik niet gaarne de komst der gemachtigden tegenwerken.’

Nu was voorzeker de zon wel plotseling achter een wolk weggedoken. Sir Francis wilde niet gaarne de gemachtigden raden te huis te blijven, maar hij hield het er klaarblijkelijk voor, dat zij even weinig met hunne zending zouden uitrichten, als hunne ambtgenooten kort geleden in Frankrijk.

Het struikelblok was Vlissingen. Van daar de tranen en de koelheid en de bestraffingen van de even heerschzuchtige als

(1) De boven aangehaalde brief van Ortel, 8 Mei 1585, in HS.

(2) Walsingham aan Davison, 22 April 1585. (*State Paper Office MS.*)

zuinige Koningin. Vlissingen was het vaderlijk erfgoed van graaf Maurits en een aanzienlijk deel van wat daarvan voor hem overschoot. Het was zeer bezwaard door de schulden van Willem de Zwijger, doch zijn zoon Maurits noemde zich, zoolang zijn oudere broeder Filips Willem in Spanje gevangen bleef, Markgraaf van Vlissingen en Veere, en kreeg inkomsten en aanzien door zijne rechten op die gewichtige stad. De Staten van Zeeland, die een staatkundige samensmelting van beide landen wenschten, wilden hun voornaamste haven en koopstad niet in een engelsche stad herscheppen, terwijl het overig gedeelte der provincie op den ouden voet zou blijven. De onderhandelingen hierover waren oorzaak van een vertraging, die al zeer ongelegen kwam. Toen de Staten de engelsche regeering zagen verkoelen, hielden zij zich alsof zijzelven lauwer werden. Dit was misschien een echte koopmansmanier om op de voordeeligste wijs een handelsverbintenis aan te gaan, maar rondheid en doortasten zouden bij zulke omstandigheden aan staatslieden beter hebben gepast.

‘Ik hoor tot mijn leedwezen,’ schreef Walsingham, ‘dat de Staten nog niet het besluit genomen hebben om de stad Vlissingen aan Hare Majesteit in handen te leveren. Daar de Koningin ziet, dat de lieden van dat eiland zoo wankelend en onbestendig zijn, nog daargelaten dat zij, na zoo lang een vrije volksregeering genoten te hebben, moeilijk het koninklijk gezag zullen dulden, zou zij zich niet gaarne in zulk een gevaarlijken oorlog steken zonder vooraf voldoende waarborgen van hen ontvangen te hebben. Het is te vreezen, dat, indien door heimelijke list en omkoopning de stad weder door de Spanjaards mocht bemachtigd worden, het gansche overige land daardoor in gevaar zou worden gebracht. Ik geloof dat Hare Majesteit, indien zij die stad krijgen kan, voornemens is het land onder hare bescherming te nemen, daar zij zich zodoende verzekerd kan houden, dat de beloofde driehonderdduizend gulden per maand behoorlijk zullen voldaan worden⁽¹⁾.’

Een dag of twee na het schrijven van dezen brief liet Walsingham op zekeren namiddag in allerijl Ortel bij zich komen, dien hij onder zegel van geheimhouding mededeelde, dat volgens pas ontvangen berichten de afgevaardigden der Staten gereed waren om te komen, zonder voldoende volmacht op dit punt. Zoo zouden al de goede bedoelingen der engelsche regeering naar alle gedachten verijdeld, en de Vereenigde Gewesten tot het pijnlijkst uiterste gebracht worden.

‘Wat kunnen wij Hare Majesteit raden te doen?’ vroeg

(1) Minunt van Walsingham aan Gilpin, 8/17 Mei 1585. (*State Paper Office MS.*)

Walsingham, ‘daar gij in haar bedoelingen geen vertrouwen wilt stellen. Gij poogt haar in een openlijken oorlog te wikkelen, waarin zij haar bezitting en het bloed harer onderdanen tegen de grootste mogendheden van de wereld op het spel moet zetten, en gij aarzelt nog om haar zooveel zekerheid te geven als voor de verdediging der Gewesten vereischt wordt. De afgevaardigden staan gereed om hier te komen ten einde Hare Majesteit de heerschappij op te dragen, zoo als kortgeleden in Frankrijk is geschied, of, indien dat aanbod niet welgevallig mocht zijn, zullen zij, onder niets meer dan een *taliter qualiter* borgtocht, onderstand in krijgsvolk en geld verzoeken. Dat is niet de weg om te slagen. En er zijn hier kwalijkgezinden in menigte, die met dezen staat van zaken hun voordeel zullen doen om de belangen der Nederlanden, die thans op zulk een goeden voet gebracht waren, in den grond te boren. Bovendien wordt er met dit gedurig over en weer sturen van brieven veel kostelijken tijd verspild; en dit wenschen onze vijanden juist⁽¹⁾.’

Op Walsingham's ernstigen aandrang schreef Ortel terstond aan zijne lastgevers, en smeekte hen de zaak te verhelpen. ‘Laat er geen oogenblik tijd meer verspild worden,’ zeide hij. ‘Laat ons niet met moeite een muur opbouwen, alleen om er het hoofd tegen te stooten, tot ontmoediging van onze vrienden en genoeg van onze vijanden.’

Eindelijk werd goedgevonden om in de artikelen, die de afgevaardigden zouden medebrengen, eene open ruimte te laten, die later, zoodra men het er over eens was, met de namen der pandsteden zou worden ingevuld. Ondertusschen waren de engelsche ministers bezig met voorbereidselen om de gemachtigden te ontvangen en de nederlandsche aangelegenheid uitdrukkelijk in het Parlement ter sprake te brengen.

De eerlijkheid, behoedzaamheid, zuinigheid, weifeling, die Elizabeth's regeering kenmerkten, spiegelde zich volkomen af in den gewonen stijl van den lord schatmeester, de eerste staatsdienaar van een koninkrijk van den derden rang dat thans geroepen was om een hoofdrol te spelen, en die aan grondige kennis van de zedelijke en verstandelijke vermogens der natie, wier staatkunde hij bestuurdde, een voorgevoel paarde van de grootsche uitzichten, die zich in het verschiep voor haar openen. Men kon lord Burghley zijn langzame en eenigszins schroomvallige handelwijs moeilijk ten kwade duiden, en er nog minder den spot mee drijven. Het wikken en wegen dat nu voor een minister van het britsche rijk, met twee honderd millioen onderdanen en bijna honderd millioen inkomsten, belachelijk zou zijn, was

(1) Brief van Ortel aan de Staten-Generaal, 13 Mei 1585. (HS. van het Haagsch Archief.)

nagenoeg onvermijdelijk voor een staatsman, die een rijk van vier miljoen menschen met een half miljoen inkomen te besturen had.

Het was over het geheel een zonderlinge onderhandeling tusschen Engeland en Holland. Er was een gemeenebest verreezen, dat niet wist wat het beginsel van statenverbinding en godsdienstvrijheid vermocht. Het zocht integendeel, in plaats van een zelfstandig gebied, een afhankelijk wingewest te worden, en dezelfde onverdraagzaamheid, waardoor het tot opstand was aangepord, tot op zekere hoogte na te volgen. Het was niet onnatuurlijk dat de Nederlanders den roomsch-katholieken godsdienst haatten, in naam waarvan men hen zoo gruwzaam gefolterd had, doch het is pijnlijk als men opmerkt, dat zij Koningin Elisabeth - die zij beschermster, niet 'des geloofs,' maar 'van den hervormden godsdienst' noemden - verzochten, indien zij de heerschappij aannam, de uitoefening van elken anderen godsdienst behalve den hervormden te verbieden. Zij bedongen evenwel uitdrukkelijk dat er geen geloofsonderzoek zou plaats hebben⁽¹⁾. Alle haardsteden moesten heilig blijven, en de Pausgezinden vrij binnen hunne eigene muren; maar de kerken werden voor diegenen, die het oude geloof bleven aankleven, gesloten. Dit was niet zoo erg als de ketters te hangen, te verbranden, te verdrinken en levend te begraven, zoo als Filips en de heilige Inquisitie in den naam der Kerk van Rome plachten te doen; en het is ook niet te verwonderen dat de gepleegde gruwelen die Kerk met een gevoel van zulk een diep ingewortelde vijandschap beschouwen deden, dat de Hollanders huiverden op het denkbeeld dat zij weder hersteld zou worden. Maar het was toen ongetwijfeld dwaas om voor Holland of voor Engeland, aan een verzoening met Rome te denken. Een enkele stap had hen daarvan verwijderd, maar een diepe afgrond lag er tusschenbeiden. Geen menschelijke macht kon over die kloof een brug leggen. De scherpe tegenstelling tusschen de Ligue en de Contre-Ligue, tusschen de staatsinzichten van Filips en Mucio, en die van Elisabeth en Oldenbarnevelt, strekte zich over het gansche gebied van denken en handelen en leven uit.

Maar toch was het een zonderlinge onderhandeling tusschen Holland en Engeland. Holland wilde zich geheel en al overgeven, en Engeland aarzelde om het aan te nemen. Elisabeth verlangde, in plaats van de soevereiniteit, onderpanden; terwijl Holland

(1) Points et Articles conçus et arrestés par les Etats generaux des Pays-Bas pour traicter avec la Serenissime Royne d'Angleterre sur la souveraineté. (HS. van het Haagsch Archief.) Art. II. 'Sans qu'icelle pourra estre changée, ou aultre religion esdicts pays exercée. Pourveu toutefois que personne ne sera recherché en sa oonscience.'

schroomde een deel te geven, op hetzelfde oogenblik dat het zich geheel en al aanbood. Er bestond geen groote ongelijkheid tusschen de twee landen. Beide waren zich wellicht onwillekeurig bewust dat hun macht op het punt stond van ontzaglijk te worden uitgebreid. Beide voelden dat zij op het punt stonden om plotseling de vleugels uit te slaan tot eene vlucht over de geheele aarde. Toch waren zij beiden mogendheden van zeer ondergeschikten rang, in vergelijking met de groote rijken van het verledene, of die welke toen bestonden.

Het valt moeilijk, zonder de verbeelding op een zware proef te stellen, zich eene voorstelling te maken van het engelsche rijk, zoo beperkt van omvang als het in de dagen van Elizabeth was. Het tijdvak was vol licht en leven. De sterren, die eeuwen lang aan den engelschen hemel zouden schitteren, betraden toen als levende wezens den engelschen bodem. De krijgsoversten, staatslieden, kapers, avonturiers, dichters, tooneelschrijvers - de groote Koningin zelve, de Cecils, Raleigh, Walsingham, Drake, Hawkins, Gilbert, Howard, Willoughby, de Norrissen, Essex, Leicester, Sidney, Spenser, Shakspeare met de mindere, ofschoon op zich zelve schitterende lichten, die hem omgaven - dat waren de mannen, die Engeland tot een hoogte verhieven, waarop het krachtens zijne uitgebreidheid geen aanspraak maken kon. Eindelijk had het zich voor goed van Rome losgerukt, en de snelle uitbreiding dagteekende van dat oogenblik. Holland en Engeland hadden begrepen, dat het een onmisbare voorwaarde was van hun bestaan, gezworen vijanden van Filips te worden. Elizabeth was door den Paus in den ban gedaan. Er verliep bijna geen maand, waarin men niet van engelsche zaakgelastigden uit de Nederlanden en Frankrijk vernam, dat sluipmoordenaars, door Filips gehuurd, op weg waren naar Engeland om de Koningin het leven te benemen. De Nederlanders waren afvallige onderdanen van den spaanschen monarch, en zij lagen allen zonder onderscheid onder het doemvonnis van Rome. Het verbond van beide Staten was even onvermijdelijk als heilzaam. Elizabeth was echter uit beginsel afkeerig van de aanvaarding eener nieuwe heerschappij. Engeland was een zwakke mogendheid: Ierland was in een voortdurenden staat van oproerigheid - een voet aan wal voor Spanje als het den voorgenomen inval ten uitvoer bracht; in Schotland was een sterke partij van Katholieken die door Filips bezoldigd, door de Guises aangemoedigd, en nu en dan tot geestdrift ontvlamd werden door de hoop om Maria Stuart uit haar gevangenschap te verlossen, het hoofd van hare mededingster op het blok te brengen, en de martelares, die zoo lang geleden had, op den troon van al de britsche eilanden te verheffen; en in den boezem van Engeland zelf werden dagelijks samenzweringen gesponnen. Het

tweegevecht op leven en dood tusschen de beide Koninginnen zou welhaast beslist worden. Maria was de vertegenwoordigster van alles wat voor Englands roem en voor Englands Koningin het gevaarlijkste was. Maria Stuart - die naam beduidde onderdrukking binnenslands, en tegenover het buitenland onderwerping aan Rome en Spanje. De Guises, haar ooms, stonden onder soldij van Filips, en Filips was de slaaf van den Paus. Mucio had den ongelukkigen Hendrik III door schrik tot onderwerping gebracht, en er was uit Frankrijk noch heil noch hoop te wachten. Voor Engeland verpersoonlijkte Maria Stuart traagheid, afhankelijkheid, barbaarschheid. In Elizabeth's oog voorspelde Maria Stuart oproer, samenspanning, opstand, krijg, moord en plotselingen dood.

Het was niet te verwonderen dat de Koningin in zulk een toestand bezorgd was, nu zij op het punt was om de grootste mogendheden der aarde den handschoen voor de voeten te werpen. Doch de gemachtigden van de Vereenigde Gewesten waren thans op weg naar Engeland om haar daartoe te bewegen.

Wat was Engeland destijds? De bevolking was misschien niet grooter dan het getal zielen dat tegenwoordig Londen met de daaraan onmiddellijk verbonden voorsteden bewoont. De inkomsten bedroegen misschien het zesde deel van de jaarlijksche rente der tegenwoordige nationale schuld. Enkele zeer door de fortuin begunstigde personen in Engeland en in andere landen aan weerszijden van den Atlantischen oceaan, genieten een inkomen grooter dan de helft van het bedrag van Elizabeth's jaarlijksche staatsuitgaven. Londen, dat toen misschien honderdvijftigduizend inwoners telde, was nauwelijks een stad als Antwerpen, en deed in de meeste opzichten voor Parijs en Lissabon onder. Tweeënveertighonderd kinderen werden jaarlijks in de hoofdstad geboren, en het getal dooden bedroeg bijna evenveel. In tijden van pestziekte, die slechts al te vaak voorkwamen, werden er twintig en zelfs dertigduizend menschen in één jaar weggerukt⁽¹⁾. Tegenwoordig worden er zeventienhonderd kinderen in de week geboren, en sterven er in dien tijd omtrent duizend menschen.

Wij moeten een blik slaan op het karakter van het engelsche volk, zoo als het zich aan vreemdelingen in die dagen voordeed; want de verschillende deelen der wereld waren toen niet zoo met elkander verbonden, en het verschil van nationaliteit was toen vrij wat sterker dan nu het geval is.

‘De Engelschen zijn een kloek, fraai en welgemaakt volk,’ zegt een geleerd antwerpsch geschiedschrijver en koopman, die

(1) VAN METEREN, XIII, 243. De geschiedschrijver hield zich in dezen tijd lang in Londen op.

lang in Londen had gewoond; ‘maar, zoo als alle eilanders, uit den aard zwak en teer. Zij zijn, gelijk de meeste volken uit het Noorden, doorgaans blank van huid, vooral de vrouwen, die allen, tot de boerinnen toe, de blankheid van haar gelaat door waaiers en sluiers, en die van hare handen door handschoenen tegen de kracht der zon beschermen, zoo als in Duitschland en de Nederlanden alleen de hoofsche en statige jonkvrouwen doen. De Engelschen zijn stoutmoedig, heftig, ijverig en wreed in den oorlog, vurig in den aanval, ontzien den dood weinig en betoonen zich ongestadig, vermetel, roemzuchtig, lichtvaardig en bedriegelijk, zeer wantrouwend, vooral jegens vreemdelingen, die zij verachten. Zij zijn vol hoofsche en geveinsde manieren en woorden, wat zij voor welgemanierdheid, beleefdheid en wijsheid houden. Zij zijn welbespraakt en zeer gastvrij. Zij voeden zich goed, en eten zeer veel vleesch; en zoo als de Duitschers zich in het drinken te buiten gaan, doen zij het in het eten. Het klimaat echter is regenachtig en het gras is er, zoo als deskundigen zeggen, minder krachtig dan in Frankrijk of de Nederlanden, wat maakt dat het vleesch niet zoo vast en malsch is. Het volk is minder arbeidzaam dan de Nederlanders of Franschen, maar leidt meestal een werkeloos leven, zoo als de Spanjaarden. De zwaarste en moeilijkste ambachten worden meest door vreemdelingen uitgeoefend, evenals bij de luie Spanjaarden. Er worden veel schapen gefokt, die fijne wol opleveren, die sedert tweehonderd jaren tot laken wordt verwerkt. De lieden houden veel meer bedienden dan noodig is, en veel wilde beesten, tot vermaak; in plaats van zich op den landbouw toe te leggen. Zij bewonen een groot eiland, gelegen in een vischrijke zee, met de beste havens van de Christenheid, die rijk van schepen voorzien zijn: nochtans visschen zij zelven niet zooveel als zij noodig hebben, maar moeten nog van hun naburen koopen. Zij kleeden zich zeer sierlijk en kostbaar, maar zij zijn daarin ongestadig, kieskeurig, en op nieuwigheden gesteld; zij veranderen elk jaar van mode, zoowel de mannen als de vrouwen. Als zij uit rijden of op reis gaan, trekken zij, in strijd met het gebruik bij andere natiën, hun beste kleederen aan. De engelsche taal is gebroken Hollandsch, vermengd met fransche en britsche spreekwijzen en woorden, met een lichter uitspraak daar zij niet, zoo als de Duitschers, uit de borst, maar alleen met de tong spreken⁽¹⁾.’

Dat zijn weinig statistieke feiten, maar het is toch merkwaardig, te zien hoeveel trekken van het volkskarakter, dus door een tijdgenoot geschetst, geheel en al verdwenen en door lijnrecht tegenovergestelde vervangen zijn.

‘Wat de vrouwen betreft,’ gaat dezelfde schrijver voort, die

(1) VAN METEREN, *Nederlandsche Historiën*, XIII. 243.

zijn in Engeland geheel in de macht der mannen, behalve wat leven en dood aangaat, - doch zij worden niet zoo strak gehouden als in Spanje en andere streken; zij worden niet opgesloten, maar hebben het vrije bestuur der huishouding, zoo als bij de Nederlanders en hunne overige naburen. Zij koopen op de markt, wat zij eten willen, kleeden zich zeer kleurig, houden van haar gemak, en laten de zorg voor het werk aan hare dienstmaagden over; gaarne zitten zij, netjes gekleed, voor de deur naar de voorbijgangers te zien, of om door hen gezien te worden. Bij alle feesten en gastmalen genieten zij de hoogste eer, zitten aan het hooger eind van de tafel, en worden het eerst bediend. Voorts brengen zij haar ledigen tijd door met wandelen of rijden, met kaart- of andere spelen, met bezoeken afleggen en vroolijk snappen bij gelegenheid van kraambezoek, doopmaal, kerkgang en begrafenis: en dat alles met goedvinden, medewerken, of oogluikende toelating van de mannen, omdat het daar zoo de gewoonte is; hoewel de mannen haar dikwijls de zorgvuldigheid en naarstigheid van de duitsche en nederlandsche vrouwen aanprijzen, die binnen 's huis of in de winkels alle werk verrichten, waartoe in Engeland de mannen zich moeten leenen. Engeland wordt dan ook het paradijs der gehuwde vrouwen genoemd; de jonge dochters toch worden er nog strenger gehouden, dan in Nederland. De vrouwen zijn schoon, blank, netjes gekleed en welgemanierd, wat men daar meer dan elders kan zien, omdat zij zonder huik, krapoen of sluier, blootshoofds over straat gaan. Alleen de getrouwde vrouwen uit de lagere klassen dragen zoowel op straat als in huis een kap; de ongetrouwde niet, hoewel de edelvrouwen in den laatsten tijd geleerd hebben het aangezicht met een zijden masker met veeren te bedekken; zij veranderen toch jaarlijks van kleederdracht tot veler verwondering.'

Paul Hentzner, een duitsch reiziger uit hetzelfde tijdvak, weidt even uitvoerig over het karakter der Engelschen uit. Men zal, bij eenig verschil, ook veel overeenkomst in de zienswijze van beide beoordeelaars aantreffen.

'De Engelschen,' zegt de luimige Paul, 'zijn ernstig, als de Duitschers, en liefhebbers van vertooning maken; zij houden er van om zich overal door een stoet van bedienden te laten volgen, die hun meesters wapens in zilver gestikt op den linker arm dragen, en terecht bespot worden om de staarten, die zij op den rug hebben hangen. Zij munten uit in het dansen en in de muziek want zij zijn vlug en levendig, ofschoon zwaarder gebouwd dan de Duitschers. Zij snijden zich het haar kort op het voorhoofd af, en laten het aan weerskanten afhangen. Zij zijn goede zeelieden en nog beter zeeroovers, listig, verraderlijk, diefachtig. Driehonderd en meer worden er jaarlijks in Londen

opgehangen. De valkenjacht is de lievelingsuitspanning van den adel. De Engelschen zijn beschaafder in het eten dan de Franschen, en verslinden minder brood, maar meer vleesch, dat er heerlijk gebraden wordt. Zij gebruiken veel suiker in hun drinken. Hun bedden zijn, zelfs bij de boeren, met gordijnen behangen. Zij zijn dapper en gelukkig in den strijd, kunnen geen zweem van slavernij dulden, houden ontzaglijk veel van al wat een oorverdoovend leven maakt, zoo als kanongebulder, getrommel en klokgelui, zoodat menig een dikwijls, als hij den beker wat hoog gelicht heeft, op den een of anderen toren klimt, om wel een uur lang de klok te luïen. Als zij een vreemdeling zien, die zeer welgemaakt is of een bijzonder knap uiterlijk heeft, zeggen zij: ‘jammer dat het geen Engelschman is⁽¹⁾.’

Ook is het vrij vermakelijk, in onzen tijd te hooren hoe een Duitscher aan zijn landslieden zeer uitvoerig de geheimen verklaart Van het rooken, zooals die zich aan een onbevooroordeeld man in Engeland voordeden. ‘In de schouwburgen en overal,’ zegt de reiziger, ‘rooken de Engelschen altijd tabak, en wel op de volgende wijs. Zij hebben aarden pijpen, die er opzettelijk voor gemaakt zijn. Aan het uiteinde daarvan is een kommetje, waar zij het kruid in doen; dan steken zij het aan, en halen den rook op in den mond, om hem weder door hun neusgaten, als door een trechter, uit te blazen,’ enz.; waarlijk een nauwkeurige beschrijving, die een duitsch reiziger van onzen tijd zeker overbodig zou achten om voor zijn landgenooten op te stellen.

Het is ook leerzaam om te zien hoe het geslacht der zakkenrollers in de hoofdstad toen bijna even goed zijn handwerk verstond als thans, nu hun moeilijk beroep drie eeuwen tijd gehad heeft om zich te ontwikkelen; want de geleerde Tobias Salander, Paul Hentzner's reisgenoot, werd, bij gelegenheid van den intocht van den lord mayor, van zijne beurs met negen kroonen zoo behendig ontlast, dat de bedrevenste zakkenroller der negentiende eeuw het niet had kunnen verbeteren, tot groote verslagenheid van het geleerde slachtoffer.

Naar zulk een Engeland en onder zulke Engelschen waren nu de nederlandsche gezanten met hun allerbelangrijkste boodschap afgezonden.

Na tweemaal door stormweder teruggedreven te zijn, kwamen de gemachtigden in het begin van Juli te Londen, waar zij, op kosten van Hare Majesteit zeer goed gehuisvest en onthaald werden in de lakenwerkershal in *Pynchon-lane*, dicht bij de *Towerstreet*⁽²⁾. De gebouwen in den omtrek van den Tower en

(1) Paulus Hentznerus, *Itinerarium Germaniae, Galliae, Angliae, Italiae*. Breslae, 1617.

(2) Stowe's *Chronicle*, p. 708.

de aangrenzende buitenwijken waren, zegt men, even smaakvol als in de stad zelve, ofschoon dit geen buitensporige lofspraak kan heeten. Uit die buurt liep een enkele straat langs den oever der rivier naar Westminster, waar zich het oude en het nieuwe paleis, de vermaarde abdij, het Parlementsgebouw en de brug naar Southwark bevonden; de laatste was van steen gemetseld, rustte op twintig bogen en was aan weerszijden met eene rij winkels en woonhuizen bezet. Verderop verhieven zich langs de oevers der breede en fraaie rivier hier en daar statige kasteelen en landhuizen, de verblijven van bisschoppen en edelen, die zich al verder en verder naar het westen uitstrekten, naarmate de stad zelve al meer en meer met het landschap ineensmolt. Londen zelf was een stad, die op een hoogen heuvel - den heuvel Lud - gelegen was, en uit een warret van nauwe, kronkelende en smerige straten bestond, waarvan elk in het midden door een zwarte, kabbelende goot doorsneden werd, met rijen huizen van drie verdiepingen, met looden, meestal overhangende daken, opgebouwd uit met kalk aangevulde planken, terwijl de bovenste verdiepingen uitstaken en het benedenste gedeelte in schaduw hulden. Er waren honderd eenentwintig kerken, groot en klein, waaronder de hoofdkerk het meest in het oog viel. De oude St. Pauls-kerk was geen zeer prachtig, maar een bijzonder groot gebouw, van zevenhonderd twintig voet lang, en honderd dertig voet breed, en droeg een stevigen vierkanten toren van tweehonderd zestig voet hoog. Op dezen toren had nog een houten, met lood bekleeden klokketoren gestaan, die zich vijf honderd vier en dertig voet boven den grond verhief, doch in het jaar 1561 door den bliksem getroffen werd en geheel tot asch verteerde, zoodat alleen het gemetseld gedeelte overbleef⁽¹⁾.

Het geliefkoosd paleis der Koningin was het paleis van Greenwich, waar zij geboren was; en daarheen werden op den 9den Juli de nederlandsche gezanten, voor hun eerste gehoor, van dicht bij Pyncheon-lane met koninklijke booten overgebracht.

Het was een talrijke deputatie; men zag er Valcke uit Zeeland bij, een zeer behendig man, maar wellicht niet al te rechtschapen - 'een slimme en geslepen kerel,' zooals lord Leicester hem kort daarna noemde. Verder was Menin er bij, de pensionaris van Dordrecht, een welsprekend en begaafd redenaar, die bij deze gelegenheid voor het gezantschap steeds het woord voerde - 'een diepzinniger, en, naar ik geloof, eerlijker man,' zeide de zelfde edelman, die er met het oog op de zaken bijvoegde: 'en hij is vrij arm, waarop gij wel moogt rekenen.'⁽²⁾ Ook was er Paulus Buys, met wien wij vroeger hebben kennis gemaakt;

(1) VAN METEREN, XIII. 243. CAMDEN, 57.

(2) BRUCE's *Leicester Correspondence*, 409, 4/14 Sept. 1586.

scherpzinnig, geslepen, wel wat losbandig, zeer hartstochtelijk, een bijzonder krachtig en schatbaar vriend van Engeland, een gezworen vijand van Frankrijk; hij had den gewichtigen post van advokaat van Holland nedergelegd, toen het besluit was doorgedreven om Hendrik III de heerschappij op te dragen, en had sedert door zijn invloed tot de zegepraal der engelsche staatkunde veel medegewerkt. Door zijne ijverige pogingen had Holland zich nog bij tijds laten bewegen om de gemachtigden op te dragen, Koningin Elizabeth vooral in de groote zaak der onderpanden tevreden te stellen. ‘Oordeel of deze Paulus Buys zijn werk goed verricht heeft,’ zeide een fransch zaakgelastigde in de Nederlanden, die, in weerwil van de schandelijke wijs waarop zijne regeering zich jegens die gewesten gedragen had, zijn best deed om de daarop gevolgde onderhandeling met Engeland te verijdelen, ‘en of hij al dan niet, Holland onder den duim heeft.’⁽¹⁾ Dezelfde gezant had door Valcke hoop gekregen op Zeeland. Die provincie, waarin de groote twistappel tusschen de Koningin en de Staten, de gewichtige stad Vlissingen, lag, had zich veel moeilijker dan Holland laten bewegen om tot de engelsche staatkunde toe te treden. Het schijnt dat Valcke geen oprecht en onbaatzuchtig staatsman was, zelfs in vergelijking met zijne tijdgenooten, die zich niet door rondborstigheid of eerlijkheid onderscheidde; want zelfs terwijl hij gereed stond om met het gezantschap naar Elizabeth op reis te gaan, hing hij nog steeds, of hij hield zich zoo, aan de vervlogen hoop op franschen onderstand. ‘Het doet mij oneindig leed,’ zeide Valcke tot den franschen zaakgelastigde van wien wij zoo even melding maakten, ‘dat ik in deze zaak gebezigd word, en dat onze tegenwoordige benauwdheid ons noodzaakt onze toevlucht te nemen tot Engeland. Er is, om zoo te zeggen niemand in onze provincie, die gaarne dien weg ziet inslaan, daar allen zeer goed beseffen dat Frankrijk ons veel beter gezind is, terwijl wij dit rijk bovendien meer genegenheid toedragen. Werkelijk, als ik wist dat de Koning nog eenigszins goedgunstig jegens ons gestemd was, zou ik het zoo willen aanleggen, dat noch de Koningin van Engeland, noch eenig ander vorst, behalve zijn Allerchristelijkste Majesteit, een brokje van het land, althans van deze provincie, kreeg; en met dit doel voor oogen wil ik, in afwachting van berichten uit Frankrijk, de zaken op de lange baan trachten te schuiven.’

Bij toeval kwamen er weldra berichten uit Frankrijk, die afdoende waren, en toen werd het zelfs voor Valcke moeilijk om te gelooven - nadat de overeenkomst tusschen Hendrik III en de Guises bekend geworden was - dat zijne Christelijke

(1) GROEN VAN PRINSTERER, *Archives*, ect. I., 14.

Majesteit op een brokje der Nederlanden belust was. Deze dubbelhartigheid van een zoo invloedrijk persoon geeft den sleutel aan de hand waardoor de besluiteloosheid der engelsche regeering grootendeels verklaard wordt. Wij hebben gezien dat Elizabeth de onuitsprekelijke laagheid van den franschen monarch niet begrijpen kon. Zij zeide tegen Ortel, dat zij geen reden had om geloof te slaan aan die groote katholieke samenspanning tegen haar en de gansche protestantsche christenheid, die een koninklijk edict van Juli zoo spoedig aan den dag zou brengen, daar dit op hetzelfde oogenblik, dat de nederlandsche gezanten in Engeland aankwamen, openlijk afgekondigd werd. Na de verschijning van dat jammerlijk besluit kon zelfs de grootste voorstander eener verbintenis met Frankrijk niet langer de mogelijkheid daarvan toegeven, en Valcke begon gevoeliger te worden voor de eigenaardige bewijsgronden, die Leicester tegen een der andere afgevaardigden aanvoerde. ‘Ik zal mijn best doen,’ schreef Walsingham, ‘om gedaan te krijgen dat Paulus Buys en Valcke onder 's hands eenige belooning krijgen⁽¹⁾.’

Met Menin, Valcke en Buys vormden de Nederlanders Noel de Caron, een ervaren diplomaat, de dichter en krijgsman van der Does, de heldhaftige verdediger van Leiden, de Gryse, Haersolte, Frans Maelson, en drie degelijke friesche rechtsgeleerden: Feytsma, Aysma en Jongema⁽²⁾ een dozijn zulke krachtige kampvechters als ooit door een kleine republiek afgevaardigd werden om met elk wien het lustte in het glibberig strijdperk der staatkunde te worstelen. Want men voelde onwillekeurig dat het hier de proef gold om een verdrag te sluiten met een natie van diepe en grondige denkers, die besepte dat er een groot keerpunt in de wereldgeschiedenis opdaagde, en die haar degelijkste mannen wilde doen optreden. Burghley en Walsingham en de groote Koningin, waren niet zulke nietsbeduidende en onbeteekenende gewichten in de schaal, zooals de loszinnige Hendrik III en zijne mignons. Maar het was jammer, dat de beraadslagingen, die nu zouden volgen, van den aanvang af eer het voorkomen hadden van een scherp treffen tusschen vijanden, dan van een rondborstige en vriendschappelijke samenkomst tusschen twee groote partijen, wier belangen geheel dezelfde waren.

Sedert den dood van Willem de Zwijger was er niemand in de Nederlanden in staat om den grooten worstelstrijd der Vereenigde Gewesten tegen Spanje en Rome te leiden en die zichzelve tot het voorwerp kon maken van een dichterlijke,

(1) Walsingham aan Davison, 23 Oct./2 Nov. 1585. (*State Paper Office MS.*)

(2) WAGENAAR, VIII. 90.

dramatische, en welverdiende belangstelling. Het groote doel van dit geschiedverhaal is om de scheppende kracht van burgerlijke en godsdienstige vrijheid in het licht te stellen. Wij beschouwen een kleine Republiek die, pas ontstaan, plotseling van haren beschermmer beroofd, aan zichzelf overgelaten, doch met een gezond, krachtvol leven begaafd, onder vrienden en vijanden stoutmoedig, zelfstandig, gelukkig, een moeilijke rol speelde. Een tijd lang merkte men er geen uitstekende mannen op, doch een groot beginsel openbaarde zich in een reeks van edele daden. Staatslieden, krijgers, burgers daagden allen op om het grootsche werk te volbrengen, en zij, die met het gemeenebest in aanraking kwamen, erkenden in de sterkste bewoordingen de uitstekende bekwaamheid, waarmede de staatshulk door klippen en branding werd heengestuurd. Op dit oogenblik was er één Nederlander, het hoofd van het gezantschap naar Engeland en toen reeds de eerste staatsman des lands, wiens naam niet uitgewischt zou worden uit de gedenkschriften der zestiende en zeventiende eeuw. Die man was Johan van Oldenbarnevelt.

Hij was thans in zijn achtendertigste jaar, en was geboren te Amersfoort op den 14den September 1547⁽¹⁾. Hij was van deftige afkomst, want de Oldenbarnevelts van Gelderland waren een geslacht van onbesproken en ouden adel. Zijne vijanden betwistten zijn recht op de afkomst, die hij zich toekende. Zij gaven wel is waar toe, dat een zekere Klaas van Oldenbarnevelt van aanzienlijke afkomst en met vele doorluchtige huizen verwant was, maar zij ontkenden dat Klaas werkelijk de overgrootvader was van Johan. Johan's vader, Gerrit, zeide zij, was een verstooteling uit de maatschappij, een booswicht, een moordenaar, die de straf, voor zijne misdaden verdiend, ontdoken was, in de duinen een ellendig leven had voortgesleept en zich als een konijn in het zand had bedolven. Zij hadden ook veel te zeggen op Johan's betrekkingen. Niet alleen noemden zij zijn vader een moordenaar, maar zijne vrouw, die hij om haar geld zou gehuwd hebben, was de vrucht eener afgrijsselijke bloedschande; zijne zusters waren lichte deernen, zijne zonen en broeders liederlijke en aan den drank verslaafde menschen: kortom, nooit zou eenig aanzienlijk man zulk een ongelukkige en ooteerende familie hebben gehad als Oldenbarnevelt, indien men aan de berichten van zijn vijanden geloof wilde slaan⁽²⁾. Gelukkig maar dat, ondanks al het venijn dat zij zoo listig

(1) NAERANUS, *Historie van het Leven en Sterven van Johan van Oldenbarnevelt*, 1648, p. 3. Levensbeschrijvingen van Nederlandsche Mannen en Vrouwen, II. 247.

(2) *Gulden Legende van den Nieuwen St. Jan*, 1618.

wisten te verspreiden, deze booze tongen 's mans eigen goeden naam niet hebben kunnen bekladden. Johan werd gehouden voor een rechtschapen en oprecht man; zijn verstand wordt niet betwist, zelfs niet door wie hem in later tijd het bitterst haatten. Hij had van zijne vroegste jeugd af grondig en onvermoeid gestudeerd. Hij had zich te Leiden, in Frankrijk en te Heidelberg, op rechtsgeleerdheid toegelegd. In laatstgenoemde plaats, de hoofdzetel van het duitsche Calvinisme, had zijn jeugdige geest de leerstellingen van Gods voorkennis, het jongste oordeel, den vrijen wil en de voorbestemming, overdacht. Te gelooven dat een redelijke en verstandige Godheid er behagen in vond om jaarlijks millioenen denkende wezens te scheppen, die een korte poos op aarde hadden te worstelen om dan voor eeuwig in den helschen zwavelpoel gepijnigd te worden, terwijl andere tot eindelooze zaligheid waren bestemd, kwam hem niet verkieselijker voor dan het geloof in het roomsche vagevuur en Paradijs. Terwijl hij daardoor in de uiterste verlegenheid gebracht was, schoot den jeugdigen Johan een opschrift te binnen, dat boven de huisdeur van zijn vermaarden, doch hem betwisten, overgrootvader te Amersfoort stond: *nil scire tutissima fules*⁽¹⁾. [Het zekerste geloof is nog geen weten.] Hij besloot voortaan een stelsel van onkunde aan te nemen ten opzichte van alles wat lag buiten hetgeen hij zag; zijn werk manhaftig en trouw te doen, zoo lang hij op aarde bleef, en te gelooven dat een liefderijk Schepper noch hem noch iemand anders tot het eeuwige helsche vuur zou willen doemen. Om deze alleraanstootelijkste leer werd hij door de stipte vromen uitgejouwd, terwijl hij zich nog dieper smaadt op den hals haalde, toen hij het waagde de godsdienstige verdraagzaamheid voor te staan. Ondanks de eindelooze gruwelen, door de spaansche inquisitie over zijn vaderland gebracht, had hij den moed - ofschoon zelf een standvastig protestant - voor de roomsch-katholieken het recht te vorderen om in de vrije Staten hun godsdienst uit te oefenen op gelijken voet met de hervormden. 'Het was gemakkelijk te ruiken,' zeiden zijne vijanden, 'voor elk die geen houten neus had, waar hij heen wilde⁽²⁾.' Zij noemden hem een vrijzinnig christen, zoowel in praktijk als in theorie, en hij zag dientengevolge den wrok der stijfrechtzinnigen aan weerskanten met moed onder de oogen. Later gaven hem de ijverige Calvinisten den spotnaam van Paap Jan, doch de meeningen, waaraan hij dergelijke scheldwoorden te danken zou hebben, hadden reeds nu wortel geschoten in zijn hart.

(1) NAERANUS, bl. 5.

(2) Waertoe dit alles soude strecken, konnen sy wel ruycken, die geen houte neusen hebben. *Gulden Legende*, bl. 33.

Na zijne zeer grondige rechtsstudie voltooid te hebben, had hij in Holland en Zeeland als advocaat gepraktiseerd. Als een der eerste verdedigers van burgerlijke en godsdienstige vrijheid, was hij weldra in aanraking gekomen met Willem de Zwijger, die zijne bekwaamheid naar waarde wist te schatten. Hij had als vrijwilliger de wapens gedragen bij den gedenkwaardigen aanslag tot Haarlem's verlossing, en was een der weinigen, die er in dien bloedigen nacht het leven hadden afgebracht. Hij had buiten de wallen van Leiden gestaan, aan de zijde van den prins van Oranje, toen de dijken waren doorgestoken om die stad voor het lot dat haar boven het hoofd hing te beschermen. Later nog hebben wij hem op den noodlottigen 26sten Mei uit de gewapende booten op den Kouwensteinschen dijk zien landen. Deze krijsavonturen waren echter slechts korte en toevallige tusschenbedrijven in zijn staatkundige loopbaan: als pensionaris van Rotterdam werd hij geregeld uit Holland ter vergadering der Staten-Generaal afgevaardigd, en reeds was hij begonnen de staatkundige leiding van het nieuwe gemeenebest op zich te nemen. Hij was een man van meer dan gewone ondervinding, en thans in zijn volle kracht⁽¹⁾.

Hij had een edel en indrukwekkend voorkomen: dik haar, weggestreken van het breede voorhoofd, dat een groot vierkant gelaat overwelfde; krachtige, donkere gelaatstreken; ruige wenkbrauwen, blauwe oogen met een koelen opslag, niet innemend maar gebiedend; hooge wangbeenderen, een stevigen, eenigszins verachtelijk opgetrokken neus, een fiksche geteekenden mond, een kin, in een weligen bruinen baard gedoken; het gansche hoofd paste uitnemend in den stijven deftigen kraag, die toen in zwang was; en de rijzige statige gestalte hulde zich sierlijk in een fluweelen tabbaard met sabelbont.

De gemachtigden kwamen dan te Greenwich aan wal en werden terstond naar het paleis geleid, een verblijf dat door Hendrik VIII aanmerkelijk vergroot en verfraaid was en waar zij met groote plichtplegingen ontvangen werden. De gehoorzaal was met kostbaar tapijtwerk behangen, en de vloer met biezen bestrooid. Vijftig bezoldigde edellieden met vergulde strijdbijlen, en een drom van *buffetiers* of vleesch-eters, in die wonderlijke ouderwetsche dracht, die zoovele eeuwen overleefd heeft, wachtten hen daar op terwijl de raadsheeren der Koningin, in staatsiekleeren gedost, om den troon stonden geschaard.

Daar bevond zich, met een nauwsluitend kapje op het hoofd, in een donkeren loshangenden tabbaard, de geslepen Walsingham, die met zijn langwerpige, ernstige, droefgeestige gelaat en

(1) NAERANUS, bl. 1-14. *Levensbeschrijving* enz. II. bl. 236-241.

zijn donkere oogen het voorkomen van een monnik had. Daar was ook, met den witten staf in de hand, de lord opperschatmeester Burghley, toen vijf-en-zestig jaar oud, met helder blauwe oogen, een groot, effen, bleek, licht gerimpeld gelaat en voorhoofd; die met zijn kalme, goed geëvenredigde gelaatstrekken, en zijn groote fluweelen muts, waaronder de zilveren haren, die hij nog over had, zedig wegdoeken, en met zijn langen donkeren tabbaard, die over den grond sleepte, meer op een aanzienlijke dame, dan op een staatsman geleken zou hebben, indien geen sneeuw witte baard tot op zijne borst had afgehangen.

De Koningin was toen in haar drieënvijftigste jaar en, volgens haar eigen meening, in den vollen bloei harer schoonheid. Haar kleederen waren van fluweel en satijn, met franjes van parels zoo groot als boonen. Zij droeg een gouden kroontje op het hoofd, en tusschen de ontelbare krullen van haar rood haar vonkelden diamanten en smaragden. Haar voorhoofd was hoog, haar gelaat langwerpig, hare kleur blank, hare oogen klein, donker en glinsterend, haar neus lang en gebogen; zij had dikke lippen, zwarte tanden, en haar blanke boezem was vrij voor de oogen van den aanschouwer. Terwijl zij het voorvertrek doorging om zich naar de gehoorzaal te begeven, werden haar knielend verzoekschriften aangeboden. Naar welke zijde zij zich verwaardigde een blik te slaan, wierpen zich allen ter aarde. Gedurig werd met geestdrift de kreet aangeheven: ‘Lang leve Koningin Elizabeth!’ en even bestendig en hartelijk met: ‘Ik dank u, mijn goed volk,’ beantwoord. Zij sprak verscheidene vreemdelingen, ieder in zijn eigen taal, toe, daar zij, behalve Latijn en Grieksch, ook Fransch, Spaansch, Italiaansch en Duitsch verstond. Toen de gemachtigden haar door lord Buckhurst werden voorgesteld, merkte men op, dat zij hare handschoenen gedurig uit- en aantrok, als om de aandacht te vestigen op hare hand, die een wonder van schoonheid werd genoemd. Zij sprak zuiver en sierlijk Fransch, maar op een eenigszins gemaakten, teemenden toon, waarmede de Parijzenaars, zoo als zij soms tot haar groot verdriet ontdekte, den spot dreven⁽¹⁾.

Joost de Menin, pensionaris van Dordrecht, hield uit naam van al de gezanten een uitvoerige aanspraak. Hij betuigde haar den dank der Staten voor haar vroegere welwillendheid, en in het bijzonder voor de goede diensten, die de gezant Davison na den dood van den prins van Oranje bewezen had, en voor het diepe leedwezen dat Hare Majesteit had kenbaar gemaakt, toen de hoop op Frankrijk teleurgesteld werd.

(1) DU MAURIER, *Mémoires*, 257.

‘Sedert den dood van den prins van Oranje,’ zeide hij, ‘hebben de Staten veel gewichtige steden verloren; en thans hebben zij, om behouden en staande te blijven, een Vorst, en Opperheer noodig om hen te verdedigen tegen de dwingelandij en onbillijke verdrukking der Spanjaarden en hunne aanhangers, die meer en meer het voornemen hebben om die landen geheel te vernielen en het arme volk te brengen in een eeuwige slavernij en dienstbaarheid, erger dan die der Indianen, onder het ondragelijk juk der spaansche Inquisitie. Wij koesteren een vast vertrouwen, dat Uwe Majesteit ons niet zoo deerlijk wil zien omkomen door de hand van den vijand, tegen wien wij gedwongen zijn geweest dezen langen en bloedigen oorlog te voeren. Dien oorlog hebben de Staten ondernomen om het volk zijne vrijheden en rechten, en de uitoefening van den waren Christelijken godsdienst te verzekeren; Uwe Majesteit draagt met recht den titel van Beschermster van dien godsdienst, waartegen onze vijanden en hunne helpers zoovele verbonden gesloten, en lagen gelegd, en listen beraamd hebben, terwijl zij nog dagelijks nieuwe aanslagen smeden tegen de welvaart van Uwe Majesteit en haar rijk en kroon, die God, ten beste der Christenheid en ter bewaring van Zijne Kerk, tot heden genadig heeft beschermd. Om die redenen, Mevrouw, hebben de Staten het vast besluit opgevat om hunne toevlucht te nemen tot Uwe Majesteit, zooals het van ouds bij alle verdrukte natiën gebruikelijk is geweest, om zich in haren nood tot naburige vorsten te wenden; en vooral tot hen, die met godsvrucht, gerechtigheid, grootmoedigheid en andere koninklijke deugden begaafd waren. Zoo hebben ons de Staten afgevaardigd om Uwe Majesteit de heerschappij over die gewesten aan te bieden, onder zekere goede en billijke voorwaarden, die hoofdzakelijk de instandhouding en handhaving van den Hervormden godsdienst en onze oude rechten en vrijheden betreffen. En hoewel de vijand in dezen langdurigen oorlog vele steden en sterkten in onze landen ingenomen heeft, zijn de provinciën Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland nog in hun geheel. In die gewesten zijn vele groote en sterke steden, schoone en diepe rivieren, uitnemende zeehavens, waarvan Uwe Majesteit en hare nakomelingen veel vruchten en goede diensten kunnen trekken, en waarover het thans onnoodig is verder uit te weiden. Onder andere punten verdient echter in het bijzonder de aandacht, dat de vereeniging van die provinciën, Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland, benevens de steden Sluis en Ostende in Vlaanderen, met de rijken van Uwe Majesteit haar onbeperkt gebied over den groeten oceaan ten gevolge zal hebben, en zoodoende de voortdurende welvaart uwer onderdanen verzekert. Wij smeeken U dus ootmoedig, met onze voorwaarden genoeg te nemen, de heerschappij over de gewesten te aan-

vaarden, en de bevolking van het land als uwe ootmoedige en gehoorzame onderdanen onder de eeuwige hoede uwer kroon en in uwe bescherming te nemen - een volk, zoo getrouw, en zoo hartelijk gehecht aan zijn vorsten en heeren, zonder roem gesproken, als eenig ander volk der Christenheid.

Zoo doende, Mevrouw, zult gij al de schoone gemeenten en kerken beschermen, die het den Heer behaagd heeft daar te doen verrijzen, en die nu bijna alle verdrukt en benauwd worden. Zoo doende zult gij het land en het volk, vóór den gewelddadigen inval der Spanjaarden zoo rijk en bloeiend door de goede havens en rivieren, door den handel en nijverheid, waarvoor zij van de natuur zulke goede hulpmiddelen ontvingen, tegen ondergang en eeuwige slavernij van lichaam en geest behoeden. Dat zal in waarheid een edel, koninklijk, Gode welgevallig werk zijn, der gansche Christenheid tot nut, waardig om eeuwig geprezen te worden, en overeenkomstig met Uwer Majesteits heldhaftige deugden, terwijl daardoor tevens de veiligheid en de welvaart uwer onderdanen worden verzekerd. Hiermede bieden wij Uwe Majesteit de genoemde artikelen en voorwaarden aan, terwijl wij den Koning der Koningen bidden, dat het hem behagen moge Uwe Majesteit tegen al hare vijanden te beschermen en haar eeuwig in Zijne hoede te nemen⁽¹⁾.

De Koningin hoorde deze rede aandachtig en hoffelijk aan, en antwoordde daarop in het Frausch: 'Mijne Heeren, al had ik duizend tongen, dan nog zou ik niet genoeg kunnen verklaren, hoezeer ik mij aan u verplicht reken voor de schoone en eervolle aanbiedingen, die gij mij doet. Ik houd het voor zeker, dat die voortkomen uit de waarachtige en hartelijke genegenheid, die gij mij altijd hebt toegedragen, en ik weet ook wel, dat gij mij altijd de voorkeur hebt gegeven boven alle andere vorsten en mogendheden der wereld. Zelfs toen gij onlangs den hertog van Anjou, hooger nagedachtenis, tot uw beschermer koost, hij die mij zoo lief en waard is geweest en wiens ziel ik hoop dat God genadig zal zijn, ik weet dat gij mij toen in de eerste plaats uwe landen zoudt hebben willen opdragen, indien ik dat gewenscht had. Ik acht het dan ook een groote eer en stel het op hoogen prijs, dat gij door mij geregeerd wilt worden; en ik voel mij daardoor zoo aan u verplicht, dat ik u beloof uwe zaak nooit te verlaten, maar tot mijn laatsten ademtucht u bij te staan. Ik weet zeer goed, dat uwe Vorsten u kwalijk behandeld hebben, en dat de Spanjaarden u geheel te gronde zoeken te richten en te vernielen; maar ik wil u helpen, en overdenken wat mijne eer mij toelaat te doen in be-

(1) *Vertoog door de Gedeputeerden bij monde van den Heere Menin, den IXen Juli 1585 voor de Koningin gedaan.* (HS. van het Haagsch Archief.)

trekking met uwe artikelen. Ik zal ze door de leden van mijnen Raad laten onderzoeken, en ik beloof u, dat ik u geen drie of vier maanden zal ophouden, daar ik wel inzie, dat uwe zaken spoed vorderen, en dat gij verloren gaat, zoo gij niet onverwijld geholpen wordt. Het is mijn gewoonte niet, te talmen; en ik zal bij deze gelegenheid niet doen als anderen, maar u zeer spoedig mijn antwoord mede deelen⁽¹⁾.’ Hadden de Nederlanden een Koning noodig, wat zij duidelijk verklaard hadden dat het geval was, dan zouden zij de gansche wereld hebben kunnen rondzoeken, en, zoo het mogelijk geweest was, de geheele geschiedenis kunnen nagaan, eer zij een vorst vonden met een koninklijker geest dan de groote Koningin, tot wie zij eindelijk hunnen toevlucht namen.

Ongelukkig hield zij zich vast aan haar besluit om de aangeboden heerschappij te weigeren; het eerste gehoor liep met deze toespraken van weerskanten af, en de afgevaardigden keerden in hunne booten naar hun verblijf in Pynchon-lane terug.

De twee volgende dagen werden met voortdurende beraadslagingen doorgebracht, doorgaans ten huize van lord Burghley tusschen de gezanten en de heeren van den Raad gevoerd, en waarbij de Nederlanders er sterk op aandrongen dat de Koningin hun voorstel zou aannemen, dat uit naam van Hare Majesteit standvastig van de hand gewezen werd.

‘Hare Hoogheid,’ zeide Burghley, ‘kan door geen schriftelijke of mondelinge redenen van uwentwege bewogen worden om het vorstelijk gebied of de opperheerschappij over u te aanvaarden; en het zal dus vergeefs getracht zijn, als gij haar door eenig schriftelijk vertoog van gevoelen wildet doen veranderen. Het beste zal zijn om er u mede tevreden te stellen, dat Hare Majesteit u wil bijstaan en u onder hare bescherming nemen⁽²⁾.’

Desniettemin dienden de gezanten twee dagen later een geschrift in, door Menin opgesteld, waarin zij nog een laatste poging deden om het besluit der Koningin te wijzigen. Die ijver van mannen, die reeds de hoofdpersonen waren in een gemeenebest, om hunnen onafhankelijken Staat aan een ander vreemd rijk te hechten, bewees in elk geval dat zij door geen andere beweegredenen dan vaderlandsliefde gedreven werden. Het is ook merkwaardig, de dringende taal op te merken, waarin de noodzakelijkheid van een enkel oppergezag, dat al de Vereenigde Gewesten te zamen bond, en de bezwaren, die uit den regeeringsvorm met afzonderlijke staten voortvloeiden, werden

(1) *Vertoog* enz. (Het boven aangehaalde HS.) Vergelijk BOR, II. 635 volg.

(2) Rapport der gezanten in HS.

opgesomd door een gezantschap, *dat, Oldenbarnevelt aan het hoofd had*. ‘Hoewel het ons niet past,’ zeiden zij, ‘naar de redenen onderzoek te doen, die Uwe Majesteit bewegen om de heerschappij over ons land af te wijzen, moeten wij toch opmerken, dat uw toestemming, zoowel voor Uwe Majesteit en hare nakomelingen als voor de vereenigde gewesten, allervoordeeligt zou zijn. Door een aanvaarding van de heerschappij zouden de twee rassen als het ware tot één verbonden worden. Dit zou een broederlijke welwillendheid tusschen het volk en bijzonder veel eerbied, liefde en gehoorzaamheid voor Uwe Majesteit te weeg brengen. Als de twee volken zoo onder de regeering van denzelfden Vorst en Heer stonden, zouden de lagen en listen, die de vijand met leden van elk afzonderlijk bewind zou kunnen beproeven, noodwendig ophouden. Bovendien zijn al die Gewesten afzonderlijke hertogdommen, graafschappen en heerlijkheden, die door eigen overheden, wetten en gebruiken geregeerd worden: elk staat op zich zelf, zonder dat het eene gewest over het andere eenig gezag of heerschappij kan uitoefenen. Daarom hebben zij een oppergezag en een oppersten Vorst of Heer noodig die, met 's lands welzijn in het algemeen voor oogen, zonder op het voordeel van deze of gene bijzondere provincie bedacht te zijn, over allen te zamen regeert en alle besluiten, die in den oorlog of in het burgerlijk beheer overeenkomstig de verschillende omstandigheden genomen worden, snel en goed doet uitvoeren. Als daarentegen elk gewest het oppergebied over zijne ingezetenen behoudt, zullen de bevelen van een algemeen stadhouder van Uwe Majesteit minder goed en onvoorwaardelijk gehoorzaamd worden, en zal menige goede onderneming en gunstige gelegenheid verloren gaan. Waar geen hoogste gezag aanwezig is, zal men steeds zien dat de eene partij macht zoekt te verkrijgen over de andere, of redenen voorwendt om haar plicht niet zoo degelijk te volbrengen als de andere. En dit is, zoo als men weet, het geval geweest bij het opbrengen van belastingen en meer zulke zaken⁽¹⁾.’

Deze en andere soortgelijke beweringen, met kracht van redenen aangedrongen, deden duidelijk genoeg zien dat geen twintig jaren van afval en van zwaren krijg tegen een Koning in de harten der voornaamste Nederlanders de overtuiging hadden kunnen uitroeien van de noodzakelijkheid van het Koningschap.

(1) *Remonstrantie der Gedeputeerden aan H.M.* (Het boven aangehaalde HS.) Vergelijk BOR t.a. pl., die als een voorstander van de rechten der Staten en van de republikeinsche partij, ongezind schijnt te zijn geweest om de sterk uitgedrukte monarchale beginselen van mannen, die later een geheel verschillende leer huldigden, ter algemeene kennis te brengen, en daarom dit deel van het rapport in zijn uittreksel geheel weglaat.

Als het nieuw Gemeenebest een vrijstaat scheen te moeten blijven, was het, op dat oogenblik althans, enkel omdat er geen koning te vinden was. Zeker deden de Nederlanders hun best om aan Engeland getrokken, en getrouwe onderdanen van Koningin Elizabeth te worden. Maar de Koningin, om nu niet te spreken van andere bedenkingen tegen het voorstel der Gewesten, meende dat zij betere zaken zou doen met op pand te leenen. Hierachter school wellicht iets van die baatzucht in de staatkunde, die een kenmerkend gebrek van haar karakter was. In alle geval stichtte de koopmansgeest, die de partijen aan weerszijden van het Kanaal in dit belangrijk tijdsgewricht zoo lang met elkander deed dingen, veel kwaad; want onder dit vervelend loven en bieden viel Antwerpen, dat gered had kunnen worden, Filips in handen. Men moet echter niet vergeten, dat de Koningin geen staand leger en slechts een gering inkomen had. De troepen, die uit Engeland naar de Nederlanden zouden gezonden worden om daar te strijden, moesten eerst aan alle kanten worden aangeworven. Velen werden er dan ook in de verschillende wijken van Londen geprest, op kosten der burgers van roode wapenrokken en vuurroeren voorzien, en zoo, hals over kop, bij kleine afdeelingen, al naar dat zich gelegenheid opdeed, overgezonden⁽¹⁾. Generaal sir John Norris was reeds door de Koningin met het toezicht over die werving belast, vóór dat de tegenwoordige plechtige onderhandeling met de Staten nog een aanvang had genomen.

Na den 11den Juli, op welken dag zij voor de tweede maal bij Elizabeth gehoor hadden gekregen, hadden de gezanten met Leicester, Burghley, Walsingham en andere leden van den Raad menig onderhoud, zonder veel te vorderen. Gedurig werd er gekrakeeld over cijfers en panden.

‘Welke zekerheid wilt gij geven voor de terugbetaling der voor te schieten gelden?’ vroegen Burghley en Walsingham.

‘Maar als Hare Majesteit de heerschappij aanvaardt,’ antwoordden de afgevaardigden, ‘kan er immers van waarborgen geen spraak zijn. De Koningin heeft dan ons geheele land, en kan volstrekt geen geld terug eischen.’

‘Wij hebben u zoo dikwijls herhaald,’ hernam de lord schatmeester, ‘dat Hare Majesteit er nooit aan denken zal om de heerschappij te aanvaarden. Zij zal u met geld en manschappen ondersteunen, en moet de uitschotten tot den laatsten penning terug ontvangen als de oorlog geëindigd is; tot zoolang moet zij in elke provincie een stad als onderpand hebben.’

Toen volgde er een onderzoek naar het getal manschappen

(1) STOWE, *Chronicle*, 708, 709.

en het bedrag der gelden, die de Koningin en de Staten elk voor de gemeene zaak hadden te leveren. De vereenigde gewesten wenschten, dat Hare Majesteit een derde van alle uitgaven betalen zou, terwijl Hare Majesteit slechts met weerzin tot een vierde besloot. De Staten wilden een vaste krijgsmacht in de Nederlanden onderhouden hebben: dertienduizend man voetvolk en tweeduizend ruiters te velde en drieëntwintigduizend man voor bezettingen. De raadsheeren keurden het laatste cijfer veel te hoog. Dan ontstond er ook twist over de kosten van onderhoud van een leger in de Nederlanden. De gezanten stelden de maandelijksche soldij van elk krijgsman te voet, de officieren daaronder begrepen, gemiddeld op één pond sterling of tien gulden, en voor elken ruiter driemaal zooveel. Dit scheen redelijk; en de antwoorden op de vragen naar de kosten der oorlogschepen en zeelieden waren even bevredigend. Toch viel het moeilijk, de Koningin te doen toestemmen in de laagste grens, waaraan de gezanten zich door hunne lastbrieven gebonden zagen. Vijfduizend man te voet en duizend ruiters, dienend op kosten der Koningin tot het eind van den oorlog, en bezettingen voor die steden, welke men overeen zou komen in pand te geven - ziedaar wat de Staten als minimum vaststelden. De Koningin bleef er bij, dat zij slechts vierduizend man te voet en vierhonderd ruiters kon toestaan, en uit dit beperkt getal moest nog de bezetting der pandsteden gevonden worden. Als zekerheid voor de teruggaaf harer voorschotten, verlangde zij dat Vlissingen en Den Briel haar in handen werden gesteld. De onderhandeling werd nog ingewikkelder door den toestand van Antwerpen. Ellzabeth, die het belang om die groote stad te behouden volkomen beseftte, bood aan nog vierduizend soldaten in dienst te stellen tot die stad ontzet zou zijn, maar eischte dat de kosten daarvan drie maanden na dat ontzet zouden worden teruggegeven. Als afzonderlijken borgtocht voor die teruggaaf vorderde zij Sluis en Ostende. Dat was een zware eisch; maar in alle geval wisten de gezanten, dat de Koningin, al bleef zij op een penning dood, niet placht te beuzelen, en ernstig meende wat zij zou beloven.

Er werden nog eens toespraken gewisseld in het paleis Nonesuch, op den 5den Augustus; en de toen gesproken woorden stelden den stand van zaken en de houding der Koningin en der gezanten tegenover elkander duidelijk in het licht.

Na een aanhef over de wreedheid der spaansche dwingelandij en de ontzaglijke kosten, waarmede de Nederlanden door den oorlog bezwaard waren, gewaagde Menin, zoo als gewoonlijk de woordvoerder, van de moeite die de Staten eindelijk hadden om zich staande te houden.

‘Vijfduizend man te voet en duizend ruiters,’ zeide hij, be-

halve de bezettingen in de steden, die Uwe Majesteit te pand zullen gegeven worden, scheen het geringste bedrag van den onderstand, dien men zich van uw koninklijke goedheid beloofde. Op grond der groote blijken van genegenheid en de beloften van onderstand, ons gegeven, zoowel in de eigen brieven van Uwe Majesteit als bij monde van uw gezant Davison en van onze zaakgelastigden De Gryse en Ortel, die allen openlijk verklaard hebben dat Uwe Majesteit ons nooit verlaten wilde, hebben de Staten ons naar dit land afgevaardigd, in het volle vertrouwen dat de redelijke voorstellen, die wij gemachtigd waren te doen, aangenomen zouden worden.’

Voorts verklaarde de spreker, dat het aanbod, door de raadsheeren der Koningin gedaan - inhoudend dat vierduizend man voetvolk en vierhonderd ruiters zoo lang zouden dienen als de oorlog duurde, en een afzonderlijke krijgsmacht van vierduizend man tot ontzet van Antwerpen zou medewerken, waarvan de kosten drie maanden na het opbreken van het beleg moesten worden teruggegeven en waarvoor men de steden Vlissingen, Den Briel, Sluis en Ostende als onderpand zou moeten afstaan - beneden de geringste verwachtingen der Staten-Generaal bleef. Hij verzocht de Koningin dus, haar aanbod uit te breiden tot het getal van vijfduizend man voetvolk en duizend ruiters, of anders te gedoogen, dat de gezanten slechts voorloopig, en behoudens de goedkeuring hunner lastgevers, het verdrag sloten⁽¹⁾.

Zoodra Menin zijn aanspraak geëindigd had, werd die oogenblikkelijk door Hare Majesteit zeer ernstig en gemakkelijk beantwoord⁽²⁾.

‘Mijne Heeren,’ zeide zij, ‘ik wil u antwoorden op het eerste punt, omdat het mijne eer raakt. Gij zegt, dat ik u, zoowel door brieven als door mijn zaakgelastigde Davison, en ook met eigen mond, beloofd heb u te helpen en u nooit te verlaten, en dat u dit bewogen heeft om thans tot mij te komen. Wel, mijne Heeren, noemt gij het dan geen hulp als ik u vier duizend man te voet en vier honderd ruiters toezend, om te dienen zoolang de oorlog duurt? Ik geloof toch van ja; en ik verklaar u, dat ik nog nooit mijn woord gebroken heb. Niemand zal ooit naar waarheid kunnen getuigen, dat de Koningin van Engeland in hare beloften, hetzij aan den machtigsten monarch, hetzij aan vrije Staten, hetzij aan groote heeren, hetzij aan lieden uit den laagsten stand, te eeniger tijd ook maar in het minst te kort geschoten is. Dunkt het u dan dat ik u aan uzelf overlaat, als ik u engelsch bloed toezend, dat ik liefheb, dat mijn

(1) *Discours du Sr. Menin au nom des députés des Provinces Unies prononcée devant S.M. à Nonsuch le 5 d'Août 1585.* (HS. van het haagsch archief.)

(2) *Réponse de la Reine au discours précédent.* (HS. van het haagsch archief.)

eigen bloed is, dat ik gehouden ben te verdedigen? Mij schijnt het toe van neen. Ik voor mij beloof u op nieuw, dat ik u nimmer zal prijs geven.

‘*Sed de modo?* [Maar in welke mate?] Daarop komt het nu aan. Het is u bekend, mijne Heeren, dat ik van vele zijden, uit Frankrijk, uit Schotland, uit Ierland, ja, uit mijn eigen rijk stormen te duchten heb. Wat zou men er van zeggen, zoo ik maar naar ééne zijde zag en daaraan al mijne krachten besteedde? Neen! ik wil mijn onderdanen geen reden geven tot morren. Ik weet dat de leden van mijnen Raad de zaken voorzichtig wenschen aan te leggen; *sed aetatem habeo* [maar ik ben oud genoeg] en gij moet gelooven dat ik uit eigen beweging besloten heb, mijn aanbod vooreerst niet verder uit te strekken dan tot mijn eenmaal opgevat plan. Daarmede zeg ik echter niet dat ik niet misschien later in staat zal zijn om meer voor u te doen; want het is mijn voornemen uwe zaak nooit op te geven, u steeds te helpen, en niet te gedoogen dat eenige vreemde natie u ooit zal overheerschen.

Wel biedt gij mij twee steden in elk van uwe provinciën aan; ik zeg u daarvoor hartelijk dank, en noem het een mild aanbod. Maar men zou dadelijk zeggen, dat de Koningin van Engeland alles wil inpalmen en verslinden; terwijl ik in tegendeel niets anders wensch dan u te helpen⁽¹⁾. Ik geloof waarlijk, indien aan andere Vorsten dit aanbod werd gedaan, dat zij zulk een gunstige gelegenheid niet zouden laten glippen. Ik wijs het van de hand, doch niet om eenige de minste vrees voor welken machtigen Vorst ook. Want ik zou blind moeten zijn, als ik mij wilde ontveinzen, dat ik door de voorgenomen verbintenis te sluiten, met den Koning van Spanje in oorlog geraak. Ik weet zeer goed, dat de onderstand dien ik u geven wil hem evenzeer vertoornen zal, als indien ik veel meer voor u deed. Maar daar geef ik niet om⁽²⁾. Laat hem beginnen; ik zal hem weten te antwoorden. Ik verklaar nogmaals, dat vrees mij nooit beving. Wij moeten allen eens sterven. Ik weet zeer goed, dat vele Vorsten mijne vijanden zijn en het op mijn verderf toeleggen; en ook dat boosheid, waar zij met macht gepaard is, dikwijls haar doel bereikt. Maar ik ben niet zulk een zwakke Vorstin, dat ik de middelen en den moed zou missen, om mij tegen hen allen te verdedigen. Zij leggen het op mijn leven toe, maar daar bekommer ik mij niet over. Tot nogtoe heeft mij

(1) - ‘Mais on diroit incontinent que la Royne d'Angleterre voudroit embrasser et gourmander tout, et moy je ne veulx que vous assister et ayder.’ etc. (*Discours de la Royne*. Het boven aangehaalde HS.)

(2) - ‘Mais il ne m'en chault.’

de Allerhoogste beschermd, en Hij zal mij blijven bewaren, zoolang ik mijn vast vertrouwen op Hem blijf stellen.

Wat het tweede punt betreft: gij zegt dat uwe volmacht u niet toelaat om het aanbod, dat ik u doe, aan te nemen. Evenwel heb ik, als ik mij niet vergis, opgemerkt - want Vorsten luisteren zeer goed toe - dat gij er genoeg mede zoudt nemen, als ik u geld gaf in plaats van krijgsvolk, terwijl uw lastbrieven u slechts zouden machtigen om een bepaald getal manschappen te vragen. Ik wil wel gelooven dat dit, zoo als gij zegt, *secundum quid* [in zekeren zin] op hetzelfde neerkomt. Maar ik spreek er alleen van, omdat gij u nu zoo stipt bij uw volmacht wilt houden. Evenwel wil ik daarover niet met u twisten. Want dikwijls heeft men het gezien: *dum Romae disputatur Saguntum perit* [terwijl te Rome beraadslaagd wordt, gaat Saguntum verloren]. Het is echter raadzaam, u wel te bedenken; en in allé geval vind ik het verkeerd, dat gij allen zoudt vertrekken, maar beter, dat sommigen van u hier blijven. Anders zou men terstond beweren, dat de onderhandeling geheel was afgebroken, en dat ik niets voor u had willen doen; dit zou de kwaadwilligen sterken en de wegeezinden ontmoedigen.

Wat het derde punt van uw verzoek betreft, dat gij namelijk wenscht dat ik u een heer van aanzien zou zenden, weet ik wel, mijne Heeren, dat gij allen niet eensgezind zijt, en dat het daarom voor u goed zou zijn, iemand bij u te hebben, om eenstemmigheid te bewerken. Ik heb daarom reeds sedert lang besloten u, zoodra wij tot een vergelijk zijn gekomen, een man van naam en gezag toe te zenden om bij u te vertoeven, om u bij te staan in de regeering en met u te beraadslagen over een beter beleid van 's lands zaken.

Gave God dat Antwerpen ontzet was! Dat zou mij, voorzeker, een groote vreugde zijn en zeer gaarne zou ik er al wat ik nu beloof voor willen geven, als die stad gered werd. Ik hoop echter dat zij het nog een week of zes zal uithouden, opdat wij er wat aan kunnen doen; reeds zijn de tweeduizend man van Norris overgezonden, of gaan zij bij gedeelten dagelijks scheep. Ik zal de overigen zoo spoedig mogelijk doen volgen; en ik verzeker u, mijne heeren, dat ik niet talmen zal. Intusschen moogt gij, zoo gij wilt, met mijnen Raad overleggen, hoe gij tot eenig goed besluit geraken kunt.'

Zoo sprak Elizabeth, de wijze, moedige en zeer spaarzame vorstin. Het was, helaas, maar al te waar, dat Saguntum verloren ging terwijl men te Rome onderhandelde. Indien die tweeduizend man onder sir John Norris en de overigen van de vierduizend soldaten slechts enkele weken vroeger vertrokken waren, hoeveel gelukkiger uitkomst had men dan kunnen verkrijgen!

In Engeland meende men echter, dat Antwerpen het nog wel

een poos zou uithouden; en ondertusschen werd er door de gezanten en de heeren van den Raad een verdrag gesloten tot ontzet der stad, in verband met een ander, dat blijvenden onderstand aan Nederland verzekerde.

Den 12den Augustus verscheen Menin op Nonesuch aan het hoofd van zijne ambtgenooten, en verkondigde, in een plechtige aanspraak, dat de overeenkomst getroffen was, behoudens de goedkeuring der Staten. Wederom antwoordde Elizabeth, die ‘wonderwel van den tongriem gesneden was’ vaardig en vloeiend.

‘Gij ziet, mijne Heeren,’ zeide zij, ‘dat ik de deur open heb gezet, en mij voor goed in uw oorlog met den Koning van Spanje meng. Welaan, ik maak mij daarover niet ongerust, in de hoop, dat God u helpen zal, en dat wij uwe zaak zullen redden. Ik bid u echter van ganscher harte mijn soldaten goed te behandelen; het zijn Engelschen, en ik heb hen lief. Zeker zou het een groote wreedheid zijn, indien gij ze slecht mocht behandelen, daar zij zoo gewillig hun leven gaan wagen om u te beschermen en te dienen. Ik houd mij verzekerd dat dit verzoek door u zal worden opgenomen zoo als het verdient.

Verder, daar gij weet dat ik u een uitstekend edelman denk te zenden, die door zijne ervaring in den oorlog alle eer waardig is, om over het engelsch krijgsvolk te gebieden, en ik hoor dat gij aan uwe zijde reeds een heer van groote dapperheid hebt, zoo verzoek ik u, te zorgen dat er tusschen deze twee geen misverstand ontsta, dat hen beletten mocht met elkander eendrachtig te overleggen en te handelen, vooral wanneer er een gewichtig oorlogsfeit te ondernemen valt. Want, gelijk gijzelven zult inzien, als dat gebeurde (wat God verhoede), zou mijn onderstand geheel onnut worden. Ik noem alleen den graaf van Hohenlo, omdat ik enkel van hem heb hooren spreken; maar ik beveel u aan, eveneens te handelen ten opzichte van alle oversten en edellieden in uw leger; want het zou mij uiterst bedroeven, indien er om zulk een reden iets mislukte, daar uw eigen belang en mijne eer hier beiden op het spel staan.

Ten derde hoop ik, dat gij bij uwe terugkomst een gunstig verslag van mij zult geven, en de Staten uit mijnen naam voor hun gulle aanbiedingen danken, die ik zoo hoog schat dat ik mijne erkentelijkheid niet in woorden weet te brengen. Ik verzeker u dat ik ten eeuwigen dage de herinnering daaraan zal behouden; want ik acht het een zeer groote eer, dat gij mij van het begin af zoo genegen en getrouw zijt geweest, en mij steeds boven alle andere vorsten de voorkeur gegeven hebt om uwe Koningin te zijn. En vooral bedank ik de hollandsche en zeeuwsche edelen, die, zoo ik wel onderricht ben, onder de eersten zijn geweest die mij bijzondere liefde en goedwilligheid getoond hebben. Ook zal ik van mijnen kant hun belangen behartigen

en hen trachten te beschermen met alle middelen, die in mijne macht zullen zijn, even als de anderen, die zich tot mij gewend hebben. Maar ik noem Holland en Zeeland in de eerste plaats, omdat zij sedert lang zoo getrouw ook aan de overige provinciën de middelen hebben verstrekt om het juk af te schudden.

‘Ten slotte, mijne Heeren, verzoek ik u den heeren Staten te verzekeren, dat ik de heerschappij over uwe landen niet afgewezen heb uit ontzag voor den Koning van Spanje. Want ik neem God tot getuige, dat ik voor dien man geen vrees koester; en met Gods hulp hoop ik hem zoo krachtig aan te tasten, dat men zeggen zal: de Koningin van Engeland vreest de Spanjaarden niet⁽¹⁾.’

Elizabeth sloeg zich toen op de borst en riep met groote kracht: *Illaque virgo viri*; komt het voor u niet volkomen op hetzelfde neder, al aanvaardde ik ook de oppermacht niet, als ik u wil beschermen en als zoo hetzelfde doel bereikt wordt. Het is waar dat de heerschappij mijn grootheid zou verhoogen; maar dat wil ik gaarne missen, als gij van uwen kant uw plicht doet. Ik voor mij geef u mijn woord, dat ik, zoo lang ik leef, tot mijn jongsten ademtucht toe, u niet zal verlaten. Die boodschap kunt gij den Staten gerust overbrengen⁽²⁾.’

Menin betuigde in antwoord daarop wederom den dank der gezanten, en verzocht ten slotte, dat het Hare Majesteit behagen mocht, zoo spoedig mogelijk een persoon van rang naar de Nederlanden te zenden.

‘Mijne Heeren,’ antwoordde Elizabeth, ‘ik denk dit te doen, zoodra ons verdrag gesloten zal zijn; want anders zou de Koning van Spanje, als hij de zaken bij u voortdurend op denzelfden verwarden voet zag blijven, met ons den spot drijven. Ik ben volstrekt niet van plan, hem dit jaar op zulk een banket te onthalen⁽³⁾.’

- (1) *Reponce de Sa Majesté*. (HS. van het haagsch archief). Car je jure Dien, que je ne le crains pas, et espère avecq l'ayde de Dien faire telle preuve contre luy, qu'on dira que la Royne d'Angleterre ne craint pas les Espagnols.
- (2) Ibid. - ‘Et frappant sur sa poitrine dict: *Illaque virgo viri*. Ne vous est ce pas tout ung, encoir esque je ne prenne pas la souveraineté, puisque je vous veulx protéger, et que par là vous aurez les mesmes effectz? Il est vray que la souveraineté serviroit à moy pour grandeur. Mais je suis bien contente de ne l'avoir pas; et que seulement vous faictes le devoir requis de vostre part. Car de ma part je vous prometz en verité, que si long temps que vivray, et jusques à mon dernier soupir, que je ne vous deslaiseray pas. Ce que pouvez hardiment asseurer et rapporter à Messrs. les Estatz.’
- (3) ‘C'est ce que j'entens aussy de faire aussy tost que serons d'accord. Car certes aultrement le Roy d'Espagne, voiant la continuation de vostre gouvernement, il ne feroit que rire de nous. Et je ne lui veulx donner pour ceste année si bon banquet.’ (Rapport in HS., op het haagsch archief.)

Zoo kregen de gezanten hun afscheid, en kort daarna vertrok een gedeelte der afgevaardigden uit de Nederlanden met het ontwerp van verdrag. Het was echter, zooals wij weten, voor Saguntum reeds veel te laat. Twee dagen na de onderteekening van het verdrag waren de achtergebleven leden van het gezantschap in het paleis van Nonesuch met den graaf van Leicester in gesprek, toen een edelman plotseling het vertrek binnenstormde en zeer toornig uitriep: ‘Antwerpen is gevallen! Er is een verdrag geteekend met den prins van Parma. Aldegonde is van dat alles de schuld. Hij is het die ons allen verraden heeft!’ met meer uitdrukkingen van hevige verontwaardiging⁽¹⁾.

De Koningin was teleurgesteld, maar zij hield zich aan haar voornemen. Zij was traag geweest in het nemen van haar besluit, maar toen zij het eens genomen had bleef zij er onwrikbaar bij. In plaats van terug te deinzen, nu haar post dubbel gevaarlijk werd, kwam zij hare bondgenooten verscheidene stappen tegemoet. Want het was klaar, dat Holland en Zeeland, indien men meer kostelijken tijd liet verloren gaan, het lot van Antwerpen zouden deelen. Reeds won de meening, dat met die stad alles verloren was, in de Nederlanden zoowel als in Engeland veld; en Elizabeth gevoelde dat de tijd inderdaad gekomen was om het gevaar het hoofd te bieden.

Ondertusschen was de vijand in de onafhankelijke Gewesten druk aan het werk. De rondborstige Roger Williams schreef den 23sten Augustus, eenige dagen na Antwerpen's overgaaf, zeer duidelijk aan Walsingham:

‘Als Hare Majesteit Holland en Zeeland hebben wil, moet zij oogenblikkelijk een besluit nemen. Aldegonde heeft den vijand beloofd een verdrag te bewerken. Zijn dienaars zijn reeds hier aangekomen, die met al zijn handelingen te Antwerpen van het begin tot het einde bekend zijn. Graaf Maurits laat zich geheel beheerschen door Villiers; en Villiers was nooit sterker tegen de Engelschen dan nu. Kortom, de menschen zeggen algemeen dat er tot een vredesverdrag besloten zal worden, indien Hare Majesteit niet dadelijk de heerschappij aanvaardt. Al het krijgsvolk zal ter beschikking van Hare Hoogheid zijn, als het op zijn tijd wordt betaald. Wat gij doet moet oogenblikkelijk gedaan worden, want ik verzeker Uwe Edelheid dat er rijkelijke aanbiedingen gedaan worden door den vijand. Indien Hare

(1) ‘Is corts daernaer by zyne Ex^{cie} uyte camer van haere Ma^t door eenen edelman den gedeputeerden doen boodschappen vant verlies ende overgaen der stadt van Antwerpen aen den vyant op zeker verdrach ofte tractaet metten prince van Parma gemaect Daer aff principael autheur ende culpabel werdt gehouden den Heere van St. Aldegonde, als de voorn. edelman opentlijck ende haestich verclaerde, seggende dat de voorn. Aldegonde ons allen verraden hadde,’ enz. Rapport der gezanten. (HS. van het haagsch archief.)

Majesteit thans niet rond en vastberaden met de Nederlanders handelt, zal het over twee maanden te laat zijn⁽¹⁾.’

Hare Majesteit wilde rond en vastberaden handelen. Hare troepen waren reeds in grooten getale overgestoken; zij schreef eigenhandig bemoedigende brieven aan de Staten, en smeekte hen nu niet te wanhopen, al was ook de groote stad bezweken, Zij had sedert lang beloofd, hen nimmer te verlaten, en zij was, kon het zijn, vaster dan ooit besloten om haar woord te houden. Zij beval hun inzonderheid den generaal Norris aan, den bevelhebber der krijgsmacht die tot ontzet van Antwerpen was afgezonden.

Sir John Norris, een uitstekend krijgsoverste, sproot uit een geslacht, om zijn romaneske dapperheid vermaard, en was de tweede der zes zonen van lord Norris van Rycot, allen krijgslieden van grooten naam - ‘kweekelingen van Mars,’ om de uitdrukking van een oud schrijver te bezigen. ‘Nooit,’ zeide hij, ‘had men zulk een reeks van broeders, allen tot uitstedende daden bekwaam, bij elkander gezien. Zoo groot van goed, zoo hoog van moed, dat zij dikwijls met anderen in botsing kwamen⁽²⁾.’ Elizabeth noemde hun moeder ‘haar kraai,’ en de donkere kleur van het haar en het gelaat dier vrouw paste wel aan haar krijgshaftig kroost, dat die geërfd had. Als de dochter van lord Williams van Tame, die bevelhebber geweest was van den Tower in de dagen van Elizabeth's gevangenschap, had zij zich vriendelijk en gediensig betoond voor die prinses in den tijd van haar ongeluk; dit werd haar in betere dagen met groote gunst vergolden. Wij zullen dien ravenzwarten Norris en zijn jongeren broeder, sir Edward, de stoutmoedigste krijgslieden van hunnen tijd, die zwervers te land en ter zee, nog dikwijls aantreffen waar de slagen het dichtst vielen, of de gevaarlijkste avonturen aan boord of aan wal zich voordeden; want deze mannen paarden veel van den geest der dolende ridderschap uit een vroegere eeuw aan den practischer, uitgebreider ondernemingsgeest van het nieuwe tijdvak.

Ook was hij geen vreemdeling in de Nederlanden. ‘De edelman,’ zeide Elizabeth in een brief van 13 Augustus 1585, ‘dien wij het bevel hebben opgedragen over de krijgsmacht die Antwerpen moet ontzetten, heeft u reeds door de goede diensten, die hij u vroeger bewees, zulke blijken gegeven van zijne genegenheid, dat hij, zonder aanbeveling van onzen kant, bij u reeds te goeder faam moet staan. Toch willen wij uit aanmerking van zijn hoogen rang, van zijn geslacht en van de dapperheid

(1) Kapitein Roger Williams aan Walsingham, 13/23 August. 1585. (*State Paper Office MS.*)

(2) ‘Martis pulli.’ - FULLER'S *Worthies*, ed. 1811, II, 227-229.

die hij in uw eigen land aan den dag heeft gelegd, u zeggen dat wij hem in hooge waarde houden, en dat hij ook verdient, door u geëerd te worden⁽¹⁾.’

Toen de val van Antwerpen bekend was, zond de Koningin Davison, die een korte poos in Engeland had vertoefd, naar zijn post terug. ‘Met diep leedwezen,’ zeide zij in den brief, dien zij dezen zaakgelastigde medegaf, ‘hebben wij de overgaaf van Antwerpen vernomen. Uit vrees dat eenige verslagenheid daarover het volk mocht bevangen, en er zoo een gevaarlijke verandering zou ontstaan, zenden wij onzen getrouwen en beminden Davison, om u mede te deelen, hoezeer wij uwe zaken ter harte nemen, en u te verzekeren dat wij het vaste besluit hebben genomen niets te verzuimen dat voor uw behoud noodig kan zijn. Zijt er van overtuigd dat wij nooit zullen te kort komen in de vervulling van al wat hij u uit onzen naam beloven mag⁽²⁾.’

En toch, ondanks het bedenkelijke van den toestand, ondanks de langdurige bespreking van de gansche zaak en het ontzaglijk verlies dat de verkeerde zuinigheid aan weerszijden ten gevolge had gehad, was de lastige duivel van kleingeestige spaarzaamheid toen nog niet geheel gebannen. Verscheidene kostbare weken werden met vernieuwd loven en bieden van weerskanten verspild; de Koningin vond nu goed dat de blijvende krijgsmacht tot vijfduizend man te voet en duizend ruiters vergroot werd en dat de ontbrekende zestienhonderd man uit de troepen tot ontzet van Antwerpen gelicht zouden worden; maar zij drong er op aan, dat de bezettingen der pandsteden uit deze bijdrage gevonden moesten worden. De Staten daarentegen legden het er op toe haar die bezettingen als een nieuwe afdeeling hulptroepen af te persen. Elk der partijen klaagde met reden over de gierigheid der andere. Ongetwijfeld verstonden de Staten zich goed op het dingen; maar het zou den geslepensten Hollander die ooit een lading haring naar Cadix zond moeilijk gevallen zijn, Elizabeth's schoone hand open te wringen, als zij verkoos die gesloten te houden. Walsingham en Leicester werden door de inhaligheid van de beide partijen tot wanhoop gedreven.

Het was nog onzeker, welke ‘persoon van hoogen rang’ uit naam der Koningin naar de Nederlanden zou gaan, om het land te helpen besturen. Leicester had zijne bereidwilligheid betuigd om zijn leven, goed en eer voor de goede zaak te wagen; en

(1) *Lettre de la Royne aux Etats generaulx*, 13/23 Aug. 1585. (HS van het haagsch archief.)

(2) *Lettre de S.M. contenant credence pour le Sieur Davison*, 23 Aug./4 Sept. 1585. (HS. van het haagsch archief.)

de Staten zagen gaarne dat hij benoemd werd. ‘De naam van Uwe Excellentie is het volk zoo welgevallig,’ zeiden zij in een brief aan den graaf, ‘dat hij een kort en gelukkig einde van dezen zoo bezwarenden en bijkans eindeloozen oorlog belooft⁽¹⁾.’

De Koningin had nog geen besluit genomen, of hield zich althans zoo. Terwijl zij nu de eene week na de andere op de bekrachtiging van het verdrag door Holland wachtte, begon het er binnen 's lands donker uit te zien, en Hare Majesteit werd zeer veranderlijk van luim.

‘Ik geloof niet dat Hare Majesteit gezind is om de diensten van den graaf van Leicester aan te nemen,’ schreef Walsingham. ‘Ik gis dat haar keus op lord Gray zal vallen. Gave God dat de staat van zijne beurs zoo bevredigend ware, als zijne persoonlijke eigenschappen⁽²⁾.’ Dit was zeker een groot gebrek in lord Gray, want spoedig zal men zien, dat de aanzienlijke persoon, die verkozen zou worden tot hoofd der hachelijke en eervolle onderneming die er op til was, zich niet minder op zijne beurs dan op zijn schranderheid of kracht zou moeten verlaten. De Koningin zou haar gunsteling niet afzenden, om in de Nederlanden iets anders dan roem te oogsten; en de verbonden gewesten zouden niet alléén met hare karigheid te worstelen hebben. En toch kwam die karigheid uit een edeler grond dan uit louter geldzucht voort. Van alle kanten was zij door gevaren omringd; en door met haar schatkist zuinig te wezen, spaarde zij de bezittingen harer onderdanen. ‘Wij hier zijn slechts boekwormen,’ zeide Walsingham; ‘maar van verschillende zijden hooren wij van groote aanslagen tegen deze arme kroon. Zoo is men op dit oogenblik zeer beducht voor opstand in Schotland.’

Schotland, Frankrijk, Spanje, dat waren gevaarlijke vijanden en naburen voor eene regeerende vrouw, die aan de eene zijde van het Kanaal bovendien het weerspannige Ierland, en aan de andere Alexander van Parma te vreezen had.

Davison had groote moeilijkheden te overwinnen, eer men tot eene eindschikking kon komen. Er is geen twijfel aan of de spaansche partij had sedert den val van Antwerpen groote vorderingen gemaakt. Roger Williams had gelijk, toen hij de Koningin den raad gaf om ‘rond en vastberaden’ met de Staten te handelen en ‘oogenblikkelijk de heerschappij te aanvaarden.’ De Nederlanden hadden wel een heer noodig; want men moet bekennen, dat de regeering, die er op dat oogenblik bestond, veel van regeeringloosheid had. De dood van Oranje, de trouwe-

(1) *Lettre des Etats generaux au Comte de Leicester, afin qu'il pleust à son Ex^{ce} accepter le commandement de S.M. pour venir pardeça au gouvernement du pays.* (HS. van het haagsch archief.)

(2) Walsingham aan Davison, 5/15 Sept. 1585 (*State Paper Office MS.*)

loosheid van Hendrik III, de overwinningen van Parma, noodlottige gebeurtenissen die elkander op den voet waren gevolgd, hadden een niet zeer onnatuurlijke uitwerking gehad. De partij die tot elken prijs vrede wilde, worstelde uit al hare macht om de overhand te krijgen, en de spaanschgezinden deden hun best om de handelingen der engelsche Koningin verdacht te maken; men beschuldigde haar zelfs van heimelijk met Spanje samen te spannen, tot nadeel der Nederlanden: zoover werden sommigen door laster, regeeringloosheid en wanhoop gebracht. De Staten kwamen schoorvoetend tot het teekenen van de overeenkomst met Elizabeth, die voor hun behoud volstrekt noodig was.

‘In welk een zorgelijken en onzekeren staat ik de zaken hier bij mijne komst vond,’ schreef Davison; ‘hoe ik sedert bij het aandringen op een besluit gedwarsboomd en telkens met uitstel gepaaid ben en op welke voorwaarden en uit welke beweegredenen de Staten zich eindelijk tot het sluiten van het verdrag hebben laten overhalen, kan uwe lordschap zien uit hetgeen ik den heer secretaris geschreven heb. Het hoofdbezwaar stak in het onderhouden der bezettingen in de pandsteden, buiten en behalve de vijfduizend man te voet en te paard⁽¹⁾.’

Dit werd, zoo als Davison verder opmerkte, door de Staten als eene *conditio sine qua non* beschouwd, zoodat hij met het oog op de gevaarlijke omstandigheden, waarin beide landen zich geplaatst zagen, het zijn plicht had geacht hen zooveel mogelijk te gemoet te komen. Davison was in zijn werk altijd nauwgezet, degelijk en vastberaden; en zelden gebeurde het dat zijn raad, in alles wat nederlandsche aangelegenheden betrof, niet de beste bleek te zijn, dien men bij mogelijkheid had kunnen geven. Niemand kende beter dan hij de belangen en den aard van beide landen.

De heerschzuchtige Elizabeth zag zich niet gaarne gedwarsboomd, vooral niet door iets dat naar democratische beginselen zweemde; en reeds was de zucht naar onbepaalde macht, die de Tudors kenmerkte, met het ruwe handwerksvolk, waarmede zij zich in de Nederlanden verbinden moest, op menig punt in botsing gekomen. De zuinige Elizabeth liet zich liever niet beet nemen bij het sluiten van een koop; en op een oogenblik dat zij meende een grootmoedige daad te verrichten, verdroten haar de haarkloverijen, waarmede men hare mildheid opnam. ‘Het is eene wijze van doen,’ zeide Walsingham, ‘die niet te dulden is, en die men met recht *gemeen* [“mechanical”] kan noemen, als men in aanmerking neemt dat Hare Majesteit in dat land niet haar eigen belang zoekt - zoo als *Monsieur* en de fransche

(1) Davison aan Burghley, 24 Sept. 1585. (*State Paper Office MS.*)

Koning - maar alleen het welzijn en het voordeel der inwoners, zonder acht te slaan op de uitgaven van haar schatkist en het leven harer onderdanen, die zij er aan waagt en zich om hunnentwil in een oorlog wikkelt met den grootsten vorst en de geduchtste mogendheid van Europa. Maar aangezien die landen door kooplieden en advokaten worden bestuurd, waarvan de eersten slechts op voordeel zien en de anderen steeds tegenredenen zoeken, is er niet veel beters van te verwachten⁽¹⁾.’

En toch was het, alles wel beschouwd, geen bloote haarkloverij van die kooplieden en advokaten, als zij volhielden dat de Koningin die groote mogendheid niet alleen om hunnentwil den oorlog aandeed. Elizabeth, tot haar eer zij het gezegd, begreep door en door dat de nederlandsche oorlog de zaak van Engeland, van het protestantisme en van Europa's vrijheid was; en dat zij niet langer, zonder haar eigen ondergeng te bewerken, kon wachten met een werkzaam aandeel in de krijgsbewegingen te nemen. Het was dus geen vitterij, maar een bondige redenering, als de Staten de zaak in datzelfde licht beschouwden. Holland en Engeland voeren in één schuitje, en moesten te zamen zinken of drijven. Het was tijdverspillen, over ponden en schellingen zoo driftig te krakeelen; maar de schuld lag niet uitsluitend aan den eenen of aan den anderen kant. Elizabeth vooral bracht bittere beschuldigingen in; want het was niet geraden, den trots of de beurs dier spaarzame en heerschzuchtige heldin te na te komen. ‘De tweeduizend ponden, door de Staten aan Norris beloofd, na de monstering der tweeduizend vrijwilligers,’ zeide Walsingham, ‘werden niet betaald. Hare Majesteit ergert zich daar niet weinig over; zij ziet er uit, hoe weinig de Staten er op uit zijn om haar genoeg te geven, wat, volgens haar, veeleer aan minachting te wijten is, dan aan armoede. Indien hun voorgeven echter blijken mocht waar te zijn, dan acht zij al een zeer slechten koop gesloten te hebben, toen zij met zulk een zwakken en onmachtigen staat gemeene zaak ging maken.’

Reeds daagden er voortteekens op, die aanduidden dat een onschuldige wel eens de tekortkoming der werkelijke schuldigen kon boeten; en het zou niet de eerste, en ook volstrekt niet de laatste maal zijn, dat Davison de rol van zondebok moest vervullen. ‘Voorzeker, mijnheer,’ ging de secretaris Walsingham voort, ‘het staat zeer te vreezen dat de belastingen, die zij zullen opbrengen, niet aan hunne beloften zullen beantwoorden. Als dat gebeuren mocht, zouden sommigen de schuld daarvan moeten dragen; en gij onder anderen zoudt er ook uw aandeel van hebben.’

(1) Walsingham aan Davison, 23 Oct. 1585. (*State Paper Office MS.*)

En zoo verliepen de maanden September en October, zonder dat de bekrachtiging van het verdrag uit de Nederlanden aangekomen was. Elizabeth werd woedend, en de leden van het nederlandsche gezantschap die in Engeland achtergebleven waren, wisten geen raad om haar gramschap tot bedaren te brengen. Vele weken duurde het eer er eenige tijding kwam. Er was toen nog geen stoom of electrische telegraaf - uitvindingen, die de natuur van den mensch en het voorkomen van de geschiedenis veranderd hebben - en de Koningin kon aan de zaak niet anders doen dan zich boos maken, en de gezanten niet anders dan met hare ministers overleggen, hoe men haar booze luim zou verzachten. Tegen het eind van de maand huurden de afgevaardigden een schip dat zij naar Holland zonden om bericht in te winnen. Onder weg werd de kapitein, op den 28sten October, gepraaid door een boot, waarin zekere Hans Wyghans op zijn gemak naar Engeland voer, voorzien van nederlandsche dienstbrieven, gedagteekend van den vijfden dier maand. Dit waren de jongste tijdingen die men toen kreeg.

Zoodra de gezanten in het bezit der stukken waren, verkregen zij gehoor bij de Koningin. Dit gebeurde op den laatsten October. Elizabeth las de brieven en hoorde de redenen, door de afgevaardigden voor het uitstel opgegeven, met een alles behalve vriendelijk gezicht aan. Daarop gaf zij, in hevige taal en met veel blijken van wrevel, haar ontevredenheid te kennen over de slofheid der Staten. Nadat zij zooveel groote heeren gezonden had, had zij de geheele zaak als afgedaan beschouwd.

‘Men heeft mij onbeleefd behandeld,’ zeide zij, ‘en niet zoo als het jegens een vorst van mijnen rang betaamt. Mijn neiging om u te ondersteunen zal geheel en al te loor gaan, omdat gij u zulke groote gunsten onwaardig toont, tenzij gij in het vervolg mij en de mijnen beter behandelt, dan gij tot dusver hebt gedaan. Door groote belangstelling voor u gedreven, had ik den graaf van Leicester bevolen naar de Nederlanden te gaan, en de leiding van uwe zaken op zich te nemen; een man van groot aanzien, en dien ik als een broeder liefheb. Hij maakte zich in allerijl gereed, om zich aan de vele gevaren, waarmede de vijand hem bedreigt, bloot te stellen; en indien ik reden had om te gelooven, dat hij daar ginds niet naar behooren geëerbiedigd zou worden, zou ik mij in waarheid hoogst beleedigd achten. Hij en vele anderen gaan niet daarheen in hun eigen belang, om zich te verrijken, of omdat zij niet genoeg middelen zouden hebben om te huis prachtig te leven; zij trekken enkel naar de Nederlanden uit genegenheid voor uwe zaak. Dit is ook het geval met vele anderen mijner onderdanen, die mij allen dierbaar en zeer waard zijn. Want ik heb zeer veel lieden daarheen gezonden - in het geheel, met degenen die Zijne

Excellentie medeneemt, niet minder dan tienduizend engelsche soldaten. Dit is geen geringe onderstand, en geen klein gemis voor mijn rijk, vooral op een oogenblik dat het van vele kanten met oorlog bedreigd wordt. En toch tracht ik geen heerschappij te verkrijgen, of iets anders hoegenaamd, dat de vrijheid van uw land afbreuk zou kunnen doen. Ik wil u alleen uit uw ongeluk, uit dezen jammervollen oorlog redden, uw gewetensvrijheid handhaven, en de wet en de gerechtigheid beschermen⁽¹⁾.’

Dit alles, en nog meer, werd met veel vuur in uitdrukkingen en gebaren door de Koningin aangevoerd, zeer tot ontmoediging der gezanten. Vruchteloos deden zij moeite om aan de zaak een andere kleur te geven, en haar te verklaren. Hun stamelend uitgebrachte verontschuldigungen werden spoedig overstelpt door den bruischenden stroom der koninklijke gramschap, tot dat Elizabeth eindelijk door uitputting tot bedaren kwam. Zij zond de gezanten daarop weg met de verzekering, dat haar goedwilligheid voor de Staten niet verminderd was, wat blijken zou, indien zij zich hare gunst niet op nieuw onwaardig toonden.

Het duurde echter niet lang, of de geheele zaak werd tot genoegen van beide partijen geschikt. Men kwam overeen, dat een vaste krijgsmacht van vijfduizend man voetvolk en duizend ruiters op kosten der Koningin in de Nederlanden zou dienen; en dat de steden Vlissingen en Den Briel Hare Majesteit in handen zouden worden gesteld tot na de volkomen aflossing der schuld, die de Staten hierdoor op zich geladen hadden. Elizabeth overwon eindelijk haar weerzin en stemde er in toe dat de troepen ter bezetting van deze steden niet van de hulptroepen zouden worden afgenomen, maar dat er een afzonderlijke legerafdeeling voor zou overkomen⁽²⁾.

Graaf Maurits van Nassau was door de Staten van Holland en Zeeland voor vast tot stadhouder van die gewesten aangesteld. Deze maatregel wekte eenige achterdocht bij Leicester, die, zoo als men thans vernam, de ‘persoon van aanzien’ was, die naar de Nederlanden zou gezonden worden om er de Koningin te vertegenwoordigen. ‘Wat de benoeming van graaf Maurits betreft,’ zeide Leicester, ‘ik hoop dat daarmede geen afbreuk zal gedaan worden aan het gezag, dat mij vroeger opgedragen is; want anders zal ik er maar kort blijven⁽³⁾.’

Toch kon men geen rondborstiger, ridderlijker gezindheid

(1) *Brief der Gedeputeerden in Engeland aan de Staten-Generaal*, 1 Nov. 1585. (HS. van het haagsch archief.)

(2) *Rapport der gezanten. Artikelen van het verdrag*. (HHSS. van het haagsch archief) Vergelijk BOR, II, 664; HOOFT, *Vervolgh*, 123.

(3) Leicester aan Davison, 18 Nov. 1585. (*State Paper Office MS.*)

verwachten, dan er in Maurits' brieven aan de Koningin doorstraalde.

‘Indien ik ooit reden heb gehad, Mevrouw,’ schreef hij, ‘om God voor zijne weldaden te danken, dan beken ik dat het was, toen ik met allen ootmoed uit de brieven, waarmede het Uwe Majesteit behaagd had mij te vereeren, vernemen mocht dat de groote ramp van den dood van mijn Heer Vader de hartelijke genegenheid en gunst niet verminderd had, die het Uwe Majesteit altijd behaagd heeft aan den dag te leggen jegens mijns vaders Huis. Het is mij insgelijks aangenaam geweest te vernemen, dat Uw Majesteit, te midden van zoo vele groote en gewichtige zaken, wel heeft willen goedvinden om hare goedkeuring te kennen te geven omtrent het mij door de Staten opgedragen gezag. Het doet mij waarlijk leed, dat mijne daden niet kunnen beantwoorden aan het vurig verlangen, dat ik koester om Uwe Majesteit en deze Gewesten te dienen, waarvoor ik hoop dat mijn jeugdige leeftijd mij tot verontschuldiging zal strekken. En ofschoon ik mij te zwak weet voor den last, die mij aldus is opgelegd, zal God mijne pogingen ondersteunen om door ijver en oprechtheid het gemis van andere hoedanigheden te vergoeden, die vereischt zouden zijn om mij geheel tot Uwer Majesteits tevredenheid van mijn plicht te kwijten. Om te voldoen aan deze verplichtingen, die van dag tot dag grooter worden, hoop ik door mijn daden te bewijzen, dat ik nooit arbeid noch mijn leven zal ontzien⁽¹⁾.’

Toen men bevond dat de gewichtige stad Vlissingen mede tot den borgtocht behoorde, door de Koningin geëischt, gaf Maurits, als markgraaf en erfelijk Heer van die plaats, zoo lang zijn oudste broeder in Spanje gevangen was, zijne toestemming tot die overdracht, onder betuiging der vriendschappelijkste gezindheid jegens den graaf van Leicester en sir Philip Sidney, die door de engelsche regeering tot bevelhebber van die stad was benoemd. Hij schreef aan Davison, dien hij ‘een der beste en betrouwbaarste vrienden’ noemde, ‘die het Huis van Nassau in Engeland bezat,’ om hem te verzoeken, de belangen der familie aan de Koningin aan te bevelen, ‘wier gunst meer dan iets anders ter wereld kon bijbrengen om ‘in stand te houden wat er van den luister van dat Huis nog was overgebleven’⁽²⁾. Na een ernstige beraadslaging met zijne stiefmoeder, Louise de Coligny, en de overige leden zijner familie, maakte hij openlijk bekend, dat het Huis van Nassau zijne goedkeuring hechtte

(1) Graaf Maurits aan den Koningin, 10/20 Octob. 1585. (*State Paper Office MS.*) De brief is in het Fransch.

(2) Maurits van Nassau aan Davison, 12 Octob. 1585. (Britsch museum, GALBA, C. VIII. 176v MS.); 25 Oct. 1585, (GALBA, C. VIII. 189b, MS)

aan de schikkingen, die men met de engelsche regeering getroffen had, en Gods zegen over het gesloten verdrag afsmeekte. Terwijl hij voor het oogenblik elke schadeloosstelling voor de verpanding van Vlissingen, 'zijn vaderlijk erfgoed, en een plaats van zoo groot gewicht,' afwees, drukte hij het vertrouwen uit, dat de lange diensten zijns vaders, zoowel als die welke hij zelf hoopte te bewijzen, mettertijd 'naar behooren erkend zouden worden.' Hij verzocht den graaf van Leicester de vriendschap, die tusschen hem en wijlen den prins van Oranje bestaan had, te willen beschouwen als een genegenheid, die op de kinderen over moest gaan; en hij smeekte den graaf, hem de eer te willen aandoen van hem in het vervolg als een zoon te willen behandelen, en hem door zijn raad en gezag te leiden; onder verklaring dat hij het zich steeds tot eer zou rekenen, hem Vader te mogen noemen. En ten einde den vriendschapsband met de Engelschen nog nauwer aan te halen, verzocht hij sir Philip Sidney hem als broeder en krijgsmakker te beschouwen, terwijl hij hem van zijn kant de trouwste vriendschap beloofde. Uit naam van Louise de Coligny en van zijne geheele familie beval hij der Koningin ook bijzonder de belangen van den oudsten broeder van het Huis, Filips Willem, aan, 'die zoo lang en zoo wederrechtelijk in Spanje gevangen werd gehouden,' en hij verzocht, dat, ingeval krijgsgevangenen van hoogen rang den engelschen bevelhebbers in handen mochten vallen, die als een middel gebezigd zouden worden om het ontslag van dien zwaar verongelijkten prins te bewerken. Hij riep voorts de vriendschappelijke medewerking in der Koningin om het vorstendom Oranje tegen alle mogelijke aanslagen van den franschen monarch te beschermen, en vestigde haar aandacht op de gelegenheden, die zich zouden kunnen opdoen, om door den invloed der zwitsersche kantons, vooral van Grauwbunderland en Bern, de verbeurd verklaarde boergondische goederen van zijn geslacht terug te krijgen.

En ten slotte, in geval het der Koningin behagen mocht - wat graaf Maurits zoowel als de prinses van Oranje van ganscher harte wenschten - de heerschappij der Vereenigde Gewesten te aanvaarden, werd zij verzocht, gunstig acht te willen slaan op die bepalingen van het verdrag, die de belangen van het Huis van Oranje betroffen⁽¹⁾.

Zoo was de weg geëffend, hoofdzakelijk door den onvermoeiden ijver van Davison. En toch mocht het dien zaakgelastigde niet gelukken, zijne eenigszins grillige gebiedster te voldoen, wier ijver scheen te verkoelen naarmate de hinderpalen voor hare

(1) Louise de Coligny en Maurits van Nassau aan den graaf van Leicester, 19 Oct. 1585. (Britsch museum, GALBA, C. VIII. 180. MS.)

wenschen vaardiger uit den weg werden geruimd. Davison was met reden misnoegd. Hij had meer gedaan dan iemand anders, Engelschman of Nederlander, om een goede samenwerking in de gemeene zaak te verkrijgen, en wederzijdschen wrok en argwaan uit den weg te ruimen. Hij was ook, ten gevolge van de nalatigheid van den engelschen schatmeester in de nederlandsche zaken en van de karigheid van Elizabeth, in groote geldelijke ongelegenheid geraakt. Zijn toestand was zeer pijnlijk.

‘Ik heb lang nagedacht over het besluit, dat gij mij hebt meegedeeld,’ schreef hij, ‘want ik zie geen reden waarom Hare Majesteit tot nog toe voor de kosten behoeft terug te deinzen. De som, die zij reeds voorgesloten heeft, bedraagt niet meer dan vijf of zesduizend pond, behalve wat ik verplicht ben geweest op te nemen om hare eer op te houden, en om te volbrengen wat voor haren dienst noodzakelijk was, uit vrees dat die in opspraak zouden geraten. Ik schaam mij te zeggen, hoe ik hier aan mijzelf overgelaten ben⁽¹⁾.’

Het uitstel van de formeele benoeming van Leicester, en vooral ook van de bevelhebbers over de pandsteden, was oorzaak van groote verwarring en regeeringloosheid in den overgangstoestand waarin het land verkeerde. ‘De last, dien ik gedwongen ben te dragen,’ zeide Davison, ‘valt mij uiterst zwaar. Was sir Philip Sidney maar hier; en als lord Leicester niet spoedig komt, moet ik gebruik maken van Harer Majesteits verlof om terug te keeren. Indien Hare Majesteit mij den naam van een arm, eerlijk en trouw dienaar waardig keurt, ben ik tevreden. Voor het overige wensch ik

Vivere sine invidia, mollesque inglorius annos
Exigere, amicitias et mihi jungere pares.’

[onbenijd te leven, en roemloos de jaren langzaam te zien voortglijden, en met mijne gelijken in vriendschap om te gaan.]

Er was iets profetisch in den toon, dien deze trouwe staatsdienaar, die zich meer dan eens zulk een harde behandeling had te getroosten, in zijn vertrouwelijke brieven en gesprekken gewoonlijk aannam. Hij deed zijn werk, maar kreeg zijn loon niet; en hij was een ambt zonder macht, en werk zonder dank, reeds hartelijk moede.

‘Wat mij betreft, zeide hij, ik zeg met den dichter:

Crede mihi, *bene que latuit bene vixit.*
Et intra fortunam debet quisque manere suam.’

[Geloof mij, wie onbekend geleefd heeft, heeft wel geleefd. En elk moet in zijn kring blijven.]

Want, in weerwil van de gretigheid, waarmede Elizabeth naar het bezit der pandsteden gestreefd had, en de strengheid,

(1) Davison aan - - -, 11 Nov. 1585. (*State Paper Office MS.*)

waarmede zij de Staten over hunne traagheid berispt had, scheen zij nu half genegen om den prijs waarnaar zij zoo gehunkerd had te laten glippen, en de eigen flauwheid, die zij zoo kort geleden had veroordeeld, na te volgen. ‘Zij heeft haar wil,’ zeide Davison, ‘en zou nog meer kunnen krijgen, als zij nog niet tevreden is. Welke waarde men bij ons te lande aan die plaatsen mag toekennen, hier worden zij door wie er het best mede bekend zijn, geacht niet weinig bij te dragen tot de eer, veiligheid en grootheid van Hare Majesteit, indien zij nu het geluk haar gediend heeft om ze te krijgen, ze maar zorgvuldig wil bewaren. Daarvoor begint mij de koele wijze, waarop wij de zaken aanleggen, reeds bezorgd te maken.’

Welk een schrandere en vastberaden Vorstin zij ook moge geweest zijn, legde Elizabeth bij deze ernstige gelegenheid eenige vrouwelijke grilligheid aan den dag. Niet alleen Davison, maar zelfs haar vertrouwdste raadslieden en gunstelingen binnen 's lands, werden in verlegenheid gebracht en geërgerd door haar misplaatste luimen. Doch terwijl de afwisseling van koude en heete koorts in hare stemming de hovelingen, die haar het meest waren toegedaan, het geduld deed verliezen, was er een ziekteverschijnsel, dat haar onveranderlijk in alle aanvallen bijbleef: steeds hield zij hare hand gesloten. Walsingham, slim genoeg waar hij door list eenig voordeel kon behalen, betoonde zich altijd eerlijk en vastberaden jegens zijne vrienden; en meer dan eens had hem het gebrek aan rondborstigheid bij Elizabeth in deze zaak gehinderd.

‘Gij voelt u gekrenkt, zie ik, en niet zonder reden,’ schreef hij aan Davison, ‘door de dwaasheid van weerskanten. De kwalen in die landen zouden gemakkelijk verholpen worden, als wij er toe konden komen om hier een vaste gedragslijn te volgen - iets waar wij eer om bidden, dan op hopen kunnen. Het staat te bezien, of de ondernomen zaak wel veel gevolg zal hebben, tenzij dat de lieden daar er toe gebracht werden om het grootste deel van den oorlogslast te willen dragen⁽¹⁾.’

En nu had de grootste aller gunstelingen de aanstelling verkregen, waarnaar hij hunkerde. De graaf van Leicester zou opperbevelhebber van Harer Majesteits krijgsmacht in de Nederlanden zijn, en haar in die streken vertegenwoordigen, welke betrekking daar ook voor mocht worden ingesteld. De aard zijner macht was zeer weinig omschreven. Vele moeilijkheden waren er aan verbonden; en de onaangenaamste daarvan waren het gevolg van de schrielheid der Koningin. De graaf zou met groote statigheid naar Holland trekken; doch die praal moest

(1) Minunt van Walsingham aan Davison, 19 Nov. 1585. (*State Paper Office MS.*)

hij grootendeels zelf bekostigen. Naast de hulptroepen, die in het laatste deel van het jaar overgezonden waren, richtte Leicester een bende speerruiters op, van vier tot achthonderd in getal; doch om die lichte te betalen, was hij genoodzaakt zijn eigen goederen te bezwaren, terwijl de Koningin niet alleen weigerde hem gereed geld voor te schieten, maar zelfs zijn schuldbrieven niet wilde teekenen.

Men moet bekennen dat er in dien tijd maar weinig inkwam van des graven vrijerij naar Elizabeth. In het doornig gebied van geldzaken vond men geen bedden van affodillen of priëlen van duizendschoonen. Daar werd van niets anders gesproken dan van te werven ruiters, salpeter, zwavel, schuldbrieven en wissels; en Elizabeth's gelaat moet, als er staatsuitgaven besproken werden, voor het oogenblik al wat eenigszins naar teederheid zweemde tot zwijgen hebben gebracht. De ijver, waarmede zij Leicester's gezag besnoeide waar dat gezag een onmisbaar vereischte was, en de zware eischen die hare gierigheid aan zijne geldmiddelen stelde, moesten hem het kalm genot zijner zegepralen wel verbitteren. Hij was geslaagd in het groote doel zijner eersucht: de aanstelling in de Nederlanden had hij verkregen; maar die aanstelling was geen bloote titel, en allermint een winstbelovende onderneming. Elizabeth had terecht aan de gezanten gezegd, dat zij dien man - dien zij als een broeder liefhad - niet overzond opdat hij zich zou verrijken. Integendeel geleek het wel alsof de graaf zich in vergelijking verarmde, eer hij naar de Nederlanden trok; terwijl zijn staatkundige invloed op het oogenblik volstrekt geen beter vruchten beloofde.

Leicester had zich in deze groote onderneming van het begin af aan vastberaden en standvastig getoond. Hij besepte het gewicht van het oogenblik; hij zag in, dat de tijd gekomen was om snel en doortastend te handelen, en men kan zich voorstellen hoe ongeduldig hij de kluisters droeg, die hem werden opgelegd.

‘De zaak staat zoo,’ schreef hij aan Walsingham, ‘dat ik liever dood wilde zijn, dan in den toestand komen, waarin ik stellig komen zal, als die belemmering om daar den eed af te leggen voortduurt, of als mij niet wat meer gezag wordt toegestaan, dan ik zie dat Hare Majesteit mij verleen wil. Ik vertrouw dat gij allen hiervoor uw best zult doen; anders kunt gij mij wel uit Engeland verbannen. Ik heb u de boeken gestuurd, die Hare Majesteit moet onderteekenen. Ik verzoek u, die zoo spoedig mogelijk terug te zenden, want ik kan geen geld krijgen voordat zij bezegeld zijn⁽¹⁾.’

(1) Leicester aan Walsingham, 3 Dec. 1585. (*State Paper Office MS.*)

Doch Hare Majesteit wilde ze niet bezegelen, tot groote verslagenheid van haar gunsteling.

‘Uw brief behelst slechts een koel antwoord op,’ schreef hij twee dagen later. ‘Onder alles, waarvan Hare Majesteit zich maar volstrekt niet wil laten afbrengen, verwondert niets mij meer, dan dat zij weigert mijn boek van schuldverzekering te teekenen; want die daad doet haar geen het minste nadeel ter wereld, en brengt mij ook geen ander voordeel aan, dan dat er schuldeischers door tevreden zouden worden gesteld, die wat al te lastig zijn. Ik beklagde mij bij haar over lieden, die weigerden mij geld te leenen, en zij werd zeer boos op hen. Doch indien Hare Majesteit zoo blijft handelen, zal ik, als ik de zee halverweg over ben, noodwendig terug moeten keeren, daar ik zonder geld niet gaan kan. Gij zoudt mij verplichten, als zij mijn verzoek op nieuw afwijst, mij dit onmiddellijk in Harwich te melden: ik vertoef dezen nacht bij sir John Petrus; en verkeerde ik niet in deze onzekerheid, dan was ik morgen reeds te Harwich. Ik bid God, u en al de raadsliden der Koningin te doen samenwerken tot de bevordering van alles, wat voor Hare Majesteit en het rijk goed kan zijn; en als het Gods wil is, ons die wegtrekken en u, die in het land blijft, voor onze zonden te straffen, laat ons dan ijverig trachten, den Heer te behagen⁽¹⁾.’

De graaf beijverde zich in alle geval genoeg om der Koningin te behagen; maar viel het uiterst moeilijk om haar te voldoen. Nooit was zij zoo veranderlijk van luim geweest, als op dit gewichtig oogenblik. Zij wist en zij had het openlijk verkondigd, dat zij ‘zich in een oorlog wikkeld met de grootste mogendheid in Europa:’ en toch, nu zij haar plan begon uit te voeren, scheen zij reeds weder naar rust te verlangen. Want men fluisterde zelfs van vredesonderhandelingen, waarvoor geen slechter tijd gekozen had kunnen worden. ‘Ik merk uit uw brief,’ schreef Leicester aan Walsingham, ‘dat uw vrede met Spanje goed op gang raakt; maar gij hebt den verkeerden weg ingeslagen.’ Ongetwijfeld was dit de rechte weg niet; en het fluisterend gerucht werd, voor het oogenblik althans, gesmoord. Ondertusschen had Leicester Harwich bereikt, doch de brief, dien hij daar ontving, hield naar gewoonte slechts weinig troost in. Hij bleef evenwel bij het voornemen om manhaftig het hem opgedragen werk te verrichten, totdat de onderneming blijken zou geheel onuitvoerbaar te zijn. Men moet het ware karakter van Elizabeth, Leicester en andere belangrijke personen beschouwen bij het licht, dat hun geheime, nooit uitgegeven briefwisseling er over werpt. Filips II, Willem van Oranje, Koningin Elizabeth, Alexander Farnese, Robert Dudley hadden geen het minste

(1) Leicester aan Walsingham, 3 en 5 Dec. 1585. (*State Paper Office MS.*)

vermoeden - als zij in gewichtige oogenblikken hun geheimste gedachten aan vertrouwde vrienden mededeelden - dat er een dag zou aanbreken waarop die geheimen niet langer verborgen zouden blijven. Wel hem, wiens naam, na een onpartijdige vergelijking van zijne handelingen met zijne bedoelingen, zelfs nog maar betrekkelijk onbevlekt blijft.

‘Wat mijzelven betreft, heer Secretaris,’ schreef Leicester, ‘ik heb vastbesloten te doen wat ik aan mijne eer verplicht ben en Harer Majesteits bevelen te gehoorzamen. Laat anderen met het voordeel gaan strijken, ik zal het mij niet aantrekken. Ik denk mij naar het leger te begeven, waar mijn gezag berust, en daar te doen, wat verstand en plicht mij gebieden. *Het spijt mij, dat Hare Majesteit zoo handelt, en haar eigen zaak zoo goedsmoeds te gronde richt.* Als er een middel mogelijk is om die wond te heelen zal ik er het mijne toe bijbrengen. Anders - meld ik u, wat er van mij worden zal, zoo waar God leeft⁽¹⁾.’

Evenwel is het opmerkelijk, dat, in spijt van dezen onheilspellenden wenk, de graaf niet schreef wat er van hem worden zou, zoo de wond niet geheeld werd. Hij was echter uitvoerig genoeg in het opsommen van de oorzaken zijner droefheid, en liet er zich zeer driftig over uit. ‘Een andere zaak, die mij en alle Nederlanders in groote verlegenheid zal brengen,’ zeide hij, ‘moet thans door u in overweging genomen worden: het geld. Reeds nu is het geld op; en wat de schatmeester nog gekregen heeft, zal niet langer strekken dan tot het eind der maand. Ik smeek u, daarvoor te zorgen; want, bij den Heer! ik wil zulke lasten niet meer dragen; als ik geen geld heb om hen te betalen, laat hen dan naar huis keeren, of wat men anders goed zal vinden. Ik wil hen niet laten verhongeren, maar ondersteunen kan ik hen niet. Nooit werd een edelman of krijgsoverste zoo uitgezonden als ik; en indien noch de Koningin noch de Raad zich de moeite wil geven om de zaak te verhelpen, maar het volk wanhopig laat, wat ik zie dat het worden zal, dan geraken zij ongelegenheid; waaraan ik onschuldig zal zijn.’

Hij sprak daarop over zichzelf, in denzelfden geest als Elizabeth had gedaan, toen zij den nederlandschen gemachtigden de traagheid en karigheid der Staten verweet.

‘Wat mijzelven betreft,’ zeide hij, ‘ik heb dezen tocht niet op mij genomen als een bedorven of geheel te gronde gericht man, maar als iemand die met zijn betrekking en roeping binnen 's lands zoo wel te vreden was, als ooit eenig onderdaan kon zijn. Het eenig belang dat ik er ooit in heb gesteld, was dat van God en van de Koningin. Als de Koningin in gebreke blijft,

(1) Leicester aan Walsingham, 5 Dec. 1585. (*State Paper Office MS.*)

moet ik toch vertrouwen op den Heer, *en op Hem zie ik dat ik mij geheel verlaten moet*. Ik kan niet meer zeggen dan dat ik God bid, dat Hare Majesteit nooit weder een krijgsoverste zoo mag uitzenden, als mij geschiedt. En toch wil ik voor haar en mijn vaderland alles doen wat ik kan.'

De graaf had een keurbende speerruiters aangeworven om hem naar de Nederlanden te vergezellen, doch de kosten dier lichting kwamen hoofdzakelijk neder op zijn eigen beurs. De Koningin had vijfduizend pond voorgeschooten, veel minder dan de vereischte som, terwijl zij, zoowel voor het ontbrekende als voor andere noodzakelijke uitgaven, hardnekkig weigerde, Leicester geld te verschaffen; ja eindelijk zelfs zijn verzoek om een tijdelijke leening van de hand wees. Zij beschuldigde hem driftig dat hij haar om den tuin zocht te leiden; zij vorderde geld terug, dat hij haar onder goeden borgtocht had afgeperst; en toen hij die som had terugbetaald, maakte zij er bedenking tegen, om er hem een kwijtbrief van te geven. Van de geringste bezoldiging was volstrekt geen sprake. Op dat oogenblik zou hij maar al te gelukkig zijn geweest, indien hij teruggekregen had wat hij reeds had uitgegeven. Of Elizabeth Leicester als een broeder, of nog inniger liefhad, mag een historisch vraagstuk zijn; er is geen de minste twijfel aan, dat zij nog meer van haar geld hield dan van Leicester. Wee hem, vijand of gunsteling, die met Hare Majesteit geldzaken had te vereffenen.

'Het spijt mij,' zeide de graaf, 'dat Hare Majesteit zulke slechte gedachten van mij heeft, alsof ik er op uit zou zijn om haar te bedriegen, alsof ik een onbezwaard leengoed van haar had gekregen, dat ik niet reeds te voren bezeten had, en alsof ik niet haar volle kwijtschelding had voor de betaling van het geld dat ik van haar leende. Ik bid God, dat zij die zulk een argwaan bij haar hebben opgewekt, haar nooit meer bedrogen hebben, dan ik. Ik dank God, dat ik, wat bedrog tegenover haar en wat geldzaken betreft, een zuiver geweten heb. Ik geloof dat ik met recht kan zeggen, dat ik alleen meer heb bijgedragen tot het vullen van haar schatkist dan al haar schatmeesters. Maar zoo gebeurt het dat van sommigen al wat zij doen niet geteld wordt, en anderen, die niets uitvoeren, voor alles dank geweten wordt. Doch ik wenschte dat dit de eenige smart was, die mij drukt; maar God is mijn troost, en op Hem alleen vertrouw ik; want zonder Hem is men in de wereld niet veilig. Hoe kan ik hoop op bijstand voeden, als ik zie dat Hare Majesteit mij zoo hard valt? Ik vertrouwde er op, daar het hare zaak en die van het rijk gold, dat zij, wanneer ik geen geld kon krijgen van haar bankiers, niet geweigerd zou hebben geld voor te schieten op goederen, die zoo gemakkelijk te schatten zijn als de mijne; daarbij kon zij toch slechts winst

behalen, geen verlies lijden. Hare Majesteit wil mij op de proef stellen, hoezeer ik haar liefheb, en wat mij van hare dienst af kan schrikken. Maar mijn besluit staat vast om mij door geen wereldsche invloeden van de getrouwe vervulling mijner plichten jegens haar te laten afbrengen, al zou zij zich ook gedragen alsof zij mij te haatte, waarop het reeds zeer begint te lijken; want ik ondervind van haar geen de minste liefde of gunst meer. En ik bid u wel te bedenken, dat ik voor al mijne zorgen geen stuiver van Hare Majesteit gekregen heb - geen enkelen stuiver - en toch heb ik reeds meer dan vijfduizend pond uitgeschoten. Hare Majesteit beloofde achtduizend pond voor de lichte, die op vierhonderd ruiters begroot werd; en, op mijn woord, er zijn er achthonderd overgescheept, zoodat mij nog achtduizend pond had moeten uitbetaald worden. Geen enkel krijgsoverste kreeg niet, eer hij vertrok, tot de minste kleinigheid toe al zulke uitschotten terug, en nog geld bovendien om in zijne behoeften te kunnen voorzien; terwijl Hare Majesteit mij daarentegen geen groot heeft willen geven. Welaan, het zij zoo, ik zal waarschijnlijk de laatste zijn, die zoo iets te dragen heeft, en sommigen moeten voor het volk lijden. Beste heer secretaris, laat Hare Majesteit dit weten, want ik verdien toch ten minste een: 'God zal het hem vergelden!'

Leicester - dit recht moet men hem laten wedervaren - besepte door en door het gewicht van het oogenblik. Uit staatkundige beginselen, zoo al niet uit overtuiging, was hij standvastig verdediger van het Protestantisme, en zelfs van het Puritanisme, een godsdienstvorm dien Elizabeth verfoeide, en waarin zij, als bij instinct de kiem zag van oproerig verzet tegen het goddelijk recht der koningen. De graaf was volkomen overtuigd van de volstreekte noodzakelijkheid, dat Engeland de zaak der Nederlanden krachtig ter hand nam, op straffe van zelf te gronde te gaan. Al de schranderste staatslieden van Elizabeth werden van dag tot dag meer in die overtuiging versterkt, en waren van harte geneigd om den nieuwen algemeenen stadhouder te ondersteunen. Wat Leicester zelven betreft, hij was, bij het volle bewustzijn van zijne eigen verdiensten en van zijn vast voornemen om zijn plicht te doen, ook allen dankbaar, die hem bij zijne hachelijke onderneming de behulpzame hand wilden bieden.

'Ik heb een brief ontvangen van lord Willoughby,' schreef hij; 'mij dunkt: zulk een verstandigen brief heb ik in lang niet gelezen; Hare Majesteit mocht hem ook wel eens inzien. Ik bid God, hare oogen te openen, opdat zij haar tegenwoordigen toestand goed moge begrijpen, *en de wonderbare middelen, die God haar aanbiedt. Als zij deze gunstige gelegenheid voorbij laat gaan, wat staat haar dan anders te wachten dan oneer en verderf?* Ook

de lord schatmeester heeft mij een zeer hartelijken en opbeurenden brief geschreven over mijnen tocht, waarin hij niet alleen het belang daarvan aantoonde voor de veiligheid van Hare Majesteit en van haar rijk, *maar ook dat de geheele zaak van den godsdienst er van afhangt*; daarom belooft hij alle mogelijke krachtige ondersteuning, ten einde in alle behoeften te voorzien. Het deed mij niet weinig genoegen, dat ik op dit tijdstip zulk een brief van hem kreeg.’

En nog aan boord van de *Amity*, op het punt van uit te zeilen, betuigde bij Burghley zijn dank, dat deze ‘zoo ernstig alle pogingen in het werk stelde om ons, arme menschen, die in dienst van Hare Majesteit en van ons land worden uitgezonden, behoorlijk van het noodige te voorzien.’

Wat Walsingham betreft, die van den aanvang af een ijverig voorstander was van de Nederlanden, hij werd de worsteling tegen de karigheid en de eigenzinnigheid der Koningin hartelijk moede.

‘Hij is er geheel van afgeschrikt,’ schreef Leicester aan Burghley, ‘om zich met deze aangelegenheden verder in het minst in te laten. Ik bid God dat het Uwe Lordschap niet evenzoo mag gaan; want dan zal, vooral voor mij alles verloren zijn.’

En aan sir Francis zelve schreef hij, op het oogenblik dat het schip de ankers lichtte: ‘Het spijt mij, heer secretaris, dat ik u zoo ontmoedigd zie, en dat Hare Majesteit u zoo partijdig denkt. En toch zijn mijne verzoeken aan Hare Majesteit in den jongsten tijd niet zoo menigvuldig, en ook zoo groot niet geweest, terwijl de grootste, daar ben ik zeker van, voor haar eigen dienst waren. Wat mij betreft, ik wil mij van mijn plicht kwijten, zoo goed als mijn geringe bekwaamheid en geschiktheid zullen toelaten; en als ik haar genadige en vorstelijke ondersteuning moet missen, zullen wij er voor het oogenblik de schade van dragen; maar de schande en de oneer zullen op haar neerkomen⁽¹⁾.’

En met deze afscheidswaarden gaf de graaf zich over aan de gevaren van een zeereis in December.

Davison had ondertusschen zijn best gedaan om in de Nederlanden de ontvangst van het engelsche bestuur voor te bereiden. Wat zonder geld en zonder gezag door iemand ter wereld te doen was, had hij gedaan. De bevelhebbers van Vlissingen en Den Briel, sir Philip Sidney en sir Thomas Cecil, de oudste zoon van lord Burghley, waren aangesteld maar niet gekomen; hun komst werd met ongeduld tegemoet gezien, daar de toe-

(1) Leicester aan Walsingham, 7 en 9 Dec. 1585; en Leicester aan Burghley, 9 Dec. 1585. (*State Paper Office*. MS.)

stand der bezetting intusschen jammerlijk was. De engelsche schatmeester bevond zich, door een onbegrijpelijke en onverschoonlijke nalatigheid, waarvan het te vreezen staat dat de Koningin zelve de schuld droeg, niet op zijn post; en Davison putte al zijn verstand uit om middelen te bedenken om het krijgsvolk voor den hongerdood te bewaren.

‘Uw lordschap heeft uit mijne vorige brieven gezien,’ schreef de gezant uit Vlissingen aan Burghley, ‘wat ik heb moeten verzinnen om de bezetting hier, die geheel aan zichzelf overgelaten is, te hulp te komen. Anders was zij geheel tot woeste en schandelijke ongeregelheden vervallen, tot groot nadeel voor Hare Majesteit en haren dienst, ik ben gedwongen, als ik de arme menschen geen honger wil zien lijden en haar Majesteit te schande maken, te beproeven wat mijn gering krediet voor hen vermag⁽¹⁾.’

De generaal sir John Norris bevond zich in de Betuwe, waar hij Nijmegen bedreigde, een stad die hij ‘niet zoo buigzaam vond als hij gehoopt had;’ en daar hij slechts tweeduizend man onder zich had, terwijl Alexander Farnese, zoo als men giste, met tienduizend man tegen hem optrok, wekte zijn toestand groote bezorgdheid. Ondertusschen veroorzaakte zijn broeder, sir Edward, een heethoofdig en eenigszins eigenzinnig jongmensch, die ‘alles te gering achtte,’ den bezadigden Davison vrij wat moeite. Hij was zoowel met den gezant als met Roger Williams in twist geraakt, daar hij zich het recht aanmatigde om de krijgszaken binnen Vlissingen, in afwachting van Sidney's komst, te beheeren. ‘Als sir Thomas en sir Philip,’ zeide Davison ‘geen verstandiger, bezadigder, en ervarener bevelhebbers kiezen, dan die door Mr. Norris in die betrekkingen werden ingedrongen, zullen zij zichzelven veel last, en Hare Majesteit groote schade op den hals halen.’

Zoo als zich verwachten liet, had de jammerlijke toestand der engelsche soldaten, die volgens het verslag van den eigen zaakgelastigde der Koningin geen soldij kregen en gebrek leden, een alles behalve heilzamen invloed op de gezindheid der Nederlanders; en zoo bleef voortdurend bij de spaanschgezinden de hoop levendig, dat er nog tot een schikking met Filips en Parma zou besloten worden. Daarentegen waren de Staten veel vrijgeviger geweest in het opbrengen van gelden, dan de Koningin zich betoond had, en verontwaardigden hen de schampere verwijten van karigheid, die zij van hare zaakgelastigden gedurig moesten hooren. Davison ergerde zich over de onrechtvaardigheid van Norris in dit opzicht. ‘De klachten,

(1) Davison aan Burghley, 11 Nov. 1585. (Britsch museum. GALBA, C. VIII. p. 217 MS.)

door den generaal bij Hare Majesteit tegen de Staten ingebracht,' zeide hij, 'zijn ongegrond; en ik geloof, dat Uwe lordschap, na grondig onderzoek, bevinden zal dat zij van hunnen kant reeds geen geringe som aan hem hebben afgestaan. En toch, zoo zij daarin wat kariger waren geweest, konden zij nog eenige verontschuldiging vinden in de slechte wijs, waarop ons volk, dat door Hare Majesteit onderhouden wordt, tot nog toe betaald is - wat voor haar goeden naam zeer krenkend is, en haar dienst benadeelt.'

Eindelijk was dan de teerling geworpen. De Koningin had, ofschoon zij de aangeboden heerschappij van de hand wees, door een plechtig verbond de zaak der Nederlanden aanvaard, en zodoende Spanje den handschoen voor de voeten geworpen. Zij achtte het dus noodig, uit ontzag voor de openbare meening, hare beweegredenen tot dien stap algemeen bekend te maken. Eene oorkonde zag gelijktijdig in het Hollandsch, Fransch, Engelsch en Italiaansch het licht⁽¹⁾.

In dit staatkundig geschrift sprak zij van de verantwoording, die vorsten den Allerhoogste schuldig zijn, van de oude vriendschap tusschen Engeland en de Nederlanden, van de wreedheid en dwingelandij der Spanjaarden, die de vrijheden der Gewesten geschonden, en in verloop van eenige maanden zoo velen van de voornaamste edelen des lands, zonder wettelijken vorm en tegen alle recht in, hadden gehangen, onthoofd en verbannen. Hoewel in het begin dier wreede vervolging de handhaving van den Katholieken godsdienst tot voorwendsel had gestrekt, hadden zij echter, volgens dit stuk, niet geschroomd om hun barbaarschheid ook tegen Katholieken, en zelfs tegen geestelijken, bot te vieren. Onder de voornaamste personen, die ter dood waren gebracht, was niemand der oude kerk trouwer toegedaan dan de dappere graaf van Egmont, wiens roemrijke overwinningen in spaanschen dienst door de waarheidlievende geschiedenis evenmin vergeten konden worden, als zijn wreede terechtstelling.

Het land was, te vuur en te zwaard, door hongersnood en moord verwoest. Die rampen waren steeds betreurd geworden door bevriende natiën, en geen enkele kon er oprechter medelijden hebben met die ellenden, dan de engelsche, die oudste bondgenoot, die gemeenzame nabuur der Nederlanden, die oudtijds door stam- en spraakverwantschap zoo nauw met hen verbonden was als man en vrouw. Menigwerf, verklaarde Elizabeth, had zij haar broeder, den Koning van Spanje, als een goede, lieve zuster en nabuur toegesproken, en gewaarschuwd dat hij, zoo hij de dwingelandij zijner landvoogden en de wreedheid zijner soldaten niet beteugelde, de Gewesten noodzaken zou om buiten

(1) Het stuk is opgenomen door BOR, II. bl. 667-671.

's lands hulp te zoeken en zich onder de bescherming van een vreemde mogendheid te stellen. Zij sprak van het gevaar, waarin zij geplaatst zou zijn, als de Spanjaards er in slaagden hun onbeperkte heerschappij in de Nederlanden te vestigen, en van daar uit onophoudelijk invallen zouden beproeven in Engeland. Zij vermeldde de onderneming tegen het Koninkrijk Ierland, die door den Paus en Spanje begunstigd en krachtig bevorderd werd; zij gewaagde van het ontslag van den spaanschen gezant, don Bernardino de Mendoza, dien zij langen tijd met groote achting behandeld had, doch die, zooals later gebleken was, met kwalijkgezinde en oproerige onderdanen en met openbaar veroordeelde verraders in verstandhouding had gestaan. Die gezant had een plan beraamd, zoo als uit zijne geheime briefwisseling bleek, om met twee legerafdeelingen, een uit Spanje en een uit de Nederlanden, een inval in Engeland te doen; en hij had zelfs het benodigd getal schepen en manschappen, met meer bijzonderheden, op schrift gesteld. Sommigen der samengezworenen hadden de vlucht genomen, en heulden nog altijd met Mendoza, die na zijn verdrijving uit Engeland tot gezant te Parijs was aangesteld; anderen waren in hechtenis genomen, en hadden den aanslag bekend. Zoodra zij ontdekt had dat deze gezant het hoofd van een opstand was en een inval had beraamd, had de Koningin hem, naar zij zeide, verzocht binnen een redelijke tijdsruimte het rijk te verlaten, als een voorwerp van doodelijken haat bij het engelsche volk. Zij had vervolgens een gemachtigde naar Spanje gezonden, om van al het gebeurde verslag te doen. Het was dien gemachtigde niet eens vergund geworden, den Koning zijne brieven te overhandigen.

Toen de Franschen, in vroeger jaren, hun gezag in Schotland hadden zoeken te vestigen, juist zoo als de Spanjaarden in de Nederlanden wilden doen, en de toomellooze eerezucht van het huis van Guise hen aangedreven had om een inval in haar rijk te beproeven, had zij hunne aanslagen verijdeld, even als zij dezen spaanschen toeleger dacht te smoren. De prins van Parma, zeide zij, was uit van nature meer tot genade en menscheijkheid geneigd, dan zijne voorgangers, maar even weinig in staat om de bloeddorstigheid der Spanjaarden te beteugelen, die door lange toefelijikheid van dag tot dag verergerd was. Zij verklaarde, dat zij, met de Nederlanden onder hare bescherming te nemen en haar krijgsvolk naar die landen te zenden, slechts een drieledig doel had: een vrede, gegrond op de erkenning van godsdienstvrijheid in de Nederlanden, het herstel van hunne oude burgerlijke rechten en de veiligheid van Engeland. Nooit kon haar eigen rijk rust genieten, zoolang de naburige landen niet in rust waren. Dat waren haar bedoelingen, in spijt van alle vurige lastertaal. De wereld vloeyde over van lasterlijke

boekjes en eerlooze schotschriften, merkte zij op; want nooit was de duivel zoo druk aan het werk geweest om booze tongenvleijten tegen de belijders van den Christelijken godsdienst in te blazen.

Zij voegde er bij, dat men haar in een vlugschrift, kort geleden op naam van den aartsbisschop van Milaan verspreid, van ondankbaarheid jegens den Koning van Spanje en van medeplichtigheid aan een aanslag op het leven van Alexander Farnese had beschuldigd. Wat de eerste aantijging betrof, zij erkende gaarne de verplichtingen, die zij aan den Koning van Spanje had gehad, tijdens de regeering harer zuster; zij verklaarde het evenwel voor een volstreekte leugen, dat hij haar het leven had gered, alsof zij ooit ter dood was veroordeeld geweest. Zij loochende insgelijks ten ernstigste de beschuldiging van den aanslag op den prins van Parma. Zij betuigde plechtig, dat zij tot zulk een misdaad niet in staat was, en verklaarde bovendien dat hij haar nooit aanstoot had gegeven. Integendeel, zij had hem steeds hooge achting toegedragen om de zeldzame begaafdheden, die zij in hem had opgemerkt, en die hem met recht een grooten naam hadden verworven.

Dit was de korte inhoud van Elizabeth's gedenkwaardige *Declaration* ten gunste der Nederlanden - een oorkonde, die een weinig verborgen oorlogsverklaring tegen Filips inhield. Nooit, in welke eeuw ook, kon een ondubbelzinnige belofte van onderstand in geld en manschappen aan onderdanen, tegen hunnen Vorst in opstand, anders dan als een begin van vijandelijkheid beschouwd worden. De Koning van Spanje zag dan ook dien stap daarvoor aan, en vaardigde terstond een bevel uit, om op alle engelsche en nederlandsche schepen, die zich in zijne havens bevonden, beslag te leggen, de opvarenden in hechtenis te nemen en de goederen verbeurd te verklaren.

Nadat de memorie der Koningin verschenen was, en vóór het vertrek van den graaf van Leicester, kwam sir Philip Sidney, die bij zijne aanstelling tot bevelhebber van Vlissingen tegelijk den rang van generaal der ruitery gekregen had, aan het hoofd van een deel der engelsche hulpbenden op het eiland Walcheren aan.

Het is onmogelijk, zulk een schitterende gestalte door de koude nevelen van dien zeeuwschen winter in dat langvervlogen, noodlottig tijdperk zonder belangstelling te beschouwen. Er is bijna geen enkel persoon in de geschiedenis, waarbij de verbeelding met onvermengder genot kan toeven. Nooit schiep de verbeelding een aantrekkelijker beeld van oorlogsmoed, van dichtsterlijk genie en reinheid van hart. Waar de gedachte aan den held van Lepanto over ridderlijkheid doet glimlachen, zal de naam van zijn engelschen tijdgenoot dien glimlach verdrijven, zoo lang het menschelijk hart voor edele bedoelingen klopt.

‘Ik kan’ zegt een oud kroniekschrijver, ‘die heerlijke ster, dat levend toonbeeld der deugd, de lust en de blijdschap van al het geleerde volk, niet met stilzwijgen voorbijgaan. Het was Gods wil, dat hij op aarde kwam, om nog in onze eeuw een voorbeeld te geven van aloude deugd⁽¹⁾.’ Ofschoon gesproken uit een oud normandisch geslacht, en aan velen der fierste edelen in Engeland verwant, was Sidney zelf slechts een burgerlijk en onaanzienlijk man, zonder fortuin. Hij was nu in zijn tweeëndertigste jaar, en zou onder de staatslieden van Elizabeth een eerste rol hebben gespeeld, indien het niet, volgens lord Bacon, een stelregel der Cecils was geweest, dat ‘bekwame mannen met opzet en voordacht op een afstand moesten gehouden worden.’ Hoe veel waars er in die bittere opmerking mag gelegen hebben, zeker is het vreemd, dat iemand van zooveel begaafdheid als Sidney - van wien zijn schoonvader Walsingham getuigd had, dat, ‘ofschoon hij zelf in alle landen invloed bezat, en in alle zaken de hand had, zijn Philip met zijn eigen boog veel verder kon schieten dan hij⁽²⁾’ - zulk een groot deel van zijn leven in den vreemde, of in betrekkelijk onbeduidende posten doorbracht. De Koningin, zoo als hij zelf opmerkte, was zeer geneigd om alles tot zijn nadeel op te vatten. Onder zijne vertrouwde bekenden schijnt er over zijn karakter slechts ééne stem te zijn geweest. Zijn vader, sir Henry Sidney, stadhouder van Ierland en president van Wales, een bekwaam staatsman met veel ondervinding, noemde hem ‘*lumen familiae suae*’ [het licht van zijn geslacht], en zeide van hem met verschoonbaren trots, dat ‘hij de meeste deugden bezat, die hij ooit in een enkel mensch vereenigd had gezien; dat hij zelfs het voorbeeld was, waarnaar alle weldenkende jongelieden hunne zeden en hun leven zochten in te richten⁽³⁾.’ De geleerde Hubert Languet, de makker van Melancton en de beproefde vriend van Willem de Zwijger, was zijn vurige bewonderaar en hield briefwisseling met hem; Oranje zelf droeg hem hooge achting toe, en betuigde aan Koningin Elizabeth dat hij, die zelf in de gewichtigste aangelegenheden van Europa een rol gespeeld had en met de uitstekendste mannen bekend geworden was, ‘zijn woord verpanden’ kon, dat ‘Hare Majesteit in sir Philip Sidney een der rijpste en grootste staatslieden bezat, die er in Europa leefden⁽⁴⁾.’

(1) CAMDEN'S *Brittannia* (1637) p. 329.

(2) *Life of Sidney*, by FULKE GREVILLE, lord BROOKE, edited bij sir E. BRYDGES, p. 23.

(3) *Sidney Papers*, edited by COLLINS, I, 246.

(4) BROOKE, p. 16, *seq.*

De voorvallen van zijn kort en schitterend leven, tot op het tijdstip dat hij den noodlottigen nederlandschen grond betrad, zijn te wel bekend dan dat wij die behoeven te herinneren. Voorzien van de grootste beschaving die in een geleerde eeuw op de beste scholen van zijn geboorteland verkregen kon worden, waar hij zich in zijn kindschheid en jeugd door een ‘aanvallige en vertrouwelijke ernstigheid, boven zijne jaren,’ gekenmerkt had, verwierf hij zich snel de bewondering zijner makkers en de genegenheid van al zijne leermeesters.

Drie jaren bracht hij met reizen door, en hij kwam toen met zulke uiteenlopende karakters als Karel IX van Frankrijk, Hendrik van Navarre, don Juan van Oostenrijk en Willem van Oranje in kennis, terwijl hij zich aller persoonlijke achting verwierf, en door een afwisselend verblijf aan vorstelijke hoven, te velde en aan geleerde hoogeschoolen, zijne kundigheden vermeerderde. Hij bevond zich te Parijs in de gedenkwaardige dagen van Augustus 1572, en was bijna een Slachtoffer van den St. Bartholomeüsmoord geworden. Bij zijn terugkomst was hij voor korten tijd de afgod van het engelsche Hof, dat, zoo als men zeide, ‘zonder hem kreupel ging⁽¹⁾.’ Op zijn eenentwintigste jaar werd hij tot buitengewoon gezant te Weenen aangesteld, oogenschijnlijk om Keizer Rudolf met zijn troonsbestijging geluk te wenschen, maar werkelijk om bij die gelegenheid de geheime oogmerken der protestantsche vorsten van Duitschland, met betrekking tot den groeten strijd dier dagen, te ontdekken. Van deze zending kweet hij zich, hoe jong hij ook was, niet alleen tot tevredenheid, maar zelfs tot verwondering van Walsingham, zelf een meester in de moeilijke wetenschap der staatkunde van de zestiende eeuw. ‘Geen enkel edelman,’ zeide Walsingham, ‘daar ben ik zeker van, heeft zich ooit van zulk een eervollen last zoo loffelijk gekweten als hij⁽²⁾.’

Toen het gedenkwaardig ontwerp van een huwelijk tusschen Koningin Elizabeth en Anjou op het punt van uitvoer scheen, bestreed hij het plan in een allerkragtigsten en rondborstigsten brief aan Hare Majesteit; en het blijkt niet, dat de Koningin zich over die openhartigheid heeft geërgerd. Inderdaad wordt ons gemeld, dat, ‘ofschoon hij, ondanks de uitstekende inborst dier vrouw, met een zoeten stroom van sterke neigingen had te kampen, hij toch bij haar een veilige toevlucht vond tegen een eigenliefde, die hem in haar dreigde⁽³⁾.’ Wat die beeldspraak ook in gezonde taal moge beteekenen, zeker is het dat

(1) FULLER'S *Worthies*, I. 499, ed. 1811.

(2) NAUNTON, *Regalia*, p. 63.

(3) BROOKE, p. 51.

zijn gedrag door de grooten ten hove zeer ongunstig beoordeeld werd, ‘die degelijke verdiensten, plicht en rechtvaardigheid, met de oogen eener Lamia aanzagen.’

De moeilijkheid, om tegen den zoeten stroom van sterke neigingen bij Elizabeth in te worstelen, werd nog verzwaard door een twist met den schitterenden Oxford. Een geschil bij een kaatsspel, waarbij vele hovelingen en vreemden toezagen, ging snel van het eene uiterste tot het andere over; de graaf gebod sir Philip heen te gaan. Sir Philip antwoordde, dat zoo de graaf hem weg wilde hebben, hij daarentegen lust had om te blijven; en voegde er bij, dat, indien hij beleefd verzocht had waar hij niets te bevelen had, hij misschien meer gedaan zou hebben gekregen dan ‘met den geesels der woede.’ ‘Dit antwoord,’ zegt Fulke Freville in een stijl, don Adriano de de Armado⁽¹⁾ waardig, ‘wakkerde als een blaasbalg den reeds ontvlamden gloed van buitensporige drift nog aan, en deed er de vonken van in het rond spatten, zoodat mylord sir Philip verachtelijk een gek noemde. Naarmate de gloed en de storm van binnen toenamen, braakten zij de woede van hun hart in steeds luider en krijschender toonen uit⁽²⁾,’ maar het tweegevecht dat hierop moest volgen, werd den volgenden dag door uitdrukkelijk bevel van Hare Majesteit verboden. Sidney, die het niet geheel eens kon zijn met de koninklijke lessen over de noodzakelijkheid voor heeren om hun meerderen in rang groote onderdanigheid te bewijzen, ten einde alle hogere standen tegen beleedigingen van het gemeen te vrijwaren, verliet kort daarna het hof. Aan zijn afgezonderd buitenleven heeft men zijn verdienstelijken ridder en herderroman *Arcadia* te danken. Toch was de graaf nog meer geschikt om te handelen, dan om te schrijven, al schijnt de menschheid er bij te kort te komen, als zij genoodzaakt is zich met de *Arcadia*, de *Verdediging der Poëzie* en de *Astrophel en Stella* tevreden te stellen, voor wat men van zulk een groote en reine ziel had kunnen verwachten.

In weerwil van deze onaangename zaak, en in spijt van den gedenkwaardigen brief tegen Anjou, verschijnt sir Philip plotseling weder als een der vier kampvechters in een steekspel, ter eere van 's hertogen verblijf in Engeland gegeven. Een oogenblik verrijst hij voor ons uit het stof der oude kronieken als een ridder in blauwe, vergulde wapenrusting - met paarden met goudlakensche schabrakken, door paarden omzoomd, omgeven door page's, in zilverstof gedost, met venetiaansche hozen en kanten hoeden, en een drom van edelen, bedienden en trompetters, met geelfluweelen wambuizen, halve laarzen en veder-

(1) Den spaanschen snoever in Shakspeare's *Love's labour's lost*. (Vertaler.)

(2) BROOKE, p. 53.

hoeden - als een der 'vier zoogkinderen van *Eerlijk Verlangen*' (te weten: Anjou), die 'het kasteel der *Volmaakte Schoonheid*' (namelijk Koningin Elizabeth, in haar zevenenveertigste jaar) zoeken in te nemen; maar spoedig verdwijnt dit visioen weder.

Kort na dat ridderlijk wapenspel bekreep hem de lust naar een ruimer veld voor eervolle en stoute ondernemingen. Zulk een echt dolend ridder moest wel de innigste deelneming gevoelen met een onderdrukt volk, dat met een zoo groote overmacht te kampen had, als de Nederlanders in hun strijd met Spanje. Zoodra het verdrag met Engeland gesloten was, ontvlamde zijn eerezucht om aan de geduchte en gevaarlijke onderneming deel te nemen, en als schoonzoon van Walsingham en neef van Leicester mocht hij hoopen, dat zijne begaafdheden en zijn karakter bij deze gelegenheid zouden gewaardeerd worden. Doch zoo min als zijn 'waarachtige vriend' lord Willoughby, behoorde hij tot 'het geslacht der *Reptilia*; en het was hem onmogelijk te kruipen of te bukken⁽¹⁾, en, zoo als doorgaans, gelukte het hem ook ditmaal niet de gunst der Koningin te winnen. Het bevel over Vlissingen werd hem ontzegd, en diep gekrenkt door die minachting, besloot hij zijn geluk ter zee te beproeven.

'Sir Philip is vast besloten,' schreef Walsingham, aan Davison; 'om sir Francis Drake op zijn tocht te vergezellen, de drijfveer daartoe was dat hij Hare Majesteit gezind zag om den post in Vlissingen aan een ander op te dragen, terwijl hij oordeelde dat het hem tot groote oneer zou strekken, als een ander, die zoowel in geboorte als in verstand voor hem moest onderdoen, boven hem werd verkozen. De wanhoop daarover, en de schande, die hij ducht, hebben hem een anderen weg doen kiezen⁽²⁾.'

Eindelijk liet de Koningin zich echter vermurwen, en trad zij tusschenbeide om zijn oogmerk te verijdelten. Na hem aldus van zijn eerezuchtige plannen in de indische wateren te hebben teruggehouden, achtte zij zich verplicht om hem de betrekking aan te bieden, die hij vroeger had verzocht, en zij stelde hem dus aan tot bevelhebber van Vlissingen, met den rang van generaal der ruitery, onder den graaf van Leicester. Op het laatst van November, onder een geweldigen storm, ankerde hij bij Rammekens, en van daar begaf hij zich naar de plaats zijner bestemming. Jong - hij zag er zelfs nog jonger uit dan hij werkelijk was - 'niet alleen met een uitstekend vernuft, maar ook met een zeer schoon gelaat begiftigd,' met fijnbesnedene, anglo-normandische trekken, gladde, blanke wangen, een dunnen

(1) NAUNTON; *Regalia*, p. 66.

(2) Walsingham aan Davison, 13 Sept. 1585. (*State Paper Office MS.*)

knevel, blauwe oogen en welig amberkleurig haar - ziedaar het uiterlijk van den schrijver der *Arcadia*, den bevelhebber van Vlissingen.

Zoo kwam de afstammeling van een oud anglo-normandisch geslacht in het land zijner voorouders. Als geleerde, dichter, dolend ridder, beschaafd edelman, leverde hij een treffend toonbeeld op van de uitwerking, die zeven eeuwen van beschaving op het woeste deensche zeerooversgeslacht hadden gehad. Want in den lossen zandgrond van het stormachtige Walcheren ontstond het wonderbare Normandie, dat zijn vleugelen zou uitslaan boven de hoogstgelegen plaatsen der Christenheid. Uit deze krekens, moerassen en bijkans ontoegankelijke zandbanken, voeren die koene vrijbuiters op hun rooftochten tegen Engeland, Frankrijk, en andere naburige landen uit, en hier brachten en begroeven zij den buit, door menig woest waagstuk verworven. Hier had, in later tijd, Rollo de Deen dien gedenkwaardigen droom van de melaatschheid,⁽¹⁾ die alleen genezen kon worden door de herschepping van noordelijk Gallië in Normandië, de bekeering van Heidenen tot Christenen, en de overweldiging van al de troonen der Christenheid, van Thule af tot Byzantium toe. En thans was de afstammeling van die vroegere vrijbuiters naar de zelfde plaats teruggekeerd, op het oogenblik dat de toenmalige vertegenwoordigers van dat ras gereed stonden een nog omvattender en grootscher vlucht te nemen. Want de zeekoningen der zestiende eeuw - de Drakes, Hawkinsen, Frobishers, Raleighs, Cavendishes - de De Moors, Heemskerken, Barendsen - allen uit den ouden zeerooversstam gesproten, of zij Engelschen of Hollanders waren, en met denzelfden erfelijken lust naar stoute waagstukken bezielde, stonden gereed om een worsteling met de wreedste onderdrukkers te aanvaarden, de ontoegankelijkste streken te onderzoeken, en nieuwe Staten te vestigen in wereldstreken, waarvan hunne voorouders niet gedroomd hadden - kortom, om wonderbaarder feiten te bestaan, dan de Knoets, de Rollo's, de Rurikken, de Rogiers, de Tancreds in vroegere eeuwen hadden ondernomen.

De plaats, waarover het bevel aan Sidney was toevertrouwd, was, zoowel uit een krijgskundig oogpunt als met betrekking tot den handel, van groot gewicht. Vlissingen was de sleutel voor de vaart der Noorderlijke Zeeën, sedert, toen eene eeuw geleden, bij een ontzettenden storm, een groote koopstad op den uithoek van het eiland geheel door den oceaan verzwolgen was. De Keizer had zoo goed het belang dier plaats begrepen, dat hij in zijne geheime lastgevingen aan Filips bijzondere melding maakte van de noodzakelijkheid om haar te

(1) GUICCIARDINI, *Description de tous les Paus-Bas*, p. 354.

behouden; en nu had de Koningin van Engeland haar toevertrouwd aan iemand, die volkomen bevoegd was om het pand te waardeeren en te verdedigen. ‘Welk een prachtig juweel deze plaats (Vlissingen) is aan de kroon van Engeland,’ schreef Sidney aan zijn oom Leicester, ‘en hoe belangrijk voor de veiligheid der Koningin, behoef ik thans niet aan uwe lordschap te schrijven, die haar zoo goed kent. Doch ik kan het niet verzwijgen: hoe beter ik haar leer kennen, des te meer leer ik haar naar waarde schatten⁽¹⁾.’

Hij deed echter zijn intrede niet met veel plechtigheid en omslag, maar kwam te voet binnen Vlissingen, midden in den winter en met slecht weder. ‘Te Rammekens aan wal gedreven,’ zeide hij, ‘omdat de wind zoo begon op te steken, dat ons scheepsvolk de stad niet dorst binnenloopen, had ik nog zulk een morsige wandeling te doen, als ooit een arm bevelhebber die zijn post kwam aanvaarden, moest maken.’ Doch hij werd hartelijk verwelkomd, en hij kwam ook volstrekt niet te vroeg.

‘Ik zie dat de menschen zeer blij zijn over onze komst,’ zeide hij; ‘en de gewilligheid van het volk, op enkele goede verwachtingen gegrond, zal het bestuur der stad wel gemakkelijk maken; want de bezetting is, jammer genoeg, veel te zwak om met kracht te handelen..... Ik geloof waarlijk, als mijn komst nog langer was uitgesteld, dat er een omkeer van zaken zou gevolgd zijn; want, om de waarheid te zeggen, de menschen hier zijn den oorlog moede, en als zij niet zien dat er behoorlijke maatregelen genomen worden tot hun verdediging, zullen zij plotseling de zaak opgeven. - Alles zal verloren zijn, als men niet dadelijk krachtig optreedt.’

Hij betuigde vurig te wenschen naar de komst van zijn oom, en hij verzekerde den graaf, dat de Nederlanders dien wensch volkomen deelden. ‘De komst van uwe lordschap,’ zeide hij, ‘wordt hier even verlangend te gemoet gezien, als die van den Messias door de Joden. Het is inderdaad hoog tijd, dat uwe lordschap de misslagen, zoowel van de Hollanders als van de Engelschen, komt goedmaken.’

(1) Sir Philip Sidney aan den graaf van Leicester, 22 Nov. 1585. (Britsch museum GALBA, C. VIII. p 213. MS.)